

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XXXV

2000

Číslo 1

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVNICTVA
A SPISOVEJ SLUŽBY

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívnictva a spisovej služby

Redakčná rada

Peter Draškaba, Ján Dubovský, Adriana Ďudíková, Michal Kušík,
Richard Marsina, Marta Melníková, Štefánia Mertanová,
Veronika Nováková, Jozef Novák, Jana Pražáková, Elo Rákoš,
Gabriela Ripková, Ladislav Ružička, František Žifčák, Juraj Žudel

Hlavný redaktor
PETER KARTOUS

Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
JÚLIA HAUTOVÁ

Technická redaktorka
VIERA PAULÍKOVÁ

Redakcia a administrácia: Ministerstvo vnútra SR
odbor archívnictva a spisovej služby
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívnictva a spisovej služby, Bratislava 2000

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

TEÓRIA ARCHÍVNYCH DOKUMENTOV

ELO RÁKOŠ

Rákoš, E.: Theory of archival documents. Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 1, 2000, p. 3–17

Author searches the subject matter of archival activities and archival documents. He points at the basic characteristics of archival documents: historical-documentary value, provenience, archival value. He defines archival documents.
Slovakia. Archives. Archival theory.

PhDr. Elo Rákoš, CSc., Slovenský národný archív, Drotárska cesta 42, 817 01 Bratislava

V súvislosti s prípravnými prácami na slovníku slovenskej archívnej terminológie vystúpila do popredia otázka názvu a teoretického zdôvodnenia vlastného predmetu archívnej starostlivosti, teda archívneho materiálu (materiálu v archívoch). Všeobecný pojem „archívny materiál“ je už dávnejšie zaužívaný v archívoch aj v laickom prostredí. Pojem archívny materiál sa používa podobne ako napríklad pojem knižničný materiál alebo muzeálny materiál. Tento pojem azda nie je celkom správny, keďže nevystihuje presne to, čo archívy ochraňujú, spravujú, spracúvajú a využívajú. Domnievam sa, že ho možno použiť ako všeobecný pojem vtedy, keď hovoríme o všetkom, čo sa nachádza v archívnych depozitároch. Najmä pokiaľ tento materiál nie je identifikovaný, zhodnotený a sformovaný do podoby archívnych fondov, archívnych zbierok a archívnych dokumentov. Nazdávam sa, že pri riešení názvu a zdôvodnenia predmetu archívnej starostlivosti nejde iba o požiadavky terminologického spresnenia, ale aj o základné otázky archívnej teórie a praxe. Archivári na Slovensku majú tiež povinnosť vyjasniť si základné archívne princípy, archívne metódy, archívne kategórie a odborné archívne názvoslovie.

V štúdiu Teória archívneho fondu¹ sme zdôvodňovali archívny fond ako objekt archívnych činností, ktorý možno považovať súčasne i za predmet archivistiky. Okrem archívneho fondu aktuálne a prepotrebné je aj skúmanie a zdôvodnenie pojmov archívny dokument (archívny materiál), archívna zbierka, archív v zmysle archív ako inštitúcia.

---

¹ RÁKOŠ, E.: Teória archívneho fondu I. In: Slovenská archivistika (SA) 1994/2, s. 3–19; II. SA 1995/1, s. 9–24; III. SA 1996/1 s. 3–23; IV. SA 1997/1, s. 3–21; V. SA 1997/2, s. 3–19; VI. SA 1998/2, s. 3–18.

Problematike pomenovania materiálu v archívoch venovali pozornosť popri nemeckých a francúzskych archívároch aj archívári českí. V povojnových rokoch to bola Milada Wurmová, ktorá analyzovala teoretické a praktické otázky pojmu „archiválie“ v štúdiu uverejnenej v Sborníku archivních prací z roku 1969.² Otázkam archívneho materiálu, archiváliám a archívnym dokumentom venoval pozornosť aj Zdeněk Šamberger.³ Príspevky obidvoch autorov majú význam aj pre nás, keďže odkazujú na staršiu i novšiu domácu a zahraničnú odbornú literatúru.

V minulosti používali v slovenských archívoch rôzne pomenovania základného materiálu chráneného a spravovaného v archívoch. Najčastejšie používali a dodnes používajú tieto pojmy: archívny materiál, archívne pamiatky, písomnosti a dokumenty archívnej povahy, archiválie, archívne dokumenty. Akútnosť potreby riešenia problematiky archívnych dokumentov vystúpila do popredia v 20. storočí v súvislosti s obrovským nárastom úradných písomností (písaných aj iných) a s potrebami a možnosťami ich ochrany a správy v archívoch. Na druhej strane bolo potrebné riešiť otázky vzťahov medzi archívmi, archívnymi fondmi a archívnymi dokumentmi. Tieto problémy, ktoré sa dotýkajú aj slovenského archívnictva riešili a riešia niektorí pracovníci archívov na Slovensku s väčším či menším úspechom. Pomerne veľký vplyv na rozvoj archívneho teoretického myslenia na Slovensku zaznamenali českí archívári, ktorých poznatky sa dostávali k nám na Slovensko prostredníctvom dobrých vzájomných vzťahov a odborných archívnych periodík – Archivní časopis, Sborník archivních prací a starší Časopis archivní školy.

Problematike archívnych dokumentov a ich teoretickému zdôvodneniu sa na Slovensku vážnejšie venoval Michal Kušík, ktorý vo svojej jedinečnej štúdiu o archívnictve v klasifikácii vedy zdôraznil príslušnosť archívnych dokumentov k archívnemu fondu a k archívu:⁴ „Archivár nemá chápať jednotlivé písomnosti archívu ako izolované kusy podľa ich formy, ako to robí diplomatika, alebo podľa ich obsahu ako história, ale predovšetkým podľa súvisu, do ktorého patria“. Kušík ďalej konštatuje, že archivistika sa nezaobera jednotlivými písomnosťami osobitne, ale skúma ako boli jednotlivé písomnosti v minulosti pospájané do jedného celku, do registratúry (archívneho fondu).⁵ Problematiky archívnych dokumentov sa dotýka aj štúdia z teórie archívneho fondu publikovaná v Slovenskej archivistike.⁶ Autor v II. časti štúdie skúma právne aspekty archívneho fondu, ako aj právne aspekty vo vzťahu k archívnym dokumentom a naznačuje, že existujú archívne dokumenty obsahujúce právny aspekt a dokumenty, ktorých právny aspekt súvisí iba s ich

---

² WURMOVÁ, M.: Archiv jako instituce. In: Sborník archivních prací (SAP) XIX, 1961/1, s. 3–40.

³ ŠAMBERGER, Z.: Poznámky k základním archivním pojmům. Příspěvek ke stavu naší archivní terminologie. In: SA 1976/2, s. 52–99.

⁴ KUŠÍK, M.: Archívnictvo v klasifikácii vedy. In.: SA 1968/1, s. 3–21.

⁵ Tamže, s. 9–10.

⁶ RÁKOŠ, E.: Teória archívneho fondu II. Právne aspekty. In: SA 1995/1, s. 9–24.

vzťahom k archívne mu fondu (registratúre). V V. časti štúdie o teórii archívneho fondu (analýza)⁷ autor hovorí o archívnom dokumente ako o základnom prvku archívneho fondu vyznačujúceho sa určitými znakmi a kritériami, ktoré ho odlišujú od iných historických dokumentov (muzeálnych, knižničných či iných). Z čoho vyplývajú aj isté špecifické princípy a metódy archívnych činností, ktoré je archivár povinný ovládať a v archívnej činnosti využívať.

V súčasných archívoch používaný pojem „archívne dokumenty“ bol prvý raz publikovaný v základnej norme slovenského archívnictva – v zákone Slovenskej národnej rady o archívnictve z roku 1975,⁸ ktorý v novelizovanej podobe z roku 1991 platí aj dnes.⁹ Prvá časť zákona je venovaná archívnym dokumentom. Všeobecné ustanovenie zákona obsahuje aj definíciu archívnych dokumentov: „Archívne dokumenty sú písomné, obrazové, zvukové a iné záznamy pochádzajúce z činnosti štátnych a iných orgánov a organizácií i z činnosti jednotlivcov, ktoré so zreteľom na svoj historický, politický, hospodársky alebo kultúrny význam majú trvalú dokumentárnu hodnotu.“¹⁰ V porovnaní s prvou legislatívnou úpravou archívnictva v Československu, vládnym nariadením o archívnictve z roku 1954,¹¹ je to podstatná zmena. Vládné nariadenie pozná pojem archívny materiál (§ 12). V § 2 hovorí však o „súboroch písomností a dokumentov archívnej povahy“.¹² Zákon SNR o archívnictve pokročil podstatne ďalej.

Na tomto mieste je azda vhodné pripomenúť vládny návrh prvého archívneho zákona na Slovensku z roku 1942,¹³ ktorý však nebol nikdy prijatý. Autori návrhu použili pojmy „archív“, „archívny materiál“ a „archiválie“. Pojem archívny materiál sa v praxi slovenských archívov ujal, používal a používa často i v súčasnosti. Ďalší pokus o archívnu legislatívnu úpravu na Slovensku pochádza z roku 1957, keď Slovenská archívna správa pripravila tézy návrhu zákona o Slovenskom národnom archíve.¹⁴ Tieto tézy používajú pojem „archívny materiál“, ale v samotnom návrhu zákona o Slovenskom národnom archíve z 9. 8. 1958 sa v § 1 hovorí už o „archívnych dokumentoch“.¹⁵ Uvedený návrh zákona považuje za archívny materiál „všetok písaný, zvukový, filmový a fotografický materiál archívnej povahy, ktorý vznikol z činnosti orgánov, úradov a inštitúcií ústredného charakteru, ich právnych

⁷ RÁKOŠ, E.: Teória archívneho fondu V. Analýza. In: SA 1997/2, s. 14–16.

⁸ Zákon Slovenskej národnej rady č. 149/1975 Zb. o archívnictve.

⁹ Zákon SNR č. 571/1991 Zb.

¹⁰ Zákon SNR č. 149/1975 Zb., § 2, ods. 1.

¹¹ Vládné nariadenie zo 7. mája 1954 č. 29/1954 Zb. o archívnictve.

¹² § 2 a § 12 vládneho nariadenia o archívnictve.

¹³ Vládny návrh zákona o Štátnom archíve. SNA, fond Ministerstvo vnútra – prezídium č. 13-1343/11-1942.

¹⁴ SNA, fond Poverenictvo vnútra, KP, fasc. 158, škatuľa 15.

¹⁵ SNA, tamže, fasc. 173, škatuľa 17.

predchodcov, ako aj písomnosti po významných verejných pracovníkoch, ako i pracovníkoch vedy, umenia a pod.¹⁶ Ani návrh zákona o Slovenskom národnom archíve sa nerealizoval. O necelé dve desaťročia neskôr prijatý spomínaný zákon SNR o archívnictve¹⁷ venuje pozornosť aj Štátnemu ústrednému archívu Slovenskej socialistickej republiky, predchodcovi dnešného Slovenského národného archívu.

V prítomnej práci nám nejde o analýzu legislatívnej úpravy archívov či archívnictva, ale o teóriu archívnych dokumentov, o používanie a zdôvodnenie pojmu archívne dokumenty. Ide nám aj o skutočnosť, podľa ktorej pojmy *archívne dokumenty*, *archívny fond* a *archív* patria medzi základné archívne pojmy, ktoré treba považovať za samostatné archívne kategórie.

Definícia pojmu archívne dokumenty, ktoré uvádza dosiaľ platný zákon o archívnictve, bola azda z legislatívneho hľadiska vhodná a postačujúca, najmä ak prihliadneme na vtedajšie skromné poznatky archívnej teórie a praxe. V súčasnosti sa nám táto definícia vidí neúplná a nedostatočná. Nedostatkom zákona o archívnictve je najmä vynechanie základného archívneho fenoménu, ktorým je archívny fond. Zákon síce používa pojem archívny fond, ale iba ako „jednotný archívny fond“, ktorý znamená pomenovanie celého komplexu archívnych dokumentov v štáte. Pojem jednotný archívny fond má azda i dnes svoj význam. V zákone o archívnictve spôsobil však nedorozumenie v tom zmysle, ako keby na Slovensku existoval iba jeden obrovský archívny fond. Takto totiž pôsobí najmä na niektorých zahraničných klientov, ktorí nepoznajú našu archívnu realitu. Aj preto je žiaduce, aby v archívnom zákone nechýbal pojem archívny fond a jeho definícia.

Nemienime podrobne skúmať a zdôvodňovať pojem archívne dokumenty z hľadiska jeho vhodnosti a ústrojnosti. Ide nám o skúmanie podstaty predmetu a nie jeho pomenovanie, hoci termín archívne dokumenty považujeme za primeraný a vhodný. Všeobecne je známe, že český zákon o archívnictve, ktorý bol prijatý o rok skôr ako slovenský (v roku 1974), používa pojem „archiválie“. Najnovšie tento pojem vo forme „archivália“ používa Slovník literárnej archívnej terminológie z roku 1999.¹⁸

Ekvivalent pojmu archívne dokumenty nepozná maďarská archívna terminológia. Archivári v Maďarsku používajú pojem „levéltári anyag“ (archívny materiál). V Poľsku sa používa termín „archiwalia“, v ruštine „archivnyj dokument“.

Názov archívne dokumenty sa na Slovensku zaužíval, a to nielen v archívnom prostredí. Často sa však používa aj pojem archívny materiál, najmä medzi laickou verejnosťou, ale nezriedka aj v archívnom prostredí. Obidva termíny sa vyskytujú aj v publikovanej podobe v archívnych príručkách, smerniciach, inštrukciách i v archívnych a registratúrnych pomôckach bez zdôvodnenia. Pri tejto príležitosti je

---

¹⁶ Tamže.

¹⁷ Pozri poznámku 8.

¹⁸ MRUŠKOVIČ, V.: Slovník literárnoarchívnej terminológie. Matica slovenská 1999, 198 s. V slovníku sa vyskytuje okrem hesla „archivália“ aj heslo „archívny materiál“.

azda vhodné pripomenúť skutočnosť, podľa ktorej aj odborníci spoločenských vied si často zamieňajú archívne dokumenty s historickými prameňmi (dokumentmi). Väčšinou tieto pojmy stotožňujú. Považujem za potrebné pozastaviť sa pri tejto otázke. Jednoznačne treba konštatovať, že pojem historické dokumenty (pramene) má podstatne širší význam ako pojem archívne dokumenty. Archívne dokumenty tvoria jednu časť historických dokumentov (prameňov). Existujú aj iné historické dokumenty, nielen archívne dokumenty, dokonca aj písomné a ostatné, ktoré sú podobné archívnym dokumentom a pritom nie sú archívnymi dokumentmi. Doterajšie definície archívnych dokumentov v slovenskom prostredí dostatočne nevystihujú vzťah a pomer archívnych dokumentov k historickým dokumentom, ani k múzeám, knižniciam, prípadne iným dokumentáciám. Archívne príručky, inštrukcie a pomôcky, ako aj vyššie citovaný zákon o archívniectve problematiku vymedzenia archívnych dokumentov neriešia dostatočne. Zdôrazňuje sa síce ich historický, politický, vedecký, kultúrny, ekonomický a iný význam, ako aj ich trvalá dokumentárna hodnota. Nikde sa ale nedozvieme, čím sa líšia archívne dokumenty od iných písomných, obrazových, zvukových a podobných dokumentov (či záznamov), ktoré taktiež majú, resp. môžu mať historický, politický a iný význam aj trvalú dokumentárnu hodnotu a napriek tomu nie sú archívnymi dokumentmi. To znamená, že je potrebné hľadať, skúmať a zdôvodniť typické znaky, ktorými sa archívne dokumenty odlišujú od iných historických dokumentov. Zdôvodnenie pojmu archívne dokumenty nie je záležitosť neobvyklá, ani taká, ktorú možno bagatelizovať. Je to jednoducho nevyhnutnosť presnej špecifikácie predmetu archívnej starostlivosti.

Vyššie spomenutá česká archivárka Milada Wurmová vo svojej štúdií¹⁹ konštatuje, že už v 18. storočí prevládal názor, že písomnosti uložené v archívoch vznikajú z organickej činnosti úradu či inštitúcie. Teda nie akékoľvek písomnosti. Autorka na základe poznatkov zo zahraničnej i domácej odbornej literatúry sa dopracovala k vytypovaniu znakov, ktoré charakterizujú archívalie (archívne dokumenty). Základnými znakmi podľa M. Wurmovej²⁰ sú: organický registratúrny pôvod (bývalá schopnosť tvoriť registratúru), archívna zrelosť, historicko-dokumentárna hodnota ako znaky základné, a ďalej ešte archívna príslušnosť a trvalé archívne uloženie.

Maďarský archivár Ember Győző považuje za hlavné znaky archívneho materiálu provenienciu a historickú hodnotu (dokumentárnu hodnotu).²¹ Už koncom 19. storočia G. Holtzinger počítal k znakom archívnych dokumentov úradný pôvod, archívnu zrelosť a trvalú hodnotu.²² Nemecký archivár I. Striedinger v roku 1926 považoval

---

¹⁹ Pozri poznámku 2.

²⁰ Tamže, s. 33. Taktiež WURMOVÁ, M.: Vztah archivů k muzeím a knihovnám. In: SAP XIX, 1969, s. 305–347.

²¹ EMBER, Gy.: Levéltári terminológiai lexikon. Akadémiai kiadó, Budapest 1982, 7-1.

²² WURMOVÁ, M.: Archiv jako instituce. In: SAP XIX, 1969, s. 19.

val za významné znaky archívnych dokumentov schopnosť tvoriť registratúru, službu právnomu účelu a archívnu príslušnosť.²³ Aj v iných archívoch rôznych krajín archivári vypracúvali znaky a kritériá archívnych dokumentov, prinajmenšom z dôvodov odlišenia historicky významných dokumentov od bezcenných dokumentov a azda aj z dôvodov odlišenia archívnych dokumentov od knižničných, muzeálnych a galerijných predmetov.

Nazdávam sa, že riešenie takýchto i podobných archívnych otázok patrí medzi úlohy archívnej teórie. Má fundamentálny význam pre každodennú archívnu prax a je pomocou i pre profesionálnych historikov.

Všeobecný poznatok o tom, že archívne dokumenty tvoria významnú súčasť historických dokumentov (prameňov), nie je potrebné osobitne zdôvodňovať. Archivári sú však nútení skúmať to, čo v archívoch ochraňujú, spravujú a do archívov získavajú. To znamená, že si vytvárajú znaky a kritériá toho, čo je alebo môže tvoriť archívne dokumenty. Tieto znaky a kritériá uplatňujú vo svojej odbornej práci. Z hľadiska hodnotenia sú dôležité kritériá archívnych dokumentov, ktoré v stručnej podobe uvádza zákon o archívnictve,²⁴ podrobnejšie vyhláška ministerstva vnútra, ktorou sa určujú kritériá na posudzovanie písomností ako archívnych dokumentov a upravujú niektoré podrobnosti o postupe pri vyradovaní písomností.²⁵ Ďalšie dôležité znaky archívnych dokumentov je však žiaduce doplniť, keďže ich nenájde v našich archívnych pravidlách ani príručkách.

Archivári v prevažnej časti sveta už dávnejšie prijali zdôvodnenie existencie archívnych fondov ako základných fenoménov archívov (archívov ako inštitúcií). Archivári na Slovensku taktiež poznajú a v archívnej práci uplatňujú provenienčný princíp. Princíp proveniencie stanovuje kritériá tvorby organických celkov v archívoch. Tieto organické, archivármi sformované a štrukturované celky archívnych dokumentov sa nazývajú archívnymi fondmi, alebo aj archívmi. To je všeobecne známa realita, o ktorej azda nikto nepochybuje. Provenienčný princíp, skrátene proveniencia, predstavuje jeden zo základných znakov archívnych dokumentov.

K základným znakom archívnych dokumentov okrem *historicko-dokumentárnej hodnoty* patrí *proveniencia a archívita*. Archívitou chápeme archívnu hodnotu, archívnu zrelosť, archívnu príslušnosť a trvalé archívne uloženie.

V nasledujúcej stati venujeme pozornosť jednotlivým znakom archívnych dokumentov.

Historicko-dokumentárna hodnota

Základným znakom archívnych dokumentov je historicko-dokumentárna hodnota vyjadrujúca skutočnosť, ktoré a aké dokumenty a prečo majú trvalú dokumentárnu

---

²³ Tamže, s. 21.

²⁴ Pozri poznámku 8.

²⁵ Vyhláška č. 63/1976 Zb.

hodnotu. Na tieto otázky čiastočne odpovedá definícia archívnej príručky z roku 1988, ako aj definícia v zákone o archívnictve. Ide o písomné, obrazové, zvukové a iné záznamy, ktoré pochádzajú z činnosti štátnych orgánov, obcí a iných právnických osôb a z činnosti fyzických osôb, ktoré vzhľadom na svoj historický, politický, hospodársky alebo kultúrny význam majú trvalú dokumentárnu hodnotu.²⁶ Ide o pomerne stručnú a zhustenú definíciu historicko-dokumentárnej hodnoty, ktorá síce nevystihuje všetko to, čo sa v archívoch nachádza a čo aj možno považovať za archívne dokumenty. Na druhej strane je definícia zbytočne rozvláčna a súčasne neúplná, pretože uvedené významy (historický, politický atď.) je možné doplniť aj o ďalšie významy (napr. právny, administratívny, vojenský atď.). Okrem toho sa žiada poznamenať, že súčasťou archívnych dokumentov môžu byť aj iné dokumenty (predmety), ktoré v predarchívnom období patrili do registratúry, alebo boli oprávnené na prijatie a zaradenie do registratúry (napríklad rôzne corpora delicti, modely, vzorky, plastické znázornenia územia a pod.), ktoré ako samostatné by sa nikdy nemohli stať archívnymi dokumentmi.

Domnievam sa, že v definícii archívnych dokumentov nie je nutné vymenúvať všetky charakteristiky významu dokumentárnej hodnoty (historický, politický, hospodársky, kultúrny, vedecký, vojenský, právny, súdny, administratívny a rôznych iných). V záujme stručnosti azda postačí pojem historicko-dokumentárna hodnota, ktorý v podstate toto všetko zastrešuje. Tým súčasne vytypujeme aj základný faktor, t. j. historicitu, ktorá determinuje hodnotu dokumentu ako prameňa pre dejiny, ako aj charakter právneho prameňa, t. j. jeho dokumentárnu hodnotu. Súčasne to ale znamená, že tento znak archívneho dokumentu je síce veľmi dôležitý, ale aj nepostačujúci na konštituovanie archívnych dokumentov. Túto tézu možno vymedziť aj negatívne. Ak dokumenty vymenované na začiatku tejto state nemajú trvalú dokumentárnu hodnotu, nemajú význam pre históriu, lebo nepredstavujú pramene pre dejiny. To znamená, že ako také sa do archívov nepreberajú a nestanú sa archívnymi dokumentmi aj napriek ich proveniencii (registratúrnemu pôvodu). Preto sa zdôrazňuje skartácia – výber písomných a iných dokumentov. To však nie je všetko. Kvôli úplnosti treba dodať, že definícia archívnych dokumentov, v podobe ako ju prináša zákon o archívnictve aj archívna príručka, informuje nielen o výpočte významov na určenie trvalej dokumentárnej hodnoty, ale aj o výpočte druhov záznamov a výpočte pôvodcov týchto záznamov, hoci iba vo všeobecnej a stručnej polohe.

Významným je aj ustanovenie zákona o archívnictve o tom, kto posudzuje, či príslušné záznamy majú trvalú dokumentárnu hodnotu, alebo ju nemajú. Zákon toto právo zveruje jednoznačne štátnym archívom. Táto zákonná úprava je významná z hľadiska odborných a vedeckých činností archívov a archivárov štátnych archívov nielen v oblasti hodnotenia archívnych dokumentov, ale aj v procese tvorby a formo-

---

²⁶ Pozri poznámku 9. Novela zákona o archívnictve prináša pozmenené znenie § 2.

vania archívnych fondov tým, že im umožňuje realizovať konečnú podobu archívnych dokumentov a archívnych fondov v archívoch.

Archivári na Slovensku, podobne, ako aj v Českej republike, prijali tézu o tom, že registratúra a archívny fond tvoria dva samostatné pojmy, ktorými pomenúvame dva osobitné systémy. Z tejto tézy vyplývajú aj isté osobitné a z archívneho hľadiska dôležité konzekvencie. Ide o odlišnosť oproti niektorým krajinám, v ktorých sa archívom, archívnym fondom stáva organický, postupne narastajúci súbor písomností, formujúci sa už v predarchívnom štádiu v kanceláriách (spisovňa, registratúrne stredisko – medziarchív) pôvodcu, resp. pôvodcov. Takéto chápanie pojmu archívny fond (archív) zdôrazňuje súkromnoprávny charakter hodnotenia. Uprednostňuje genetický pohľad na archívny fond a na práva pôvodcu a majiteľa registratúry (fondu). U nás, na Slovensku, sa z archívneho pohľadu zdôrazňuje archívna, t. j. záverečná fáza existencie hodnoteného organického súboru – archívneho fondu. Náš právny systém preferuje právo občanov a štátu na ochranu archívov, archívnych fondov a archívnych dokumentov ako súčasti kultúrneho dedičstva a bohatstva. Uvedené konštatovanie má vplyv nielen na ochranu a správu archívnych fondov a archívnych dokumentov, ale aj na archívnu teóriu a terminológiu, t. j. aj na definíciu archívneho fondu. Doterajšie definície archívneho fondu túto skutočnosť vyplývajúcu z dvoch osobitných systémov (registratúrny a archívny systém) primerane nezohľadňujú. Súčasná definícia archívneho fondu zdôrazňuje jeho genézu. Menej zdôrazňujú hodnotenie a najmä tvorbu archívneho fondu v archíve. V zdôvodnení archívneho fondu je žiaduce zvýrazniť, že archívny fond je iným objektom ako registratúra, keďže archívny fond je predmetom prevažne vedeckého využívania. Toto konštatovanie vyplýva napokon aj z ustanovení súčasného zákona o archívnictve. Zákon poveruje posúdením trvalej dokumentárnej hodnoty príslušný archív,²⁷ ďalej poveruje archívy „všestrannou starostlivosťou o archívne dokumenty, ich odborné a vedecké spracúvanie a využívanie, ako aj sprístupňovanie na vedecké a iné účely“.²⁸ Možno teda konštatovať, že archívy a ich pracovníci vykonávajú odborné a vedecké činnosti, ktoré môžeme všeobecne pomenovať ako *vedeckú tvorbu archívnych fondov*. Tvorbu registratúry ako predarchívneho organického fenoménu nemožno azda kvalifikovať ako vedeckú tvorbu. Domnievam sa, že i toto je významné z hľadiska rozlíšenia archívneho fondu od registratúry. Archivári si zrejme dostatočne uvedomujú rôznorodosť a mnohorakosť archívnych činností, ktoré sa skrývajú za vyššie uvedenou úlohou archívov. Okrem jednoduchých manuálnych a technických činností sú to prevažne odborne náročné a zložité práce, z veľkej časti tvorivého charakteru. Možno pripomenúť i to, že súčasná legislatívna úprava archívnictva na Slovensku je v tomto ohľade v súlade so spisovými a archívnymi tradíciami na Slovensku, v bývalom Československu i v Uhorsku.

---

²⁷ Úplné znenie zákona SNR o archívnictve č. 332/1992 Zb.

²⁸ Tamže, § 16.

Na základe uvedených poznatkov navrhujeme definovať archívny fond nasledovne: „Archívny fond tvorí organický súbor archívnych dokumentov z činnosti právnickej alebo fyzickej osoby odborne chránený, spravovaný a sformovaný v archíve. Jeho súčasťou je archívny inventár“.

Proveniencia archívnych dokumentov

Ďalším znakom archívnych dokumentov je proveniencia, ktorou chápeme vzťahovú vlastnosť archívnych dokumentov k archívnemu fondu a archívnych dokumentov navzájom v archívnom fonde. Provenienčným princípom sa vyjadruje pôvod, vzťah a príslušnosť.

Pôvod treba chápať v zmysle vyjadrenia vzniku dokumentu (francúzsky pojem „origine“, nemecký pojem „Ursprung“) a pôvod ako vzťahové vyjadrenie adresnosti (francúzsky pojem „provenance“, nemecký pojem „Herkunft“).

Žiada sa však upozorniť aj na rozdiel medzi chápaním proveniencie z hľadiska diplomatiky a z hľadiska archivistiky. V diplomatike proveniencia znamená vždy kancelársky pôvod, t. j. kanceláriu, v ktorej bol dokument vyhotovený. Archívna proveniencia sa vzťahuje na a) písomnosť, ktorá vznikla v kancelárii pôvodcu registratúry a ktorá účelovo ostala v registratúre pôvodcu (tvorca a adresát písomnosti je ten istý), b) písomnosť, ktorú pôvodca registratúry prijal ako adresát a ktorá účelovo ostala v jeho registratúre, c) kópiu písomnosti, ktorej originál čistopisu odoslal pôvodca registratúry korešpondujúcemu partnerovi a kópiu čistopisu odoslanej písomnosti si účelovo ponechal v registratúre. Pojmom „účelovo“ vyjadrujeme v skratke podstatu systému tvorby registratúry v našom administratívnom prostredí.

Provenienciu je v tejto súvislosti potrebné chápať ako základný archívny princíp tvorby archívnych fondov. Provenienčný princíp, ako sme o ňom hovorili na stránkach časopisu Slovenská archivistika,²⁹ predstavuje princíp, ktorý je žiaduce uplatňovať takmer vo všetkých odborných archívnych činnostiach. Český archivár Václav Babička sa domnieva, že aj zásady starostlivosti o fyzickú stránku archívnych dokumentov sú premietnutím provenienčného princípu do tejto starostlivosti.³⁰ Podľa neho nepostačuje provenienčný princíp chápať iba ako genetický princíp archívnych fondov, ale aj ako princíp, ktorý formuje organické súčasti fondov, t. j. archívne dokumenty, inventárne jednotky a ďalšie fondové jednotky a ktorý zaručuje ich identitu, autentičnosť, kompaktnosť a úplnosť.³¹

Provenienčný princíp sa vzťahuje aj na predarchívnu oblasť, na tvorbu organických predarchívnych celkov, t. j. registratúr. Česká archívna škola azda aj

---

²⁹ RÁKOŠ, E.: Proveniencia a pertinencia v archíve. In: SA 1989/1, s. 9–29.

³⁰ BABIČKA, V.: Vědecko-technická revoluce a archivnictví. In: AČ 1982/3, s. 136.

³¹ Tamže.

preto ráta medzi základné znaky archívnych dokumentov „organický registratúrny pôvod“.³²

Provenienčný princíp nás vedie k pochopeniu toho, že archívne dokumenty patriace do konkrétneho archívneho fondu tvoria organický celok príbuzných archívnych dokumentov. Ich príbuznosť vyplýva z pôsobnosti a činnosti spoločného pôvodcu fondu (registratúry). V prípade archívneho fondu teda nejde o neprirodzený a umelý celok alebo náhodný zhluk zozbieraných archívnych dokumentov. Takýmto umelo zozbieraným celkom archívnych dokumentov je archívna zbierka. Pochopiteľne aj archívne dokumenty uložené v archívnej zbierke majú mať provenienciu aj historicko-dokumentárnu hodnotu. Provenienciu (registratúrny pôvod a príbuznosť) však nie je možné zrealizovať, najmä ak ide iba o jeden zachovaný či zatúlaný archívny dokument. Takéto osamelé archívne dokumenty je vhodné a účelné združiť do archívnej zbierky. Z uvedeného vyplýva i to, že archívny fond tvoril aj v predarchívnom období organický celok dokumentov, t. j. registratúru. Významným a neodmysliteľným znakom archívnych dokumentov je preto provenienciu, ktorá plní úlohu toho, čo možno nazvať „bývalou schopnosťou tvoriť registratúru“.

Archivita archívnych dokumentov

K základným znakom archívnych dokumentov patrí jednoznačne archivita, ktorá zahŕňa archívnu hodnotu, archívnu zrelosť, archívnu príslušnosť a trvalé archívne uloženie.

Archivita ako archívna hodnota znamená, že príslušné dokumenty majú nielen historicko-dokumentárnu hodnotu, ale aj archívnu hodnotu. Historicko-dokumentárna hodnota neznamena automaticky aj archívnu hodnotu, teda archívu. Archívne dokumenty sa okrem historicko-dokumentárnej hodnoty, ktorá je charakteristickým znakom historických prameňov, vyznačujú ďalšími charakteristickými znakmi. Ide tu o provenienciu a archívu – archívnu hodnotu, t. j. cenu pre archívne účely z hľadiska jeho funkčnosti a účelovosti. Archivita znamená, že archívne dokumenty tvoria osobitnú, špecifickú skupinu historickej dokumentácie, ktorá sa podstatne odlišuje od iných historických dokumentácií aj od praktických predmetov tým, že vyžaduje zvláštne, archívnymi metódami sa riadiace obhospodarovanie a spravovanie, vrátane spracúvania a prístupňovania.

Každý archívny dokument má mať preukázateľnú hodnotu danú svojím obsahom (text dokumentu sa považuje za významný z hľadiska historického, politického, kultúrneho, hospodárskeho atď.), alebo svojou formou (nosič textu, písmo, pečate, umelecká výzdoba a pod.), pôvodcom (funkcia a postavenie pôvodcu, t. j. právnickej alebo fyzickej osoby), jedinečnosťou a starobylosťou.

Dôležitou súčasťou archívy (archívnej hodnoty) je právna hodnota archívnych dokumentov. V štúdiu o teórii archívneho fondu sme hovorili o tom, že archívny

---

³² Pozri citované štúdie M. Wurmovej a Z. Šambergera.

fond je z hľadiska genézy determinovaný právom – právnymi a administratívnymi normami a predpismi.³³ Archívne dokumenty ako súčasť archívneho fondu majú už od svojho vzniku právnu silu (samy osebe, alebo aspoň vo vzťahu k príbuzným dokumentom archívneho fondu). Táto právna sila nezaniká úplne ani prechodom dokumentov z predarchívnej sféry do archívnej sféry. Archívne dokumenty často odrážajú predchádzajúci právny stav, právny vývin nejakého právneho inštitútu, prípadne aj právny systém alebo aspoň jeho časť.³⁴ Právna sila a preukazná autenticita archívnych dokumentov nevyplývajú iba z vlastnej hodnoty dokumentu, ale z jeho príslušnosti k archívnemu fondu. A to už je proveniencia a archivita, t. j. archívna hodnota a archívna (fondová) príslušnosť. Archívne dokumenty v príslušnom archívnom fonde vznikli ako úradné písomnosti, ktoré dokumentujú právne konanie, právne skutky a završujú právne i administratívne akty. Takýmito archívnymi dokumentmi sú aj písomné či inak vyhotovené podnety, dôležité pre právne a administratívne úkony, aj keď ich pôvodné určenie bolo iné a nemusia mať právnu (administratívnu) hodnotu, ale iba hodnotu informačnú a dokumentačnú.³⁵ Skutočnosť, že tvorili súčasť registratúry ich oprávňuje byť archívnymi dokumentmi.

Archivita ako archívna zrelosť má podstatný význam pre posúdenie archívnej hodnoty novších a najnovších písomností. Pravda aj v prípade starších písomností pochádzajúcich z obdobia pred rokom 1850, ktoré sa už v archívoch nachádzajú, prípadne sú uložené v iných inštitúciách a ktoré neboli dosiaľ archívne zhodnotené a spracované, sa musia z hľadiska archivity posudzovať aj na základe ďalších znakov a kritérií.

Archívna zrelosť je určená splnením pôvodného právneho a administratívneho (prevádzkového) účelu a završením ukladacej lehoty, čím úradná písomnosť (registratúrny dokument) stráca pre svojho pôvodcu význam. Na druhej strane registratúrny dokument získava inú hodnotu, iný význam, t. j. hodnotu archívneho dokumentu. Takéto registratúrne dokumenty, ktorým uplynula ich úložná lehota a splnili svoje pôvodné určenie, sa môžu zo spisovni a registratúrnych stredísk odovzdať po skartačnom konaní do príslušného archívu ako archívne zrelé a do archívu patriace. Bezcné registratúrne dokumenty sa vyradujú na znehodnotenie. Tu je azda vhodné pripomenúť skutočnosť, že registratúrne dokumenty nevznikli a ani nevznikajú v záujme archívnych účelov, teda vedeckých, kultúrnych a iných bádateľských účelov. Spravidla spisy nevznikajú v záujme tretích osôb. Až keď sa stali archívne zrelými a archív ich zhodnotil, klasifikoval a systematizoval ako archívne dokumenty v archívnych fondoch, môžu archívne dokumenty slúžiť aj ako historické pramene (informácie) na uspokojenie záujmov tretích osôb. Z praktických dôvodov je vhodné pripomenúť i to, že čas určený na dosiahnutie vekovej hranice

---

³³ RÁKOŠ, E.: Teória archívneho fondu II. Právne aspekty. In: SA 1995/1, s. 9–24.

³⁴ Tamže. Pozri aj Teória archívneho fondu III. Historické aspekty. In: SA 1996/1, s. 22.

³⁵ Tamže, s. 22.

archívnej zrelosti, respektíve vekovej hranice na vyradenie registratúrnych dokumentov na znehodnotenie, začína plynúť začiatkom nasledujúceho roka po ukončení (uzavretí) vybavenia registratúrneho dokumentu. Významným prvkom hodnotenia registratúrnych písomností je ich kvalifikovanie a označenie skartačnými znakmi (A, V, S) a časovými lehotami. Povinnosť označenia registratúrnych písomností skartačnými znakmi a lehotami patrí pracovníkom pôvodcu registratúry. Rozhodujúcim subjektom v hodnotení je však štátny archív. Podotýkam, že ide tu o osobitnú problematiku, ktorej sa v prítomnom príspevku nemienim podrobnejšie venovať.

Domnievam sa, že súčasťou archívnej zrelosti je nielen uplynutie ukladacej, skartačnej lehoty a splnenie právneho a administratívneho (prevádzkového) účelu registratúrnej písomnosti, ale aj uplynutie (ukončenie) osobitného režimu správy úradných písomností, ktoré majú charakter utajovaných skutočností. Záujem štátu, jeho jednotlivých orgánov a inštitúcií na utajení niektorých zaznamenaných skutočností na určitú dobu, je v záujme týchto štátnych orgánov a inštitúcií, nie v záujme archívov, respektíve používateľov archívov. To znamená, že pôvodcovia registratúr, ktorých súčasťou sú aj dokumenty (záznamy) utajovaného charakteru, sú povinní tieto ochraňovať a spravovať v osobitnom dohodnutom režime až do uplynutia lehoty takejto správy. Do času, keď sa končí osobitný režim správy utajovaných dokumentov nemožno hovoriť o archívnych dokumentoch, ale iba o registratúrnych dokumentoch, podobne, ako je to aj v prípade tzv. obyčajných registratúr, ktorým taktiež plynú skartačné lehoty. Ak uznávame skutočnosť, že archívny fond a jeho archívne dokumenty tvoria iný predmet ako registratúra (predarchívny súbor), tak je nevyhnutné uznať i to, že predmetom archívnej ochrany a starostlivosti nemajú byť dokumenty (záznamy) archívne nezrelé, nezávisle od toho, aký je ich režim správy. Predmetom a objektom archívnej ochrany a správy sú iba archívne fondy a archívne zbierky pozostávajúce z archívnych dokumentov a nie živých, registratúrnych dokumentov. To znamená, že tie registratúrne dokumenty, ktorých platnosť znaku utajenia nebola zrušená, nie sú archívnymi dokumentmi, t. j. nepatria do archívu.

Archivita ako archívna príslušnosť a trvalé archívne uloženie

Okrem príslušnosti archívnych dokumentov do konkrétnych archívnych fondov ide aj o príslušnosť archívnych fondov a archívnych zbierok do archívov – inštitúcií. Príslušnosť archívnych dokumentov do archívneho fondu vyplýva jednoznačne z provenienčného princípu. Možno konštatovať, že príslušnosť je súčasťou proveniencie, vyznačuje sa nielen pôvodom archívnych dokumentov vzniknutých a formujúcich sa v predarchívnom období v spisovni pôvodcu registratúry, ale aj vzťahom archívnych dokumentov k svojmu pôvodcovi. Pojmy „pôvod, vzťah a príslušnosť“ charakterizujú v podstate princíp proveniencie (provenienciu) a súčasne aj archivitu. Archívna príslušnosť znamená príslušnosť archívnych fondov, archívnych zbierok i archívnych dokumentov. Táto príslušnosť je závislá aj na

systéme siete archívov v krajine, to znamená, na akom základe je sieť archívov budovaná. Na administratívno-organizačnom, územnom, alebo podľa vecnej či rezortnej príslušnosti, prípadne inak. Príslušnosť archívnych dokumentov má význam aj z pohľadu princípu archívnej integrity. Nie je vhodné ani účelné, aby sa archívne dokumenty jedného archívneho fondu trieštili tak, že sa zaradia do dvoch, prípadne i viacerých archívov. Zdôrazniť možno i to, že vzťah (väzba) archívnych dokumentov k archívnemu fondu je podstatne silnejší a významnejší ako vzťah (príslušnosť) archívnych fondov k archívu – inštitúcii.

Trvalé archívne uloženie ako súčasť znaku archivity znamená, že archívny fond má byť trvalo uložený v príslušnom archíve a nie v inej inštitúcii, napríklad v knižnici, múzeu alebo inde. Vyskytujú sa aj prípady, keď archívne fondy, prípadne iba archívne dokumenty (časť fondu, alebo jednotliviny) nie sú uložené v archíve, ale v inej inštitúcii. Treba to považovať skôr za výnimku alebo nedorozumenie, keďže archívne dokumenty, ako sme o tom hovorili vyššie, tvoria špecifickú historickú dokumentáciu a ako také majú tvoriť súčasť archívov ako špecializovaných odborných a vedeckých inštitúcií, v ktorých pracujú profesionálne pripravení odborníci. Aj preto je potrebné hovoriť o archívite ako jednom zo základných znakov archívnych dokumentov a o trvalom archívnom uložení. Ak dokumenty nachádzajúce sa v archíve nemajú znaky historicko-dokumentárnej hodnoty, proveniencie a archivity, tak nepatria na trvalé uloženie v archíve. Nepostačuje iba jeden zo znakov. Uvedené tri znaky tvoria spolu základné znaky a kritériá archívnej dokumentácie.

V súvislosti so znakmi archívnych dokumentov je potrebné hovoriť aj o *jedinečnosti*. Znak jedinečnosti radili niektorí archivári k základným znakom archívnych dokumentov (archiválií, archívneho materiálu). Nemeckí archivári (bývalej NDR) okrem znaku archivity (Archivwürdigkeit), historickej hodnoty a proveniencie zdôrazňovali jedinečnosť (Einmaligkeit).³⁶ Archívnym dokumentom v pravom zmysle slova môže byť iba jedinečný dokument. Pôvodne sa považovali za skutočné archívne dokumenty iba listiny (stredoveké), neskôr aj úradné knihy a verejné knihy právneho charakteru, v ktorých zápisy mali podobný význam a váhu ako listiny. Koncom stredoveku pribudli spisy (aktá), v novoveku sa rozhojnili aj iné písané i nepísané záznamy úradného charakteru, ktorých jedinečnosť najmä v novšom období je pochybná, prípadne ju nemožno zistiť. V archívoch sa vyskytujú aj také dokumenty. Napriek neexistencii či nedokázateľnosti jedinečnosti zachovania je možné aj takéto dokumenty kvalifikovať ako archívne dokumenty. Musia však mať historicko-dokumentárnu hodnotu, provenienciu, teda preukázateľný dôkaz o tom, že patrili do registratúry, alebo aspoň boli oprávnené na prijatie do registratúry. Archivitu získali tým, že boli pripojené k spisom ako účelové prílohy, čím v podstate prešli registratúrnym štádiom a ako také môžu tvoriť súčasť archívnych

---

³⁶ BRACHMANN, B. u. kol.: Archivwesen der Deutschen Demokratischen Republik. Theorie und Praxis. Berlin 1984, s. 152–161.

fondov. Ak dokumenty nemajú registratúrnu príslušnosť, alebo ich registratúrna príslušnosť je pochybná, tak nie sú archívnymi dokumentmi a ich archíva sa nemá realizovať.

V súvislosti so zdôvodnením charakteristických znakov archívnych dokumentov je vhodné hovoriť aj o archívnych kategóriách. Okrem iných archívnych kategórií, ktoré sme spomenuli aj v prítomnom príspevku (archív, archívny fond, archívna zbierka, archívne dokumenty), možno považovať za archívne kategórie aj provenienciu, archívnu hodnotu (archivitu) a archívnu informáciu. Kategória proveniencie je v podstate základným archívnym princípom všetkých archívnych činností. Archívna informácia je v podstate imanentnou súčasťou archívnej dokumentácie a má podstatný vplyv aj na archívnu komunikáciu.

Kategóriu proveniencie charakterizuje vzťah archívnych dokumentov a archívneho fondu k pôvodcovi registratúry (fondu). Kategóriu archívnej hodnoty (archivity) charakterizuje vzťah archívnych dokumentov a archívneho fondu k archívu – inštitúcii a k archívarovi, ktorý ho v archíve dotvoril. Kategóriu archívnej informácie charakterizuje vzťah k používateľovi archívnych dokumentov.³⁷ Archívna informácia znamená i to, že azda všetky odborné archívne činnosti sú zamerané účelovo na uspokojovanie informačných potrieb občanov a inštitúcií. V záujme tohto cieľa pôsobia archívy a archívne fondy nielen ako dokumentačné strediská, ale aj ako komunikačné a informačné médiá medzi pôvodcami archívnych dokumentov, tvorcami archívnych fondov a používateľmi archívnych informácií. V VI. časti príspevku z teórie archívneho fondu³⁸ sa hovorí o archívnej informácii (faktografickej a dokumentografickej informácii). Správne pochopenie a interpretovanie archívneho dokumentu nezávisí iba od pochopenia jeho obsahu (textu), ale aj od historických okolností a súvislostí, za akých archívny dokument vznikol. Preto požiadavka, aby archívny dokument bol pri usporiadaní v archíve zaradený do celku, v ktorom vznikol, teda v archívnom fonde svojho pôvodcu, je teoretickým východiskom nielen archívnictva, ale aj historiografie.

Záverom svojho príspevku predkladám návrh definície archívnych dokumentov: „*Archívne dokumenty tvoria písomné, tlačené, obrazové, zvukové alebo iné dokumenty vyznačujúce sa historicko-dokumentárnou hodnotou, provenienciou a archívitou*“.

---

³⁷ BABIČKA, V., KALINA, T.: Historický a provenienční princip v archívnictví II. In: AČ 1988/4, s. 193–206.

³⁸ RÁKOŠ, E.: Teória archívneho fondu VI. Syntéza. In: SA 1998/2, s. 3–18.

THEORIE DER ARCHIVDOKUMENTE

Elo Rákoš

In den slowakischen Archiven wurden unterschiedliche Bezeichnungen für das in den Archiven verwahrte und verwaltete Material verwendet. Am häufigsten wurden die Begriffe Archivgut, Archivdenkmäler, Schriftstücke und Dokumente archivischen Charakters, Archivalien, Archivdokumente verwendet. Heute, beginnend mit der gesetzlichen Regelung des Archivwesens von 1975, hat sich der Begriff Archivdokumente eingebürgert. Im Zusammenhang mit der Bezeichnung des Gegenstandes der Archivtätigkeit taucht auch die Frage der Begründung des Begriffs Archivdokumente auf, seiner Definition, der theoretischen Begründung der charakteristischen Merkmale, durch die sich Archivdokumente von historischen (Museums-, Bibliotheks-) und anderen Dokumenten unterscheiden. Sinn und Bedeutung der Archivdokumente bestehen darin, daß sie die Grundelemente organischer archivischer Einheiten bilden, die wir Archivbestände nennen. Der Archivbestand ist die wichtigste Kategorie eines Archivs. Er ist Gegenstand der Archivistik und Objekt der Archivtätigkeit. Der Autor unterscheidet drei Grundmerkmale, mit denen charakterisiert werden kann, ob schriftliche, gedruckte Dokumente, Bild-/Tonträger (Aufzeichnungen) oder andere Dokumente als Archivdokumente gelten können. Diese Merkmale sind:

der historisch-dokumentarische Wert der Dokumente, ihre Herkunft (Registratur, Bestandszugehörigkeit) und Archivität (Archivwert, Archivreife, Archivzugehörigkeit und ständige Archivaufbewahrung). Diese drei Merkmale sind unbedingt erforderlich für die Bestimmung, ob der Gegenstand des archivalischen Interesses ein Archivdokument ist oder nicht und ob er in das Archiv gehört, unabhängig davon, wer ihn vorübergehend verwaltet. Ein weiteres wichtiges Merkmal des Archivdokuments ist seine Einzigartigkeit, die im Falle älterer Dokumente nicht fehlen sollte. Die Einzigartigkeit neu entstehender Dokumente ist in manchen Fällen zweifelhaft, unsicher. Neuzeitliche Dokumente können nur dann als Archivdokumente qualifiziert werden, wenn sie die aus den genannten drei Grundmerkmalen der Archivdokumente folgenden Kriterien erfüllen. Aufgrund dieser Erkenntnisse können Archivdokumente als schriftliche, gedruckte, Bild-, Ton- und andere Dokumente definiert werden, die sich durch den historisch-dokumentarischen Wert, die Herkunft und ihre Archivität auszeichnen.

Übersetz von Ute Kurdelová

TRENDY V OBLASTI MASOVÉHO KONZERVOVANIA ARCHÍVNYCH A KNIŽNIČNÝCH FONDŮV

JOZEF HANUS

Hanus, J.: Trends in mass conservation of archival and library fonds. Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 1, 2000, p. 18–29

The article points at the problems of degradation of documents caused by acidity of paper. The author presents the survey and brief information about the methods of mass deacidification developed and applied to remove acidity and conservation of archival documents and library fonds worldwide.

Paper acidity and its degradation. Mass deacidification.

Ing. Jozef Hanus, CSc., Slovenský národný archív, Drotárska cesta 42, 817 01 Bratislava

Hovoriť o trendoch v oblasti konzervovania a ochrany archívnych a knižničných fondov znamená poukázať na základné smerovanie a globálnu orientáciu vývoja najdôležitejších aspektov uvedenej problematiky. Preto zameranie, ako aj obsah tohto príspevku sú orientované na problémy, ktorých úspešné vyriešenie sa považuje – z hľadiska ochrany fondov – za prioritné v celosvetovom meradle.

Riešenie najdôležitejších problémov ochrany a konzervovania dokumentov sa sústreďuje predovšetkým na tieto prioritné oblasti.

1. zabezpečenie základných požiadaviek archívov – funkčnosť, bezpečnosť a ekonomika z hľadiska ochrany fondov i samotnej prevádzky týchto inštitúcií,
2. uloženie archívnych fondov vo vhodných podmienkach a ich využívanie – problematika stará ako archívy samotné a zároveň nová, pretože sa s ňou stretávame denne a mnohokrát sa odvíjajú od nej všetky naše ďalšie aktivity alebo sú ňou do veľkej miery limitované,
3. používanie hromadných konzervačných metód na záchranu obrovského množstva ohrozených informácií (dokumentov a kníh) na papierových nosičoch,
4. používanie stáleho a trvanlivého papiera a stálych písacích či tlačových látok už pri samotnej tvorbe dokumentov a kníh,
5. problematika využívania novodobých informačných médií a ich ochrany v archívoch.

Každá z uvedených oblastí predstavuje široký komplex problémov a úloh, ktoré je potrebné v rámci príslušnej problematiky riešiť. V nasledujúcej úvahe sa budeme bližšie zaoberať problematikou hromadných konzervačných metód, ich vývoja, súčasného používania a ďalších perspektív. V súvislosti s riešením úlohy vyhodno-

covania metód a činidiel na neutralizáciu a spevňovanie papierov novodobých dokumentov v Slovenskom národnom archíve, považujeme za vhodné podať aspoň základný prehľad o trendoch v tejto oblasti aj širšej archivárskej verejnosti.

POUŽÍVANIE HROMADNÝCH KONZERVAČNÝCH METÓD

Degradácia papiera

Papier je plošný materiál vytvorený uložením rastlinných, živočíšnych alebo syntetických organických a anorganických vlákien, zmesi týchto vlákien samotných alebo s prímесou pomocných látok zo suspenzie takým spôsobom, že sa vlákna splstnatejú a navzájom viažu.

Za počiatok výroby papiera sa považuje rok 105 po Kr. a za jeho objaviteľa Cchaj-Lun, dvorný úradník čínskeho cisárskeho dvora. Od tohto času sa rozvíja výroba papiera, založená na splstnatení vodnej suspenzie upravených buničínových vlákien cez jemnú bambusovú rohož upevnenú v rámičku, z ktorej sa papier snímal a sušil. Hlavnou surovinou na jeho výrobu sa stali ľanové a bavlnené handry. Tajomstvo výroby papiera si udržala Čína až do polovice 8. stor., keď Arabi donútili čínskych zajatcov vyrábať papier v Samarkande. Prostredníctvom Arabov sa papier dostáva najprv do Španielska, kde už v 12. stor. zaznamenávame existenciu továrne na výrobu papiera v Játive, odkiaľ sa potom znalosť výroby papiera rozšírila do ostatnej Európy.

Papier sa v podstate až do polovice 19. stor. vyrábala ručne a z handier. Ustavične rastúcu spotrebu papiera na celom svete nemohla pokryť ani strojná výroba, ktorá postupne nahrádzala ručnú výrobu, pretože nedostatok handier nedovoľoval jeho masovú výrobu. Základnou surovinou, ktorá v plnej miere nahradila handry a umožnila prudký rast výroby papiera, sa stalo drevo. Začalo sa používať v polovici 19. stor. po vynáleze F. G. Kellera, ktorý prvý rozvláknil drevo mechanicky. V tom čase zaznamenávame aj počiatok výroby chemických buničín – nátronovej, sulfitovej a sulfátovej – ako surovín na výrobu papiera. V tom čase sa začína aj používanie kaolínu ako plniacej látky pre papier. Úlohou papierenských plnív je vyplňovať medzery medzi vláknami, zlepšovať rovnomernosť papiera, vyrovnávať povrch, zvyšovať rozmerovú stálosť a hladkosť. K najpoužívanejším plnívam patrí kaolín a uhličitan vápenatý. Aby papier získal mechanickú pevnosť a odolnosť voči rozpíjaniu písacích látok, treba ho glejiť. Pravidelné glejenie škrobom zaviedli Arabi asi koncom 8. stor. a v papierňach sa používalo až do 14. stor., keď bol škrob nahradený živočíšnym glejom. V roku 1807 M. F. Illich v Erbachu uverejnil prvú prácu o živočíšnom glejení s použitím kamenca a živice, ktoré sa neskôr ujíma a postupne vytlača používanie živočíšneho gleja. Tento spôsob glejenia sa používa vo výrobe papiera prakticky až doteraz.

Jeho hlavnou nevýhodou z hľadiska stálosti a trvanlivosti papiera je, že prebieha v kyslom prostredí a spôsobuje kyslosť papiera. Rozsiahlym štúdiom sa totiž zistilo,

že kyslosť papiera je hlavným faktorom spôsobujúcim jeho degradáciu. Základnou zložkou vlákniin používaných na výrobu papiera je makromolekula celulózy. Je to lineárny polymér β -D-glukopyranózových jednotiek pospájaných v polohách 1, 4. Tieto väzby sú pomerne stále v neutrálnom a alkalickom prostredí, v kyslom prostredí však hydrolyzujú, t. j. rozkladajú sa. Výsledkom hydrolytického rozkladu je znižovanie polymerizačného stupňa, čiže krátenie reťazcov makromolekúl celulózy, ktoré sa prejavuje v zhoršovaní mechanických vlastností papiera, jeho krehnutí a žltnutí.

Odstránenie kyslosti novodobých papierov predstavuje preto jeden z najnaliehavejších konzervačných problémov súčasnosti vzhľadom na enormné množstvá takýchto papierov v archívoch a knižniciach na celom svete.

Keďže acidita je primárnou príčinou degradácie obrovského množstva kníh a dokumentov na papierovom nosiči, hľadajú sa masové metódy, ktoré by boli schopné v adekvátnych množstvách neutralizovať vysokú kyslosť papierov a súčasne zabezpečiť aj ich spevnenie a zlepšenie mechanických vlastností. Pretože hrozba degradácie kyslých papierov ohrozuje všetky archívy, knižnice, ale i mnohé ďalšie inštitúcie, v celosvetovom meradle sa vyvíja značné úsilie s mimoriadnymi finančnými podporami projektov, metód a procesov na elimináciu týchto degradačných faktorov. Pretože táto problematika je veľmi závažná, zaoberala sa ňou aj Európska komisia pre ochranu a sprístupňovanie (European Commission on Preservation and Access), ktorá vydala publikáciu o masovej deacidifikácii.¹

Vzhľadom na to, že niektoré z takýchto procesov sa už rutinne používajú, iné sú stále vo vývoji, bude užitočné podať aspoň základné informácie o najznámejších z nich.

Metódy hromadnej deacidifikácie

1. Battelle proces hromadnej deacidifikácie

Na základe objednávky Nemeckej národnej knižnice (Frankfurt/Lipko) a finančnej dotácie 17,5 milióna DM zo Spolkového Ministerstva pre výskum a technológiu prebieha vo firme Battelle Ingenieurtechnik GmbH od roku 1987 výskum rôznych deacidifikačných postupov s cieľom vyvinúť najvhodnejší systém pre tieto účely. Prvým výstupom bol proces s použitím metylmagnéziom karbonátu (MMC) ako deacidifikačného činidla a freónu ako rozpúšťadla.² Sprísnenie environmentálnych

---

¹ PORCK, H. J.: Mass Deacidification-An Update of Possibilities and Limitations. European Commission on Preservation and Access, Amsterdam and Commission on Preservation and Access, Washington, September 1996, 54 p.

² SCHVERDT, P. – EGGERSDORFER, R. – WITTEKIND, J.: Massenkonservierung für Archive und Bibliotheken im Auftrag der Deutschen Bibliothek vom Battelle Institut durchgeführten Untersuchung. Klostermann, Frankfurt 1989.

zákonov na ochranu ovzdušia v súvislosti so štiepením ozónovej vrstvy, ktoré vyústili v roku 1987 do tzv. Montrealského protokolu^{3, 4} o zákaze používania freónových zlúčenín, priniesli zákonite zmeny v používaní rozpúšťadla aj v Battelle systéme. V súčasnosti je freónové rozpúšťadlo nahradené hexadimetyldisiloxanom a namiesto MMC sa používajú etoxidy horčíka a titánu (METE).⁵ Pilotná prevádzka Battelle procesu z Frankfurtu bola premiestnená do Nemeckej národnej knižnice v Lipsku a tam uvedená do prevádzky roku 1994.

Pre nezávislé vedecké štúdium a vyhodnocovanie tohto procesu bolo vykonané testovanie v Národnom úrade pre ochranu v Holandsku,⁶ neskôr vo výskumnom centre TNO pre papier a lepenku v Delfte a v Kráľovskej knižnici v Haagu.^{7, 8}

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že Battelle deacidifikačný proces má pozitívny účinok na zvýšenie stálosti papiera – tak kníh, ako aj archívnych dokumentov. Holandské výskumy ukázali však aj jeho niektoré nevýhody – okamžité zníženie pevnosti niektorých papierov, niektoré farebné zmeny, biely nános deacidifikačného činidla a rozpíjanie niektorých atramentov a farieb.

Battelle proces bol v poslednom roku modifikovaný a testovaný vo vybraných knižniciach a archívoch v Nemecku a vo Švajčiarsku; prvé vyhodnotenia výsledkov sú pozitívne.

Odhaduje sa, že v Nemecku je potrebné podrobiť deacidifikačnému procesu približne 12 miliónov kníh. Hoci pôvodný projekt Battelle procesu počítal so spracovaním 400 000 kníh ročne, skutočné množstvo sa pohybovalo okolo 60 000 do januára 1996. Prevádzka s projektovanou kapacitou deacidifikácie 120 000 kníh ročne, ktorá sa v súčasnosti stavia v Eschborne, bude centrom takéhoto spracovania pre nemecké knižnice a archívy. Náklady na bežnú knihu s priemernou hmotnosťou sa odhadujú na 15–20 DM vrátane dopravy a poistného.

V tejto súvislosti je vhodné spomenúť iniciatívu Národnej knižnice a Federálneho archívu vo Švajčiarsku, ktoré sa rozhodli pre použitie Battelle procesu. Po jednoročnej detailnej fáze posudzovania a príprav, ktorá sa začala v máji 1996, boli plány

---

³ Gesetz zu dem Montrealer Protokoll vom 16. September 1987 über Stoffe, die zu einem Abbau der Ozonschicht führen. Bundesgesetzblatt II (39), 1988, p. 1014.

⁴ Montrealer Protokoll über Stoffe, die zu einem Abbau der Ozonschicht führen Bundesgesetzblatt II (39), 1988, p. 1015.

⁵ WITTEKIND, J.: The Battelle Mass Deacidification Process: a New Method for Deacidifying Books and Archival Materials. Restaurator 15 (4), 1994, p. 189–207.

⁶ PAUK, S. – PORCK, H.: Pilot research into the effects of the Battelle and diethylzinc mass deacidification methods 1994.

⁷ DEVENTER, J. P. V. – HAVERMANS, J. B. G. A.: Effectiviteit DEZ-process. Evaluatie met ingebonded Nederlandse Kranten. TNO Center for Paper & Board Research, Delft 1995 (TNO-report No.PK 93.1020).

⁸ HAVERMANS, J. – DEVENTER, R. VAN – PAUK, S. – PORCK, H.: Deacidification of books and archival materials with the Battelle process. CNC-Publications, 9, 1996, Den Haag.

na vybudovanie prevádzky s podrobnou špecifikáciou všetkých činností a nákladov predložené na schválenie švajčiarskemu parlamentu v roku 1997. Výstavba je plánovaná na začiatok roku 1998, uvedenie do činnosti začiatkom roku 1999.

2. *Bookkeeper* proces hromadnej deacidifikácie

Tento proces vyvinul začiatkom rokov 1980 Richard Spatz, v tom čase spolupracovník firmy Koppers Company Laboratories v USA. V roku 1987 Spatz založil novú firmu Preservation Technologies, Inc. a pokračoval v projekte pod názvom Bookkeeper. Od septembra 1995 je pilotná prevádzka inštalovaná v Cranberry, PA. Nedávno začala holandská spoločnosť Archimascon (Rotterdam) rokovania s Preservation Technologies, Inc. o možnosti výstavby prevádzky Bookkeeper v Holandsku.

Deacidifikácia, ktorá prebieha v kvapalnej fáze, je založená na princípe použitia čiastočiek oxidu horečnatého, suspendovaného v organickom rozpúšťadle (perfluoroheptán). V spolupráci s Kongresovou knižnicou USA v minulom roku bola optimalizovaná dynamika kvapalného pôsobenia, čo umožnilo znížiť koncentráciu oxidu horečnatého o 50 % pri súčasnom dodržaní dostatočnej alkalickej rezervy. Optimalizácia procesu spolu s ďalším znížením veľkosti častíc MgO prispeli tiež k rovnomernosti pôsobenia procesu v celom objeme spracovávaných materiálov.⁹

Belgická štúdia¹⁰ porovnávajúca sedem rôznych procesov masovej deacidifikácie odporúča Bookkeeper systém ako jeden z najlepších z hľadiska homogenity pôsobenia, výsledného pH a alkalickej rezervy, ako aj najmenších vedľajších negatívnych efektov na písacie a tlačové látky.

Použitie tohto procesu je rozšírené najmä pre potreby mnohých amerických univerzít. Keďže bezpečnostné a zdravotné riziká procesu Bookkeeper sú minimálne, systém môže byť bez problémov nainštalovaný v budove archívu alebo knižnice. Navyše, inštalácia nevyžaduje veľký priestor, ovládanie procesu je pomerne jednoduché a nepotrebuje vysokokvalifikovanú obsluhu.

Prevádzka v Cranberry ponúka deacidifikácie na komerčnej báze. Jednotka na spracovanie nadrozmerých kníh Bookkeeper II má kapacitu približne 40 000 kníh ročne, Bookkeeper III na bežné knihy cca 120 000 kníh ročne. Náklady sa pohybujú okolo 11–12 US dolárov na 1 knihu okrem dopravy.

---

⁹ TSE, S. – GUILD, S. – DUPONT, A. L. – BURGESS, H. D.: Evaluation of Commercial Mass Deacidification Processes: AKZO-DEZ, Wei T'ao and FMC-MG3. Phase III: Evaluation of Media, Bindings and Special Paper Types. Canadian Conservation Institute, Ottawa 1992.

¹⁰ LIÉNARDY, A.: Evaluation of seven mass deacidification treatment. Restaurator 15, 1, 1994, p. 1–25.

3. DEZ deacidifikačný proces

Deacidifikačný proces, založený na účinku dietyl zinku (DEZ), bol vyvinutý na báze metódy vypracovanej B. Kellym a J. C. Williamsom, pracovníkmi Kongresovej knižnice vo Washingtone začiatkom 1980. Vzhľadom na to, že v tom čase nebol dostupný deacidifikačný proces, ktorý by bol podľa požiadaviek Kongresovej knižnice schopný spracovať 500 000–1 000 000 kníh ročne – a dodnes zatiaľ taký ani nie je – knižnica iniciatívne vstúpila do vývoja deacidifikačného procesu podľa jej predstáv. Takýmto sa zdal byť systém s deacidifikačným činidlom účinkujúcim v plynnej fáze. Po štúdiu rôznych organo-kovových zlúčenín bol vybraný dietyl zinok ako látka s najvhodnejšími vlastnosťami pre tieto potreby. Zároveň však treba uviesť, že uvedená zlúčenina je vysoko reaktívna a výbušná. V porovnaní s deacidifikáciou v kvapalnej fáze má však plynná deacidifikácia najmä tú výhodu, že mnohé rôzne materiály môžu byť spracované bez rizika poškodenia atramentov, farieb a lepidiel.

Po úspešných laboratórnych pokusoch¹¹ bol systém v rokoch 1981–1986 testovaný v pokusnej prevádzke NASA. Čiastočne v dôsledku výbuchu, ktorý sa stal v roku 1985 pri testovaní v skúšobnej komore, NASA upustila od ďalšieho vývoja v tejto oblasti.¹² V roku 1988 Kongresová knižnica uzatvorila kontrakt s firmou Texas Alkyls (v súčasnosti časťou firmy AKZO Chemicals, Inc.) na výstavbu pokusnej DEZ prevádzky v Houstone, Texas.

V roku 1990 Kongresová knižnica vyhlásila konkurz na deacidifikáciu ohrozených kyslých kníh, na ktorom participovali tri systémy – DEZ, FMC a Wei T'o. Každý z nich v skúšobných testoch deacidifikoval približne 500 kníh, ktoré boli potom vyhodnotené v Institute for Paper Science and Technology v Atlante¹³. Hoci žiaden zo systémov nesplnil technické požiadavky definované Kongresovou knižnicou v plnom rozsahu, DEZ systém bol považovaný za najvhodnejší z nich. Od roku 1992 Kongresová knižnica i ďalšie inštitúcie v USA a v Európe významne prispeli k ďalšej optimalizácii DEZ procesu.

Dramatický obrat v dlhom vývoji DEZ procesu nastal v roku 1994, keď firma AKZO zrušila všetky ďalšie práce na systéme v dôsledku nedostatočných komerčných záujmov, prevádzka v Houstone bola zatvorená a AKZO ukončila svoju DEZ licenciu s americkým Ministerstvom obchodu.

---

¹¹ KELLY, G. B. – WILLIAMS, J. C.: Inhibition of light sensitivity of papers treated with diethylzinc. In (WILLIAMS, J. C., ed.): Preservation of Paper and Textiles of Historic and Artistic Value II. American Chemical Society 193, Washington, DC, 1981, p. 109–117.

¹² JOHNSON, P.: Book Preservation Technologies. Office of Technology Assessment, OTA-0-375, Government Printing Office, Washington, DC, 1988, p. 91.

¹³ Major book preservation plans announced: Johns Hopkins and soon the LoC make commitment to mass deacidification of collections. Library Journal 116, 12, 1991, p. 17–18.

4. FMC deacidifikačný proces

Bol vyvinutý americkou firmou Lithium Corporation (LITHCO), ktorá je časťou FMC koncernu, zaoberajúceho sa výrobou a aplikáciou organo-kovových zlúčenín. Od roku 1988 sa FMC zaoberá aj výskumom hromadného konzervovania papiera.¹⁴ Na základe výsledkov výskumu FMC vyvinul metódu, v ktorej sa knihy spracovávali pôsobením karbonovaného alkoxidu horečnatého rozpusteného vo freóne 113. Hoci alkoxidy sa používajú aj vo Wei T'ó deacidifikačnom procese (o ktorom sa zmienime neskoršie), variant MG-3 (karbonovaný dibutoxytrietylenglykolát horečnatý) používaný v FMC procese, okrem deacidifikácie má na papier aj spevňujúce účinky. Výsledky testovania s použitím vplyvu urýchleného starnutia v Institute of Paper Science and Technology v Atlante ukázali silný pozitívny vplyv procesu na odolnosť voči ohýbaniu a medzné číslo testovaných papierov.¹⁵

V posledných rokoch bolo urobených niekoľko zmien v používaných činidlách: MG 3 bol nahradený butylglykolátom horečnatým (MBG) a freón heptánom. V dôsledku týchto rozsiahlych renovácií, FMC proces vstúpil do novej fázy testovania.¹⁶

Modifikovaný FMC proces, používajúci magnézium butylglykolát v heptáne, bol tiež predmetom výskumu švajčiarskej Národnej knižnice a Federálneho archívu. Výsledky ukázali škodlivý vplyv sušenia, ako aj ďalšie negatívne postranné efekty, napr. farebné zmeny, predĺženú dobu desorpcie rozpúšťadla a ďalších prchavých reakčných produktov. Na základe týchto výskumov bolo rozhodnuté, že FMC proces nespĺňa požiadavky, ktoré požadujú tieto švajčiarske inštitúcie pre deacidifikačný proces.¹⁷

Štúdie Kanadského konzervačného inštitútu^{18, 19, 20} i ďalšie potvrdzujú nevýhody FMC systému. V súčasnosti nie je evidentný žiadny ďalší rozvoj komercializácie tohto systému.

---

¹⁴ WEDINGER, R. S.: Lithco develops deacidification strengthening process. Abbey Newsletter 13,7, 1989, p. 126.

¹⁵ WEDINGER, R. S. – McGEE, A.: FMC Mass Paper Preservation System. Independent Test Results. FMC Corporation, Lithium Division, Bessemer City NC, 1990.

¹⁶ WEDINGER, R. S.: The FMC mass preservation system: enhancement and extension of useful life. Restaurator 14, 2, 1993, p. 102–122.

¹⁷ Schlussbericht über die Tests mit den Massenkonservierungsverfahren der Firmen AKZO und FMC mit Originalmaterial. Schweizerische Bundesarchiv, Schweizerische Landesbibliothek, Bern 1992.

¹⁸ BURGESS, H. D. – KAMINSKA, E. M. – BORONYAK-SZAPLONCZAY, A.: Evaluation of Commercial Mass Deacidification Processes: AKZO-DEZ, Wei T'ó and FMC-MG3. Phase I: Naturally Aged Papers. Canadian Conservation Institute, Ottawa 1992.

¹⁹ KAMINSKA, E. M. – BURGESS, H. D.: Evaluation of Commercial Mass Deacidification Processes: AKZO-DEZ, Wei T'ó and FMC-MG3. Phase II: New and Artificially Aged Modern Papers. Canadian Conservation Institute, Ottawa 1994.

5. Wei T'o deacidifikačný proces

Firmu Wei T'o založil v roku 1972 R. D. Smith, ktorý na základe svojej dizertačnej práce o nevodnej deacidifikácii papiera na Univerzite v Chicagu začal používať roztoky metoxidov horčíka na tieto účely.²¹ Spočiatku používal v systéme roztok metoxidu horečnatého v metanole a freóne 12 na impregnáciu kompletných kníh.

Dôležitým vylepšením Wei T'o systému bolo použitie nového deacidifikačného činidla, ktorým sa stal metoximetyl magnézium karbonát (MMMC). Táto inovácia odstránila, resp. znížila vplyv niektorých nežiaducich postranných vplyvov, ako napr. vytváranie bieleho nánosu činidla na povrchu spracovaných materiálov a upchávanie trysiek striekacích pištolí používaných aj na manuálnu deacidifikáciu postrekom. Sprísnené normy na ochranu životného prostredia zakázali používanie freónov v Kanade od začiatku roku 1996. Z uvedených dôvodov sa realizoval v Kanade v rokoch 1993–1994 výskumný projekt, ktorého cieľom bola vhodná náhrada freónového rozpúšťadla v systéme. V roku 1995 boli pôvodné chlorofluoro deriváty uhl'ovodíkov nahradené hydrochlorofluoro derivátmi, ktoré sú z hľadiska životného prostredia prijateľnejšie.

Od roku 1982 je Wei T'o deacidifikačný systém inštalovaný a používaný v Národnom archíve a Národnej knižnici Kanady v Ottawe. Vzhľadom na to, že bezpečnostné riziká celého systému sú pomerne malé, je inštalovaný v suteréne hlavnej budovy, kde zaberá plochu len približne 120 m². Pri nepretržitej prevádzke by bol systém schopný spracovať ročne priemerne 260 000 kníh. Skutočný počet deacidifikovaných kníh je však okolo 40 000 s priemernými nákladmi približne 7 dolárov za knihu.

V súčasnosti Národný archív neočakáva, že bude schopný splniť ďalšie sprísnené zákony na ochranu ovzdušia – zákaz zlúčenín, ktoré sa v súčasnosti používajú ako rozpúšťadlá v systéme – a ktoré by mali vstúpiť do platnosti v roku 2000. Ich dôsledkom bude pravdepodobne zastavenie uvedenej prevádzky.

6. Variant Sablé

Od roku 1987 používa Národná knižnica Francúzska v Sablé-sur-Sarthe hromadnú deacidifikáciu, ktorá pracuje na tom istom princípe ako Wei T'o systém.^{22, 23}

---

²⁰ TSE, S. – GUILD, S. – DUPONT, A. L. – BURGESS, H. D.: Evaluation of Commercial Mass Deacidification Processes: AKZO-DEZ, Wei T'o and FMC-MG3. Phase III: Evaluation of Media, Bindings and Special Paper Types. Canadian Conservation Institute, Ottawa 1992.

²¹ SMITH, R. D.: The Non-aqueous Deacidification of Paper and Books. Ph.D. Dissertation, University of Chicago 1970.

²² BRANDT, A. C.: La désacidification de masse du papier. Bibliothèque Nationale, Paris 1989.

Pôvodný projekt počítal s deacidifikáciou 200 000 kníh ročne, tento počet sa však nepodarilo dosiahnuť. V súčasnej prevádzke sa spracováva ročne 25 000 kníh. Náklady na jednu knihu sa pohybujú v rozmedzí 5–15 dolárov.²³

V Národnej knižnici Francúzska však prebieha ďalší vývoj deacidifikačného procesu, výsledky výskumu však zatiaľ neboli publikované.

Metódy hromadného spevňovania papiera

Primárnym cieľom takýchto metód je zlepšenie mechanických vlastností a spevnenie papiera v masovom meradle. Je len samozrejmé, že pri ich aplikácii dochádza zároveň aj k deacidifikácii spracúvaných materiálov.

1. Bückeburský proces

Hoci nepatrí medzi hromadné metódy, pretože bol vyvinutý na spracovanie jednotlivých listov papiera, vzhľadom na možnosti spracovania značného množstva dokumentov oproti klasickým manuálnym metódam sa do tejto kategórie môže zaradiť. Bol vyvinutý v Štátnom archíve v Bückeburgu v Nemecku ako metóda na súčasnú deacidifikáciu a spevnenie hárkov papiera a pozostáva z nasledovných stupňov: fixácia atramentov a farieb, vodná deacidifikácia roztokom hydrouhličitanu horečnatého a spevnenie povrchovým glejením metylcelulózou.

Výsledky experimentálnych testov indikujú zvýšenie pH hodnoty spracovaných papierov na 9,4–10,7, vytvorenie alkalickéj rezervy ekvivalentné 2 % CaCO₃ a zvýšenie mechanickej pevnosti pri urýchlennom starnutí. Stále prebiehajú práce na optimalizácii celého systému v spolupráci s komerčnou firmou.

Od konca roku 1995 systém pracuje v Štátnom archíve v Bückeburgu a spracuje cca 5 bežných metrov novodobých jednotlivých dokumentov (po roku 1850), čo predstavuje asi 50 000 listov papiera za 30 dní.

2. Očkovaná kopolymerizácia

Technika očkovanej kopolymerizácie sa využíva na spevnenie celulózy polymerizáciou monomérov, ktoré sa aplikujú na vlákna papiera. O možnosti polymerizácie pomocou styrénu, metylmetakrylátu a etylakrylátu s inicializáciou ultrafialovým alebo gama žiarením na účely konzervovania papiera sa uvažovalo už pred

---

²³ FLIEDER, F. – LECLERC, F. – ARNOULT, J. M.: La désacidification de masse des papiers en France. In: Preprints of the AFTPV-SFIIC Colloquium „Technologie industrielle conservation restauration du patrimoine culturel“, Nice 1989, p. 68–80.

²⁴ STEFANSSON, T. – CHRISTENSEN, K.: Mass conservation of paper: a comparison of methods. Alexandria 5, 2, 1993, p. 119–126.

25 rokmi.²⁵ Odvtedy Britská knižnica podporuje výskum, ktorý by umožnil spevnenie papiera kompletných kníh použitím zmesí etylakrylátu a metylmetakrylátu s využitím gama žiarenia. V roku 1988 bol tento proces patentovaný.²⁶ V súčasnosti hľadá Britská knižnica možnosti financovania ďalšieho výskumu a optimalizácie tohto procesu.

Pracovný postup pozostáva z nasledovných stupňov. 5–10 kníh sa umiestni v špeciálnej nádobe, do ktorej sa napustí dusík, aby sa z nej vytesnil kyslík, ktorý je inhibítorom kopolymerizačnej reakcie. Potom, v závislosti na hmotnosti kníh, sa do nádoby nadávajú rozpustené monoméry akrylátov, ktorými sa knihy impregnujú niekoľko hodín, aby sa dosiahlo ich rovnomerné rozdelenie v celom objeme kníh. Nádoba s knihami je potom vystavená 13–16 hodín gama radiácii z rádioaktívneho kobaltového zdroja, čím dochádza k polymerizácii monomérov. Proces je sprevádzaný zväčšením hmotnosti kníh a zvýšením teploty do 65° C. Prebytočné monoméry sa odstránia odparením pomocou „premyvania“ nádoby vzduchom. Knihy sa potom vyberú z nádoby a rekondicionujú sa v dobre vetranej miestnosti.

Dobré výsledky sa dosahujú použitím zmesí monomérov etylakrylátu a metylmetakrylátu v pomere 5:1. Prídavok malého množstva alkalických monomérov spôsobuje deacidifikáciu papiera a stopové množstvá ďalších monomérov zvyšujú efektívnosť procesu.²⁷ Odhaduje sa, že náklady na spracovanie jednej knihy by predstavovali približne 5 dolárov pri inštalovanej kapacite systému 100 000 až 200 000 kníh ročne.

3. Metóda štiepenia papiera

Túto metódu vyvíja W. Wächter v Nemeckej knižnici v Lipsku v spolupráci s Univerzitou Fridricha Schillera v Jene už 25 rokov. Spočíva v mechanizácii krokov v procese reštaurovania jednotlivých listov papiera ich štiepením.²⁸ V princípe sa list papiera spevňuje a deacidifikuje nasledujúcim spôsobom. Na obidve strany spracúvaného listu papiera sa nalepia háčky filtračného papiera zmesou želatíny a glycerínu. Oddelením filtračných papierov od seba sa list papiera, ktorý je nalepený medzi filtračnými papiermi, rozštiepi v strede na dve polovice. Po vložení nového,

---

²⁵ DAVIS, N. P. et al.: Methods for enhancing ultraviolet and radiation grafting of monomers to cellulose and derivatives to improve properties of value to conservation. In (WILLIAMS, J. C., ed.): Preservation of Paper and Textiles of Historic and Artistic Value II. American Chemical Society 193, Washington, DC, 1981, p. 223–240.

²⁶ MOLLEN, C. C. – BUTLER, C. E. – BURSTALL, M. L.: Treatment of archival material, 1988. UK Patent GB 2156830 A.

²⁷ MOLLEN, C. C. – BUTLER, C. E. – BURSTALL, M. L.: Treatment of Archival Memorial, 1989. US Patent 4 808 433.

²⁸ WÄCHTER, W.: Mechanizing restoration work: the Deutsche Bücherei, Leipzig, and its role as a regional centre for IFLA. IFLA Journal 12, 1986, p. 307–309.

tenkého a pevného papiera do stredu sa obidve polovice rozštiepeného papiera opäť zlepiť dohromady, takže nový papier vytvára spevňujúcu stredovú vrstvu. Ako lepidlo sa v tomto prípade používa metylcelulóza, do ktorej sa pridáva uhličitan horečnatý ako deacidifikačné činidlo a akrylátové zlúčeniny ako papier so želatínoglycerínovým lepidlom a papier sa vysuší. Proces je v tejto fáze už skoro úplne mechanizovaný.

Vývoj a konštrukcia zariadenia bola dotovaná sumou 1,3 milióna DM. Hoci optimalizácia uvedeného procesu nie je ešte ukončená, výsledky spracovania najmä novinového papiera sú veľmi sľubné. Súčasný technický riešenie umožňuje spracovať denne 2 000–4 000 listov papiera pri odhadovaných nákladoch cca 1 dolár na jeden list papiera.²⁹

4. Viedenská metóda

Tento proces vyvinul začiatkom roku 1980 O. Wächter v Národnej knižnici Rakúska. Jeho cieľom je spevnenie a súčasná deacidifikácia zviazaných zväzkov novín.³⁰ Proces pozostáva z nasledujúcich krokov. Zväzky novín sa rozdelia na bloky hrúbky 4 cm a umiestnia sa do valcovej vákuovej komory. Na bloky novín sa vo vákuu pôsobí vodným roztokom metylcelulózy a polyvinylacetátu ako spevňovacími činidlami a hydroxidom vápenatým alebo uhličitanom horečnatým ako deacidifikačným činidlom. Mokré bloky sa rýchlo zmrazia pri mínus 40° C a následne vákuovo sušia. Po rekondicionaní za normálneho tlaku, teploty a vlhkosti sa novinové bloky opäť zaviažu do pôvodných zväzkov. Výsledky ukazujú, že pevnosť papiera, meraná ako odolnosť voči ohýbaniu, sa oproti pôvodným hodnotám zvýšila 4-krát.

V roku 1987 Národná knižnica Rakúska otvorila veľkokapacitný projekt, ktorého cieľom bolo spracovať ročne 3 000 zväzkov novín na zariadení, inštalovanom v budove knižnice vo Viedni s nákladmi približne 15 dolárov na jeden blok novín.

V súčasnosti sa v pracovnom procese spracuje približne 42 zväzkov novín v priebehu 10 dní.

Vzhľadom na obrovské množstvá archívnych dokumentov a knižničných fondov nachádzajúcich sa na kyslom papieri, ktoré je potrebné zachraňovať, sa zdá, že len metódy masového konzervovania by mohli úspešne vyriešiť tento závažný problém. Napriek tomu, že prvotné náklady na ich inštaláciu sú značne vysoké, existujú ešte isté problémy s ich aplikáciou najmä na archívne dokumenty. Z uvedených dôvodov sú spomenuté systémy zatiaľ používané predovšetkým vo veľkých knižniciach. Pretože sa však uvažuje s ich použitím aj v archívoch, je potrebné, aby sme o nich

²⁹ WEBER, H.: Die Mechanisierung des Papierspeltens. Nutzen und Bedarf. Dialog mit Bibliotheken 4,(3), 1992, p. 20–22.

³⁰ WÄCHTER, O.: Paper strengthening: mass conservation of unbound and bound newspapers. Restaurator 8, n. 2/3, 1987, p. 111–123.

mali aspoň isté základné poznatky a aby sme boli informovaní o súčasných trendoch aj v tejto oblasti ochrany archívnych dokumentov.

TRENDS IN MASS CONSERVATION OF ARCHIVAL AND LIBRARY FONDS

Jozef Hanus

The use of wood as a raw material and resinuos sizing by the use of aluminium suplhate have enabled fast growth of paper production. This way of production has endured up to present. The main disadvantage from the point of view of stability and durability is the sizing processed in acid medium and causes acidity of paper. By the vast way there has been proved that acidity of paper is the main factor causing the degradation of it. Because of existing huge amounts of books and documents printed in acid paper there have been searched mass methods enabling to neutralize in proper amounts the high acidity of paper and ensure the strengthening and improving mechanical qualities.

Some of these processes are obviously used, the others have constantly been developed according to the publication of European committee for protection and access and its publication about mass deacidification. The article presents the basic information about the best known of them.

There are: mass deacidification processes Battelle, Bookkeeper, DEZ, FMC, Wei T'o, Sablé; methods of mass strengthening of paper, so called Bückenburg process, vaccinated co-polymerization of London British Library, method of splitting of paper developed to mechanized technology in National Library of Germany in Leipzig and Vienna method developed for deacidification and strengthening of bound volumes of newspapers.

Translated by Ema Draškabová

ROZBOR OSOBNÉHO FONDU MILANA RASTISLAVA ŠTEFÁNICA

DANIEL KUZMÍK

Kuzmík, D.: Analysis of the personal fonds of Milan Rastislav Štefánik. Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 1, 2000, p. 30–48

The article analyses the way of processing and making accessible the written documents of famous Slovak astronomer, politician, general of French army, co-originator of the Czechoslovak republic in 1918, Milan Rastislav Štefánik (1880–1919). Personal fonds is hold by Slovak National Archives in Bratislava.

Slovakia. History. Personal fonds of M. R. Štefánik.

PhDr. Daniel Kuzmík, Ministerstvo financií SR, Štefanovičova 5, 817 82 Bratislava

V tomto roku si pripomínáme 90. výročie tragickej smrti jedného z najvýznamnejších Slovákov – vedca a politika Milana Rastislava Štefánika. Jeho vedecká, no najmä politická a diplomatická činnosť vedúca k utvoreniu prvého spoločného štátu Čechov a Slovákov, ktorú vykonal pred a hlavne v priebehu 1. svetovej vojny, zostane natrvalo zapísaná v našich novodobých dejinách.

Osobný fond Milana Rastislava Štefánika, ktorý je uložený v Slovenskom národnom archíve v Bratislave od roku 1968 a bol opätovne prepracovaný v rokoch 1995 až 1996, je predmetom tohto príspevku.

Milan Rastislav Štefánik sa narodil 21. júla 1880 v dedinke Košariská pri Brezovej pod Bradlom. Bol šiestym dieťaťom početnej, dvanásťdetskej rodiny evanjelického farára Pavla Štefánika. Otec bol aktívny bojovník za národné práva a cirkevný spisovateľ, ktorý svoj vzťah k národu vštepoval všetkým svojim potomkom. Rovnako zo strany matky Albertíny Štefánikovej, rod. Jurenkovej, ktorej rodinní príslušníci sa angažovali v revolučných rokoch 1848–1849, sa dostalo mladému Milanovi výchovy v národnom, slovenskom duchu.

Po skončení ľudovej školy pokračoval od roku 1890 v stredoškolských štúdiách na Evanjelickom lýceu v Bratislave. Štvrtú triedu ukončil v Šoproni v roku 1894, odkiaľ prešiel na gymnázium v meste Sarvaš v južnom Maďarsku, kde v roku 1898 s vyznamenaním zmaturoval. Po maturite sa zapísal na Českú vysokú školu technickú v Prahe, kde začal študovať technické stavebné inžinierstvo. Po dvoch rokoch, na jeseň roku 1900, prestúpil na Filozofickú fakultu Českej univerzity Karlovo-Ferdinandovej v Prahe, kde študoval astronómiu a ďalšie prírodné vedy. V roku 1902 absolvoval letný semester na univerzite v Zürichu. Po jeho skončení pobudol ešte mesiac v Ženeve, kde pracoval v optickej dielni optika a astronóma Emila Schaera. Po návrate do Prahy pokračoval v štúdiu a doktorskú prácu s názvom Nové hviezdy z doby predtychonovskej a Nova Cassiopeae dokončil v roku 1904. Dňa 12. októbra 1904 bol promován za doktora filozofie.

Počas vysokoškolských štúdií sa aktívne zúčastňoval študentského i národného spolkového života. V spolku slovenskej vysokoškolskej mládeže Detvan bol v roku 1900 zvolený za tajomníka a v roku 1902 sa stal predsedom spolku. Tu sa zoznámil s Vavrom Šrobárom, svojím neskorším politickým i osobným priateľom. Článkami prispieval do Šrobárovho časopisu Hlas i Herbenovho Času. Sám začal vydávať Umelecký hlas, orientovaný na umenie a literatúru, ktorý bol prílohou časopisu Hlas. V spolku evanjelických akademikov Jeroným sa zoznámil s dielami Jána Husa, Jána Amosa Komenského i Petra Chelčického, angažoval sa v akademickom odbore Československej jednoty, ktorého bol zakladateľom. Počas štúdií sa zaľúbil do Lídy Bílej, dcéry riaditeľa gymnázia v Prahe-Žižkove. K svadbe však nedošlo, nakoľko už v novembri 1904 odišiel, s odporúčaním svojho bývalého profesora Karla Zengera do Paríža. Tu, po neistých začiatkoch, bol v apríli 1905 prijatý za asistenta významného francúzskeho astronóma Julesa Janssena. Hvezdáreň v Meudone neďaleko Paríža sa stala jeho druhým domovom. V júni 1905 uskutočnil svoju prvú vedeckú výpravu na vrchol Mont Blancu, kde bola vybudovaná dočasná Janssenova hvezdáreň. V nasledujúcich rokoch vystúpil s rovnakým cieľom na Mont Blanc ešte päťkrát. V auguste 1905 sa zúčastnil vedeckej expedície do mesta Alcosobre v Španielsku, kde pozoroval úplné zatmenie Slnka. Nasledovali ďalšie astronomické expedície – do Turkestanu v decembri 1906 až januári 1907, do Tunisu a Alžírsku v apríli až júni 1909. Nasledujúci rok, v apríli 1910, sa prvýkrát dostal na ostrov Tahiti vo Francúzskej Polynézii, kam ho vyslali vedecké ústavy Bureau des Longitudes a Bureau Central Météorologique s cieľom pozorovať prelet Halleyovej kométy okolo Zeme. V Papeete, hlavnom meste Tahiti, Štefánik vybudoval okrem hvezdárne sústavu meteorologických staníc. Na ceste späť do Francúzska sa zastavil v apríli 1911 na ostrove Vavau, kde pozoroval úplné zatmenie Slnka. Dňa 24. augusta 1912 odcestoval Štefánik za ďalším pozorovaním Slnka, tentoraz do Brazílie. Ešte pred odchodom francúzske úrady vyhovel jeho žiadosti o udelenie francúzskeho štátneho občianstva, ktoré získal 27. júla 1912.

Z pobytov mimo vlasti sa Štefánik vždy rád vracal na Slovensko. Naposledy bol doma v apríli 1913, keď zastihol na smrteľnej posteli svojho otca, ktorý zomrel 15. apríla 1913.

V auguste 1913 bol už opäť na cestách – cez USA, s krátkou zastávkou na Tahiti smeroval do Ekvádoru. Tam, ako poverenec francúzskej vlády mal vybudovať sústavu meteorologických staníc a sieť bezdrôtovej telegrafie. Túto úlohu splnil a francúzska vláda mu na návrh ministerstva námorníctva udelila vysoké štátne vyznamenanie kríž rytiera Čestnej légie. V januári roku 1914 sa vrátil späť do Paríža. Chabý zdravotný stav, ktorý Štefánika prenasledoval už od mladosti, sa mu po návrate natoľko zhoršil, že v druhej polovici marca musel podstúpiť ťažkú operáciu žalúdočných vredov. Napriek prechodnému zlepšeniu ho zdravotné problémy neprestali sužovať po celý život. Po rekonvalescencii dostal prostredníctvom svojho priateľa, poslanca francúzskeho parlamentu Emila Chautempsa, ponuku na

d'alsiu vedeckú prácu v Maroku. Tam, pri meste Marakés, mal vybudovať novú hviezdáreň. Túto úlohu už nemohol dokončiť, keďže ho zastihla správa o mobilizácii francúzskej armády a o vypuknutí 1. svetovej vojny. Dňa 10. augusta 1914 sa vrátil prvým vojenským transportom späť do Francúzska.

Vypuknutie vojny znamenalo koniec takmer desaťročného vedeckého obdobia v živote M. R. Štefánika. Za toto obdobie sa stal členom viacerých vedeckých spoločností, jeho prednášky odzneli na pôde Francúzskej akadémie vied, Medzinárodnej únie pre spoluprácu pri výskume Slnka v Oxforde a na ďalších vedeckých fórach. V tomto čase napísal viacero vedeckých štúdií, ktoré znamenali prínos v oblasti astrofyziky a solárneho výskumu. Široké spektrum záujmov Štefánika o dianie okolo seba sa odzrkadlilo o. i. v tom, že sa stal autorom vynálezov v oblasti fotografie i kinematografie.

Po návrate do Paríža bol povolaný ako pešiak do francúzskej armády. Vojenský lekár ho však pre zlý zdravotný stav hospitalizoval. Po prepustení bol na doliečení v sanatóriu Fondation Chaptal. V polovici septembra 1914 bol zo sanatória prepustený a krátko nato sa ako dobrovoľník prihlásil do služby vo vojenskom letectve. Koncom januára 1915 nastúpil ako žiak – pilot do vojenskej leteckej školy v meste Chartres, ležiacom južne od Paríža.

Dňa 11. apríla 1915 získal diplom pilota a hodnosť desiatnika. Po ďalšom leteckom výcviku sa v hodnosti poručíka konečne dostal v máji 1915 k eskadre MF 54, ktorá patrila do stíhacej divízie so sídlom v meste Le Bourget, teda priamo na fronte. Tu slúžil ako prieskumný a výzvedný letec. Popri tejto činnosti sa zaslúžil aj o vytvorenie pravidelnej meteorologickej služby vo francúzskej armáde. Ešte v tom istom roku, 1. septembra 1915, bol prevelený k leteckej eskadre MFS-99 do Srbska. Tu bojoval anglicko-francúzsky expedičný zbor proti Bulharom a vojskám Ústredných mocností. Koncom roku 1915, po porážke srbského odporu, sa Štefánik v zlom zdravotnom stave a po namáhavej a dobrodružnej ceste letecky dostal do Albánska. Z talianskeho prístavu Brindisi bol dopravený loďou do Ríma, odkiaľ sa napokon 4. decembra 1915 dostal do Paríža. Tam, po upravení zdravotného stavu, obnovil svoje osobné kontakty. Predovšetkým v spoločenskom salóne pani Claire de Jouvenel sa stretával s viacerými vplyvnými politikmi, diplomatmi a novinármi. Všetkým predostieral svoj plán – oslobodenie rodnej vlasti a vytvorenie spoločného štátu Čechov a Slovákov. Na tomto pláne, avšak bez výraznejších výsledkov, pracovali aj dvaja významní českí politickí emigranti – profesor Tomáš Garrigue Masaryk a Dr. Eduard Beneš. Štefánikovi sa podarilo 3. februára 1916 zorganizovať stretnutie francúzskeho ministerského predsedu Aristida Brianda a prof. T. G. Masaryka. O rokovaniach vyšla oficiálna správa a súčasne bolo publikované interview T. G. Masaryka vo vplyvnom parížskom časopise Le Matin o povojnovom usporiadaní Európy a vytvorení samostatného štátu Čechov a Slovákov.

Štefánik počas rozhovorov s Masarykom i Benešom presadzoval, aby sa vytvoril ústredný reprezentatívny orgán zahraničného odboja, ktorý by celú činnosť v za-

hraničí riadil. Práve preto vznikla vo februári 1916 Národná rada krajín českých. Jej predsedom sa stal T. G. Masaryk, podpredsedami Štefánik, český poslanec rakúskeho parlamentu žijúci v Paríži Jozef Durich a generálnym tajomníkom E. Beneš. Názov orgánu bol neskôr, hlavne zásluhou delegáta Slovenskej ligy v USA Štefana Osuského, zmenený na Národnú radu československú. Úlohou Štefánika v rade bola propagácia jej programu a cieľov hlavne v politických kruhoch i medzi širokou verejnosťou vo Francúzsku.

Dňa 20. marca 1916 bol Štefánik povýšený na poručíka a 7. apríla sa už hlásil v hlavnom stane talianskej armády v Udine. Jeho úlohou bolo zhadzovať nad rakúsko-uhorskými zákopmi letáky vyzývajúce Čechov, Slovákov a príslušníkov ďalších slovanských národností rakúsko-uhorskej armády, aby sa vzdali Talianom. Popri tejto činnosti sa pokúsil zistiť postoj talianskych politických i vojenských predstaviteľov k Masarykovej koncepcii usporiadania povojnovej strednej Európy. Stretol sa aj s talianskym ministrom zahraničia Sydney Sonninom a kráľovnou Margarétou.

Po opätovnom návrate do Paríža sa Štefánik začal intenzívne venovať problému ustanovenia samostatného česko-slovenského vojska. Táto armáda mala vzniknúť jednak náborom medzi krajanmi žijúcimi v štátoch Dohodových mocností a jednak z vojnových zajatcov rakúsko-uhorskej armády. Československá národná rada v Paríži uzavrela s francúzskou vládou dohodu o tom, že českí a slovenskí vojnoví zajatci, dobrovoľníci v Rusku, budú dopravení loďami do Francúzska, kde vytvoria samostatné vojenské útvary. Práve preto bol Štefánik koncom júla 1916 vyslaný francúzskou vládou, ako jej vojenský predstaviteľ, do Ruska. Tam mal získať súhlas cárskej vlády na utváranie česko-slovenského vojska a organizovať nábor medzi vojnovými zajatcami. Okrem toho mal z poverenia ČSNR v Paríži urovnať spory, ktoré vznikli medzi tamojšími krajaňskými spolkami. Keďže sa však situácia pri vytváraní česko-slovenského vojska zo strany ruskej vlády komplikovala, bol Štefánik prevelený do Rumunska a 16. októbra 1916 prišiel do Bukurešti. Tu sa venoval organizovaniu vojenskej meteorologickej služby pre rumunskú armádu a súčasne agitoval medzi zajatými Čechmi a Slovákami za vstup do dobrovoľníckeho vojska. Podarilo sa mu získať asi 1500 dobrovoľníkov, ktorých cez Rusko presunuli do Francúzska.

Začiatkom roka 1917 sa Štefánik vrátil do Ruska. Po marcovej demokratickej revolúcii a abdikácii cára a po rokovaníach s novým ruským ministrom zahraničných vecí Pavlom N. Miljukovom sa mu podarilo dosiahnuť uznanie ČSNR ako jedinej predstaviteľky česko-slovenského zahraničného odboja. Súčasne v Rusku vznikla jej odbočka.

Ďalšia Štefánikova cesta viedla do USA. Zastavil sa v Londýne a Paríži, kde opäť presviedčal zodpovedných politikov a vojenských činiteľov o potrebe utvoriť česko-slovenské vojsko. Po príchode do USA, 15. júla 1917, začal organizovať medzi krajanmi dobrovoľníkov – legionárov a organizoval nábor robotníkov do francúz-

ských muničných tovární. Aj v USA sa mu podarilo urovnať spory medzi krajanskými spolkami a založiť odbočku ČSNR.

Za diplomatickú činnosť, ktorú vykonal v službách Francúzska v USA bol dňa 20. októbra 1917 francúzskym vyslancom v USA dekorovaný krížom dôstojníka Čestnej légie.

Dňa 3. novembra 1917 odplával z New Yorku do Paríža, kde pokračoval v diplomatických rokovaniach o utvorení samostatnej česko-slovenskej armády. Výsledkom jeho snaženia bol Dekrét o vytvorení česko-slovenskej armády vo Francúzsku, ktorý francúzska vláda vydala 16. decembra 1917. Armáda politicky podliehala ČSNR v Paríži. Hlavným veliteľom sa stal francúzsky generál Maurice Janin, bývalý náčelník Francúzskej vojenskej misie v Rusku a priateľ M. R. Štefánika. Súčasťou Česko-slovenskej armády sa od polovice februára 1918 stalo aj vojsko československých légii v Rusku.

Z pohľadu československej zahraničnej akcie to bol významný moment, ktorý vytvoril právny základ neskoršieho uznania nášho vojska ako spojeneckej armády a Československej národnej rady ako de facto vlády ČSR.

V polovici februára 1918 prišiel M. R. Štefánik do Talianska, kde sa mu po zdĺhavých rokovaniach podarilo presvedčiť politických a vojenských predstaviteľov o potrebe vytvorenia samostatnej čsl. armády. Dvojstranná zmluva bola podpísaná Štefánikom za ČSNR a talianskym ministerským predsedom Vittoriom Orlandom dňa 21. apríla 1918. Armáda podliehala ČSNR a hlavným veliteľom sa stal generál Andrea Graziani.

Za úspešné plnenie diplomatického a vojenského poslania v zahraničí bol Štefánik 20. júna 1918 povýšený do hodnosti generála francúzskej armády. Začiatkom augusta 1918 sa z Talianska vrátil späť do Paríža.

Ešte v júni 1918 rozhodla Najvyššia vojenská spojenecká rada vyslať generála Mauricea Janina a M. R. Štefánika opäť do Ruska, aby spolu prispeli ku koordinácii vojenských operácií čsl. légii proti boľševikom. Dňa 19. augusta opustil Štefánik spolu s kpt. Ferdinandom Píseckým a dvoma francúzskymi dôstojníkmi Paríž. Cestovali cez Washington, kde sa Štefánik stretol s tamojšími vedúcimi predstaviteľmi československého odboja. Koncom septembra 1918 sa skupina preplavila cez britskú kolóniu Honolulu do Tokia. Tu sa Štefánik pre zlý zdravotný stav zdržal vyše mesiaca. Pobyť však využil na rokovania s významnými japonskými politikmi, ba prijal ho, spolu s gen. Janinom, aj japonský cisár. V Japonsku sa z Benešovho telegramu dozvedel, že doma 14. októbra zanikla ČSNR a utvorila sa česko-slovenská vláda de iure na čele s T. G. Masarykom ako predsedom vlády a súčasne ministrom financií. Eduard Beneš sa stal ministrom zahraničných vecí a Štefánik dostal funkciu ministra vojny. Po vyhlásení Československej republiky dňa 28. októbra 1918 bola vytvorená nová vláda z predstaviteľov domáceho i zahraničného odboja. Predsedom vlády sa stal „domáci“ politik Karel Kramář, ministrom zahraničných vecí Eduard Beneš, ministrom vojny Milan Rastislav Štefánik

a ministrom národnej obrany Václav Klobáč. Utvorenie a obsadenie dvoch vojenských ministerstiev vyvolalo samo osebe množstvo kompetenčných nejasností a nedorozumení. Štefánik v tom videl intrigy voči svojej osobe, ktoré iste ťažko znášal.

Do ruského Vladivostoku Štefánik konečne pricestoval 15. novembra 1918 s cieľom prebudovať dobrovoľnícku armádu československých légii na pravidelnú armádu nového štátu. Vo vojsku na Sibíri sa však šíril odpor k boju, správy z vlasti a ťažké životné podmienky len zvyšovali túžbu vojakov po ukončení bojov a po návrate do ČSR. Dňa 14. decembra 1918 Štefánik svojím rozkazom zrušil odbočku ČSNR v Rusku a jej vojenské záležitosti prevzal hlavný veliteľ československých ozbrojených síl gen. Maurice Janin.

Štefánikov zdravotný stav sa však pobytom na Sibíri i pracovným vypätím neustále zhoršoval. Dňa 16. januára 1919 sa vydal na spiatočnú cestu do Francúzska a po dlhej plavbe cez Indický oceán, Suezský prieplav a Stredozemné more prišiel 15. marca 1919 do Paríža. Tu informoval vedúcich predstaviteľov Francúzska – predsedu vlády Georgesu Clemenceaua a maršala Ferdinanda Focha o celkovej zlej situácii v československej armáde, o potrebe jej stiahnutia z frontu a postupnom odsune do vlasti. V Paríži sa okrem toho stretol s Eduardom Benešom, ako aj s domácimi politikmi Karlom Kramárom, Jozefom Škultétyom a Fedorom Houdekom, ktorí sa tu zúčastňovali na rokovaníach Mierovej konferencie o budúcnosti povojnovj Európy.

Štefánikova posledná diplomatická cesta viedla 20. apríla 1919 do Ríma. Rokoval tu o politických a vojenských otázkach, týkajúcich sa talianskej vojenskej misie v Československu. Dňa 27. apríla 1919 sa zúčastnil na vojenskej prehliadke československej domobrany v mestečku Gallarate na severe Talianska. Dňa 4. mája 1919 nastúpil Štefánik na letisku Campo Formido pri meste Udine do lietadla s vytúženým smerom – letisko Vajnory pri Bratislave. Tesne pred pristaním v oslobodenej vlasti sa lietadlo typu Caproni 450 s celou posádkou z dosiaľ neobjasnených príčin zrútilo neďaleko Ivanka pri Dunaji. V troskách lietadla zahynul generál M. R. Štefánik, ako aj traja talianski členovia posádky.

Milan Rastislav Štefánik bol pochovaný dňa 11. mája 1919 v Košariskách. Jeho telesné pozostatky boli neskôr, v roku 1928 slávnostne uložené do mohyly na Bradle.

Ak sa pozeráme na osobný fond M. R. Štefánika z prísne formálneho, archívno-teoretického hľadiska, podľa ktorého osobný fond predstavuje súbor archívnych dokumentov, ktorý vznikol profesionálnou, záujmovou alebo inou činnosťou pôvodcu fondu, nemôžeme tento celok považovať za exemplárny príklad osobného fondu. Obsahuje totiž jednotliviny i celé skupiny písomností, ktoré pochádzajú z činnosti iných pôvodcov. Ide napr. o časti pôvodných úradných registratúr Československej národnej rady, odbočky v Rusku, Československého armádneho zboru v Rusku, Československého ministra vojny a nachádza sa tu napr. i torzo korešpondencie spolku Jeroným v Prahe. Vo fonde sú taktiež písomnosti týkajúce sa života Štefáni-

ka získané zbierkovou činnosťou neskorších uschovávateľov tohto fondu v 20. až 40. rokoch – Památníka osvobození v Prahe a Slovenského národného múzea v Martine. Medzi takéto písomnosti patrí napr. zbierka novinových výstrižkov o tragickej smrti a pohrebe Štefánika z mája a júna 1919 a časť z rukopisov a poznámkového aparátu autorov rozsiahlej publikácie, nazvanej Memoriál Milana Rastislava Štefánika, ktorá vznikala v priebehu rokov 1927 až 1930 a obsahovala spomienky spolupracovníkov a priateľov na M. R. Štefánika. Za výsledok samostatnej zbierkovej činnosti Památníka osvobození v Prahe môžeme považovať i torzá osobných fondov Tomáša Garrigue Masaryka, Eduarda Beneša a Karola Perglera. Všetky obsahujú korešpondenciu – zväčša kópie, ale i niekoľko originálov listov, ako i kópie politických a vojenských memoránd s vlastnoručnými poznámkami T. G. Masaryka.

Napriek týmto skutočnostiam sme pri klasifikácii archívnych dokumentov ponechali všetky v jedinom fonde, ba nepristúpili sme ani k premenovaniu fondu, napr. na Zbierku písomností o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi. Rozhodli sme sa tak preto, lebo prevažná väčšina zachovaných dokumentov (viac ako 85 %), je výsledkom celoživotnej práce – vedeckých, diplomatických a vojenských aktivít pôvodcu fondu. Rovnako ostatné písomnosti dokumentujú vzťah k sledovanému obdobiu, ako aj činnosť Štefánika.

Písomné dokumenty začal po smrti M. R. Štefánika ako prvý triediť jeho blízky priateľ, akademický maliar Ľudovít Strimpl ešte v lete roku 1919 v jeho parížskom byte na ulici Le Clerc č. 6.¹ V júni 1919 v byte vyhotovili Štefánikovi bratia Igor a Ladislav súpis hnutelného majetku.² Časť z osobných vecí Milana Rastislava bola ešte v tom istom roku zaslaná matke Albertíne, ktorá v tom čase bývala v Bratislave. Časť písomností, predovšetkým finančné a účtovné doklady, bola v roku 1921 prevezená z Francúzska do archívu Ministerstva zahraničných vecí ČSR v Prahe.³ V roku 1922 Ľudovít Strimpl uložil do tohto archívu časť písomnej pozostalosti po Štefánikovi, ktorú uchoval doma. Neskôr si niektoré dokumenty vypožičal s cieľom historického využitia. Po jeho smrti v roku 1937 odovzdala vdova Františka Strimplová vypožičanú časť späť, nie však do archívu Ministerstva zahraničných vecí, ale do Památníka osvobození v Prahe.

Památník osvobození vznikol v októbri 1929 zlúčením viacerých historicko-dokumentačných centier, a to Památníka odboje, Archívu národného osvobození, Vojenského archívu ČSR a Vojenského múzea ČSR. Avšak už od polovice 20. rokov boli v bývalom Památníku odboje zhromažďované, a to zberateľskou

¹ List Ľudovíta Strimpla sekretárovi Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe zo dňa 4. augusta 1919, osobný fond Milan Rastislav Štefánik (ďalej len OF MRŠ), inv. č. 1503, šk. 83.

² Korešpondencia Igora Štefánika s matkou Albertínou Štefánikovou z 2. a 31. marca 1920, OF MRŠ, inv. č. 889, šk. 22.

³ Korešpondencia Ministerstva zahraničných vecí ČSR v Prahe, OF MRŠ, inv. č. 1503, šk. 83.

i nákupnou činnosťou, písomnosti po M. R. Štefánikovi. V osobnom fonde sa zachoval záznam o tom, že v roku 1927 prevzal Památník odboje časť osobného fondu Štefánika od dlhoročného priateľa Jeana Amédeta, ktorého Štefánik spoznal počas pobytov na Tahiti a vo Francúzsku. V roku 1928 sa v tejto inštitúcii nachádzalo 8 balíkov osobnej a úradnej korešpondencie, osobné denníky a poznámkové bloky, firemné prospekty, vedecké články Štefánika a iných autorov a ďalšie tlačoviny.⁴

Osobný fond, sústredený v Památníku osvobození v Prahe bol počas 2. svetovej vojny, v roku 1940, delimitovaný vojenskými orgánmi fašistického Nemecka na Slovensko, konkrétne Ministerstvu národnej obrany v Bratislave. MNO následne odovzdalo tieto písomnosti ako depozit do archívu Slovenského národného múzea v Martine.⁵

V tejto súvislosti je potrebné spomenúť, že i SNM v Martine vytváralo od 1. polovice 20. rokov svoju vlastnú, samostatnú zbierku dokumentov i artefaktov po M. R. Štefánikovi. Neskôr bolo vytvorené i samostatné oddelenie. V júli 1941 bol v múzeu vyhotovený 40 stranový zoznam dokumentov, ktoré boli uložené v 28 fascikloch. Zoznam obsahoval hrubý popis korešpondencie, zápisníkov, poznámok, osobných dokladov, účtovných dokumentov, novinových výstrižkov, vedeckých článkov Štefánika, štúdií a knižných publikácií o Štefánikovi od rôznych autorov. V múzeu bol taktiež vyhotovený súpis veľkej fotozbierky, ktorá obsahovala negatívy a kartotečné lístky s nalepenými fotografiami. Išlo o vyše 3 000 záznamov.⁶

Po víťazstve komunistov v ČSR vo februári 1948 bolo oddelenie, uchovávané tento fond zrušené. Exponáty vystavené v samostatnej expozícii o živote tohto veľkého Slováka boli uložené do depozitov SNM. Časť z nich, a to trojrozmerné exponáty technického charakteru, boli delimitované do Technického múzea v Košiciach, nábytok do Múzea nábytku v Markušovciach. Neskôr, na základe uznesenia Zboru povereníkov SNR o vyčlenení archívnych dokumentov z pôsobnosti múzeí, odovzdalo SNM v Martine dňa 12. januára 1960 celkom 28 škatúl písomností a jednu debnu s fotografiami do trvalej archívnej úschovy Štátnemu slovenskému ústrednému archívu, predchodcovi dnešného Slovenského národného archívu v Bratislave.⁷ Druhá, menšia časť fondu, uložená na Ministerstve zahraničných vecí v Prahe, bola dňa 15. decembra 1967 tiež delimitovaná do ŠSÚA. Išlo o 22 škatúl, ktoré obsahovali prevažne súkromnú korešpondenciu. Na preberacom protokole o odovzdaní písomností do ŠSÚA je rukopisná poznámka o vyčlenení šiestich

---

⁴ Protokol o otvorení písomnej pozostalosti Štefánika, uloženej v Památníku odboje, zo dňa 20. decembra 1928, OF MRŠ, inv. č. 1501, šk. 83.

⁵ OF MRŠ, inv. č. 1504, šk. 83.

⁶ OF MRŠ, inv. č. 1505, šk. 83.

⁷ Registratúra Slovenského národného archívu (SNA), ŠSÚA-1411/9-1959.

škatúl', ktoré zatiaľ ostanú uložené v archíve MZV v Prahe. Dňa 6. júla 1968 prevzal ŠSÚA aj týchto posledných 6 škatúl.⁸

V súčasnosti sa malé zlomky z osobného fondu M. R. Štefánika nachádzajú v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave, v Archíve hlavného mesta SR v Bratislave a v Univerzitnej knižnici v Bratislave. Ide o jednotliviny, zväčša málopočetnú korešpondenciu, vizitky pôvodcu, pozvánky a pod. Mimo územia Slovenska sa nachádza istý počet dokumentov týkajúci sa politickej, diplomatickej a hlavne vojenskej činnosti Štefánika. Sú to dokumenty, ktoré sú časťami archívnych fondov Vojenského historického archívu v Prahe. Ide najmä o fondy Československá národná rada v Paríži, Odbočka ČSNR v Rusku, Vojenská kancelária prezidenta republiky a Památník osvobození. V diplomatickom archíve Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky sa nachádza súbor fondov nazývaných Sibírske zápisky, kde v časti Archiv zástupce plnomocníka RČS na Rusi se sídlom v Omsku Bohdana Pavlu a v časti Archiv plnomocníka čsl. vlády ve Vladivostoku dr. Václava Girsu sa nachádza úradná korešpondencia gen. Štefánika počas jeho pobytu v Rusku, resp. na Sibíri na prelome rokov 1918 až 1919. V archíve Ústavu T. G. Masaryka, vo fondoch Eduarda Beneša a Tomáša G. Masaryka sa nachádzajú rukopisy a poznámky Štefánika, ako i vzájomná korešpondencia z rokov 1915 až 1918. Ďalšie dokumenty sa nachádzajú aj v Štátnom ústrednom archíve v Prahe, v archíve Národného múzea v Prahe a v archíve Českej sociálno-demokratickej strany v Prahe.⁹

Vlastný fond bol usporiadaný a sprístupnený na štúdium širokej bádateľskej verejnosti pomocou inventára už v roku 1969. Spracovateľ usporiadal písomnosti do týchto piatich hlavných skupín: I. Osobné doklady, II. Korešpondencia, III. Rukopisy M. R. Štefánika, IV. Písomný materiál z úradnej a verejnej činnosti, V. Ilustračný materiál. Toto členenie zodpovedá zaužívanej štruktúre pri usporadúvaní osobných fondov. Inventár však mal viacero nedostatkov, keďže bol vyhotovený nepochytno, s cieľom čo najskôr poskytnúť fond bádateľskej verejnosti. Bol totiž vyhotovený v období politickej a spoločenskej liberalizácie rokov 1968–1969. Napr. počet inventárnych jednotiek fondu, ktorý bol uložený v 83 škatuliach a 2 tubusoch, bol len 21. Je len samozrejmé, že niektoré inventárne jednotky zachytávali obsah viacerých škatúl, mnohé dôležité dokumenty neboli v inventári vôbec uvedené. Ani po vecnej stránke nebolo usporiadanie dôsledné. Napr. osobné doklady, ktoré mali byť uložené v I. hlavnej skupine, sme objavili aj v ďalších skupinách. Rovnaký prehrešok sme konštatovali aj pri korešpondencii, písomnostiach úradnej povahy a pri ďalších typoch dokumentov.

Preto sa v roku 1994 rozhodlo o reinventarizácii a novom, dôkladnejšom usporiadaní celého fondu a o celkovo precíznejšom vyhotovení inventára. Po detail-

---

⁸ Tamže, ŠSÚA-1055/5-1968.

⁹ Za tieto informácie ďakujem kolegovi archivárovi, zamestnancovi Ministerstva zahraničných vecí SR Mgr. Ivanovi Tichému.

nom oboznámení sa s obsahom jednotlivých škatúl sme fond v rámci systematizácie rozčlenili do 15 hlavných skupín, ktoré sme označili rímskymi číslicami I. až XV.:

I. Osobné doklady; II. Zápisníky a denníky; III. Korešpondencia; IV. Finančné záležitosti; V. Literárne práce; VI. Vedecká a publikačná činnosť; VII. Politická a vojenská činnosť; VIII. Fotografie a albumy; IX. Noviny a novinové výstrižky; X. Brožúry a časopisy; XI. Turistický a propagačný materiál; XII. Zbierka pohľadníc M. R. Štefánika; XIII. Zbierka máp; XIV. Varia; XV. Fragmenty iných fondov.

Viacere, tematicky a materiálovo obsažné hlavné skupiny sa ďalej členia na podskupiny, označené veľkými písmenami abecedy. I tieto podskupiny sme vecne ďalej členili, pričom tieto celky sú označené arabskými číslicami. V dvoch hlavných skupinách – VI. Vedecká a publikačná činnosť a VII. Politická a vojenská činnosť – sme museli vytvoriť ešte tretiu vertikálnu rovinu členenia, ktorá obsahuje skupinky písomností označené malými písmenami abecedy.

I. hlavná skupina obsahuje predovšetkým jednotliviny ako osobné doklady, výpis z matriky, školské vysvedčenia, cestovné pasy, legitímácie vysokoškolských a vedeckých spolkov a spoločností, vojenské doklady, cestovné pasy a priepustky. Patria sem aj Štefánikove diplomy, ktoré získal počas svojho života, ale i také, ktoré mu boli udelené In memoriam v rokoch 1922 a 1947. Do samostatnej podskupiny sme zaradili aj výpisy z matrik týkajúce sa Štefánikových rodičov. Pozoruhodný je „hromadný“ výpis z matriky narodených pre všetkých dvanásť detí rodiny Pavla a Albertíny Štefánikových.

II. hlavná skupina obsahuje denníky a zápisníky v počte 22 kusov, ktoré sa viažu k časovému obdobiu rokov 1896 až 1917. Pri určovaní ich vročenia sme postupovali veľmi opatrne, a to štúdiom obsahu zápisníkov, keďže na niektorých kusoch neboli žiadne údaje o roku ich vzniku. Napriek tomu sa nám pri 7 exemplároch nepodarilo určiť ani približný dátum vzniku. Do tejto hlavnej skupiny sme začlenili aj pozoruhodný poznámkový zápisník s vlastnoručnými náčrtmi technických zlepšení a vynálezov, ktorý obsahuje desiatky kresieb, niekde aj s pomenovaním daného prístroja či zlepšovacieho návrhu.

Najväčšia skupina čo do počtu inventárnych jednotiek i škatúl je III. hlavná skupina – Korešpondencia. Jej písomnosti sú vertikálne rozdelené do dvoch archívnych rovín. Prvá archívna rovina, označená veľkými písmenami abecedy, sa člení horizontálne do týchto skupín:

A/ Korešpondencia M. R. Štefánika; B/ Korešpondencia členov rodiny; C/ Korešpondencia iných osôb; D/ Navštívenky a pozvánky; E/ Adresáre a adresy; F/ Prázdne obálky; G/ Úmrtné oznámenia; H/ Telegramy.

V tejto archívnej rovine sa nachádzajú tiež skupiny dokumentov, ktoré z diplomatického hľadiska nepatria medzi korešpondenciu. Svojím pôvodným určením počas života pôvodcu fondu však boli súčasťou korešpondencie, alebo mali k nej veľmi blízko. Boli to napr. pozvánky a navštívenky, úmrtné oznámenia, prázdne obálky, z ktorých niektoré obsahujú na rube spätočnú adresu pisateľa (pôvodný list sa

nezachoval alebo sme ho nedokázali určiť). Patrí sem aj skupina telegramov súkromného, vedeckého, vojenského i tajného charakteru.

Druhá archívna rovina je označená arabskými číslicami a obsahuje korešpondenciu rozčlenenú abecedne podľa odosielateľov do samostatných vecných podskupín. Len skupina C/ Korešpondencia iných osôb je rozčlenená nie abecedne, ale podľa obsahu listov do dvoch celkov: 1/ Korešpondencia obsahujúca fakty o Štefánikovi a 2/ Korešpondencia bez zmienky o Štefánikovi.

Korešpondencia sa nachádza aj v iných hlavných skupinách. V hlavnej skupine IV. Finančné záležitosti sú listy bánk o pohľadávkach a hlavne záväzkoch M. R. Štefánika. V ďalšej hlavnej skupine VI. Vedecká a publikačná činnosť sa nachádza bohatá dokumentácia týkajúca sa vedeckých expedícií – korešpondencia Štefánika s francúzskymi ministerstvami a úradmi o príprave, priebehu a výsledku vedeckých ciest, telegrafické informácie a hlásenia, korešpondencia s miestnymi úradmi i jednotlivcami. Podobne v hlavnej skupine VII. Politická a vojenská činnosť je korešpondencia dokumentujúca Štefánikove aktivity v jednotlivých štátoch sveta počas 1. svetovej vojny, po jej skončení až do jeho tragickej smrti 4. mája 1919. Uvedenú korešpondenciu sme ponechali v týchto hlavných skupinách zámerné, lebo vhodne dopĺňa a dokresľuje aktivity Štefánika v najrôznejších obdobiach jeho činnorodého života.

Hlavná skupina IV. Finančné záležitosti sa člení na 4 podskupiny označené veľkými písmenami abecedy:

A/ Torzo prijatej korešpondencie od bánk a iných finančných inštitúcií z rokov 1905 až 1914.

B/ Rukopisné záznamy a poznámky Štefánika o stave svojich finančných prostriedkov, výdavkov na jedlo a ošatenie a jeho finančných záväzkoch z obdobia rokov 1906–1908, pričom väčšia časť z nich je bez udania roku vzniku.

C/ Poštové poukážky sú ústrižky z poštových poukážok z rokov 1902–1917.

D/ Účtovné doklady obsahujú účty za ubytovanie, za nakúpené publikácie, za cestovné lístky a prepravu batožiny, vyúčtovania služobných ciest a iné z rokov 1901 až 1919.

Tieto písomnosti nie sú prvoradého významu, sú však doplnkovým zdrojom informácií. Pomáhajú pri časovom určení miesta pobytu a pohybu pôvodcu fondu i na dokreslenie jeho neľahkej finančnej situácie hlavne počas študentských rokov a v prvom období jeho pôsobenia vo Francúzsku.

Hlavná skupina V. Literárne práce obsahuje rukopisy a delí sa na dve podskupiny označené veľkými písmenami abecedy:

A/ Diela M. R. Štefánika – poviedky, časti veselohry, koncepty článkov, časti textov piesní, básní, záznamy vlastných myšlienok atď.

B/ Diela neznámych autorov – časti rukopisov divadelných hier.

Rozsiahla je hlavná skupina VI. Vedecká a publikačná činnosť. Člení sa do 11 podskupín členených chronologicky a následne vecne usporiadaných: A/ zahrňuje

obdobie Štefánikových štúdií, t. j. obdobie rokov 1899–1904. Obsahuje vysokoškolské poznámky a záznamy. Najdôležitejší dokument je koncept jeho doktorskej dizertačnej práce „O hviezdach z doby predtychonovskej a Nova Cassiopeae“.

B/ tvoria písomnosti z rokov 1905 až 1907, teda z obdobia jeho vedeckého pôsobenia vo Francúzsku. Delí sa na menšie celky ako napr. Záznamy a poznámky, Separáty vedeckých článkov, Separáty vedeckých článkov iných autorov, Prednášky a články. Zaradili sme sem skupinu nazvanú Návrhy technických zlepšení a vynálezov, ktorá sa ďalej člení na: Vynálezy M. R. Štefánika a Vynálezy iných autorov.

Nasledujúcich 9 podskupín označených písmenami C až J obsahujú písomnosti týkajúce sa jednotlivých vedeckých expedícií, zoradených chronologicky a to od prvej cesty do Španielska v roku 1905 cez výskumy v Rusku a Turkestane, v Alžírsku, Tunise, na Tahiti v Ekvádore až po plánovanú, avšak neuskutočnenú expedíciu do Oceánie v roku 1914. Pre tieto podskupiny sme vytvorili určitú pevnú štruktúru, ktorá sa viac-menej zachováva:

1/ Poverenia na expedíciu; 2/ Korešpondencia; 3/ Poznámky z expedície; 4/ Varia alebo Účtovné doklady.

Poverenia obsahujú predovšetkým úradné oznámenia vysielajúceho úradu Bureau des Longitudes v Paríži, ale i iných inštitúcií na uskutočnenie expedície. Korešpondencia obsahuje došlé listy a zriedkavejšie i kópie odpovedí listov Štefánika francúzskym ministerstvám, úradom štátnej správy v miestach pobytu expedície, hlásenia o priebehu a výsledkoch expedícií a pod. Skupina Poznámky obsahuje popri vedeckých či meteorologických záznamoch aj zaujímavé osobné zápisky Štefánika z pobytu v danej krajine i o spôsobe života jej obyvateľov. Skupina Varia obsahuje dokumenty, ktoré priamo nesúvisia s danou expedíciou ako napr. projektové dokumentácie telegrafických staníc v Ekvádore, denník J. Králíčka, osobného tajomníka M. R. Štefánika počas cesty do Brazílie v roku 1912, kópiu mapy Rio de Janeiro a pod. Skupina Účtovné dokumenty predstavuje už podľa názvu finančné doklady týkajúce sa danej expedície.

Hlavná skupina VII. – Politická a vojenská činnosť je čo do kvantity i výpovednej hodnoty dokumentov podľa našej mienky najvýznamnejšia. Dokumenty sú zoradené do podskupín podľa Štefánikovho miesta pôsobenia, pričom sme sa snažili zachovať aj vecnú spolupatričnosť dokumentov. Podskupiny sú zoradené chronologicky, podľa miesta, kde Štefánik pôsobil ako politik a vojak počas i po skončení I. svetovej vojny. Podskupiny sú označené veľkými písmenami abecedy:

A. Francúzsko (1914–1919), B. Taliansko (1915–1919), C. Rumunsko (1916–1917), D. Rusko (1916–1919), E. USA (1916–1919), F. Japonsko (1918–1919), G. Československý minister vojny (1918–1919), H. Správy, prejavy, články (1915–1919, nedatované).

V rámci vecného členenia sa tieto podskupiny delia na menšie celky označené arabskými číslicami a v prípade potreby ďalšieho členenia sú označené malými písmenami abecedy. Napr. v podskupine B/ Taliansko sme vytvorili skupiny B-1/

Úradná korešpondencia M. R. Štefánika, B-2/ Písomnosti Československej národnej rady, odbočky v Ríme, B-3/ Písomnosti iných inštitúcií a osôb, B-4/ Vojenské rozkazy a politické dohody a B-5/ Varia. Písomnosti skupiny B-2/ Písomnosti ČSNR, odbočka v Ríme sa ďalej člení na menšie celky – B-2a/ Korešpondencia odbočky ČSNR a B-2b/ Korešpondencia odbočky ČSNR s generálom Grazianim. Všetky tieto písomnosti zjednocuje fakt, že buď sa tematicky viažu na územie Talianska, alebo ich pôvodcovia v dobe ich vzniku pôsobili v Taliansku.

Najviac je rozčlenená podskupina D/ Rusko 1916–1919. Obsahuje rôznorodé súbory písomností, ktorých zjednocujúcim znakom je pôvodca dokumentu alebo príjemca písomnosti. Napr. súbor písomností D-1/ Generálny štáb cárskej armády obsahuje rôzne vojenské priepustky M. R. Štefánika, D-4/ Československá národná rada, odbočka v Rusku obsahuje úradnú korešpondenciu, adresátom ktorej bol Štefánik, ale i finančné písomnosti tejto odbočky. Súbor písomností označených značkou D-5/ Československý armádny zbor v Rusku (Légie), sa ďalej člení na samostatné vecné skupiny, označené malými písmenami abecedy: D-5a/ Generálny štáb Československých légií v Rusku, ktorá obsahuje len podací denník štábu z prelomu rokov 1918/1919, D-5b/ Kabinet Ministerstva národnej obrany ČSR v Rusku obsahuje časť registratúry ministerstva z obdobia október 1918 až január 1919. Ide o kópie odoslaných vojenských rozkazov, ktoré posielal gen. Štefánik podriadeným vojenským útvarom, ďalej situačné správy z frontu, telegrafické rozkazy a hlásenia, súbory dokumentov týkajúce sa vojenského prevratu generála Kolčaka, zrušenia odbočky ČSNR v Rusku a pod. Vecná skupina D-5d/ Veliteľstvo Československého tábora pre Slovákov v Irkutsku obsahuje cyklostylované denné rozkazy tábora z časového obdobia december 1918 až január 1919, teda v čase, keď sa Štefánik zdržiaval na Sibíri. V súbore D-6/ Varia sa nachádzajú napr. poznámky kpt. Ferdinanda Píseckého, člena ČSNR v Rusku o revolúcii v Rusku, otvorený list predstaviteľov Ústredného karpatoruského zväzu požadujúci pričlenenie Podkarpatskej Rusi k boľševickému Rusku. Sú to teda dokumenty, ktoré priamo nesúvisia s prácou a aktivitami M. R. Štefánika v cárskom a neskôr boľševickom Rusku.

Ďalšie podskupiny E/ USA a F/ Japonsko obsahujú predovšetkým korešpondenciu Štefánika. V podskupine E/ sú to napr. odporúčajúce listy pre Hlavný štáb na ministerstve obrany USA či opis listu Štefánika vedeniu Slovenskej ligy v USA, kde referuje o konferencii porobených národov Rakúsko-Uhorska uskutočnenej v Ríme. V korešpondencii v podskupine F/ sú listy pozývajúce Štefánika a gen. Janina na návštevu japonského cisára, diplomatická korešpondencia západných diplomatov v Tokiu so Štefánikom, časť úradnej korešpondencie vedúceho Odbočky ČSNR v Tokiu Václava Nemca, politické a vojenské informácie a pod. V skupine G/ nazvanej Československý minister vojny sa nachádza zlomok registratúry tohto ministerstva. Sú tu aj trojrozmerné dokumenty – úradné pečiatky Štefánika ako ministra vojny, ministra národnej obrany a podpredsedu ČSNR. Sú tu však i pečiat-

ky prezidiálnej kancelárie ČSNR a kabinetnej kancelárie Ministerstva národnej obrany.

Správy o vojenskej situácii na frontoch, o celkovom stave armády, koncepty a kópie politických prejavov i článkov M. R. Štefánika a iných politikov sú sústredené v podskupine VII. H Správy, prejavy a články z 1. svetovej vojny. Člení sa na 3 menšie celky podľa autorov príspevkov: 1/ M. R. Štefánika, 2/ Iných autorov, 3/ Neurčených autorov.

Fotografie a albumy predstavujú samostatnú VIII. hlavnú skupinu s rovnakým názvom. Vecne sa člení na 25 podskupín, označených veľkými písmenami abecedy a zoradených abecedne podľa názvu zobrazenej krajiny. Fotografie pochádzajú prevažne z rokov 1905 až 1914, z dôb Štefánikových vedeckých expedícií. Nachádzajú sa tu aj fotografie z miesta pádu lietadla a z pohrebu Štefánika v roku 1919.

Hlavná skupina IX. obsahuje noviny a novinové výstrižky, pričom sa člení podľa jazykovej mutácie novín na anglické, české, francúzske, ruské, slovenské a španielske periodiká. Súčasťou registru je názov novín, ročník, číslo, dátum vydania a počet zachovaných strán. Osobitne uložené výstrižky z domácich a zahraničných novín sa tematicky členia na výstrižky o vedeckej činnosti pôvodcu fondu z rokov 1906 až 1919, o politickej situácii počas 1. svetovej vojny, o tragickej smrti M. R. Štefánika a jej ohlase vo svetovej i domácej tlači a pod. Výstrižky sú od výstrižkových služieb Argus de la Presse a Courier de la Presse, pričom výstrižky o vedeckej činnosti vznikli s veľkou pravdepodobnosťou priamo na podnet Štefánika.

X. hlavnú skupinu predstavujú časopisy a brožúry uložené abecedne podľa názvu. Nachádzajú sa tu katalógy kníh s odbornou vedeckou tematikou, ale i z oblasti letectva, mágie a kúzelníctva, teda oblastí, ktoré Štefánika zaujímali od začiatku jeho pobytu v Paríži. Sú tu tiež stanovy rôznych spolkov, reklamné prospekty, tlačené záznamy zo schôdzí Spoločnosti observatória na Mount Blancu z rokov 1908 až 1918 atď.

Pomerne rozsiahla je samostatná hlavná skupina XI. Turistický a propagačný materiál. Obsahuje prospekty, informačné brožúry cestovných kancelárií a lodiar-ských spoločností zo všetkých kútov sveta.

Samostatná skupina XII. obsahuje Zbierku pohľadníc M. R. Štefánika. Sú to stovky pohľadníc, ktoré sme zoradili abecedne podľa súčasných názvov štátov, ktoré zachytávajú. Jednotlivé pohľadnice sú čisté, nepopísané, čo je dôkazom toho, že ide o autentickú zbierku pôvodcu fondu, vytvorenú počas jeho vedeckých ciest a pobytov.

Ďalšia hlavná skupina XIII. Zbierka máp je vytvorená účelovo. Obsahuje najrôznejšie druhy máp, ale i jednotliviny, ktoré sa do fondu dostali náhodou. Ide napr. o mapy Juhoslávie a Bulharska z roku 1946. Hlavná skupina sa člení vecne na 4 podskupiny označené veľkými písmenami abecedy: A/ Vojenské mapy, B/ Mapy štátov, C/ Mapy miest a D/ Mapy tematické. Pokiaľ to bolo možné, snažili sme sa určiť aj mierky každej mapy s popisom územia, ktoré zachytáva. Pozoruhodná je

posledná podskupina – D/ Tematické mapy, ktorá obsahuje mapy meteorologické, mapy hviezdnej oblohy, mapu úplného zatmenia Slnka z roku 1914 a podobne.

Hlavná skupina XIV. Varia obsahuje dokumenty, ktoré nesúviseli priamo s aktivitami a životom Štefánika a pochádzajú zväčša z obdobia po jeho smrti. Je tu napr. konvolút písomností Památníka odboje v Prahe, ktorý obsahuje podklady k viacerým publikáciám z 30. rokov o živote a diele Štefánika, ďalej odpisy listín uložených v základnom kameni Štefánikovej mohyly na Bradle, korešpondencia pri preberaní častí osobného fondu Štefánik z Francúzska do ČSR v 20. a 30. rokoch a súpis dokumentov privezených z Protektorátu Čechy a Morava na Slovensko v roku 1940. Na druhej strane menšia časť dokumentov pochádzajúcich z obdobia rokov 1877 až 1919, teda fakticky za života pôvodcu fondu, je takých, ktoré sme nedokázali zaradiť do žiadnej z predchádzajúcich hlavných skupín. Nachádza sa tu medená doska s portrétom gen. Štefánika od neznámeho autora, neurčené arabské listy, fotografický atlas normálneho slnečného spektra a pod.

Posledná hlavná skupina XV., nazvaná Fragmenty iných fondov, obsahuje jednotliviny, ktoré sme našli vo fonde pri jeho usporadúvaní, avšak provenienčne patria do iných fondov. Ponechali sme ich však ako súčasť fondu. Ide len o 29 inventárnych jednotiek, z toho 18 tvoria kópie originálov dokumentov. Tieto sa tiež vecne alebo tematicky viažu k životu a aktivitám M. R. Štefánika. Hlavná skupina sa člení na dve podskupiny: A/ Fondy osobností a B/ Fondy inštitúcií. Do prvej podskupiny patria torzá osobných fondov T. G. Masaryka, Eduarda Beneša a Karola Perglera. Sú to hlavne kópie osobnej a úradnej korešpondencie, kde odosielateľ alebo adresát je jedným z vyššie spomenutých. V druhej skupine sa nachádzajú písomnosti spolku Jeroným v Prahe. V tomto spolku evanjelických akademikov pôsobil Štefánik ako vedúci činovník. Najdôležitejším dokumentom je kniha zápisníc národopisného odboru tohto spolku z rokov 1900 až 1901. Okrem toho sa tu nachádza i korešpondencia vedenia spolku so Štefánikom z rokov 1901 a 1902 týkajúca sa udelenia finančnej podpory na štúdium v Prahe.

K inventáru sú vyhotovené štyri registre – osobný, zemepisný, vecný a register inštitúcií, pričom každý z nich odkazuje na čísla inventárnych jednotiek. Osobný register sme rozšírili o biografické údaje o danej osobe, avšak nie vždy sa nám podarilo získať potrebné informácie. Rovnako aj register inštitúcií obsahuje doplnujúce informácie o danej inštitúcii, niekde so slovenským prekladom jej názvu.

Pri prepracúvaní celého fondu sme k skartácii pristupovali maximálne obozretne. Vyčlenené boli hrubé dosky a veľké obálky, v ktorých bola uložená časť korešpondencie, prázdne multiplikáty predtlačé Ústredného meteorologického úradu v Paríži, čisté listy a papieriky.

Využitie fondu pre bádateľské účely je veľmi široké. Fond je dôležitým informačným prameňom nielen o samotnom pôvodcovi, ale poskytuje informácie k štúdiu dejín slovenského národa počas 1. svetovej vojny, k histórii vzniku Československej republiky z pohľadu domáceho, ako i v celoeurópskom kontexte medzinárodných

vzťahov. Pozornosť bádateľov si zasluhuje aj vedecká činnosť Štefánika do vypuknutia 1. svetovej vojny, ktorá je vo fonde dostatočne dokumentovaná. Takéto dokumenty sa nachádzajú už v II. hlavnej skupine, kde sú osobné zápisníky z rokov 1905 až 1914.¹⁰ Okrem samostatnej IV. hlavnej vecnej skupiny, ktorá je celá venovaná tejto problematike, dôležitým zdrojom informácií je III. hlavná vecná skupina – Korešpondencia. Obsahuje totiž osobnú korešpondenciu s mnohými osobnosťami vedeckého sveta – astronómami, fyzikmi, matematikmi a pod. Spomenieme len niektoré mená ako riaditeľ observatória v Meudone Jules Janssen,¹¹ švajčiarsky astronóm Emile Schaer,¹² profesor astronómie a riaditeľ hvezdárne v Zürichu Heinrich Wolfer,¹³ francúzsky nositeľ Nobelovej ceny za fyziku Gabriel Lippmann,¹⁴ český astronóm prof. Karel Zenger¹⁵ a iní.

Štefánikove bohaté spoločenské a hlavne diplomatické kontakty počas 1. svetovej vojny môžeme tiež sledovať v jeho korešpondencii. Sú to listy od jeho priateľov a mecenášov – princa Rolanda Bonaparta,¹⁶ grófkyni Boas de Jouvenel,¹⁷ baróna Aymar de la Baume – Pluvinela,¹⁸ politikov a diplomatov ako Američana Davida Hilla,¹⁹ Francúzov Emila Chautempsa,²⁰ generála Mauricea Janina,²¹ Anatola de Monzieho.²² Hodná povšimnutia je i korešpondencia s českými umelcami, s ktorými sa pôvodca fondu zoznámil a priatelil počas svojho pobytu v Paríži. Patrili medzi nich maliari František Kupka,²³ Hugo Boettinger,²⁴ Vojtech Preissig,²⁵ sochári Bohumil Kafka,²⁶ Otakar Španiel,²⁷ Jan Marie Korbel.²⁸ Štefánik bol v osobnom

---

¹⁰ OF MRŠ, inv. č. 45 až 54, šk. 3.

¹¹ OF MRŠ, inv. č. 362, šk. 12.

¹² OF MRŠ, inv. č. 652, šk. 17.

¹³ OF MRŠ, inv. č. 752, šk. 18.

¹⁴ OF MRŠ, inv. č. 448, šk. 14.

¹⁵ OF MRŠ, inv. č. 761, šk. 18.

¹⁶ OF MRŠ, inv. č. 133, šk. 8.

¹⁷ OF MRŠ, inv. č. 370, šk. 12.

¹⁸ OF MRŠ, inv. č. 101, šk. 7.

¹⁹ OF MRŠ, inv. č. 308, šk. 10.

²⁰ OF MRŠ, inv. č. 338, šk. 11.

²¹ OF MRŠ, inv. č. 357, šk. 12, inv. č. 963, šk. 26.

²² OF MRŠ, inv. č. 513, šk. 14.

²³ OF MRŠ, inv. č. 410, šk. 13.

²⁴ OF MRŠ, inv. č. 150, šk. 8.

²⁵ OF MRŠ, inv. č. 592, šk. 16.

²⁶ OF MRŠ, inv. č. 373, šk. 13.

²⁷ OF MRŠ, inv. č. 692, šk. 17.

²⁸ OF MRŠ, inv. č. 394, šk. 13.

a písomnom styku aj so spisovateľmi, napr. s Evou a Jaroslavom Vrchlickými,²⁹ s MUDr. Ivanom Kraskom³⁰ a s mnohými ďalšími osobnosťami kultúrneho a spoločenského života.

Vo fonde je uložená tiež dokumentácia osvetľujúca činnosť a postoje viacerých predstaviteľov Československého zahraničného odboja začínajúc T. G. Masarykom³¹ a Eduardom Benešom³² cez Bohdana Pavlu, zástupcu Československej vlády v Rusku³³ až po diplomatov Rudolfa Hessa³⁴ a Dr. Václava Nemca,³⁵ pôsobiacich na Ďalekom Východe.

Pozoruhodné dokumenty pochádzajú z činnosti Veliteľstva Československého tábora pre Slovákov v Irkutsku. Bol to výcvikový tábor, kde boli sústredení a cvičení bývalí slovenskí zajatci rakúsko-uhorskej armády, ktorí sa prihlásili ako dobrovoľníci do československých légii. Vo fonde sa nachádzajú denné rozkazy veliteľstva tábora, ktoré zachytávajú každodenný život, radosti a starosti Slovákov – legionárov.³⁶ Bohatá je tiež korešpondencia Štefánika v súvislosti s organizovaním českých a slovenských dobrovoľníkov do československých légii v USA.³⁷ Z historického, ako aj z paleografického hľadiska je zaujímavá korešpondencia s japonským cisárskym dvorom v Tokiu. Ide o pozvánky na návštevu k cisárovi písané japonským písmom.³⁸ Medzi úradnou korešpondenciou československého ministra vojny, ktorá je sústredená v samostatnej vecnej podskupine VII. G., sa nachádzajú aj úradné pečiatky a rádiotelegrafické správy o politickej a vojenskej situácii v Rusku i Európe na prelome rokov 1918/1919. Tieto sú písané strojom v ruštine, francúzštine, angličtine a češtine.³⁹

Odbornej i laickej verejnosti je menej známy súkromný život a vzťah M. R. Štefánika k ženám. K tejto téme sa tu nachádza bohatá korešpondencia blízkych priateľiek od Ludmily Bílej⁴⁰ cez Yvonne Chautempsovú⁴¹ až po Gulianu Benzoniovú.⁴²

---

²⁹ OF MRŠ, inv. č. 737, 738, šk. 18.

³⁰ OF MRŠ, inv. č. 291, šk. 10.

³¹ OF MRŠ, inv. č. 484, šk. 14, inv. č. 1528 až 1537, šk. 85.

³² OF MRŠ, inv. č. 107, šk. 7, inv. č. 1538 až 1546, šk. 85.

³³ OF MRŠ, inv. č. 569, šk. 16.

³⁴ OF MRŠ, inv. č. 1158, šk. 41.

³⁵ OF MRŠ, inv. č. 528, šk. 15.

³⁶ OF MRŠ, inv. č. 1164 až 1166, šk. 42.

³⁷ OF MRŠ, inv. č. 1183 až 1191, šk. 45.

³⁸ OF MRŠ, inv. č. 1192 až 1194, šk. 45.

³⁹ OF MRŠ, inv. č. 1207 až 1210, šk. 45.

⁴⁰ OF MRŠ, inv. č. 124, šk. 8.

⁴¹ OF MRŠ, inv. č. 343, šk. 11.

⁴² OF MRŠ, inv. č. 112, šk. 7.

Samostatnú kapitolu pri využívaní tohto fondu predstavuje fotografická dokumentácia. Obsahuje rôzne fotografie Štefánika od študentských rokov až do dospelosti, členov rodiny Štefánikových,⁴³ spolupracovníkov a známych, ako sú Giuliana Benzoniová,⁴⁴ rodina Janssenovcov,⁴⁵ generál Andrea Grazziani,⁴⁶ veliteľ československých vojsk v Taliansku a ďalšie.

Pre historika, ale i etnografa je bezpochyby zaujímavá zbierka fotografií obyvateľstva, prírody a stavebných pamiatok takmer 20 krajín sveta, medzi ktoré patria popri Francúzsku, Taliansku či Rusku také exotické štáty ako Nový Zéland, Tahiti, Tongo, Turkestan či Veľkonočný ostrov. Väčšina záberov je nedatovaných, avšak niektoré sa nám podarilo aspoň približne časovo určiť. Okrem niekoľkých záberov z Ruska – Sibíri a z Talianska, ktoré pochádzajú z rokov 1918 až 1919, pochádzajú ostatné z obdobia pred 1. svetovou vojnou, čo ich jedinečnú historicko-dokumentáciu hodnotu iste zvyšuje.⁴⁷ V tejto skupine sú zaujímavé i fotografie miesta pádu lietadla a tragického skonu Štefánika a fotografie z pohrebu v Bratislave a na Košariskách.⁴⁸

Hodnotná je tiež veľká zbierka pohľadníc krajín, ktoré Štefánik navštívil, so zobrazením obyvateľstva, flóry a fauny. Na 643 kusoch je abecedne zachytených 18 štátov a zámorských území fakticky na celom svete.⁴⁹

Pozornosť bádateľov si zasluhuje aj nedatovaný maľovaný arabský rotulus, dlhý niekoľko metrov, ktorý si Štefánik priviezol zo svojich ciest.⁵⁰ Nachádza sa v hlavnej skupine Varia, ktorá obsahuje aj také zaujímavosti, ako podpisové album Zväzu slovenského študentstva v Bratislave pre pripravované, avšak nerealizované Múzeum M. R. Štefánika v Piešťanoch z rokov 1934 až 1936,⁵¹ negatívy fotografických platní z pozorovania Slnka v Meudonskom observatóriu z rokov 1877 až 1885⁵² a mnohé ďalšie zaujímavosti.

Písomnosti nachádzajúce sa v osobnom fonde Milana Rastislava Štefánika pochádzajú z časového obdobia rokov 1868 až 1947. Najstaršie sú listy starej matky M. R. Štefánika Ludvíky synovi Pavlovi a najmladším dokumentom je diplom udeľený Štefánikovi In memoriam z roku 1947. Celý fond obsahuje 1556 inventárnych

---

⁴³ OF MRŠ, inv. č. 1264 až 1272, šk. 47, 86.

⁴⁴ OF MRŠ, inv. č. 1273, šk. 48.

⁴⁵ OF MRŠ, inv. č. 1276, šk. 48.

⁴⁶ OF MRŠ, inv. č. 1286, šk. 48.

⁴⁷ OF MRŠ, inv. č. 1299 až 1356, šk. 50 až 62.

⁴⁸ OF MRŠ, inv. č. 1292 až 1298, šk. 49.

⁴⁹ OF MRŠ, inv. č. 1447 až 1461, šk. 76.

⁵⁰ OF MRŠ, inv. č. 1526, tubus č. 2.

⁵¹ OF MRŠ, inv. č. 1513, šk. 84.

⁵² OF MRŠ, inv. č. 1527, zvláštny balík.

jednotiek a je uložený v 85 škatuliach, 2 tubusoch a v jednom balíku atypických rozmerov.

L'ANALYSE DU FOND PERSONNEL DE MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK

Daniel Kuzmík

Cet article savant de l'auteur est consacré à l'analyse du fond personnel de Milan Rastislav Štefánik (1880–1919), homme politique et scientifique-astronome remarquable slovaque, général français et cofondateur de la République tchécoslovaque. Du point de vue de la quantité de documents écrits et de leur valeur informatique, ce fond personnel appartient aux plus importants, conservés dans les Archives nationales slovaques. À l'origine, il fut déposé à Prague, pendant la deuxième guerre mondiale il fut transféré en Slovaquie et, à partir des années soixante, il est installé dans les Archives nationales slovaques. Pour le rendre accessible aux études, on a établi, en 1968 déjà, son inventaire - une sorte d'un aide-mémoire d'archives. Cependant, à présent, il ne répond plus aux besoins actuels posés à un aide-mémoire moderne d'étude. C'est pourquoi, dans les années quatre-vingt-dix, on a refait le fond et a dressé son nouvel inventaire. Actuellement, il est divisé en 15 groupes principaux.

Ces groupes fondamentaux sont, conséquemment, divisés en ensembles moins nombreux et analysés d'une façon plus détaillée par l'auteur lui-même dans son article. La biographie de l'auteur du fond en fait partie intégrante indispensable. On y mappe d'une façon détaillée aussi des possibilités éventuelles d'exploitation historique des documents enregistrés dans le fond, lesquels concernent non seulement l'histoire de la République tchécoslovaque et les activités des légions tchécoslovaques pendant la première guerre mondiale, mais aussi les activités scientifiques ou bien la vie personnelle de Milan Rastislav Štefánik. Un large registre personnel, géographique et par ordre des matières, ainsi qu'un registre d'institutions représentent les deux un aide-mémoire efficace pour l'étude de ce fond.

Traduit par Kristína Kapitáňová

HERALDICKÝ NOVOTVAR (Príspevok k heraldickej terminológii)

LADISLAV VRTEĽ

Vrteľ, L. The Armorial Neologism. A contribution to the armorial terminology. Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 1, 2000, p. 49–59

According to some heraldists every newly created coat of arms is to be considered being an armorial neologism. Others would use this term for armorial figures only not having been used in heraldry before. According to the author the notion in question is to be considered as not functioning at all and not acceptable in heraldic terminology in general. An essay on terminology in contemporary armorial creation.

Heraldry.

PhDr. Ladislav Vrteľ, Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Križkova 7, 811 04 Bratislava

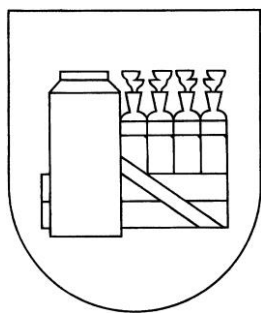
„Heraldiku obchádza strašidlo. Je to strašidlo pomerne nové a volá sa novotvar. A prečo práve strašidlo? Pretože nik nevie ako v skutočnosti vyzerá a pretože každého heraldika poriadne vyľaká, ak ho obviníte, že použil novotvar.“ Toto takmer dvadsaťročné konštatovanie pochádza z článku Karla Hrbáčka O novotvaru v mestské heraldice¹ a má platnosť dodnes. Je to skutočne tak – nik presne nevie, čo je obsahom pojmu „heraldický novotvar“ či jednoducho „novotvar“. Toto jednoduché, v našej heraldike veľmi frekventované slovo je v skutočnosti poriadne zložitým a zmätným kľbkom často protichodných významov. Rozuzliť ho vonkoncom nie je jednoduché. Ba čo viac, vyzerá to tak, že v slovenskej heraldike nadobudol pojem novotvar celkom špecifický význam, úplne nekompatibilný s heraldickou terminológiou v ostatnom svete. Zdá sa, že sme v dôsledku dlhodobého, priam programového zanedbávania našej heraldickej terminológie pripustili, že sa od samého začiatku zle interpretovaný pojem zakorenil v našom heraldickom jazyku a spôsobuje nám nejedno nedorozumenie. Pritom, ako je známe, terminológia je jedným z pilierov každej vednej disciplíny. Za vednú disciplínu sa tradične považuje aj heraldika, a teda stav terminológie je obrazom stavu v našej vednej disciplíne.² Pokúsme sa preto dešifrovať pojem „heraldický novotvar“ a rekonštruovať vývoj nazerania naň v slovenskej heraldike na konkrétnych príkladoch.

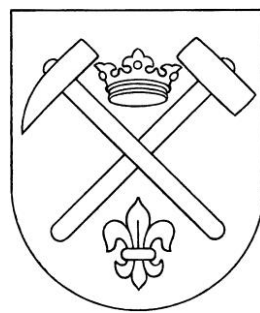
¹ HRBÁČEK, K.: O novotvaru v městské heraldice. In: Zpravodaj Genealogické a heraldické společnosti v Praze při domu pracujících Vítkovic v Ostravě, č. 4/1981, s. 1–2.

² PALÁT, P.: Heraldická terminologická konvence. In: Sborník příspěvků z III. setkání genealogů a heraldiků. Ostrava 1986, s. 134.

Jednými z hádam najznámejších erbov označovaných za novotvary sú erby Žiaru nad Hronom (1970–1992) a Novej Bane. Prvý vytvoril A. Peter v spolupráci s J. Novákom. Mal podobu červeného štítu so striebornou hlinikárňou.³

Erb Žiaru nad Hronom (1970–1992)
v kresbe L. Čisáríka

Erb Novej Bane (1977)
v kresbe L. Čisáríka

Vedľa spomenutého erbu Žiaru nad Hronom postavme ďalší erb patriaci do rovnakej časovej vrstvy – erb Novej Bane. Jeho autor J. Novák ho tiež charakterizoval ako novotvar. Má podobu modrého štítu, v ktorom sú strieborné skrížené banické kladivá sprevádzané hore zlatou korunou a dolu zlatou ľaliou. Mesto používalo od 14. stor. pečať s motívom sv. Štefana, obetujúceho korunu Panne Márii. J. Novák r. 1977 správne konštatoval, že „motív nie je v súlade s duchom zásad heraldickej tvorby“ a navrhol erb so skríženými banickými kladivami – predstavujúcimi hovoriaci symbol, súvisiaci s pomenovaním mesta. Vhodne ho doplnil o motívy prevzaté z historickej pečate. Autor konštatoval, že erb Novej Bane budí dojem, akoby skutočne vznikol v 14. stor., z ktorého pochádza pôvodná pečať.⁴

Napriek tomu, že J. Novák oba erby charakterizoval ako novotvary, cítime, že je medzi nimi určitý rozdiel. Žiadalo by sa teda pomenovať, čo majú oba erby spoločné a čo rozdielne. Spoločné pre ne je, že:

1. ani jedno z oboch miest v minulosti erb nemalo,
2. obe mestá mali v minulosti svoje historické pečate,
3. obe mestá prijali erby graficky odlišné od svojich historických pečatí.

³ NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby. Martin 1972, s. 397. Erb, na ktorý vypracoval odporúčenie J. Novák, bol prijatý Plenárnym zasadnutím Mestského národného výboru 29. októbra 1970, číslo uznesenia 24/70. Mesto tento erb prestalo používať podľa uznesenia Mestského zastupiteľstva z 20. februára 1992. Dokumentácia Heraldickej komisie MV SR Z-5.

⁴ Erb vytvoril r. 1977 J. Novák v spolupráci s J. Švecom. Schválilo ho Plenárne zasadnutie MsNV v Novej Bani, č. 18/1977-Pl zo dňa 26. 8. 1977.

Čo však oba erby od seba odlišuje je to, čo by sme mohli s troškou zveličenia pomenovať duchom symbolu. Na rozdiel od erbu Žiaru nad Hronom erb Novej Bane je heraldickým pokračovaním posolstva starej pečate – obetovanie koruny Panne Márii je symbolicky zastúpené motívom koruny a ľaliou. Navyše banícke kladivká predstavujú hovoriaci motív, vyjadrujúci názov mesta. Slovom erb Novej Bane používa heraldický jazyk a je z heraldického hľadiska bezchybný. Je heraldicky na celkom inej úrovni ako erb Žiaru nad Hronom, ktorý neobsahuje absolútne žiadnu heraldickú kvalitu. Jeden erb považujeme za heraldicky dobrý, druhý za heraldicky zlý, pritom sa však oba označujú ako novotvary. Z toho usudzujeme: alebo je označenie novotvar pre oba erby pomýlené a jeden z nich novotvarom nie je, alebo je pojem novotvar príliš široký, čo však výrazne znižuje jeho funkčnosť v heraldickej terminológii.

Nepodarilo sa dosiaľ zistiť, kde vlastne pojem „novotvar“ vznikol. Rozhodne ho nemožno považovať za tradičný heraldický termín, nenájdeme ho v žiadnej heraldickej encyklopédii či slovníku heraldickej terminológie. Vo všeobecných slovníkoch slovenského jazyka sa tomuto pojmu prisudzujú dva významy – 1. nový, chorobný útvar, nádor a 2. novoutvorený jazykový prostriedok – neologizmus.⁵ Logicky by sa mal obsah pojmu „heraldický novotvar“ odvodzovať od druhého spomenutého významu, často sa mu však pridáva nádych toho prvého. Preto, spolu s Hrbáčkom povedané, je stále strašidlom. Vo chvíli, keď zistíme čo sa pod týmto pojmom skrýva, strašidlom prestane byť. Potom by malo nasledovať presné vymedzenie tohto pojmu, aby sa stal funkčným, alebo jeho dôsledné vylúčenie z našej heraldickej terminológie.

V našom prostredí pojem novotvar azda po prvýkrát vystupuje v stanovisku Katedry československých dejín a archívnictva Filozofickej fakulty Univerzity Komenského z januára 1974, ktoré tvorilo jeden z podkladov na vytvorenie Heraldickej komisie Ministerstva vnútra SR. Práve vznik novotvarov sa uvádzal ako jeden z dôvodov, pre ktoré mala komisia vzniknúť.⁶ Pojem novotvar sa tu nedefinoval, z kontextu však vyplýva, že autor mal na mysli návrhy erbov, ktoré vytvárali miestni obyvatelia bez odborných znalostí, nerešpektujúci historické symboly ani pravidlá heraldickej tvorby.

Heraldická komisia vznikla r. 1975, tento pojem si osvojila a r. 1977 rozoslala mestám Dotazník k súpisu znakov miest v SSR. Pod bodom 6 v ňom mali mestá uviesť, či používajú 1. historický erb, 2. upravený historický erb, alebo 3. novotvar. Pravda, na dotazník všetky mestá neodpovedali a tie, ktoré odpovedali, nemuseli vyplniť všetky rubriky. No v rubrike „novotvar“ sa stretli vedľa už spomenutých erbov Žiaru nad Hronom či Novej Bane početné ďalšie, ktorých obsahom bol atribút

---

⁵ Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava 1997.

⁶ Návrh na zriadenie Heraldickej komisie z 15. januára 1974, č. VVS 2-54/74. Dokumentácia Heraldickej komisie.

svätca zo starej predheraldickej pečate s hagiografickým výjavom, ako aj tie, ktoré vznikli prevzatím časti obsahu pečatného poľa. Jedny i druhé sa označovali súhrnným pomenovaním – „novotvary“.⁷

Teoretickú úvahu na tému novotvar priniesol J. Novák v úvode štúdie K tvorbe novotvarov mestských erbov (Na margo erbu Želiezoviec).⁸ Osobitne sa venuje „novotvarom“ vzniknutým heraldizáciou historického hagiografického pečatného motívu, a to vložением atribútu príslušného svätca z pečate do štítu, pričom konštatuje, že takýto novotvar „nebudí dojem novotvaru,... a čo je najdôležitejšie, je prirodzeným pokračovaním neraz stáročných tradícií príslušného mesta.“⁹ Jeho odporúčanie bolo vtedy v absolútnom súlade s názormi a odporúčaniami herolda pápežskej kúrie, arcibiskupa Bruna B. Heima.¹⁰ Odlišné na ich postojoch bolo len to, že kým Heim pojem novotvar nepozná, J. Novák takto označuje každý novotvorený erb bez ohľadu na to, či ide o erb s ozubeným kolesom a červenou hviezdou, hlinikárňou, dymiacimi komínmi alebo atribútmi svätca z pečate – kľúčmi sv. Petra, zvonom sv. Antona, mešcami sv. Mikuláša.

Pod vplyvom školskej výučby na Katedre československých dejín a archívnictva Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a praxe Heraldickej komisie Ministerstva vnútra SR sa tento pojem vžil a používal vo veľmi širokej miere. Už v osemdesiatych rokoch sa však zrodila iná kategorizácia erbov, ktorá sa dotkla aj erbov označovaných dovtedy spoločne ako novotvary.¹¹ Erby sa odteraz triedili na – 1. historické erby, 2. upravené historické erby, 3. novotvary koreniace v historickom pečatnom symbole, 4. novotvary ostatné. Pristavme sa pri nich.

1. *Historické erby*. Sem sa radili nielen starobylé erby, teda znamenia už dávno vložené do štítu, prípadne udelené armálesom, ale aj erby tvorené dnes prepisom pečatného symbolu do štítu. Došlo tu teda ku – podľa nášho názoru nesprávnemu – stotožneniu historického erbu a obsahu historickej pečate.¹²

2. *Upravené historické erby*. Do tejto skupiny sa začlenili erby tých miest, ktorých erby vznikli síce prepisom motívu historickej pečate do štítu, tento motív sa však doplnil alebo zredukoval. Prvú eventualitu môžeme ilustrovať príkladom erbu Turzovky, v ktorom sa historický motív s tromi stromami doplnil o tri ruže z erbu Turzovcov, čím zároveň vznikol aj hovoriaci erb. Ako príklad druhej eventuality

⁷ Ide napríklad o erby Stropkova či Kysuckého Nového Mesta – prvý vznikol povýšením vedľajšej figúry z pečatného poľa za hlavnú figúru erbu, druhý vznikol vložением atribútu svätca do štítu. Oba sa považovali za novotvary.

⁸ KUČERA, M. – KRAJČOVIČ, R. – NOVÁK, J.: K tvorbe novotvarov mestských erbov (Na margo erbu Želiezoviec). In: Slovenská archivistika 2/82, s. 129–146.

⁹ Tamže, s. 129.

¹⁰ HEIM, B. B.: Heraldry in the Catholic Church. Van Duren Gerards Cross 1978.

¹¹ Správa o činnosti a ďalších úlohách Heraldickej komisie MV SSR, jún 1982. Materiál na rokovanie kolégia ministra vnútra SSR – civilnosprávny úsek. SAS 774/9-c-1982.

¹² VRTEĽ, L.: Živá heraldika. In: Heraldika na Slovensku. Martin 1997.

môže poslúžiť erb Poltára. Vznikol tak, že z pečate s viacerými symbolmi sa vybral len jediný – džbán, ktorý sa stal obsahom nového erbu.

3. *Novotvary koreniace v historickom pečatnom symbole.* Motívom týchto erbov boli atribúty svätcov z historických pečatí v duchu spomenutých odporúčaní Heima i Nováka. Ako príklady možno spomenúť erby Spišskej Starej Vsi, Novej Bane, Kysuckého Nového Mesta, Popradu a ďalších.

4. *Novotvary bez väzby na historický pečatný symbol.* Tieto erby vznikli tam, kde historická pečať neexistovala, alebo pri tvorbe erbu sa jej obsah ani v najmenšom nebral do úvahy. Napr. Sliach (tri srdiečka) či Trstená (tri trstiny).

Podľa spomenutej kategorizácie sa teda erb Poltára považoval za historický, hoci v minulosti nikdy heraldickú podobu nemal. Dôvodom bolo jednoducho to, že zobrazoval časť historického pečatného symbolu. Erb Novej Bane sa však naďalej považoval za novotvar, i keď s dodatkom, že pramení z historického pečatného symbolu.

Otázky novotvaru sa dotkol aj L. Vrteľ v štúdií Problémy súčasnej mestskej heraldickej tvorby,¹³ keď konštatoval, že v slovenskej heraldike sa, na rozdiel od českej, za novotvar považuje každý novoutvorený erb bez ohľadu na jeho obsah. Z jeho analýzy vyplynuli dve skutočnosti:

1. V slovenskej heraldike sa pojem novotvar chápal ako protipól pojmu historický erb,
2. Pojem erb sa stotožňoval s pojmom pečať, či prinajmenšom s pojmom pečatný symbol.

Týmto zotrvačným nazeraním bola poznamenaná tiež publikácia Erby a vlajky miest v SR.¹⁴ Aj v nej sa erby triedili do spomenutých štyroch skupín – teda na historické, upravené historické, novotvary koreniace v pečatnom symbole a ostatné novotvary.

Ak sa na triedenie erbov pozrieme pozornejšie, zistíme, že za dominantnú sa považoval, a stále ešte považuje, vzťah k pečatnému symbolu, pričom sa však uprednostňoval nie heraldický, ale grafický aspekt. Ak sa totiž určitý, i keď vedľajší grafický prvok mechanicky preniesol z pečate do štítu, vzniknutý erb sa považoval za historický. Ak sa však neheraldický pečatný motív (napríklad postava svätca) z pečate heraldicky pretlmočil, zmenil síce grafickú podobu, no zachoval symbolické poslanstvo v podobe atribútu svätca – vzniknutý erb sa označil za novotvar so všetkou negatívnosťou príchute tohto výrazu. Napriek tomu však možno so všetkou zodpovednosťou prehlásiť, že erb Novej Bane je heraldicky správny, verný pred-

¹³ VRTEĽ, L.: Problémy súčasnej mestskej heraldickej tvorby. In: Slovenská archivistika 1/84, s. 65. Išlo o upravený príspevok, prednesený na sympóziu Minulosť a súčasnosť heraldiky v r. 1982 v Trenčíne.

¹⁴ KARTOUS, P. – NOVÁK, J. – VRTEĽ, L.: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike. Bratislava 1991.

lohe, nesie ďalej posolstvo jej starej pečate. Kontinuita myšlienky historickej pečate je zachovaná, vzniknutý erb ju vyjadruje špecifickými grafickými – a dodajme výsostne heraldickými – prostriedkami.

Definícia slovenského heraldického novotvaru v roku 1991 by teda mohla znieť – „novotvar je erb, ktorý nepreberá žiadny grafický prvok z historickej pečate“. Kondicionál je namieste vzhľadom na heraldizovaný hagiografický historický pečaťný motív v štíte, ktorý sa považoval za novotvar. Takzvané novotvary, ktoré vznikli zastúpením patróna jeho atribútom v štíte, mohli totiž zachovať časť pečaťného symbolu (napríklad korunu z pečate Novej Bane) a bolo by teda možné hovoriť o zjednodušenom historickom symbole, napriek tomu sa však označujú ako novotvary. Z analýzy tvorby mestských a obecných erbov na Slovensku v uplynulom období je citeľný iný pohľad na erby utvorené podľa hagiografických pečatí, ako na erby utvorené z iných pečatí zjednodušením či obohatením obsahu historickej pečate. Napriek tomu však zopakujme definíciu: „novotvar je erb, ktorý nepreberá žiadny grafický prvok historickej pečate.“ Ak sa teda v slovenskej heraldike považoval novotvar za náprotivok pojmu historický erb, potom by sa historický erb mal definovať ako erb preberajúci grafický prvok historickej pečate. V každom prípade sa takto utvorené erby miest, napr. Brezová pod Bradlom či Medzilaborce, radili ako rovnocenné po boku erbov udelených armálesom či erbov po stáročia používaných mestami.¹⁵

Prisúdenie heraldickej kvality všetkým, aj neerbovým pečatiam, ako to urobil J. Novák vo svojej knihe Slovenské mestské a obecné erby a v nadväznosti naň aj heraldická komisia a autori, je veľmi problematické, ba pre ďalšiu existenciu heraldiky, ale aj sigilografie ako vedných disciplín nebezpečné, pretože ide o najzákladnejšie pojmy, na ktorých stojí celý systém kategórií danej vednej disciplíny.¹⁶

Bez ohľadu na hanlivú príchuť pojmu novotvar môžeme konštatovať, že všetky spomenuté erby označované ako novotvary – s výnimkou erbu Žiaru nad Hronom – sú správnejšie, hodnotnejšie, slovom heraldickejšie, ako keby sa do štítu transponoval celý obsah historickej pečate. Pojem dosiaľ našou heraldikou chápaného novotvaru nehovorí nič o kvalite erbu. Jeho jedinou funkciou je zneváženie nového erbu v očiach nezorientovanej verejnosti, ktorá erb spája s čímisi starobylym a tiež odradenie tvorcov erbov od tradičných heraldických postupov pri heraldickej tvorbe, známych od stredoveku. Heraldik má však väčšiu radosť z heraldicky kvalitného tzv. novotvaru, než zo zlého tzv. historického erbu.

Položme si otázku: je správne posudzovanie erbov výlučne z hľadiska ich vzťahu k pečatiam? Ako kontrola správnosti nášho heraldického myslenia nám môže poslúžiť myšlienková transpozícia do heraldickej minulosti. Je to osvedčená metóda, odporúčaná už starými heraldikmi. Predstavuje akúsi „skúšku správnosti“ heraldi-

---

¹⁵ Tamže.

¹⁶ VRTEĽ, L.: Živá heraldika. In: Heraldika na Slovensku. Martin 1997, s. 217–226.

kovho rozhodovania. Predstavme si, že by sa stredovekí heroldi z nejakých príčin rozhodli roztriediť naše mestské erby na novotvary a historické erby a mali by pred sebou napríklad erby Bratislavy, Bardejova, Kremnice a Banskej Štiavnice. Ako by ich kategorizovali? Nuž stredovekí heroldi by, podľa kritérií našej dnešnej heraldickej komisie, erb Bratislavy označili za historický, pretože mu predchádzala pečať rovnakého obsahu. Erb Bardejova by sa síce dostal tiež medzi historické erby, no tzv. upravené, presnejšie doplnené, pretože jeho pôvodný pečaťný motív halapartne bol doplnený o ľaliu, korunu a pruhy. Erb Kremnice by však už označili za novotvar, a to novotvar prameniáci z historického symbolu, pretože zo starej pečate s motívom sv. Kataríny sa do erbu dostal jej atribút – polovica kolesa. Nuž a erb Banskej Štiavnice by sa definoval ako úplný novotvar, pretože mu nepredchádzala predheraldická pečať.

Takéto triedenie je pochopiteľne nezmyselné, stredovekí heroldi takto chápaný pojem novotvar nepoužívali, pretože ho nepotrebovali. Nepotrebujú ho ani dnes heraldici nikde na svete a nepotrebujeme ho ani my (aspoň väčšina z nás).

Pojem novotvar naznačuje, že ide o čosi nové – nový erb. Ako dlho však trvá dôvod, aby sme vzniknutý erb označovali ako novotvar? Desat', štyridsať rokov? Stane sa potom historickým? Bolo by teda možné, aby sme ohavné „erby“ z päťdesiatych rokov dnes označovali za historické? Alebo máme erb Košíc, ktorý nevznikol prepísaním pečate s postavou sv. Alžbety ešte po vyše šesťsto rokoch nazývať novotvarom?

Zhrňme: pojem novotvar v zmysle erbu, vytvoreného inak ako prenosom grafického motívu zo staršej pečate do štítu, je potrebné ako už nielen zbytočný, ale i škodlivý a zavádzajúci odmietnuť. V zahraničnej heraldike je neznámy, preto prekladateľom slovenských heraldických textov do cudzích jazykov spôsobuje nemalé ťažkosti.¹⁷

Je však potrebné zdôrazniť, že spomenutá definícia je výlučne slovenskou definíciou novotvaru a nie je všeobecne akceptovaná zahraničnou heraldickou terminológiou. Položme si otázku: je možné, aby v rámci jednej vednej disciplíny existovali v rôznych štátoch rôznym spôsobom definované kategórie? Je možné, aby napríklad fyzici vo Francúzsku inak definovali pojem energie ako ich nemeckí kolegovia? Je možné, aby španielski heraldici rozumeli čosi iné pod pojmom erb ako talianski? Ak je heraldika vedou, a ona sa za ňu považuje, potom by nemala slovenská heraldická terminológia akceptovať pojem, ktorého obsah je nejasný, nedefinovateľný, nekompatibilný, vnášajúci zbytočné šumy do heraldickej komunikácie.

Povedali sme, že pojem „heraldický novotvar“ v našom chápaní je vo svete neznámy. Buď sa vôbec nepoužíva, alebo sa mu prisudzuje celkom iný zmysel. Pozrime sa na českú heraldickú terminológiu. Ako sa tam chápal, či ešte stále chápe

---

¹⁷ V resumé k publikácii Erby a vlajky miest v SR je pojem novotvar preložený ako Neuforme a nie doslova ako Neubildung.

novotvar? Pri letmom pohľade na dostupnú literatúru je zrejmý podstatný rozdiel, kým v slovenskej heraldike sa za novotvar považuje určitý erb, v českej heraldike sa pod pojmom novotvar rozumie určitý erbový motív. To je však obrovský rozdiel.

Porovnajme teda slovenskú a českú definíciu heraldického novotvaru. Podľa slovenskej praxe je novotvar erbom, ktorý nepreberá žiadny grafický prvok historickej pečate a podľa českej definície je novotvarom bezprecedentný heraldický motív použitý v erbe, slovom nová heraldická figúra. Je to čosi ako jazykový neologizmus, teda nové slovo v jazyku, ktoré sa dosiaľ celkom nevžilo a o jeho osude rozhodne prax. V každom prípade však novotvarom raz prestane byť – alebo sa vžije alebo zanikne. Podľa toho je teda heraldický novotvar novým motívom, znakom, figúrou, symbolom v heraldickom jazyku.

Ak sme na začiatku našej úvahy postavili vedľa seba erb Žiaru nad Hronom a Novej Bane, ktoré slovenská heraldika označuje za novotvary, dodajme, že česká heraldika by označila za novotvar len obsah erbu Žiaru nad Hronom, nie však obsah erbu Novej Bane. A my dodajme, že tak ako neživotaschopný novotvar v jazyku zanikne, tak neživotaschopný novotvar erbu Žiaru nad Hronom s hlinikárňou tiež zanikol napriek tomu, že sa pri jeho vzniku označoval ako „vyhovujúci všetkým heraldickým pravidlám.“¹⁸

Môže dokonca nastať situácia, že ak vedľa seba postavíme dva erby – napríklad erby Strážskeho a Košickej Polianky – slovenský a český pohľad nielen že nebude rovnaký, ale opačný! Erb Strážskeho vytvorený r. 1978 tvoria v červenom štíte dve strieborné skrížené halapartne. Návrh erbu Košickej Polianky vychádzal z historickej pečate z 19. stor. Jej obsahom je výjav zo žatvy, vpravo stojí muž na stohu slamy, v dolnej časti sú dvaja kosci a vľavo hore akýsi stroj. Autor návrhu erbu ho identifikoval ako mlyn a, poznajúc požiadavky Heraldickej komisie, kompletný žatevný výjav navrhol prekresliť do erbu. Komisia tento prístup uvítala, odporučila však obsah erbu zjednodušiť tak, aby bol v štíte len muž na stohu slamy a stroj, ktorý identifikovala ako mláťačku.

Kým slovenská heraldika označuje erb Strážskeho za novotvar (pretože nevychádza z historickej pečate) a návrh erbu Košickej Polianky za historický (pretože zobrazuje obsah historickej pečate), česká heraldika by obsah erbu Strážskeho za novotvar nevyhlásila (pretože tento motív je v heraldike známy už od stredoveku). Naopak to, čo slovenská heraldika deklaruje ako historické (v pečati zobrazenú mláťačku), by česká heraldika označila za novotvar (pretože tento motív sa dosiaľ v heraldike nevyskytol). Diskusia medzi českým a slovenským heraldikom na túto tému by bola určite očividne chaotická.

---

¹⁸ NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby..., s. 397.

„Novotvar“ erbu Strážskeho
v kresbe L. Čisárika

Návrh „historického erbu“
Košickej Polianky
v kresbe S. Pančáka

Vráťme sa však k úvahe o podstate novotvaru: Nie je dosiaľ jasné či ide o motív nepoužitý v heraldike vôbec, nepoužitý v stredovekej heraldike, nepoužitý v určitej národnej heraldike, čosi, čo sa v heraldike dosiaľ nevyskytovalo, čosi, čoho definíciu nenájde v súčasnom slovníku heraldickej terminológie nikde na svete. Teda či máme na mysli národný heraldický jazyk alebo všeobecný, čiže medzinárodný heraldický jazyk. Otázku ilustrujme príkladom: motív kolesa rušňa sa v slovenskej heraldike nevyskytoval, až kým ho neprijalo do svojho erbu mesto Čierna nad Tisou. V slovenských podmienkach je to motív bezprecedentný, v našom heraldickom jazyku je to neologizmus, dodajme však že neologizmus správny a životaschopný. Nie je problém s jeho blazonovaním, je to všeobecne pochopiteľný symbol. Podobný motív rušňového kolesa je však vo svetovej heraldike už dlho známy, uvádzaný v heraldických slovníkoch bez špecifikácie, že ide o novotvar alebo čosi iné.¹⁹ Jednoducho povedané, už dlhšie patrí do uznávaného arzenálu všeobecných heraldických figúr. Máme právo označovať dvadsaťročný erb Čiernej nad Tisou, presnejšie obsah jej erbu za novotvar? Zmysluplnosť takejto kategorizácie považujeme za veľmi problematickú. „Novotvary“ v zmysle nových erbových znamení v heraldike vždy existovali. Tak ako sa vyvíjala napríklad technika obrábania pôdy, zdokonaľovala a menila sa vojenská výzbroj, menila sa móda, štýl odievania, menili sa architektonické štýly... – to všetko prinášalo do erbov nové motívy. Dnes nám železné brány, puška, dáma v krinolíne či barokový kostol v erbe nepripadajú ako novotvary, v určitej dobe však boli čímsi novým. Možno práve ich vtedajšia novosť spôsobila, že sa dostali do pečatí a erbov.

V Bubnovej encyklopédii sa možno dočítať, že napr. ozubené koleso je erbovou figúrou vyskytujúcou sa od 19. stor. najmä v erboch nobilitovaných strojárnských

¹⁹ Wappenbilderordnung, herausgegeben vom Herald, bearbeitet von Jurgen Arndt und Werner Seeger. Bauer und Raspe, Neustadt an der Aisch, 1986.

priemyselníkov. Autor nepotreboval zdôrazňovať, či ide o novotvar alebo čosi iné.²⁰ Podobne Wappenbilderordnung uvádza celý rad motívov z oblasti vedy a techniky – benzénové jadro, model atómu – a o žiadnej z nich nepochybuje, že je regulárnou všeobecnou heraldickou figúrou.²¹ V zborníku z XXII. medzinárodného kongresu genealogických a heraldických vied v Ottawe možno nájsť príspevok o nových erboch vo svete, v ktorých vidno dokonca dvojité špirálu – model DNA, komentovanú ako „kľúč života“.²² I keď je známe, že alchymistické značky sa stali bežnými heraldickými figúrami, možno odporučiť zdržanlivosť v tomto smere a brať to na vedomie len ako skúšku, či sa určitý motív presadí, či sa stane všeobecne známym, či sa stane symbolom. To je pre jeho akceptovanie v heraldike vari to naj-rozhodujúcejšie. Čosi, čo nie je symbolom, predsa nemôže byť obsahom erbu. Tu sme asi pri podstate problému. Hlinikáreň nie je heraldickým pojmom, hlinikáreň nie je symbolom, hlinikáreň je len obrazom samej seba. Hlinikáreň, ale ani oceliareň, stanica konskej železnice, pivovar či konzerváreň nie sú – na rozdiel od plameňov, kladív, páru koní či jablka – všeobecnými heraldickými figúrami, ktoré by bolo možné nájsť v slovníku heraldickej terminológie kdekoľvek na svete. Preto uzavrieme: skutočný problém nespočíva v rozlišovaní „novotvarov“ (po slovensky: nových erbov) od starších erbov, ani v rozlišovaní „novotvarov“ (po česky: dosiaľ nepoužitých erbových figúr) od starších figúr. Problémom je rozlíšiť, čo sa – súc symbolom – môže stať erbovou figúrou, a čo nie je všeobecne známym symbolom a teda do erbu nepatrí.

Je nám jasné, že ten, kto dal svojráznu náplň slovenskému významu pojmu heraldický novotvar, kto ho zaviedol do praxe, kto si na používanie tohto pojmu privykol, ten ho používať a šíriť neprestane, bude naďalej hovoriť o novotvare mestského erbu, novotvare cirkevného, občianskeho erbu, ba dokonca o novotvare súčasného štátneho znaku a za historické erby označovať len tie, ktoré mechanicky prepisujú – čo ako neheraldický – obsah pečatí do štítov. Objektívne však tento pojem nemá v slovenskej heraldickej terminológii miesto.

---

²⁰ Buben, M.: Encyklopedie heraldiky. Libri, Praha 1994, s. 256.

²¹ Dodajme, že ako nové figúry sa do erbov hlásia nielen motívy súvisiace s pokrokom vedy a techniky, ale napríklad aj vyobrazenia archeologických vykopávok. Teda nielen čosi nové, ale aj čosi staré, no v heraldike predsa len nezvyklé a preto nové. Na posúdenie ich schopnosti plniť funkciu erbových figúr však platia rovnaké kritériá.

²² Proceedings on the 22nd International Congress of genealogical and heraldic sciences in Ottawa, august 18.–23. 1996. Genealogica et Heraldica. Ottawa 1996, 336 s.

THE ARMORIAL NEOLOGISM

(A contribution to the armorial terminology)

Ladislav Vrtel

The author is engaged in classification of coat of arms used in Slovak heraldry since the seventies. If the age of arms is considered as relevant, according to this classification there are two groups of arms, the ancient ones and the so-called neologisms. According to this classification, newly created arms the contents of which is a figure taken from a non-heraldic ancient seal, are to be considered i. a. as ancient (or historical) arms, whereas newly created arms not based on sigillographic contents are marked as armorial neologisms. The contemporary Czech heraldry presents different views: Just newly created and introduced heraldic figures, not to be found in earlier blazons and published armorial terminology in general are considered to be neologisms. The author draws attention to this contradiction and to the fact, that the notion armorial neologism is not functioning at all. He reminds of the fact, that the classical art of arms has lived without the notion armorial neologism and that modern heraldry will be well off without it as well.

Translated by Zdenko G. Alexy

TÖRÖKOVSKÁ FUNDÁCIA POD SPRÁVOU BRATISLAVSKEJ KAPITULY

INGRID KUŠNIRÁKOVÁ

Kušniráková, I.: Török Foundation under the administration of Bratislava's Chapter. Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 1, 2000, p. 60–76

Counsellor of Royal Hungarian Chamber František Török ordered in his Testament of 21st March, 1766 to sell all his property and the profit use to establish foundation named after him. The foundation was aimed to three goals: to contribute to food and clothes of Bratislava poorhouse, to support the poor of Bratislava and to offer scholarships to poor students-converts.

Slovakia. History of church.

Mgr. Ingrid Kušniráková, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Bratislavská kapitula bola významnou cirkevnou inštitúciou, ktorá počas dlhého obdobia svojej existencie v mnohých smeroch významne ovplyvňovala život mesta, jeho okolia, prípadne aj celej uhorskej spoločnosti. Ako každá cirkevná inštitúcia plnila predovšetkým pastoračné úlohy, ale venovala sa aj vzdelávacej činnosti a pôsobila i ako hodnoverné miesto. Nezanedbateľná bola i jej činnosť pri správe rôznych cirkevných bratstiev, oltárnickiev a fundácií. Podľa doterajších výsledkov nášho bádania pôsobila na pôde Bratislavskej kapituly fundácia rodu Herberštejn, Törökovská fundácia, Fundácia sv. Štefana, Spoločná pokladnica Bratislavskej kapituly nazvaná Nemo, fundácie na seminár sv. Imricha, Kopčániho fundácia a fundácia sv. Jána Almužníka. Okrem uvedených základín spravovala kapitula i niekoľko votívnych fundácií. Kapitula spravovala majetok každej fundácie ako samostatnú finančnú podstatu. V praxi to znamenalo, že príslušný majetok každej základiny bol spravovaný samostatne a s tým súvisela i osobitná evidencia účtov. K presunu kapitálu medzi jednotlivými fundáciami, príp. bratstvami alebo oltárnicktvami nedochádzalo. Celkový majetok, ktorý patril základinám, bratstvám a oltárnicktvám v správe Bratislavskej kapituly bol značný, a preto je udivujúce, že celú prácu spojenú s jeho spravovaním – požičiavanie kapitálu, vyberanie úrokov, ako i zabezpečenie plnenia úloh fundácií vykonávalo len niekoľko členov kapituly popri ďalších už spomenutých úlohách. Pôvod a osudy uvedených fundácií boli rôzne. Z hľadiska potrieb tejto štúdie je pre nás podstatné, či to boli fundácie založené štátom alebo súkromnou osobou. Pôsobenie a spôsob spravovania štátom založenej fundácie v správe Bratislavskej kapituly sme sa pokúsili priblížiť v jednom z predchádzajúcich čísiel časopisu.¹ Je len pochopiteľné, že pri spravovaní takejto fundácie

---

¹ KUŠNIRÁKOVÁ, I.: Fundácia svätého Štefana. In: Slovenská archivistika, 33, 1998, č. 1, s. 45–59.

kapitula postupovala podľa pokynov príslušného štátneho orgánu, teda Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady a ich vzájomné vzťahy boli v podstate bez konfliktov. Situácia bola zložitejšia v prípade, ak bola kapitule zverená do správy súkromná fundácia. V takom prípade trvala kapitula na tom, že je jediným správcom fundácie a pri jej spravovaní sa má riadiť vôľou fundátora. Do spravovania fundácií však od začiatku 18. storočia čoraz výraznejšie zasahoval panovník, v Uhorsku realizovala jeho rozhodnutia Miestodržiteľská rada. Kvôli častým zásahom do spravovania fundácií dochádzalo medzi kapitulou a Miestodržiteľskou radou k neustálym konfliktom, v ktorých mala kapitula len minimálnu šancu presadiť sa. Priebeh procesu, počas ktorého sa správa súkromných fundácií takmer úplne presunula do kompetencie Miestodržiteľskej rady, ako i odpor Bratislavskej kapituly proti novozavádzanej praxi spravovania súkromných fundácií, sme sa pokúsili načrtnúť na príklade dejín Törökovskej fundácie. Existenciu a pôsobenie Törökovskej fundácie však treba zasadiť do konkrétnych spoločensko-politických pomerov, ktoré pôsobenie fundácie ovplyvňovali.

Fundácie – základiny boli pôvodne známe len v oblasti cirkevného práva. Cirkev ich zakladala s cieľom plnenia určitých kultových, školských a v neskoršom období i dobročinných účelov. Keďže cirkevné právo uznávalo ich subjektivitu, uznávalo ju i právo štátne.² Neskôr začali fundácie zakladať i svetské osoby, mohol to byť aj samotný panovník. Štát mal vždy snahu siahať na majetok fundácií, a preto z nich donátori vytvárali samostatné finančné podstaty, ktoré zväčša zverili do správy cirkevnej inštitúcie. Základom majetku fundácie sa mohol stať kapitál alebo rôzne nehnuteľnosti. Správcovia zverený kapitál požičiavali na 5% ročný úrok. Časť výnosov z úrokov ďalej požičiavali na úroky, druhá časť z nich sa používala na plnenie cieľov fundácie. Nehnuteľnosti sa mohli predať, prenajať, alebo fundácie mohli na nich hospodáriť vo vlastnej réžii. Pre oba typy fundácií – svetské i cirkevné – od najstarších čias platilo, že mohli byť založené a pôsobiť len so súhlasom panovníka. Napriek tomu fundácie v podmienkach Uhorska, ale neskôr i v habsburskej monarchii pôsobili samostatne a do ich správy zo strany štátu neboli vykonávané žiadne zásahy.

K zmene postoja štátu k fundáciám a ich pôsobeniu došlo na začiatku 18. storočia. Snaha panovníka o získanie prehľadu nad činnosťou a majetkom fundácií bola spojená s jeho úsilím vymaniť školstvo spod vplyvu cirkvi a prispôbiť ho podmienkam a potrebám 18. storočia. Výsledkom týchto snažení bol zákonný článok 74 z roku 1715. Panovník si v ňom vyhradzuje právo kontroly nad fundáciami, ktoré podporovali internáty, konvikty, školy a rovnako nad fundáciami poskytujúcimi štipendiá. Na základe tohto zákona boli správcovia fundácií povinní zaslať panovníkovi účty zo svojho hospodárenia spolu so správou o tom, ako sa dodržiavajú stanovy jednotlivých fundácií. Systematický dozor štátu nad školskými fundáciami

---

² LUBY, Š.: Dejiny súkromného práva na Slovensku. Bratislava 1946, s. 188.

sa však začal realizovať až po vzniku Miestodržiteľskej rady. Zákonný článok 70 z roku 1723 bol obsahovo totožný so zákonným článkom 74 z roku 1715, kráľ však svoje právo kontroly delegoval na Miestodržiteľskú radu. Praktickým výkonom tejto kontroly bol poverený od 30. 12. 1724 výbor milosrdných fundácií (*commisio piarum foundationum*). Náplňou jeho práce bolo preverenie zakladacích listín jednotlivých fundácií a spôsobov, akými ich správcovia plnia vôľu donátorov. Zistené skutočnosti mal výbor spracovať do tabuliek, ktoré mali obsahovať nasledujúce údaje: charakteristika fundácie, spôsob jej správy a počet podporovaných študentov. Na záver sa malo uviesť, v čom správcovia fundácie nedodržiavajú ustanovenia zakladacej listiny. K zisteným nedostatkom mal výbor zaujať stanovisko a spolu s návrhom na ich odstránenie ho predložiť Miestodržiteľskej rade a tá ho mala postúpiť panovníkovi.³ Opatrenia sa stretli s nevôľou cirkvi a Miestodržiteľská rada ešte aj v roku 1756 márne urgovala hlásenia o základinách.⁴ V roku 1754 dostal výbor milosrdných fundácií ďalšie pokyny ku svojej práci. Podľa nich mal výbor od biskupov požadovať, aby osobne navštevovali semináre a konvikty a sledovali, či sa dodržiavajú ciele ich zakladateľov a či podporujú toľko študentov, koľko môžu. O svojich zisteniach mali informovať Miestodržiteľskú radu.⁵ Po vnútornej reorganizácii Miestodržiteľskej rady došlo v roku 1769 k splynutiu výboru milosrdných fundácií s výborom cirkevných vecí. Činnosť nového výboru sa mala zamerať na kontrolu účtov fundácií a na pôžičky kapitálu. K úlohám výboru patrilo i sledovanie prospechu podporovaných študentov a dodržiavanie školského poriadku na školách rôzneho stupňa. Biskupi a učiteľské rady získali povinnosť zasielať výboru na kontrolu zoznamy učiteľov spolu s predmetmi, ktoré učili.⁶ Takéto boli politicko-správne pomery, ktoré mali vplývať na správu fundácií v čase, keď František Török písal svoje testamenty, ktorými celý svoj majetok odkázal základine, ktorá by niesla jeho meno.

Prvý testament Františka Töröka, radcu Uhorskej komory, pochádza zo 16. februára 1750.⁷ Podľa inštrukcií uvedených v testamente sa mal jeho hnuteľný i nehnuteľný majetok predať a získané peniaze sa mali použiť na fundáciu, z ktorej by boli podporovaní chudobní konvertiti, ktorí boli pôvodne nekatolíckymi kazateľmi. V prípade ich nedostatku sa mali z výnosov fundácie podporovať osamelé a chudobné deti. Opäť tu však bola podmienka, že to musia byť deti – konvertiti, prednosť mali mať deti a siroty konvertovaných kazateľov. Za správcov fundácie ustanovil F. Török prepošta a kanonikov Bratislavskej kapituly. Kapitula mala

³ FELHŐ, I. – VÖRÖS, A.: *A Helytartótanácsi Levéltár*. Budapešť 1961, s. 121.

⁴ DUDEKOVÁ, G.: *Dobrovoľné združenie na Slovensku v minulosti*. Bratislava 1988, s. 16.

⁵ FELHŐ, I. – VÖRÖS, A.: c. d., s. 122.

⁶ Tamže, s. 124.

⁷ Slovenský národný archív (SNA), súkromný archív Bratislavskej kapituly, fond Törökovská fundácia, capsa 12, zv. 1, f. 1–3.

vybrať zo svojho stredy dvoch kanonikov, ktorí by fundáciu spravovali. Účty zo svojej činnosti mali každoročne predkladať prepoštvovi a celej kapitule na kontrolu. Za najvyššieho ochrancu fundácie menoval fundátor ostrihomského arcibiskupa, ktorý mal o existencii fundácie informovať arcidiakonov a farárov vo svojej diecéze. Testament obsahoval aj podrobnejšie pokyny o tom, ako treba hospodáriť s majetkom fundácie. Kapitál základiny sa mal vložiť do obligácií a nie do bánk. Peniaze sa mali požičiavať len tomu, kto má rozsiahle majetky a vzorne sa o ne stará. Majetky sa však museli nachádzať v susedných župách, aby si kanonici ľahšie mohli overiť ich skutočný stav. Čo sa týka podporovaných osôb, v testamente bolo uvedené, že to nesmú byť žobráci a tuláci. Žiadatelia o podporu museli predložiť doklad o svojom konvertovaní. Z prostriedkov fundácie bolo možné poskytovať aj ročné dôchodky, ich poberatelia však museli byť stáli vo viere, museli viesť mravný život a podporu nesmeli zneužiť. V závere testamentu bola kapitule ešte ustanovená povinnosť každoročne odslúžiť tri sväté omše – jednu v deň, ktorý si kapitula určí za podporovaných a zosnulých z tejto fundácie, druhú na výročie smrti Imricha Esterházyho, ostrihomského arcibiskupa. Tretia sa mala slúžiť na výročie smrti Františka Töröka. Ďalší testament Františka Töröka pochádza z 21. marca 1766.⁸

V úvode testamentu rozoberá testátor svoje vnútorné pocity a dôvody, ktoré ho viedli ku zmene svojej poslednej vôle. Ako hlavný argument uvádza skutočnosť, že podporou konvertujúcich nekatolíckych kazateľov sa do lona cirkvi vráti len malý počet veriacich. Preto sa rozhodol, že svoj testament zmení nasledujúcim spôsobom. Pokyny na predaj celého hnutel'ného i nehnuteľného majetku ostali nezmenené, rovnako ako pokyny, podľa ktorých sa mal kapitál fundácie požičiavať. Ročný výnos z úrokov sa však mal rozdeliť na tri rovnaké časti. Prvá tretina bola určená na podporu bratislavského chudobinca, konkrétne na zlepšenie oblečenia a stravy sirôt, ktoré tam žili. Zvyšné prostriedky z tejto tretiny sa mali použiť na zlepšenie života dospelých obyvateľov chudobinca. Peniaze však nesmeli byť použité na udržiavanie budovy alebo na jej vnútorné zariadenie, ale výlučne na stravu a ošatenie. Z poskytnutých peňazí mal správca chudobinca každoročne kapitule odovzdať vyúčtovanie. Ďalšiu tretinu prikázal testátor rozdeliť na malé podpory medzi chudobných, ktorí sa hanbia žobrať. Podmienkou bolo, aby podporovaní boli maďarskej alebo slovenskej národnosti a museli žiť v Bratislave alebo na niektorom jej predmestí. Tretia tretina sa mala rozdeliť na dve polovice. Jedna z nich bola určená na podporovanie chudobných študentov – konvertitov. Uprednostnení mali byť urodzení žiadatelia, pri ich nedostatku sa mohla podpora prideliť i neurodzenému študentovi. Poberatelia podpory museli byť starší ako 12 rokov a museli predložiť výborné vysvedčenie. Druhá polovica tejto tretiny bola určená na ďalší rozvoj fundácie. Ustanovenia o správe fundácie boli rovnaké ako v prvom testamente. Záušné omše ostali len dve – na výročie smrti Imricha Esterházyho a F. Töröka. Poslednou zmenou v novom testa-

---

⁸ Tamže, s. 124.

mente boli ustanovenia o ročných podporách pre mníšky rehole sv. Alžbety a pre rád františkánov, ako i rôznych priateľov a sluhov testátora. Dva dodatky k testamentu pochádzajú z 30. 9. 1772 a z 24. 5. 1776. F. Török v nich reaguje na smrť svojich blízkych a na odchod niektorých sluhov zo služby. Samotnú podstatu testamentu tieto dodatky nezmenili.

František Török zomrel krátko po podpísaní posledného dodatku (29. 5. 1776). Pred Bratislavskou kapitulou ako správkyňou jeho fundácie stála neľahká úloha – v priebehu roka vysporiadať všetky majetkové záležitosti zosnulého a začať činnosť fundácie. Táto ročná lehota na rozbehnutie činnosti fundácie bola uložená kapitule v testamente. Prvý krok k prevzatiu majetku F. Töröka bol urobený už počas jeho života, a to 20. 2. 1776, keď odovzdal kapitule obligácie v hodnote 225 tisíc zlatých. Dlžníkmi F. Töröka bolo 10 osôb, všetky obligácie boli na 5% úrok. Povinnosť zorganizovať pohreb pripadla rovnako kapitule. Zo zoznamu výdavkov vyplýva, že pohreb bol naozaj dôstojný a veľkolepý. Celkové výdavky na jeho zorganizovanie dosiahli výšku 1 031 zlatých. Po pohrebe sa mohlo pristúpiť k dražbám majetku. Dražby boli oznámené v tlači a konalo sa ich niekoľko. Na dražbách sa predalo roztriedené striebro, šaty, drahokamy, cínové a medené predmety, sochy, obrazy, knihy, nechýbal ani porcelán. Postupne sa tiež predali polia, lúky, vinice, kone so záprahom a vozom, vinohradnícke náradie, sudy, víno. Výnos zo všetkých dražieb bol 20 245 zlatých. K tomu treba ešte prirátať nájomné za domy a rôzne iné príjmy (napr. predaj niektorých poľnohospodárskych produktov atď.). Celý výnos z Törökovského majetku predstavoval asi 31 325 zlatých. Z tejto sumy sa uhradili náklady na spravovanie nehnuteľného majetku, pokiaľ nebol predaný, ako i náklady na pohreb a výdavky spojené s dražbami. Zabudnúť sa nesmeli na jednorazové testamentárne odkazy. Zvyšok získaného kapitálu sa uložil na úroky. Fundácia začala svoju činnosť takmer presne rok po smrti F. Töröka – 1. 6. 1777.

Napriek všetkým snahám štátnej moci ovládnuť a podriaďiť si správu fundácií, ktoré štátna moc vyvíjala od začiatku 18. storočia, spravovala Bratislavská kapitula Törökovskú fundáciu v prvých rokoch jej existencie samostatne a bez viditeľných zásahov zvonka. Tento stav pretrvával až do roku 1785, keď Miestodržiteľská rada na pokyn panovníka rozposlala správcom všetkých katolíckych i nekatolíckych fundácií dotazník, podľa ktorého mali podrobne charakterizovať fundácie, ktoré spravovali.⁹ V záhlaví správy bolo potrebné uviesť diecézu a župu, v ktorej fundácia pôsobila a stručnú charakteristiku jej úloh. Prvá časť elaborátu mala podrobne charakterizovať majetkové pomery fundácie. V tejto časti sa malo uviesť, či majetok fundácie tvoria nehnuteľnosti, kapitál uložený na úroky alebo výnosy z benefícií. Pri

---

⁹ Spomínaný dotazník, ako aj príklad na jeho vyplnenie sme našli v latinskej časti archívu pravoslávnej cirkevnej obce v Komárne. Tento dotazník bol síce adresovaný správcom nekatolíckych fundácií, ale keď ho porovnáme so správou zachovanou vo fonde Törökovskej fundácie je evidentné, že kapitula túto správu vypracovala ako odpoveď na veľmi podobný dotazník.

údajoch o vlastníctve sa mali uviesť i prípadné dlhy fundácie. V druhej kapitole správy sa mali uviesť ročné výdavky fundácie. V tejto časti správy bolo potrebné podrobne opísať činnosť fundácie – teda koho a akým spôsobom podporuje. Obsahom tretej a záverečnej časti boli odpovede na otázky: kto, kedy a prečo fundáciu založil, kde je uložená fundačná listina, či sa plnia jej ustanovenia a či je kapitál uložený na bezpečnom mieste. Záver správy sa mal zamerať na spôsob správy fundácie, teda kto ju riadi a komu sa jej účty zasielajú na kontrolu. Na základe uvedeného dotazníka vypracovala Bratislavská kapitula podrobnú správu,¹⁰ ktorá nás zároveň informuje o prvých ôsmich rokoch pôsobenia fundácie. Zo správy vyplýva, že v uvedenom období fundácia nevlastnila už žiadny nehnuteľný majetok. Celý majetok fundácie tvoril kapitál vo výške 259 200 zlatých, ktorý bol uložený u súkromných dlžníkov na 4 až 6% ročný úrok. Fundácia nemala žiadne dlžoby. Vo výdavkovej časti sa kapitula prísne pridržiavala pokynov fundátora. Z celkového výnosu fundácie sa vyplatili podpory pre milosrdných bratov, pre mníšky rádu sv. Alžbety, výdavky na dve zádušné omše a 1 000 zlatých sa uložilo na ďalší rozvoj fundácie. Z celého ročného výnosu sa rovnako vyplácali i mzdy pre dvoch správcov fundácie, pre notára a fiškála kapituly, ako i fundátorom stanovené ročné podpory pre osoby uvedené v testamente. Zvyšná suma z ročného príjmu sa rozdelila na tretiny. Prvá tretina bola určená na zlepšenie stravy a ošatenie najmä detských obyvateľov bratislavského chudobinca, zvyšné finančné prostriedky sa mali použiť rovnakým spôsobom pre dospelých chovancov tejto inštitúcie. Počet podporovaných osôb nebol fundátorom určený. Podľa dohody medzi magistrátom a kapitulou sa malo každému obyvateľovi chudobinca prispievať z prostriedkov fundácie dvomi grajciarmi denne na prilepšenie stravy. Keďže magistrátu sa takéto rozdelenie výdavkov zdalo nespravodlivé, kapitula od 1. 9. 1785 začala prispievať na jedlo tromi grajciarmi denne. Mesto sa zaviazalo, že do chudobinca neprijme viac ako 110 osôb. Kapitula poskytovala na stravu v chudobinci asi 2 700 zlatých ročne. Zvyšok tretiny bol určený na ošatenie obyvateľov chudobinca. Na odev pre muža bolo určených 12 zlatých a 22 grajciarov ročne, pre ženu 12 zlatých a 27 grajciarov a pre jedno dieťa 10 zlatých a 24 grajciarov. Celkovo to bolo 1 519 zlatých. Z tejto tretiny sa ešte platili mzdy pre kaplána, ktorý slúžil omše v kaplnke chudobinca a učil deti náboženstvo, učiteľovi, správcovi budovy, vrátnikovi, opatrovateľke detí, kuchárovi a krajčírovi. K výdavkom patrilo i 25 zlatých na školské potreby pre deti. Polovica druhej tretiny sa podľa vôle fundátora uložila na úroky, z druhej polovice sa vyplatilo v roku 1785 12 štipendií v hodnote 1 200 zlatých pre študentov – konvertitov. Posledná tretina sa rozdelila medzi chudobných, ktorí sa hanbili žobrať. V časti venovanej spravovaniu fundácie sa uvádzalo, že fundáciu spravujú dvaja kanonici kapituly, ktorých kapitula zvolila zo svojho streda. Poverení správcovia fundácie

¹⁰ SNA, Súkromný archív Bratislavskej kapituly, fond Törökovská fundácia, capsa 12, zv. 1, f. 19–25.

boli povinní predložiť ročné vyúčtovanie na kontrolu prepoštovi a konzistóriu kapituly. Aj podľa tohto konštatovania možno urobiť záver, že do roku 1785 spravovala kapitula fundáciu samostatne, bez významnejších zásahov zo strany štátnej moci. Prvé snahy o ovládnutie fundácií zo začiatku 18. storočia boli teda neúspešné.

Skutočné zmeny v riadení fundácií nastali až za vlády Jozefa II. Akcia z roku 1785, zameraná na zmapovanie činnosti fundácií a na získanie prehľadu o ich majetku, bola prvým krokom k týmto zmenám. Koncom roku 1787 panovník Jozef II. rozhodol, že bude vykonaná inkamerácia majetku všetkých fundácií a fundácie ako také prejdú pod správu Miestodržiteľskej rady. Toto poštátnenie sa dotklo i majetku cirkevných bratstiev. Cirkevné inštitúcie ako správcovia fundácií proti tomuto kroku protestovali. Vo svojich protestoch argumentovali vôľou fundátorov, ktorí svojimi fundačnými listinami alebo testamentmi zverili správu majetkov im. Ich protesty však boli márne. Krajina bola po dlhotrvajúcich vojnách vyčerpaná a finančné príjmy štátu boli obmedzené. V majetku fundácií a cirkevných bratstiev videl panovník množstvo kapitálu, ktorý si mohol požičať na neobmedzené obdobie a na nízky, len 3,5% úrok. Najprv však musel peniaze získať od pôvodných dlžníkov, čo vyvolalo nemalo súdnych sporov. Mnohé z nich trvali až do roku 1790, keď sa správa fundácií vrátila do rúk pôvodným správcom.

Celý proces presunutia správy Törökvskej fundácie z Bratislavskej kapituly na Miestodržiteľskú radu sa začal intimátom Miestodržiteľskej rady č. 49 166/8629 z 27. 3. 1787.¹¹ V tomto intimáte sa kapitule prikazuje, aby intimátom č. 10 754 z 7. 3. 1786 stanovený ročný príspevok pre bratislavský sirotinec v hodnote 3 247 zlatých a 20 grajciarov odovzdala bratislavskému tridsiatkovému úradu spolu s príslušným kapitálom. V praxi to znamenalo inkameráciu tej časti fundácie, ktorá mala pôvodne podporovať bratislavský chudobinec. Ďalší krok štátnej moci na seba nenechal dlho čakať a už 27. 12. 1787 obdržala kapitula intimát, ktorým sa jej prikázalo, aby vypracovala podrobnú správu o celom dedičstve F. Töröka a spolu so zoznamom podporovaných osôb ju zaslala Miestodržiteľskej rade.¹² V treťom bode spomenutého intimátu sa kapitule prikazovalo, aby všetky obligácie Törökvskej fundácie čo najskôr odovzdala prostredníctvom bratislavského tridsiatkového úradu Najvyššiemu finančnému úradu v Budíne, keďže správcom fundácie bude v budúcnosti Miestodržiteľská rada. Splnením príkazov z tohto intimátu sa Bratislavská kapitula nedobrovoľne vzdala správy celej Törökvskej fundácie, hoci to bolo v rozpore so zámermi a vôľou fundátora. Skutočné odovzdanie majetku fundácie bratislavskému tridsiatkovému úradu sa zrealizovalo v dvoch etapách. Celkovo kapitula odovzdala bratislavskému tridsiatkovému úradu obligácie v hodnote 273 600 zlatých a hotovosť vo výške 16 645 zlatých. Kapitula vyplatila podpory chudobným a študentom do 30. 11. 1788, pretože takýto spôsob vyplácania podpôr

---

¹¹ Tamže, f. 55.

¹² Tamže, f. 67.

bol zaužívaný. Úroky z požičaného kapitálu vybrala kapitula do 3. 3. 1788, od tohto dátumu mali dlžníci platiť úroky bratislavskému tridsiatkovému úradu.

Törökovská fundácia aj po zmene svojho správcu naďalej plnila svoje poslanie, ale spôsobom, ktorým sa porušovala vôľa jej zakladateľa. Presunutie prostriedkov na podporovanie bratislavského chudobinca na bratislavský sirotinec, ktoré Miestodržiteľská rada nariadila Bratislavskej kapitule v roku 1786, bolo proti ustanoveniam testamentu. V tejto praxi porušovania testamentu sa i naďalej pokračovalo. K ďalšiemu porušeniu pravidiel fundácie došlo vtedy, keď z prostriedkov tretiny určenej pre chudobných, ktorí sa hanbia žobrať, sa začali udeľovať podpory aj žiadateľom, ktorí nežili v Bratislave. Hlavné úsilie pri správe fundácie však Miestodržiteľská rada venovala tomu, aby od jej dlžníkov získala čo najväčšiu časť kapitálu fundácie a tento uložila na 3,5% úrok vo verejnom fonde, čo bolo taktiež proti želaniu fundátora. Kvôli spravodlivosti však treba dodať, že majetky fundácií a cirkevných bratstiev sa i po prevzatí pod správu Miestodržiteľskej rady spravovali oddelene a nedošlo k ich zlučovaniu. Fundácie aj naďalej plnili svoje ciele, hoci nie vždy sa dôsledne dodržiavali inštrukcie ich zakladateľov. Došlo však k finančnému poškodeniu záujmov fundácií, lebo Miestodržiteľská rada vyvinula veľké úsilie na to, aby od ich pôvodných dlžníkov získala čo najväčšiu časť kapitálu a túto potom uložila vo verejnom fonde na 3,5% úrok, hoci bežná úroková sadzba v tomto období bola 5%. Aj kapitál Törökovskej fundácie počas dvoch rokov vzrástol takmer o 6 000 zlatých, ale jeho veľká časť – 112 080 zlatých a 22 a pol grajciara bola požičaná eráru a ten z nich platil len spomenutý 3,5% úrok. A hoci výška kapitálu fundácie uloženého v obligáciách vzrástla, príjmy úrokov boli nižšie ako pred rokom 1788.

Väčšina reforiem Jozefa II. neprežila svojho tvorca, a tak tomu bolo i v prípade spravovania fundácií. Nový panovník Leopold II. vrátil správu fundácií pôvodným správcom, najmä cirkevným inštitúciám.

Proces navrátenia správy Törökovskej fundácie do rúk Bratislavskej kapituly sa začal intimátom Miestodržiteľskej rady č. 16973 z 8. 6. 1790, ktorý nariadil kapitule splnomocniť dvoch svojich členov na prevzatie obligácií súkromných dlžníkov a eráru, ako i finančnej hotovosti. Kapitula splnomocnila Jána Schöbera a Ladislava Tompu, ktorí odcestovali s týmto cieľom do Budína.¹³ O svojom pôsobení v Budíne zaslali kapitule 24. 7. 1790 podrobnú správu.¹⁴ V správe sa uvádzalo, že celý proces odovzdávania trval od 21. 7. do 24. 7. 1790. Vyslanci prevzali od Najvyššieho finančného úradu obligácie v hodnote 280 440 zlatých. Poukazujú však na skutočnosť, že z tejto sumy bola značná časť požičaná kráľovskému eráru, čo je výslovne proti vôli fundátora. Zároveň však konštatujú, že pre ťažké vojnové časy

¹³ SNA, Súkromný archív Bratislavskej kapituly, fond Törökovská fundácia, caps 12, zv. 2, f. 148–149.

¹⁴ Tamže, f. 152–153.

nemožno žiadať okamžité vrátenie týchto peňazí, a preto navrhujú, aby sa zatiaľ úrok pre erár zvýšil na 5% a kapitál žiadal naspäť neskôr. Aby sa predišlo sporom s Miestodržiteľskou radou vo veci mimobratislavských poberateľov podpory z vyčlenenej tretiny pre chudobných, navrhli vyslanci kapitule prijať také riešenie, ktoré by umožnilo už prijatým osobám podpory ponechať. Noví mimobratislavskí žiadatelia o podporu by už do fundácie neboli prijímaní. Predstaviteľom kapituly sa nepáčilo takéto porušovanie vôle fundátora, ale na výber skutočne nemali. Intimát Miestodržiteľskej rady č. 20 080 z 4. 8. 1790 uzavrel celý spor.¹⁵ Kapitula mala prevziať správu fundácie od 1. 8. 1790, ale s troma nasledujúcimi podmienkami: časť určená pre chudobinec prípadne sirotincu, mimobratislavskí poberatelia podpory budú vo fundácii ponechaní do konca svojho života a o spravovaní celej fundácie bude kapitula semestrálne zasielať Miestodržiteľskej rade vyúčtovanie. Onedlho však vypukol medzi kapitulou a Miestodržiteľskou radou nový spor kvôli prideľovaniu štipendií pre študentov. Spor spočíval v tom, že Miestodržiteľská rada si začala uplatňovať právo rozhodovať o prijímaní nových študentov do fundácie. Kapitula sa ohradila argumentom, že od začiatku existencie fundácie sama rozhodovala o udeľovaní štipendií pre študentov, a tak by to malo i zostať, keďže taká bola vôľa fundátora. Miestodržiteľská rada sa odvolala na zákonný článok 70 z roku 1723, podľa ktorého právo kontroly nad fundáciami určenými na podporovanie študentov patrí panovníkovi a kapitula musela opätovne ustúpiť.

Po rekonštrukcii osudov Törökovskej fundácie ako celku v podmienkach habsburskej monarchie 18. storočia je potrebné obrátiť pozornosť i na osudy jej jednotlivých častí. Ako už bolo skôr uvedené, prvá tretina z ročných výnosov fundácie bola určená na zlepšenie kvality jedla a ošatenia sirôt i dospelých v bratislavskom chudobinci. Prvý príspevok z fundácie bol chudobincovi poskytnutý v roku 1777. Zároveň Bratislavská kapitula ako správca fundácie a magistrát mesta ako prevádzkovateľ chudobinca uzavreli vzájomnú dohodu, ktorá podrobnejšie upravovala využívanie prostriedkov z fundácie. Obsahom dohody boli nasledovné body: 1. mesto bude na stravu jedného obyvateľa chudobinca prispievať sumou 4 grajciare denne, fundácia na prilepšenie stravy bude poskytovať 2 grajciare denne; 2. najprv sa zabezpečí oblečenie pre deti, ak niečo zostane, použije sa to na odev pre dospelých; 3. zvýši sa plat správcu chudobinca, ako i učiteľa; 4. žena, ktorá bude dievčatá zarábať do domácich prác, bude z prostriedkov fundácie dostávať ročný plat 50 zlatých. V testamente nebol presne stanovený počet osôb, ktoré mali byť fundáciou podporované a táto otázka sa onedlho stala predmetom sporu medzi kapitulou a magistrátom mesta. Kapitula chcela dodržať zámer fundátora, ktorým bolo skvalitniť život obyvateľov chudobinca a preto sa usilovala časť príjmov tejto tretiny uložiť na úroky, a tak zabezpečiť ďalší nárast prostriedkov. Cieľom magistrátu zas bolo prijať a zabezpečiť čo najväčší počet odkázaných osôb. Nakoniec bola medzi

---

¹⁵ Tamže, f. 157–159.

magistrátom a kapitulou uzavretá nová dohoda, v ktorej sa kapitula zaviazala od 1. 9. 1785 poskytovať každému chovancovi chudobinca 3 grajciare na zlepšenie stravy denne a magistrát sľúbil, že do chudobinca neprijme viac ako 110 osôb súčasne. Ďalším dôvodom na spory bola požiadavka kapituly, aby mala patronátne právo nad tými obyvateľmi chudobinca, ktorí sú podporovaní z prostriedkov fundácie. Tento spor však kapitula nedokázala vyriešiť podľa svojich predstáv a patronátne právo zostalo magistrátu. Do týchto nevyriešených vzťahov vstúpila aj Miestodržiteľská rada svojím intimátom zo 7. 3. 1786,¹⁶ v ktorom kapitule oznámila, že sirotinec zo Senca bude presťahovaný do Sečeni-Koloničovho domu chudobných a k nim sa pripoja i siroty z chudobinca.¹⁷ Fundácia mala ročne posielat' na účet sirotinca 3 247 zlatých a 20 grajciarov, z ktorých sa mala zabezpečiť výchova a živobytie pre 100 sirôt ročne. Tento krok štátnej moci bol vlastne prvým zásahom do správy fundácie a jeho realizácia viedla kapitolu k prvému porušeniu vôle fundátora. Kapitula proti tomuto rozhodnutiu protestovala, keďže podľa testamentu nebolo možné fundáciu zlúčiť s inou nadáciou alebo ju rozdeliť. O pomoc sa obrátila i na ostrihomskeho arcibiskupa, ten však toto rozhodnutie nepovažoval za porušenie vôle F. Töröka a kapitule odporučil toto nariadenie Miestodržiteľskej rady poslúchnuť. Ďalšia neprijemnosť pre kapitolu prišla už v apríli toho istého roka. Magistrát sa začal dožadovať zostatku z tretiny ročných výnosov fundácie, ktorá bola pôvodne určená pre chudobinec. Vo svojej argumentácii magistrát tvrdil, že to, čo zostane z uvedenej tretiny po zaplatení príspevku pre sirotinec, patrí podľa vôle fundátora chudobincu. Kapitula musela začať s magistrátom ďalší spor. Ako východisko navrhla, aby magistrát prijal do chudobinca určitý počet sirôt – dievčat, keďže do sirotinca boli premiestnení len chlapci a fundátor prikázal podporovať siroty oboch pohlaví. V takomto prípade bola kapitula ochotná poskytnúť chudobincu zvyšok spomínanej tretiny. Prípadný zostatok, ktorý by zostal po zabezpečení vhodného ošatenia a stravy pre tieto dievčatá, by sa mohol použiť pre ostatných obyvateľov chudobinca. Spor sa však týmto návrhom Bratislavskej kapituly nedoriešil, a preto 5. 1. 1787 vstúpila do sporu Miestodržiteľská rada. V roku 1787 prešla správa fundácie na Miestodržiteľskú radu a kapitula až do roku 1790 stratila všetky kompetencie vo veci spravovania fundácie.

Kapitula sa aj po navrátení správy fundácie snažila urobiť všetko preto, aby sa vôľa fundátora dodržiavala. Hneď v roku 1790 vyslala do sirotinca dvoch kanonikov na inšpekciu, ktorej cieľom bolo zistiť, či sa prostriedky fundácie využívajú na zlepšenie života sirôt, alebo len na uspokojenie ich základných životných potrieb. Vo svojej správe z inšpekcie kanonici síce nevytýkali magistrátu nijaké zásadné

---

¹⁶ Tamže.

¹⁷ Podľa nariadení Jozefa II. boli zrušené všetky chudobince vo väčších mestách, zachované ostali len v menších mestečkách a na dedinách. Podobný osud postihol aj bratislavský chudobinec, do budovy ktorého bol presťahovaný sirotinec zo Senca. Siroty z ostatných sirotincov boli umiestnené v rodinách za výživné. FELHŐ, I. – VÖRÖS, A.: c. d., s. 340.

nedostatky vo vedení tejto inštitúcie, ale opätovne spomenuli staré problémy – siroty boli presťahované z chudobinca proti vôli kapituly a podpora je poskytovaná len chlapcom, pričom dievčatá a dospelí nedostávajú z fundácie žiadne prostriedky. Celý spor okolo príspevkov pre bratislavský chudobinec a sirotinec sa začal odznova, ale argumenty kapituly opäť neboli dostatočne účinné, naopak v roku 1792 dostala ďalší intimát Miestodržiteľskej rady, ktorým sa jej prikazovalo zvýšiť ročnú podporu pre sirotinec aspoň o 400 zlatých.¹⁸ Zvýšenie príspevku z fundácie malo zabrániť znižovaniu počtu detí a zamestnancov sirotinca. V roku 1795 vyslala kapitula opäť dvoch svojich kanonikov na kontrolu do sirotinca, ktorí z tejto inšpekcie odovzdali kapitule podrobnú správu.¹⁹ Správa má dve časti – prvú tvoria odpovede riaditeľa sirotinca na otázky kapituly, druhá časť je stanoviskom vyslaných kanonikov k týmto odpovediam. V uvedenom roku sa malo podľa dohody medzi magistrátom a kapitulou z fundácie podporovať 100 sirôt. V skutočnosti to bolo 99 sirôt, z ktorých len 12 detí žilo v tomto sirotinci. Ostatné deti žili u pestúnov, ktorí na ich výchovu dostávali ročný príspevok. Tieto deti boli rozdelené do troch kategórií: 1. kategória – deti staršie ako 10 rokov s ročnou podporou 12 zlatých, 2. kategória – 1 až 10 ročné deti s podporou 15 zlatých ročne, 3. kategória – 15 sirôt, ktoré sa u rôznych majstrov učili remeslu s ročnou podporou 18 zlatých. Vo svojich odpovediach riaditeľ sirotinca uviedol, že v sirotinci ostávajú deti s dobrým prospechom, ktoré budú ďalej pokračovať v štúdiu. Deti so slabším prospechom sú umiestňované u pestúnov alebo sú posielané do učenia k majstrom. O všetky deti však musí byť dobre postarané, musia dostať základné vzdelanie a katolícku výchovu. Deti posielané do učenia k majstrovi dostali pred odchodom zo sirotinca kompletnú výbavu ošatenia a obuvi. Každý majster bol zaviazaný zabezpečiť svojmu zverencovi po skončení učenia kompletné ošatenie a peniaze na cestu. Kanonici boli spokojní s úrovňou bývania sirôt, ako i s kvalitou jedla, šatstva a výchovy v sirotinci. Výhrady však mali proti tomu, aby siroty podporované z fundácie žili mimo sirotinca. Dôvodov na to mali niekoľko – bolo to proti vôli fundátora, ktorý vo svojom testamente žiadal, aby deti boli vychovávané v komunite. Vyjadrili aj svoju nedôveru voči pestúnom, u ktorých deti žili. Podľa názoru kanonikov neexistovali žiadne záruky, že tieto deti budú riadne posielané do školy a dostanú potrebnú katolícku výchovu. Rovnako sa domnievali, že riaditeľ chudobinca nemá žiadnu možnosť zasahovať do výchovy detí po ich odchode zo sirotinca. Kanonici vo svojom stanovisku taktiež poukázali na skutočnosť, že náklady na výchovu jedného dieťaťa v sirotinci predstavujú ročne 45 zlatých a 45 grajciarov, teda celkové náklady na všetky deti podporované fundáciou boli 1 791 zlatých. Rozdiel medzi príspevkom z fundácie a výdavkami na výchovu sirôt z fundácie

---

¹⁸ SNA, Súkromný archív Bratislavskej kapituly, fond Törökovská fundácia, caps 12, zv. 2, f. 185–186.

¹⁹ Tamže, f. 207 – 227.

predstavoval 1 856 zlatých 20 grajciarov. Podľa názoru autorov správy by sa za tieto prostriedky mohlo vychovávať viac detí v sirotinci a menej u pestúnov. Obísť sa nemohla ani otázka patronátu nad týmito deťmi. V správe bolo skonštatované a riaditeľom sirotinca potvrdené, že magistrát sa o týchto 100 detí vôbec nestará a na ich životné potreby či vzdelanie nijakým spôsobom neprispieva, a preto by nemal toto patronátne právo vykonávať. Patronátne právo pre seba kapitula opätovne nezískala. V roku 1800 dostala Bratislavská kapitula rozhodnutie Miestodržiteľskej rady o presťahovaní sirôt, ktoré boli podporované z prostriedkov Törökovskej fundácie z Bratislavy do Győru. Dôvody tohto rozhodnutia nepoznáme, ale riešenie to určite nebolo najlepšie. Riaditeľ sirotinca Michal Painter protestoval ešte aj v roku 1808 proti tomuto kroku a jeho argumenty uvedené v liste adresovanom Miestodržiteľskej rade boli viac ako vážne.²⁰ Győrsky sirotinec nemal v tom čase vhodnú budovu ani pre svojich pôvodných chovancov. Sirotinec sídlil v bývalých priestoroch benediktínskeho rádu, ktoré boli tesné a pre deti nevhodné. Okrem toho hrozilo nebezpečenstvo, že rád ich bude potrebovať, ak sa bude musieť vysťahovať z jezuitského kolégia. Riaditeľovi sirotinca sa zdala najvhodnejšou budova františkánov v Päťkostolí, ale táto bola rovnako obsadená vojakmi. V ďalšej časti svojho listu uviedol, že presťahovanie detí, ktoré sú podporované z Törökovskej fundácie, je i proti vôli fundátora, a preto by podľa jeho názoru bolo lepšie, keby sa pre tieto deti našla vhodná budova v Bratislave. Bratislavská kapitula sa v tomto období už zmierila s presťahovaním časti fundácie, ale opätovne žiadala patronátne právo nad tými deťmi, ktoré v sirotinci žili z prostriedkov fundácie. Návrhy riaditeľa sirotinca a ani Bratislavskej kapituly neboli Miestodržiteľskou radou akceptované. Kapitula bola úspešná aspoň pri riešení jednej zo svojich požiadaviek a od účtovného roku 1801/1802 začala vyplácať ročné podpory pre siroty – dievčatá. V uvedenom roku bolo do fundácie prijatých 10 stálych štipendistiek s priemernou podporou 40 zlatých ročne a 32 dievčatám boli vyplatené jednorazové príspevky v celkovej hodnote 458 zlatých. Keďže od roku 1815 nemáme okrem účtov žiadne písomné pramene k osudom tejto časti fundácie, môžeme jej ďalšiu činnosť zrekonštruovať aspoň čiastočne na základe účtovných dokladov.²¹ Podľa zachovaných prameňov môžeme konštatovať, že počet podporovaných sirôt ženského pohlavia v priebehu ďalších rokov naďalej vzrastal. V účtovnom roku 1821/1822 to bolo až 42 dievčat, výška podpory bola v rozpätí 60–30 zlatých. V zoznamoch sa okrem mena dievčaťa uvádzalo i to, u koho žije a koľko má rokov. Podporované dievčatá nemuseli byť úplnými sirotami. Mnohé z nich žili s otcom alebo matkou (to bol častejší prípad), prípadne boli vychovávané u vzdialenejšieho príbuzného alebo u pestúnov. Mnohé z dievčat bývali v kláštore kanonistiek rehole Notre Dame v Bratislave. Vek dievčat bol od 7 do 18 rokov. Zaujímavosťou je, že niektoré z podporovaných dievčat sú

---

²⁰ Tamže, f. 328–329.

²¹ Tamže.

v účtoch uvedené ako 18 ročné dva i tri roky. Dôvodom mohlo byť, že správca fundácie ich nechcel vyradiť z evidencie, pokiaľ nebude o ne postarané iným spôsobom. V roku 1847/1848 došlo v činnosti tejto časti fundácie k poslednej zásadnejšej zmene, keď namiesto chlapcov v sirotinci v Győri začali dostávať príspevok siroty v bratislavskom sirotinci (1 500 zlatých ročne).

Druhá tretina z výnosov fundácie bola určená na podporovanie chudobných ľudí, ktorí sa hanbili žobrať. Podľa podmienok uvedených v testamente mali právo na podporu len obyvatelia Bratislavy a jej predmestí, ktorí boli slovenskej alebo maďarskej národnosti. Držitelia podpory museli viesť mravný život a byť katolíckeho náboženstva. Správcovia fundácie mali s uchádzačmi o podporu uskutočniť pohovory, aby tak mohli lepšie spoznať ich povahu a charakter. Rovnako si mali zaobstarat' i svedectvo susedov a miestneho kňaza. Podpora sa mala poskytnúť len ľuďom naozaj chudobným a mala im pomôcť v chudobe a nie na pestovanie lenivosti alebo luxusu. K tejto časti tretiny sa viaže vo fonde najmenej písomností, a to pravdepodobne preto, lebo jej spravovanie vyvolávalo najmenej sporov a problémov. K jedinému konfliktu s Miestodržiteľskou radou kvôli podporám z tejto tretiny došlo v roku 1790. Miestodržiteľská rada v čase, keď spravovala fundácie, priznala podporu siedmim mimobratislavským žiadateľom. Po prevzatí správy fundácie v roku 1790 trvala kapitula na tom, aby týmto penzistom bola podpora odobratá, alebo aby sa presťahovali do Bratislavy. Tak ako vždy, musela sa kapitula i v tomto prípade podriaďovať rozhodnutiu Miestodržiteľskej rady a spomenutých sedem osôb získalo nárok na podporu z fundácie až do svojej smrti. V čase, keď fundáciu spravovala kapitula sa do tejto časti fundácie prijímali len žiadatelia, ktorí spĺňali všetky podmienky určené v testamente fundátorom. Nobilita žiadateľa bola dôvodom na vyššiu penziu, držiteľ podpory mohol požiadať o jej zvýšenie. Dôvodom na odobratie stálej penzie bolo nevhodné správanie sa jej poberateľa. Kapitula každé upozornenie prešetrila a podľa výsledku svojho šetrenia sa rozhodla, či podporu penzistovi ponechá alebo odoberie. Z prvých rokov existencie fundácie nemáme doklady o tom, ako boli penzie poskytované. V účtoch sa uvádza len celková suma, ktorá bola rozdelená, prípadne i počet udelených podpôr. Penzie boli stále a vyplácali sa opakovane každý rok alebo jednorazové. Výška sumy určenej na podpory neustále vzrastala. V účtovnom roku 1778/1779 bolo medzi chudobných rozdelených 2 860 zlatých, v roku 1785/1786 to už bolo 3 628 zlatých. Z roku 1791/1792 sa zachoval podrobnejší rozpis pridelených podpôr. Penziu dostalo 180 osôb, penzie mali hodnotu 60, 50, 40, 36, 32, 28, 24, 20, 18, 16 a 12 zlatých. Podporu v hodnote 40–60 zlatých dostalo celkovo 29 ľudí, 12 zlatých dostalo 54. Jednorazové penzie v tomto roku neboli vyplatené. V nasledujúcom roku bola prax jednorazových penzií opätovne zavedená. Jednorazové penzie boli podstatne nižšie ako penzie stále. V priebehu prvých desaťročí 19. storočia sa zachovala hodnota poskytovaných podpôr, ale počet osôb poberajúcich podporu sa znížil. Ako príklad možno uviesť rok 1819/1820, keď podporu dostalo 139 ľudí (v roku 1791/1792 to bolo až 180). Na

druhej strane však treba uviesť, že sa výrazne zmenil pomer, v akom boli podpory udeľované. Ak v roku 1791/1792 dostalo podporu 40 a viac zlatých 29 osôb, v roku 1819/1820 to bolo až 60 osôb. V roku 1791/1792 dostalo najnižšiu možnú podporu, teda 12 zlatých, 54 penzistov, v roku 1819/1820 len piati. Dobré hospodárske výsledky fundácie umožnili nielen vyplácať vyššie podpory ako v minulosti, ale postupne začal opätovne narastať aj počet podporovaných osôb. V roku 1839/1840 nastali zmeny v hodnote poskytovaných podpôr. Nové penzie mali hodnotu len 42 až 8 zlatých. Zmeny nastali i v štruktúre poskytovaných penzií. Pre porovnanie možno uviesť, že penziu vyššiu ako 30 zlatých dostalo len 25 penzistov. Napriek zníženiu hodnoty podpôr nedošlo k významnému nárastu počtu podporovaných (v roku 1828/1829 to bolo 164 stálych penzií, 56 jednorazových penzií a 80 priebežne vyplatených almužien v celkovej hodnote 4 602 zlatých, v roku 1839/1840 bolo vyplatených 179 stálych a 52 jednorazových penzií v hodnote 3 664 zlatých) a značne poklesla i celková suma rozdelená medzi chudobných. V nasledujúcom desaťročí postupne narastal počet podporovaných osôb, ako i celková suma určená na prerozdelenie, stále však klesala hodnota udeľovaných podpôr. V roku 1859/1860 mala najvyššia podpora hodnotu len 17 zlatých, najnižšia penzia klesla až na sumu 4 zlaté. V nasledujúcich desaťročiach došlo k opätovnému nárastu počtu podporovaných, tiež sumy určenej na rozdelenie, ako aj hodnoty jednotlivých penzií. V roku 1890 mala najvyššia penzia hodnotu 50 zlatých, najnižšia 8. Podporu dostalo 384 osôb v celkovej hodnote 9 139 zlatých.

Podľa vôle fundátora bola posledná tretina určená na ďalší rozvoj fundácie a na podporovanie chudobných študentov – konvertitov. Výška podpory 100 zlatých, ako i podmienky, ktoré mal štipendista tejto časti fundácie splňať, boli určené testamantom. V prvom období existencie fundácie, teda do roku 1788, keď správa fundácie prešla pod Miestodržiteľskú radu, poberali z tejto časti fundácie podporu aj chudobní konvertiti, ktorí neboli študentmi. Boli to však podpory jednorazové a nízke. Po navrátení správy fundácie Bratislavskej kapitule v roku 1790 sa musela kapitula zmieriť so skutočnosťou, že o prijímaní študentov bude i naďalej rozhodovať Miestodržiteľská rada, ktorá si toto právo ponechala na základe zákonného článku 70 z roku 1723. Miestodržiteľská rada prijímala žiadosti o podpory pre študujúcu mládež a postúpila ich kapitule. Bratislavska kapitula na konci každého semestra zhromaždila vysvedčenia všetkých štipendistov a vypracovala správu, ktorú spolu s vysvedčeniami predložila Miestodržiteľskej rade. Vo svojej správe mohla kapitula kvôli zlému študijnému prospechu navrhnúť odobratie štipendia. V ďalších bodoch správy kapitula informovala Miestodržiteľskú radu o uvoľnených miestach vo fundácii, ktoré vznikli v dôsledku ukončenia alebo zanechania štúdia či úmrtia štipendistu. Na uvoľnené miesta navrhla nových študentov. Vo svojom návrhu kapitula uviedla meno a vek žiadateľa, školu a triedu, ktorú navštevoval, ako i dosiahnuté študijné výsledky v poslednom semestri. V návrhu sa ďalej museli charakterizovať sociálne pomery študenta a bolo potrebné uviesť, kto ho na štipen-

dium odporúčal. Samotný štipendista nemusel byť konvertita, stačilo, ak bol konvertitom niektorý z rodičov, prípadne starých rodičov. Miestodržiteľská rada na správu odpovedala svojim intimátom, v ktorom uviedla mená tých študentov, ktorých schválila na uvoľnené miesta vo fundácii. Ak študent pre vážnu chorobu musel štúdium prerušiť, podľa kráľovského rozhodnutia mu štipendium nemohlo byť odobraté, ale sa poskytlo osobe, ktorá sa o chorého starala. Nepredloženie vysvedčenia sa trestalo pozastavením štipendia do doby, pokiaľ nebude vysvedčenie predložené. Opísaná prax poskytovania štipendií ostala s minimálnymi zmenami zachovaná počas celej ďalšej existencie fundácie. Prvou zmenou, ktorá sa v priebehu rokov vyskytla, bolo vyplácanie jednorazových mimoriadnych štipendií, ktoré mali rovnakú hodnotu 100 zlatých ako štipendia stále. K zmene výšky štipendií došlo po prvýkrát v roku 1847/1848, keď dostali štipendia 23 študenti, dvaja v hodnote 200 zlatých, ostatní po 150 zlatých. V tomto roku sa v účtoch fundácie zaviedla nová položka študenti – siroty, a tento druh štipendia (150 zlatých) dostali 4 chlapci. V nasledujúcich rokoch sa toto štipendium vyplácalo naďalej, ale jednotlivé štipendia mali rôznu výšku. Výška štipendií pre študentov – konvertitov sa v ďalších rokoch priebežne menila. V roku 1849/1850 to bolo v rozpätí 200–100 zlatých, ale v roku 1859/1860 len vo výške 100–20 zlatých. V nasledujúcich rokoch sa správcovia fundácie vrátili k jednotnej výške štipendií v hodnote 100 zlatých.

Spôsob spravovania fundácie, ako i vedenia jej účtov sa v priebehu rokov až na niekoľko menej podstatných zmien nemenil. Počas dlhého obdobia existencie fundácie sa však zaužívali v jej správe i prvky, ktoré neboli presne podľa vôle fundátora, alebo tejto vôle výslovne odporovali. Na zásadné zmeny sa odhodlal až kanonik Pavol Novák, ktorý sa stal správcom fundácie v roku 1900. Krátko potom, ako bol poverený spravovaním fundácie, začal v kapitule diskusiu o spôsobe zreformovania jej správy, aby bola účinnejšia a efektívnejšia. Keďže zamýšľanú reformu v správe fundácie mohol vykonať len so súhlasom arcibiskupa, vypracoval účty za roky 1898 a 1899, priložil k nim i podrobný opis navrhovaných zmien²² a celý spis zaslal arcibiskupovi na posúdenie. Elaborát bol pomerne rozsiahly a snažil sa zachytiť celý vývoj fundácie, ako i všetky zmeny, ku ktorým v priebehu rokov došlo. V úvode správy sa pripomína kto, kedy a s akým cieľom fundáciu založil. Osobitne sa zdôrazňuje skutočnosť, že fundácia vznikla preto, aby uľahčovala život a zmiernovala biedu chudobným ľuďom. V ďalšej časti Pavol Novák poukázal na skutočnosti, ktoré boli podľa jeho názoru v rozpore s vôľou fundátora. Siroty už nežili v chudobinci, ale v dvoch sirotincoch, kde bolo o deti po každej stránke uspokojivo postarané. Preto sa príspevok z fundácie neposkytoval im, ale sirotám žijúcim mimo týchto inštitúcií. Keďže rovnako dobre bolo postarané o dospelých obyvateľov mestského chudobinca, peniaze sa používali na podporovanie osôb žijúcich mimo neho. Ak by sa však situácia zmenila a chovanci

---

²² Tamže, zv. 3, f. 23 –28.

v sirotincoch a chudobinci by nedostávali dobrú stravu a ošatenie, prostriedky z fundácie by sa opätovne začali používať na skvalitnenie života v týchto inštitúciách. Toto všetko bolo podľa vôle fundátora, čo však jeho vôli odporovalo bola skutočnosť, že jeden z týchto sirotincov dostával z fundácie ročne 600 zlatých, o použití ktorých vedenie sirotinca nepredkladalo kapitule žiadne vyúčtovanie. Z účtov sirotinca však bolo možné zistiť, že sirotinec zo svojich prostriedkov ročne poskytoval 1 200 zlatých pre cirkevnú pospolitosť protestantov, 100 zlatých pre interkonfesionálny inštitút Františka Jozefa. V skutočnosti sa teda peniaze určené na katolícku charitu používali na nekatolícke účely. Okrem toho sirotinec mal finančnú rezervu 223 079 zlatých a teda neexistovali žiadne dôvody, aby dostával podporu z Törökovskej fundácie, ktorej prostriedky boli konkrétne určené na skvalitnenie stravy a ošatenia. Nový správca fundácie považoval za nesprávne i to, že dvojnásobne vzrástli platy správcov fundácie a začali sa poskytovať ročné príspevky 100 zlatých pre kanonistky reholie Notre Dame a pre sestry sv. Kríža, 50 zlatých pre združenie katolíckych vyučujúcich a združenie katolíckych kňazov.

V záujme prehľadnejšieho hospodárenia fundácie navrhol P. Novák, aby sa výdavky rozdelili do piatich skupín. Prvú skupinu by tvorili mzdy, výdavky na omše a ostatné výdavky potrebné na správu fundácie. Výdavky tejto skupiny by sa hradili z celého súboru príjmov fundácie. Ďalšie tri kapitoly boli navrhnuté podľa vôle fundátora a poslednou skupinou mali byť mimoriadne výdavky. V časti, ktorá sa dotýkala študentov – konvertitov, predložil P. Novák návrh, aby sa ročná podpora zvýšila na 200 zlatých ročne, keďže hodnota peňazí značne poklesla a hospodárske výsledky fundácie takéto riešenie umožňujú. Svoj návrh odôvodnil aj tvrdením, že pre spoločnosť je výhodnejšie, ak sa menšiemu počtu študentov poskytne úplné a kvalitné vzdelanie. Na prijímanie nových študentov – štipendistov navrhol nasledujúci kľúč: najprv by mali byť prijatí študenti starší ako 18 rokov, v druhej skupine by boli prijatí študenti starší ako 12 rokov. V ďalších dvoch skupinách by boli študenti zo zmiešaných manželstiev. Pri nedostatku konvertitov z herézie by boli do fundácie prijímaní konvertiti z judaizmu. Písomnosti, ktoré sa viažu k pokusu Pavla Nováka o zmeny v riadení fundácie sú chronologicky poslednými, ktoré sa vo fonde Törökovskej fundácie zachovali.

Na záver možno konštatovať, že hoci prvé pokusy o preniknutie štátnej moci do správy fundácií pochádzajú už zo začiatku 18. storočia, skutočne úspešný v tomto snažení bol až Jozef II. Tento panovník svojimi nariadeniami nielenže presunul správu fundácií od pôvodných správcov do kompetencie Miestodržiteľskej rady, ale inkamerovaním majetku fundácií sa pokúsil riešiť i hospodárske ťažkosti krajiny. Po smrti Jozefa II. bola správa krajiny vrátená do rúk pôvodným správcom, ale Miestodržiteľskej rade boli naďalej ponechané mnohé právomoci, ktoré v nasledujúcom období aktívne využívala a do správy fundácií často zasahovala. Kráľovský erár ostal aj po roku 1790 jedným z najväčších dlžníkov fundácií, ale z požičaného kapitálu namiesto 3,5% úroku začal platiť v tom čase bežný 5% úrok. V 19. storočí

už v spravovaní fundácií k podstatným zmenám nedošlo, štátna moc si ponechala kompetencie, ktoré v minulosti získala a využívala ich. Nedôvera správcov fundácií k požičiavaniu kapitálu pre kráľovský erár sa ukázala opätovne opodstatnenou v čase menovej reformy v roku 1810/1811, keď sa hospodárske problémy krajiny opätovne riešili aj na úkor fundácií. Rozhodnutím panovníka sa znížila úroková sadzba pre kráľovský erár na 2,5%, hoci bežne sa v tomto období platili z požičaného kapitálu 6% úroky.

DIE TÖRÖK-STIFTUNG UNTER DER VERWALTUNG
DES PREßBURGER DOMKAPITELS

Ingrid Kušniráková

Der Rat der ungarischen Königlichen Kammer, František Török, verfügte in seinem Testament vom 21. 3. 1766, daß sein ganzes Vermögen verkauft und von dem Ertrag sowie von der hinterlassenen Barschaft eine Stiftung (Foundation) gegründet werden sollte, die seinen Namen tragen würde. Die Stiftung sollte nach dem Willen des Stifters (Fundators) drei Ziele erfüllen: zur Verpflegung und Kleidung der Bewohner des Preßburger Armenhauses beitragen, arme Einwohner Preßburgs unterstützen und armen Studenten – Konvertiten – Stipendien gewähren. Als Stiftungsverwalter bestimmte František Török das Preßburger Domkapitel. Nach seinem Tod verfuhr das Domkapitel nach den im Testament enthaltenen Verfügungen. Es bereitete dem Stifter ein würdiges Begräbnis, übernahm die Verwaltung des anvertrauten Vermögens und bereitete seine Versteigerung vor. Ein Jahr nach Töröks Tod nahm die Stiftung ihre Tätigkeit auf. In die angelaufene Tätigkeit der Stiftung griff 1788 die Entscheidung Josephs II. ein, die Verwaltung sämtlicher Stiftungen dem Statthalterrat zu überantworten. 1790 ging die Verwaltung der Stiftung an das Preßburger Domkapitel zurück, doch hörten die Eingriffe der Staatsmacht in ihre Verwaltung auch in der nachfolgenden Periode nicht auf und es kam zu mehreren Veränderungen in ihrer Tätigkeit. Dennoch erfüllte die Stiftung ihre Sendung bis zum Jahr 1900.

Übersetz von Ute Kurdelová

TELEGDIHO KALENDÁR NA ROK 1583

SILVIA HALADOVÁ

Haladová, S.: Calendar of Telegdi for the year 1583. Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 1, 2000, p. 77–90

Study analyses the so called Calendar of Telegdi for the year 1583, the first official calendar ever published in Central Europe arranged according to calendar reform in 1582 introduced by the Pope Gregorius XIII.

Chronology. Calendar reform.

Mgr. Silvia Haladová, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Katedra histórie, Hertovo nám. 1, 917 00 Trnava

Svet, v ktorom žijeme, sa neustále vyvíja. Všetko v ňom podlieha zmenám prebiehajúcim v nenávratnom čase. Našich predkov podnietili k meraniu času rozličné periodické prírodné deje (striedanie svetla a tmy, zmeny tvaru Mesiaca, striedanie ročných období atď.). Na základe týchto pozorovaní vznikali v počiatkoch ľudských kultúr prvé kalendáre.

Prirodzené meranie času, ktoré je založené na pravidelnom pohybe nebeských telies, tvorí základ kalendára. Termín kalendár je odvodený od latinského *calendaria*. V starovekom Ríme sa ním označoval prvý deň mesiaca rímskeho kalendára, a ako *calendarium* bola označovaná kniha dlžníkov, ktorí postupne splácali svoje dlhy práve v prvý deň mesiaca.

Najstarším rukopisným európskym kalendárom bol rímsky kalendár, označovaný tiež *fasti*, zachovaný v inskripciách na mramorových doskách či papyrusových zvitkoch. Kalendár bol obohatený stručnými zápismi o historických udalostiach či o astronomických poznatkoch.¹

Nepresnosť kalendára sa snažil odstrániť opravený, tzv. juliánsky kalendár. Dĺžka tropického roka juliánskeho kalendára používaného od čias G. I. Caesara sa od skutočnej dĺžky tropického roka odlišovala o 11 minút a 14 sekúnd. Keďže kresťanský kalendár vychádzal z tohto kalendára, postupne strácal súlad s prírodnými skutočnosťami a taktiež bola nevyhnutná jeho oprava.²

V druhej polovici 16. storočia sa na nej podieľali mnohí európski vzdelanci. Výsledkom ich práce bol nový kalendár, tzv. gregoriánsky, ktorý uviedol do života bulou *Inter gravissimas* pápež Gregor XIII. v roku 1582. Tento kalendár sa používa aj dnes.

---

¹ KOVAČEVIČOVÁ, S.: Knižný drevorez v ľudovej tradícii. Bratislava 1974, s. 162.

² SELEŠNIKOV, S. I.: Člověk a čas. Praha, s. 58.

Pred vynájdením kníhtlače jestvovalo viac druhov stredovekých kresťanských kalendárov:

- knižné rukopisné astronomické kalendáre, tzv. ephemerides, a ako je zrejme z ich názvu, obsahovali astronomické a astrologické údaje a vykladali zverokruh;
- tabuľové kalendáre, tzv. almanachy. Platili na obdobie 1 roka a boli výťahmi z astronomických kalendárov. Podávali informácie o planéte roka, o Mesiaci, a taktiež obsahovali zdravotnícke rady – predpovedali priaznivé a nepriaznivé dni pre púšťanie žilou;
- cisiojány, veršované kalendáre, ktoré sa skladali z 12-tich dvojverší hexametrového charakteru s takým počtom slabík, koľko má príslušný mesiac dní. Niektoré slabiky označovali začiatkové písmená mena svätca či cirkevného sviatku, ktorý sa mal v danom mesiaci sviť. Tieto dvojveršia boli jednoduché a ľahko zapamätateľné.

Prvé tlačené kalendáre môžeme rozdeliť na:

- cirkevné liturgické kalendáre – boli zväčša súčasťou obradových kníh, misiálov, breviárov, sakramentárov. Podrobne opisovali spôsob konania pobožností v priebehu roka. Boli tzv. večnými kalendármi, platnými pre každý rok;
- ľudové kalendáre – spočiatku boli vydávané vo forme jednolistovej nástennej tlače, od polovice 16. storočia zaznamenávame ich knižné formy. Okrem samostatnej kalendárnej časti obsahovali poznatky z astrológie, zdravotnícke rady a boli vyzdobené rôznymi ilustráciami.³

Produkcii kalendárov v jednotlivých krajinách podmieňoval stupeň rozvoja ich kníhtlačiarstva. Keďže v Uhorsku bolo tlačiarstvo v polovici 16. storočia len vo svojich počiatkoch, nemalo vlastné domáce kalendáre. Preto sa tu používali kalendáre, ktoré zostavovali profesori astronómie a matematiky z univerzít a vyšších škôl, hlavne v Poľsku a nemeckých krajinách.

Pre Uhorsko boli prvé kalendáre vytlačené v krakovskej tlačiarňi, a to buď v latinskom, maďarskom alebo inom jazyku. Medzi významných profesorov Krakovskej univerzity a zostavovateľov týchto kalendárov patrili Stanislav Jakobeus Cureloi, Valentín Fontanus, Ján Tenatius a Peter Slovacius, ktorý bol slovenského pôvodu.⁴

Po zriadení domácich uhorských tlačiarňí v Debrecíne, Kluži, Trnave, Bardejove, Hlohovci, Plaveckom Podhradí atď. sa v nich tlačili krakovské kalendáre Petra Slovaciusa, podľa potreby prekladané do maďarčiny alebo latinčiny. Niektoré kalendáre tlačené v tomto období sú spestrené informáciami o uhorských dejinách od najstarších čias, spravidla až po daný kalendárny rok, ďalej výkladom horoskopu, praktickými radami v oblasti bývania a hospodárenia, predpoveďou počasia na

³ KIPSOVÁ, M., VANČOVÁ T., GEŠKOVÁ, Ž.: Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov za roky 1701–1965. Matica slovenská (ďalej MS) 1984, s. 27–28.

⁴ RADVÁNI, H.: Trnavské kalendáre. In: Knižný zborník, 1968, 2. zväzok. MS 1969, s. 159.

jednotlivé mesiace, či populárnymi zdravotnými radami, ktoré určovali obdobie vhodné na púšťanie žilou, purgáciu, alebo dokonca dni vhodné na kúpanie či strihanie vlasov.⁵

Kalendáre boli veľmi obľúbenou tlačou. Rodiny si ich vzájomne požičiavali a zachytávali v nich rôzne údaje, týkajúce sa najmä ich rodinného či hospodárskeho života. S príchodom nového roka a s ním i nového kalendára sa stal starý kalendár nepotrebným a zväčša bol odhodený alebo zničený. Pre tieto zaužívané praktiky sa nám zachovalo pomerne málo kalendárov zo starších období.

Analýza Telegdiho kalendára

Zavedenia gregoriánskeho kalendára v Uhorsku sa ujali vysokí hodnostári katolíckej cirkvi. Ich úloha nebola jednoduchá, pretože k všeobecnému prijatiu tohto kalendára potrebovali súhlas uhorských stavov a meštianstva. Keďže ich časť bola stúpencom protestantizmu a odmietala podvoliť sa príkazu pápeža, nebolo možné uskutočniť kalendárovú reformu v termíne, ktorý odporúčala pápežská bula, čiže v októbri 1582.

Žiadať jednotlivé správne inštitúcie o zavedenie tejto reformy bez dodania výtláčkov nových, opravených kalendárov bolo takmer nemožné. Túto skutočnosť si zrejme uvedomil i administrátor ostrihomskej arcidiecézy Mikuláš Telegdi. Pretože mal enormný záujem zaviesť nový kalendár na území ostrihomskej arcidiecézy, ktorej sídlom bola Trnava, rozhodol sa pre jej obyvateľov vytlačiť zreformovaný kalendár. Pre zrealizovanej tejto myšlienky mal vytvorené veľmi dobré podmienky, lebo disponoval vlastnou tlačiarňou a znalosťami tlačiarenskeho umenia.

Nový opravený kalendár na rok 1583 nechal M. Telegdi vytlačiť vo svojej trnavskej tlačiarňi. Preto je tento kalendár podľa neho nazývaný Telegdiho kalendárom.⁶ Ide o jednolistový závesný nástenný kalendár s jednolistovou tlačou, pomerne veľkého formátu o rozmeroch 850 × 315 mm, s tlačou plochou 770 × 290 mm. Je vytlačený v latinskom jazyku a datovaný 1. januára 1583.⁷ Možno tu zaznamenať päť typov písma (sadzba pozostáva okrem verzáliek z bežných litier antikvy a kurzívy) s použitím čiernej a červenej tlačiarenskej farby. Dvojfarebným kombinovaním je tlač prehľadnejšia a zaujímavejšia. Červenou farbou je vyznačený prvý riadok textu, meno Mikuláša Telegdiho, názvy mesiacov, nedele, sviatky a niektoré mesačné fázy. Písacím materiálom je papier.

⁵ KIPSOVÁ, M., VANČOVÁ T., GEŠKOVÁ Ž.: c. d., s. 31.

⁶ V Štátnom okresnom archíve v Trnave (ďalej ŠOKA Trnava), MG, ZT-29 sú zachované tri exempláre tohto kalendára, do rôznej miery poškodené. Výtlačky našiel prof. Jozef Šimončík vo väzbe mestskej účtovnej knihy.

⁷ ČAPKOVIC, J.: Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700, II. diel. MS 1984, s. 660.

Obsahovo je kalendár členený na časť s úvodným textom, ktorý vyplňa približne jeho štvrtinu a kalendárnu časť, ktorá vyplňa zvyšok kalendára.

Po všeobecnom popísaní Telegdiho kalendára sa zameriame na analýzu jeho jednotlivých častí, čím by sme chceli odčiniť, že tomuto vzácnemu historickému dokumentu nebol doposiaľ v odbornej literatúre venovaný taký priestor, ktorý by bol adekvátny jeho historickej hodnote. Zároveň si táto práca dáva za cieľ poskytnúť ďalšie informácie, ktoré pomôžu objasniť dejiny nášho tlačiarstva.

Rozbor úvodného textu kalendára

Úvodný nadpis textu jasne hovorí, že nejde o bežný kalendár, ale o *Nový kalendár na príkaz pápeža Gregora XIII. opravený a vydaný na rok 1583*.⁸ Pre zvýraznenie je prvý riadok nadpisu vytlačený červenou farbou, majuskulným písmom o výške 9 mm a v druhom riadku je použité čiernou farbou tlačené majuskulné písmo o výške 5 mm. Vôbec prvé písmeno textu, čiže písmeno C, je iniciálou, ktorá vytvára ornamentový štvorec o rozmere 23 × 23 mm.

Podtitul je tlačený písmom o výške 4 a 2 mm, čiernou farbou. Toto písmo je použité v celom úvodnom texte. Obsah podtitulu je tvorený pozdravnou novoročnou formulkou Mikuláša Telegdiho, titulárneho päťkostolského biskupa, administrátora ostrihomskeho arcibiskupstva a radcu cisárskeho veličenstva, ktorá je adresovaná kléru a ľudu ostrihomskej diecésy a provincie.⁹ V úvode vlastného textu kalendára pokladal Telegdi za nevyhnutné vysvetliť dôvody uskutočnenia kalendárovej reformy. Keďže táto reforma sa týkala úpravy slávenia Veľkej noci ako základu cirkevného roka, zoširoka oboznamuje verejnosť ostrihomskeho arcibiskupstva s oslavami tohto sviatku v počiatkových kresťanských časoch.¹⁰ Vysvetľuje, že niektorí kresťania slávilí Veľkú noc podľa židovského zvyku a iní tento zvyk odmietali, ba doslovne im bolo nehodné napodobňovať zvyk Židov.¹¹ Tento jav spôsobil v cirkvi dlhotrvajúci spor o tom, kedy sláviť Veľkú noc.¹² Obe strany sa zhodli na tom, že Veľká noc bude svätená po dni jarnej rovnodennosti.¹³

---

⁸ CALENDARIUM NOVUM IUSSI S. D. N. GREGORII PAPAE XIII. CORRECTUM ET EDITUM AD ANNUM M. D. LXXXIII.

⁹ Nicolaus Telegdinus episcopus quinque ecclesiensis, administrator in spiritalibus arachi-episcopatus strigoniensis, ac sacrae caesareae regiaeque maiestatis consiliarius. etc. Univereso clero populoque diaecesis et provinciae strigoniensis, faelix, faustumque novi anni auspicium.

¹⁰ Cum ab ipsis fere apostolorum temporibus.

¹¹ ... aliis eodem cum Iudaeis die aliis non itidem illud celebrandum esse contententibus, et ne his quidem, qui nefas esse ducebant Iudeorum morem imitari.

¹² ... gravis et diuturna in ecclesia Dei de sancti Paschatis celebratione exitisset controversia.

¹³ ... inter se consentientibus, quidem eorum nonnulli ante, plerique autem post aequinoctium verum festivitati locum assignabant.

Ku konečnému rozriešeniu tohto problému dospel až cirkevný koncil v Nicei, zvaný za vlády Konštantína Veľkého. Tento koncil jednoznačne zavrhol ariánstvo a definitívne stanovil, že čas slávenia Veľkej noci sa nemôže zhodovať so slávením židovskej Veľkej noci (ktoré pripadá na prvý jarný spln mesiaca), ale pripadne vždy na tú nedeľu, ktorá nasleduje po prvom jarnom splne mesiaca.¹⁴

Definitívne prijaté stanovisko tak zjednotilo všetkých kresťanov, ktorí slávia veľkonočné sviatky podľa rozhodnutia Ríma.¹⁵ Ďalej sa v texte uvádza, že takéto slávenie Veľkej noci všetci kresťania dobrovoľne prijali a zachovávali od tohto obdobia až po súčasnosť (to znamená po rok 1583).¹⁶

Telegdi sa v nasledujúcich riadkoch textu zaoberá skutočnosťou, že deň slávenia Veľkej noci sa v tomto období určuje chybné. To znamená, že k jadrú problematiky okolo zavádzania nového kalendára sa priamo dostávame v tejto pasáži. Uvádza, že omyl v určení dňa, ku ktorému náleží sviatosť Veľkej noci nie je záležitosťou bezvýznamnou.¹⁷

Upozorňuje, že nesúlady prírodných javov s kalendárnymi dňami nie je neznámym problémom, ale dávno spozorovaným javom v kruhu múdrych a vzdelaných mužov. Napriek tomu, že o danom probléme verejne títo muži diskutovali, Telegdi konštatuje, že chybu merania času neodstránili.¹⁸

V ďalšej časti textu autor vyzdvihuje osobnosť pápeža Gregora XIII., ktorý sa svojou múdrosťou zaslúžil o to, aby chyba kalendára jeho ďalším používaním nenarastala, a tým doslova nezapustila hlbšie korene.¹⁹

Vzhľadom na uvedené skutočnosti bol cirkevný kalendár prijatý na nicejskom koncile odvolaný, čím sa malo dosiahnuť, že Veľká noc sa opäť prinavráti k miestu, ktoré jej náleží podľa rozhodnutí tohto koncilu.²⁰ Nasledujúca pasáž sa dotýka

---

¹⁴ ...sacrosancti tandem Nicaeni concilii, quo imperante Constantino ad damnandum pestiferum Arii dogma fuit decreto, omnis illa contentio et diversitas sublata est... Pascha post aequinoctium, die dominice inter decimum quartum et vigesimum secundum diem primi mensis, (Nisan scilicet: hoc est lunationis seu novilunii Aprilis) occurrente, celebretur.

¹⁵ In quo communi totius orbis christiani consensu sancitum est, ut ubique terrarum, iuxta romanae et caeterarum occidentalium ecclesiarum, ab initio susceptae fidei christianae, receptam et longo usu approbatam consuetudinem...

¹⁶ Quam quidem sanctionem et libenter susceperunt, et pro virili usque ad hodie diem observare studuerunt christi fideles.

¹⁷ Nihilominus labentibus annis(quo casu id evenerit nunc non disputo) rursus error non exiguus in designando die, quo celebritas Paschae agi deberet irrepsit.

¹⁸ Quem animadverterunt quidem plerique non vulgari doctrina et sapientia praediti viri, de eo que palam questi sunt. Ad corrigendum tamen manum non apposuerunt.

¹⁹ Verum enim vero S. D. N. Gregorius Papa XIII. sollicitudine pastoralis sapienter providit, ne diuturnitate temporis error hic altius radices ageret, et magis ac magis cresceret.

²⁰ Nam calendarium, quo ecclesia utitur, ad normam in concilio Nicaeno praescriptam, tam accurate nuper revocari fecit, ut deinceps Pascha quot annis cum locum, qui ex decreto patrum concilii ei debetur sit obtenturum.

samotného kalendára na rok 1583. Telegdi v nej podáva smernice, podľa ktorých sa má vykonať reforma. Hovorí, že docieľiť zmenu kalendára nie je až také problematické. Je nutné z vyvoleného mesiaca februára vypustiť medzi 10. a 21. dňom 10 dní, a to tak, aby po 10. februári ihneď nasledoval 21. február. Týmto opatrením prichádza k zmene nedeľného písmena z F na B. Nasleduje ubezpečenie, že napriek uvedeným zmenám bude vo zvyšných mesiacoch tohto roku, t. j. roku 1583, i v mesiacoch všetkých nasledujúcich rokov vždy ten istý počet a poradie dní ako v starom kalendári.²¹

V ďalších riadkoch Telegdi spomína, že premnohé kresťanské krajiny prijali nový kalendár už v roku 1582, a to vynechaním 10 dní v mesiaci októbri, plniac tak presne príkaz pápeža Gregora XIII. Priznáva, že prijímanie nového kalendára v Uhorsku bolo zanedbávané, preto je potrebné tento nedostatok odstrániť a vykonať reformu v mesiaci februári, ako sme už vyššie uviedli. Dôvodom neskorého prijatia kalendára bolo jeho zdĺhavé a pomalé prenikanie do Uhorska. Pojednanie o novom kalendári uzatvára vyjadrené nadšenie, že touto opravou sa odstránili akékoľvek nezrovnalosti v slávení sviatkov tak pohyblivých, ako i pevných.²²

V záverečných riadkoch textovej časti kalendára dáva Telegdi na známosť obsah celého textu všetkému kléru a ľudu ostrihomskej arcidiecézy a provincie. Zároveň ich vyzýva a nariaďuje im, aby opravený kalendár podľa príkazu pápeža prijali a používali ho v cirkevných úradoch, ale aj vo verejných a súkromných aktoch.²³ Text je daný v Trnave, dňa 1. januára 1583.²⁴

Pre kalendáre vytlačené v trnavskej tlačiarňi nie sú obvyklé úvodné texty podobné nášmu. Texty väčšiny trnavských kalendárov obsahovali rady pre domácnosť, hospodárstvo, správy o udalostiach v uplynulom roku, o prírodných javoch, vojnách,

---

²¹ Neque quidem magno negotio: Omittendi sunt hoc tantum anno decem dies, inter decimum et vigesimum primum diem mensis Februarii interpositi. Ita ut a decimo die statim ad vigesimum primum fiat transitus, mutata litera dominicali F in B. Quod ubi factum fuerit, tam in reliquis huius anni mensibus, quam in omnibus consequentium annorum partibus, idem semper erit numerus et ordo dierum, qui in veteri calendario.

²² In plerique christianis regnis et provinciis, haec decem dierum detractio, de mense Octobri anni 1582 facta est. At cum ad nos calendarium reformatum tardius sit delatum, quod tum a nobis neglectum est, id in Februario (ut duximus) perfici oportebit. Atque hoc pacto nulla amplius erit discrepantia in festorum tam mobilium quam fixorum celebratione.

²³ Haec nos ad universi cleri et populi diaecesis ac provinciae strigoniensis noticiam, harum serie deducentes, iis, quibus de iure possumus in virtute salutaris, obedientiae committimus, alios vero hortamur in Domino, ut ad exemplum aliorum christi fidem amplectentium sese componentes. Calendarium Summi pontificis iussu correctum recipiant, et tam in ecclesiastico officio, quam in aliis actibus publicis et privatis eo deinceps utantur.

²⁴ Datum Tirnaviae prima die Ianuarii. Anno Domini millesimo quingentesimo octuagesimo tertio.

nešťastiach. Taktiež v nich mohli byť uvedené texty podávajúce informácie o hviezdach, astrologických javoch, počasí, úrodnosti roka.²⁵

Z uvedených skutočností vyplýva, že Telegdiho kalendár má medzi trnavskými kalendármi vďaka úvodnému textu ojedinelé postavenie. Ako je zrejmé z vyššie uvedených skutočností, Mikuláš Telegdi sa snažil v úvodnom texte vysvetliť príčiny potreby vykonania kalendárovej reformy. Bez podania pádných argumentácií by zrejme používatelia kalendára nepochopili, prečo sa má v mesiaci februári vypustiť oných desať dní a mohli by taktiež odmietnuť akceptovanie tejto zmeny. Domnievame sa, že informácie úvodného textu dostatočne osvetľujú príčiny zavádzania nového kalendára. Je dôležité, že v závere textu administrátor ostrihomskej arcidiecézy zaviazal všetkých jej obyvateľov k prijatiu a prispôbeniu sa novému spôsobu datovania.

Rozbor kalendárnej časti

Kalendárna časť vyplňa tri štvrtiny kalendára. Dvanásť mesiacov je usporiadaných do troch stĺpcov. Mesiace január, február, marec, apríl sú v prvom stĺpci, máj, jún, júl, august v druhom a september, október, november, december v treťom stĺpci. Každý sa skladá z príslušného množstva dní (okrem mesiaca februára, v ktorom sa vypustilo 10 dní medzi 10.–21. februárom), ku ktorým sú priradené jednotlivé týždňové písmená.²⁶ Nedeľným písmenom roku 1583 do 10. februára (keď sa realizuje reforma) je písmeno F. Z toho vyplýva, že k nasledujúcemu pondelku je priradené týždňové písmeno g, k utorku a, k strede b atď. Po uskutočnení reformy, čiže od 21. dňa mesiaca februára prichádza k zmene nedeľného písmena z F na B, pretože ak 10. február bol nedeľou s písmenom F, 21. február musí byť pondelok. Je mu však priradené také týždňové písmeno, ktoré mu prislúcha, ak by sme oných 10 dní nevynechali, čiže písmeno c. Ak má pondelok týždňové písmeno c, nedeľným písmenom pre zvyšnú časť roka 1583 je písmeno B.

K jednotlivým dňom kalendára prislúchajú mená svätcov či rozličné kresťanské sviatky. Pre nedostatok miesta sú niekedy uvádzané v skrátenej forme.

Neodmysliteľnou súčasťou kalendárov 16. storočia bol výklad zverokruhu. Ekliptika zdanlivého obehu Slnka okolo Zeme bola ešte starovekými astronómami rozdelená na 12 častí a stálice, ktoré pozorovali v tejto rovine, pospájali do súhvezdí, ktoré nazvali zväčša podľa zvierat a priradili im určitý symbol.²⁷ V našom kalendári je v každom mesiaci vyznačený červenou farbou deň, v ktorom vstupuje Slnko do

²⁵ RADVÁNI, H.: Tamže, s.156-157.

²⁶ Týždeň má 7 dní, z ktorých každý má v kalendári k sebe priradené týždňové písmeno a to v poradí: a, b, c, d, e, f, g počnúc od nového roku písmenom a tak, že po písmene g opäť nasleduje písmeno a atď. (RADLINSKÝ, A.: Nábožné výlevy. Deviate vydanie, Viedeň 1896, s. 11.).

²⁷ GRUMLÍK, J.: Pohled do tajů astrologie. Brno 1991, s. 8–9.

nového znamenia zverokruhu.²⁸ Symboly znamení, ktoré sú v kalendári priradované ku každému dňu sa v tom istom poradí striedajú väčšinou po dvoch a po troch. Možno to zdôvodniť tak, že týmito znameniami prechádza na svojej dráhe Mesiac. Keďže sa pohybuje veľmi rýchlo, zotráva v každom súhvezdí veľmi krátko, čiže iba dva alebo tri dni.

V ľavej spodnej časti kalendára sú uvedené latinské názvy znamení zvieratníka spolu s ich charakteristickými symbolmi.²⁹

Cestu Mesiaca od jedného novu k druhému tvorí 360°. Keďže Mesiac na nej prechádza dvanástimi znameniami zvieratníka, na každé z nich pripadá 30°. Číslo, ktoré v našom kalendári prislúchajú každému dátumu, predstavujú pozíciu Mesiaca v stupňoch v danom znamení pre nultú hodinu nášho času.³¹

Presné časové údaje, keď nastávajú jednotlivé mesačné fázy³² – nov ●, prvá mesačná štvrť ☾, spln ○, posledná mesačná štvrť ☽, uvádza každý mesiac roka pod príslušnou značkou, ktorej význam je uvedený v pravej spodnej časti kalendára. Novu prislúcha čierny kruh, prvej mesačnej štvrti červený polmesiac orientovaný vpravo, splnu červený kruh a poslednej mesačnej štvrti čierny polmesiac orientovaný vľavo.³³

Okrem astronomických údajov poskytoval kalendár svojim používateľom aj zdravotné rady. Pod príslušnou značkou bol vyznačený deň, ktorý bol vhodný pre púšťanie žilou (Venarum sectio bona ☩) ako najúčinniejšieho spôsobu liečenia

---

²⁸ 10. januára vstupuje Slnko do znamenia Vodnára, 9. februára do znamenia Rýb, 12. marca do znamenia Barana, 21. apríla do znamenia Býka, 21. mája do znamenia Blížencov, 22. júna do znamenia Raka, 24. júla do znamenia Leva, 24. augusta do znamenia Panny, 22. septembra do znamenia Váh, 23. októbra do znamenia Škorpióna a 22. decembra do znamenia Kozorožca.

²⁹ 12 signa Zodiaci – Aries (Baran), Taurus (Býk), Gemini (Blíženci), Cancer (Rak), Leo (Lev), Virgo (Panna), Libra (Váhy), Scorpio (Škorpión), Sagitarius (Strelec), Capricornus (Kozorožec), Aquarius (Vodnár), Pisces (Ryby).

³⁰ LICHARD, D.: Visvetluvaňa vecí z kalendára. In: Domová pokladnica I, 1847. Skalica 1846, s. 36–37.

³¹ KÁRNIKOVÁ, A.: Veľký lunárny kalendár 1999. Praha 1998, s. 2.

³² Mesačné fázy – zmeny tvaru osvetlenej časti Mesiaca, ktoré sa neustále opakujú.

³³ Novi Lunium – novolunie. Je to fáza, keď je Mesiac v konjunkcii so Slnkom, čiže keď je Mesiac najbližšie k Slnku a jeho osvetlená pologuľa je od Zeme odvrátená, to znamená, že Mesiac zo Zeme nevidíme.

Prima quadra crescens – prvá mesačná štvrť. Približne na 7. deň po novoluní sa na južnej strane objaví Mesiac v tvare jasného polkruhu.

Pleni Lunium – spln. Nastáva na 7. deň po prvej mesačnej štvrti, keď sa na východnej strane pri západe Slnka objaví Mesiac v tvare osvetleného kruhu. Mesiac je v tejto fáze v najväčšej vzdialenosti od Slnka.

Decrescens quadra – posledná mesačná štvrť. Po splne ubúda osvetlená časť Mesiaca a na 7. deň vychádza Mesiac na južnej strane v skorých ranných hodinách v tvare polkruhu. (FRIEDRICH, G.: Rukověť křesťanské chronologie. Praha 1997, s. 13–14).

chorôb. Ďalšia značka označovala všeobecne priaznivý, dobrý deň (Bonum $\cong$), po- sledná značka priradená k určitému dňu znamenala, že tento deň je všeobecne nepriaznivý, zlý (Ventose $\square$). Charakteristiky spomenutých značiek sú uvedené v pravej spodnej časti kalendára.

Cirkev ostro vystupovala proti rozdeľovaniu dní na dobré alebo zlé, pretože to pociťovala ako odklon od cirkevného učenia. Zdravotné rady poskytované kalendármi neboli vedecky podložené. Na základe nich pretrvávali v oblasti zdravotvedy povery. V polovici 18. storočia bolo preto uvádzanie zdravotných rád zakázané.³⁴

Pozdĺžne popri každom mesiaci sa uvádza predpoveď počasia. Nie je to predpoveď počasia v dnešnom zmysle slova, ale ide skôr o všeobecný popis charakteru počasia toho ktorého mesiaca.

Ako sme už spomenuli vyššie, kalendárne mesiace sú usporiadané do troch stĺpcov. Sú ohraničené predpoveďami počasia, ktoré sú tlačené pozdĺžne a tým kolmo na ostatnú tlač. Zároveň ich pomyselné ohraničujú i tri stĺpce drevorytov, ktorými je kalendár vyzdobený.³⁵ K mesiacom júl, august a december prislúcha 5 drevorytov, pri ostatných mesiacoch sú zobrazené vždy 4 drevoryty. Celý kalendár obsahuje 51 drevorytov o rozmere 24 × 29 mm. Drevoryty sa vyrábali hlavne z tvrdého dreva (hruška a zimozelen). Na hladkú dosku sa nakreslil obraz, prípadne napísal text. Nakreslené čiary sa obryli ryteckým nožíkom alebo dlátkom do hĺbky 3–5 mm. Potom sa plochy dreva poobrezované medzi čiarami vybrali. Vyčnievajúce miesta vytvorili drevorezové obrázky. Tieto mohli byť doplnené aktuálnym textom, a to nielen priamo v ilustrácii, ale i pod alebo nad ňou. Vyčnievajúce čiary sa rovnomerne natreli tlačiarenskou farbou a odtlačili na papier ručne alebo tlakom v lise. Pretože sa tlačilo z čiar čnejúcich do výšky, ide o tzv. tlač z výšky. Drevorezy nemali dlhú životnosť, pretože drevo sa farbami znehodnocovalo a často popukalo. Napriek tomu boli obľúbenou knižnou grafikou 16. a 17. storočia, ale i neskôr.³⁶ V našom kalendári ide o biblické drevorezy, ktorých tematika pramení z evanjelií. Vzťahujú sa k textom evanjelií na jednotlivé nedele cirkevného roku. Napriek tomu, že vzorom mladej knižnej ilustrácie v druhej polovici 16. storočia na Slovensku boli drevorytecké práce dovážané z cudziny, najmä od nemeckých, sedmohradských a poľských majstrov, vieme, že drevoryty nášho kalendára sú domáceho pôvodu. Boli dielom Lukáša Peechiho, ktorého grafika patrí medzi počiatočnú knižnú ilustráciu na Slovensku.

Tieto drevoryty sú tvorené výstižnou ilustráciou, ktorá sa vzťahuje ku krátkemu úryvku jedného zo štyroch evanjelií. Niekoľkoslovné úryvky sú umiestnené pod obrázkami, a len k niektorým z nich sú priradené čísla. Pretože sa tieto čísla

³⁴ KIPSOVÁ M., VANČOVÁ T., GEŠKOVÁ Ž.: c. d., s. 33.

³⁵ Všetky tri exempláre kalendára majú do značnej miery poškodené okraje, preto sa nám niektoré drevoryty nezachovali v celom svojom rozmere.

³⁶ CINCÍK, J.: Starí slovenskí grafici. In: Slovenský typograf, č. 3, 1941, s. 5.

nevyskytujú pri všetkých úryvkoch, nevieme identifikovať ich význam. Výzdoba drevorytmi je typická pre takmer všetky kalendáre tohto obdobia.

Trnava a reforma kalendára

V druhej polovici 16. storočia bolo Uhorsko dejiskom náboženských rozporov. Protestantizmus tu nachádzal mnoho priaznivcov. V mestách sa šíril najmä tak, že sa rušili kláštory a funkciu mestského farára zastávala osoba prechovávajúca pozitívne vzťahy k reformačným myšlienkam.

Trnava bola v tomto období národnostne zmiešaným mestom a preto neboli jej obyvatelia v oblasti vierovyznania jednotní. Slováci boli zväčša katolíkmí, Maďari boli zástancami kalvinizmu a Nemci sa prikláňali k luterskému chápaniu reformácie. V roku 1543 sa Trnava stala sídlom ostrihomského arcibiskupa a kapituly, pretože Ostrihom obsadili Turci. Napriek tomu, že časť Trnavčanov sympatizovala s reformačným učením, možno povedať, že premiestnením sídla ostrihomského arcibiskupa a kapituly do Trnavy sa z tohto mesta stalo centrum uhorského katolicizmu. Výraznejšie osobnosti vo funkcii ostrihomského arcibiskupa totiž zastávali záujmy katolíckej cirkvi nielen v tomto meste, ale i v celej arcidiecéze, tvoriacej takmer celé územie Slovenska. Takouto osobnosťou bol i Mikuláš Oláh (1493–1568), ktorý v snahe upevniť postavenie katolicizmu založil v Trnave kapitulskú školu, prizval sem jezuitov a založil tu seminár.³⁷

Presadzovanie záujmov katolíckej cirkvi bolo vlastné aj administrátorovi ostrihomskej arcidiecézy Mikulášovi Telegdimu. Z jeho aktivít treba vyzdvihnúť najmä zanietenu kazateľskú činnosť, založenie katolíckej tlačiarne v Trnave a samozrejme vydanie zreformovaného gregoriánskeho kalendára pre ostrihomskú arcidiecézu. Ako sme už spomenuli vyššie, Telegdi všetkým jej obyvateľom nariadil vykonať kalendárovú reformu v mesiaci februári roku 1583. Či sa v Trnave používal nový kalendár už od tohto roku, snažili sme sa zistiť prostredníctvom skúmania datovacích formuliek v knihách príjmov a výdavkov mesta Trnavy z rokov 1583 a 1585³⁸ (knihy príjmov a výdavkov mesta Trnavy z roku 1584 nie je zachovaná). O zavedení alebo používaní nového kalendára v nich nie sú žiadne zmienky. Dni týždenných výplat sú datované podľa poradového čísla dňa v mesiaci.

Používanie nového kalendára v Trnave dokumentujú záznamy v Magistrátnom protokole z roku 1584. Dozvedáme sa, že isté rokovanie pred trnavským richtárom je datované 3. marca 1584 vyslovene podľa nového kalendára.³⁹ Pretože je táto

³⁷ JANKOVIČ, V.: Ideové a spoločenské pomery v Trnave za sto rokov pred založením univerzity. In: Trnava 1988 (zostavil J. Šimončíč). Bratislava 1991, s. 44–88.

³⁸ ŠOKA Trnava, MG – Účtovné knihy. Kniha príjmov a výdavkov z roku 1583, sign. III/37. Kniha príjmov a výdavkov z roku 1585, sign. III/38.

³⁹ ŠOKA Trnava, MG Magistrátny protokol z r. 1569–1586, sign. II/5, f. 257: „Anno 1584 die 3 Martii secundum novum calendarium...“

datovacia formulka uvádzaná ako vsuvka nad vlastným textom, možno predpokladať, že datovanie podľa nového kalendára prijali v Trnave len nedávno. Ďalším dôkazom krátkeho používania nového kalendára v trnavskej administratívnej praxi je záznam, ktorý je datovaný podľa starého kalendára 13. marca 1584 a zároveň i podľa nového kalendára, čiže 23. marca 1584.⁴⁰

Trnava udržiavala intenzívne obchodné styky s Bratislavou, ktorá prešla na nové datovanie už koncom roku 1583. Ak sa Trnava chcela vyhnúť značným zmätkom v obchodnej oblasti, ktoré by spôsobilo používanie dvoch odlišných kalendárov, musela prijať nový kalendár čo najskôr.

Priamym dôkazom bežného používania zreformovaného kalendára v živote Trnavy v polovici roku 1584 je list trnavského richtára a radcov adresovaný bratislavskému richtárovi, mešťanom a radcom.⁴¹ Po pozdrave adresát poukazuje na skutočnosť, že panovník dávno zverejnil nový kalendár a prikázal, aby sa podľa neho konali aj trhy.⁴² Preto i rada mesta Trnavy plniac panovníkovu vôľu nedovolí žiadny z nasledujúcich trhov konať podľa starého kalendára.⁴³ Podľa nového kalendára sa konal trh na sviatok sv. Jakuba. Trhovníci si tu však ponechali svoje trhové šiatre v nádeji, že trh sa bude konať i podľa starého kalendára.⁴⁴ Preto žiada Trnava bratislavského richtára, aby u nich nepovolili konať trhy podľa starého kalendára, ale len podľa nového. S touto skutočnosťou nech oboznámia verejnosť, no najmä nech na to upozornia kupcov.⁴⁵ Aby si kupci nespôsobili zbytočné výdavky (pretože trh sa podľa starého kalendára nekonal), odporúčalo sa im zostať doma. Šiatre zanechané na trhovisku, dúfajúc, že sa trh uskutoční, si museli odtiaľ odnieť.⁴⁶

Z uvedeného vyplýva, že Trnava mala veľký záujem, aby vo sfére obchodnej, ktorá bola pre Trnavu dominantnou, neprichádzalo k nedorozumeniam. Pre mesto

---

⁴⁰ Tamže, f. 258: „Actum 13 Martii secundum vetus calendarium, secundum correctum autem calendarium die 23 Martii 1584.“

⁴¹ Archív mesta Bratislavy (ďalej len AMB), Inventár listín a listov III 1564–1615, 8073, 1. augusta, Trnava 1584, N 1096.

⁴² Tamže, Quoniam sacra caesarea regiaque maiestas dominus noster clementissimus novum calendarium iam olim publicavit, et nundinas quoque secundum cursum eiusdem celebrantum iniunxit...

⁴³ Tamže, ...Propterea et nos, volentes se clementi et benignae voluntati suae maiestatis accomodare, nullas in posterum nundinas secundum vetus calendarium celebrantum permittemus...

⁴⁴ Tamže, ...proxime posteris diebus in festo scilicet Jacobi secundum novum calendarium nundinae transacto, tentoria sua indissoluta hic reliquerunt, ea forte semperque et secundum vetus calendarium nundinae celebrabuntur.

⁴⁵ Tamže, ...Propterea, rogamus dominos vestros, velint eisdem indicari facere praecipue autem mercatoribus...

⁴⁶ Tamže, ...ne inanes expensos et fatigas huc veniendo faciant, sed potius domi se contineant et tentoria sua hinc auferant...

znamenal každý trh prisun veľkého množstva poplatkov a pri zmarenom trhu prišlo o značné príjmy.

Záverom možno vysloviť predpoklad, že k zavedeniu gregoriánskeho kalendára v Trnave neprišlo v roku 1583, ako to nariadil Telegdiho kalendár, ale až počiatkom roku nasledujúceho. Mesto zrejme na túto zmenu v roku 1583 ešte nebolo dostatočne pripravené a podmienky na jej zrealizovanie neboli vhodné. Presný dátum zavedenia nového kalendára v Trnave nie je známy. Dokázateľne však Trnavčania používali nový kalendár 3. marca roku 1584.

Koncom 16. storočia bolo v Uhorsku ešte niekoľko miest, výnimiek, ktoré sa pridržovali používania starého kalendára. Aby sa v krajine zjednotil spôsob datovania, prijal uhorský snem v roku 1599 uznesenie, ktorým sa mala daná skutočnosť doceliť.⁴⁷ K dodržiavaniu tohto nariadenia vyzýva Trnavu arcivojvoda Matej.⁴⁸

V úvode kráľovského dekrétu reaguje na skutočnosť, že v niektorých oblastiach Uhorska je ešte stále používaný starý kalendár. I k samotnému panovníkovi Rudolfovi II. prenikli sťažnosti o používaní rozličných kalendárov.⁴⁹ Preto nariadil, aby bolo používanie starého kalendára úplne zrušené a nový kalendár nech je všeobecne prijatý. Arcivojvoda pritom vychádzal z uznesenia uhorských stavov v Bratislave roku 1599, zo 45. článku publikovaného kráľovského nariadenia.⁵⁰ Článok ukladal povinnosť všetkým obyvateľom kráľovstva toto nariadenie dodržiavať pod hrozbou trestu 1 000 toliarov.⁵¹

Arciknieža Matej, ktorý v neprítomnosti panovníka plne zastával autoritu jeho cisárskeho veličenstva, prostredníctvom tohto listu nariadil Trnave, aby (ak sa tak doposiaľ nestalo), bolo používanie starého kalendára zmarené. Pod trestom vyššie uvedenej sumy sa starý kalendár nesmel dať tlačiť. Mesto bolo povinné plniť vôľu panovníka a riadiť sa iba podľa nového kalendára.⁵² Pri porušení kráľovského

---

⁴⁷ Corpus iuris hungarici III, Articulus 45, s. 74: Usus veteris calendarii sub poena mille florenorum hungaricorum penitus abrogatur. Articulus 45. „Ut usus novi et reformati calendarii per omnes regnicolas observetur, veteris autem aboleatur, necessarium est.“

⁴⁸ ŠOKA Trnava, MG, Kráľovské dekréty, Viedeň, 17. IX. 1599.

⁴⁹ Tamže, ...propter varias, quae subinde ad eius maiestatem, de diversi calendarii in hoc regno usu perferuntur querelas...

⁵⁰ Tamže, ...ut veteris calendarii usus tandem penitus aboleatur, atque novum et reformatum calendarium iam pridem ab omnibus statibus ut ordinibus regni Hungariae unanimi voto et consensu receptum, iuxta articulum quadragesimum quintum publicarum regni constitutionum, proxime praeteritae generalis diaetae posoniensis...

⁵¹ Tamže, ...sub mille tallerorum in praefato articulo constituta poena, per omnes regnicolas inviolabiliter observetur...

⁵² Tamže, ...auctoritate praefatae sacrae caesareae regiaeque maiestatis, qua in eius absentia plenarie fungimur, vobis et vestrum singulis harum serie firmissime commitimus et mandamus, ut dictum vetus calendarium in hac civitate, si hactenus nondum factum est, ubique tollere et abrogare, nullumque vetus calendarium, sub amissione et ablatione preli, imprimimittere et

nariadenia musí magistrát mesta Trnavy od vinníkov nenávratne vymáhať peňažnú pokutu, ktorej výška je uvedená v prv spomínanom článku.⁵³

Ďalej je magistrátu uložená povinnosť arciknieža o všetkom (o tlačení a zavádzaní nového kalendára) informovať, aby mohol podať dôkladnú správu o stave vecí jeho cisárskemu veličenstvu. Dekrét bol napísaný vo Viedni, 17. septembra roku 1599.⁵⁴

Spomínané uznesenie uhorských stavov z roku 1599 bolo namierené najmä proti mestám na východnom Slovensku, v ktorých neustále pretrvával odpor voči novému kalendáru. Napriek tomu pokladal arcivojvoda za nevyhnutné upozorniť na danú skutočnosť i ostatné mestá pre prípad, že by sa tieto javy vyskytli aj tu. I keď Trnava dokázateľne používala nový kalendár od marca roku 1584, dalo sa i v tomto období nájsť medzi jej obyvateľmi narušovateľov daného nariadenia. V takýchto prípadoch muselo mesto aplikovať uložené sankcie.

Zavádzanie nového kalendára v mestečkách a dedinách korešpondujúcich s Trnavou

Pri skúmaní problematiky prijímania nového kalendára v mestečkách a dedinách zväčša z okolia Trnavy i zo vzdialenejších miest sme vychádzali z rozboru ich korešpondencie s Trnavou, zamerajúc sa na datovacie formulky daných písomností.

Zistili sme, že v roku 1584–1585 prijali nový kalendár najmä tie z nich, ktoré ležia v blízkosti Trnavy. Domnievame sa, že tak učinili podľa vzoru tohto mesta. Väčšina mestečiek a dedín používala starý kalendár i naďalej. Kalendárovú reformu tu uskutočnili spravidla v rokoch 1587–1589, ale niekde i neskôr. Veľké množstvo korešpondencie z tohto obdobia neobsahuje informáciu o spôsobe datovania, čo má za následok, že pri niektorých lokalitách sa nám nepodarilo určiť dátum prijatia nového kalendára.

Záverom možno konštatovať, že táto práca mala za cieľ podať podrobnú obsahovú analýzu Telegdiho kalendára, vykresliť obraz ranonovovekej kalendárnej tlače, s akcentom na jej obsahovú stránku a typografickú úpravu. Naším zámerom bolo taktiež osvetliť problematiku okolo kalendárovej reformy, s prihliadnutím na konfesiónálne a politické podmienky uhorskej spoločnosti, nepochybné vplyvujúcimi na úspešnosť jej zavádzania do praxe. Kládli sme dôraz na objasnenie

---

usum novi ac reformati calendarii observare, et maiestatis suae caesariae ac regiae benignae voluntati vos obedienter conformare...

⁵³ Tamže, ...vos magistratus, praemissa statuta poena procedere et praefatam mille tallerorum mulctam, iuxta articulum supradictum irremissibiliter ab eis exigere...

⁵⁴ Tamže, ...nosque postmodum de omnibus per litteras vestras, quo maiestatem suam caesaream et regiam de statu rei informare possimus, edocere velitis et debeatis... Datum in civitate Vienna, Austriae, decima septima die mensis Septembris, Anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo nono.

zavádzania kalendárovej reformy v Trnave, v mieste vzniku Telegdiho kalendára, ktorý bol prototypom všetkých ďalších „správnych“ kalendárov.

DER TELEGDI-KALENDER FÜR DAS JAHR 1583

Silvia Haladová

Die Vervollkommnung der Kalender beschäftigte viele Gelehrte, die schon seit dem 7. Jahrhundert nach Chr. die Mängel des verwendeten julianischen Kalenders erkannt hatten. Die Ergebnisse der wissenschaftlichen Bemühungen führten jedoch erst im ausgehenden 16. Jahrhundert, 1582, zur Verabschiedung der langerwarteten Kalenderreform. Die gregorianische Kalenderreform war ein wichtiges gesellschaftliches Ereignis, das ganz Europa anging. In Ungarn nahmen sich der Herrscher Rudolf II. und die katholische Kirchenhierarchie der Einführung des reformierten Kalenders an.

Während Mikuláš Telegdí, Administrator der Graner (Esztergomer) Erzdiözese in seiner Druckerei in Tyrnau (slowakisch Trnava) den reformierten Kalender bereits für das Jahr 1583 drucken ließ, und das war überhaupt der erste Kalender seiner Art in Mitteleuropa, beschloß der ungarische Reichstag über die Einführung der Kalenderreform erst 1587.

Und obwohl wir aus den Aufzeichnungen im Magistratsprotokoll der Stadt Tyrnau von 1584 und den Datierformeln der an diese Stadt adressierten Schriftstücke ermittelt haben, daß die Absicht Telegdis, den neuen Kalender schon 1583 in die Praxis einzuführen, nicht realisiert werden konnte, gebührt diesem Unikat ein besonderer Platz in unserer Geschichtsschreibung. Der Kalender zeichnet sich durch Einzigartigkeit und Originalität aus, vor allem in inhaltlicher Hinsicht. Er ist ein Beispiel dafür, daß die Bedeutung des Kalenders in der Vergangenheit entschieden größer war als heute, und daß er mit dem reichen Angebot an Informationen die Grenze seiner primären Funktion überschritt. Der Kalender machte die Gläubigen auf die einzelnen Feiertage aufmerksam, er legte den Tierkreis aus, erteilte gesundheitliche Ratschläge, brachte Wettervorhersagen und hielt den Charakter der einzelnen Tage fest. Es war die erste praktische Tat zur Einführung des gregorianischen Kalenders bei uns.

Das Scheitern seiner Einführung in die Praxis kann von den ungünstigen Bedingungen der ungarischen Gesellschaft abgeleitet werden, die konfessionell in die Lager der Katholiken und Protestanten geteilt war. Die Protestanten lehnten es vehement ab, die Anordnungen des Papstes und der hohen Kirchenhierarchie Ungarns zu akzeptieren. Ein geeigneterer Boden für die endgültige Annahme der neuen Art der Datierung wurde erst 1587 geschaffen, als die höchsten Landesvertreter, die Notwendigkeit der Verwendung eines einheitlichen Kalenders erkennend, seine landesweite Verwendung als verbindlich festlegten.

Übersetz von Ute Kurdelová

NÁČRT VÝVOJA FALERISTICKÉHO BÁDANIA
S OSOBITNÝM ZRETELOM NA SLOVENSKO
(1. časť)

IGOR GRAUS

Graus, I.: An Outline of the development of phaleristic research with the special regard to Slovakia (Part one. 15th–19th centuries). *Slovenská archivistika*, Vol XXXV, No 1, 2000, p. 91–103

The article maps the continual development of scientific approach to the knight societies and knight orders and their insignia as well as dynasty and merit orders and decorations from the first phaleristic works, that had occurred in Europe in 15th–16th centuries. The study concentrates to the analysis of all Hungarian phaleristic works published in 1742–1840.

Auxiliary historical sciences. Phaleristics. Hungary.

Mgr. Igor Graus, Štátny okresný archív, Komenského 26, 974 01 Banská Bystrica

Predložený príspevok sa pokúša zmapovať postupný vývoj vedeckého nazerania na problematiku rytierskych spoločností a rytierskych rádov a ich insígnií, ako aj insígnií panovníckych (dynastických) a záslužných radov a dekorácií od prvých faleristických prác, ktoré sa v Uhorsku objavili v polovici 18. storočia. Ako horný periodizačný medzník sme stanovili rok 1993, ktorým sa začína nová etapa faleristického bádania u nás. Je treba totiž reálne priznať, že dejiny česko-slovenskej faleristiky sú predovšetkým dejinami českej faleristiky a v rámci nej sú doménou iba relatívne úzkeho okruhu osôb. Na uvedený stav do značnej miery okrem spoločensko-politickej situácie, ktorá nepriala výskumu inštitúcií, neoddeliteľne spojených predovšetkým vo svojej najstaršej vývinovej etape so šľachtou, vplýval aj iný faktor. Bolo ním neporovnateľne bohatšie zbierkotvorné zázemie v Čechách a toto dokázalo sformovať niekoľko nielen významných zberateľských osobností, ale aj teoretikov a autorov odborných, aj keď v prevažnej miere zberateľsky orientovaných prác. Keďže uhorské faleristické práce nevybočujú z kontextu iných, tzv. klasických faleristických prác tohto obdobia a koncepčne a obsahovo nadväzujú na staršie európske predlohy, musíme sa v krátkosti zmieniť aj o celkovom vývoji nazerania na faleristickú problematiku v Európe od najstarších čias do 20. storočia.

Problematika rytierstva, ako osobitného sociálneho stavu v štruktúre stredovekej spoločnosti, do sveta písaného slova razantne vstúpila cyklom artušovských románcí a následne veršovanými románmi francúzskych trubadúrov, medzi ktorými prím zohrával Chrétien de Troyes.¹ Okrem básnikov, ktorí ospevovali vysnívaný ideál

---

¹ BARBER, R.: *The Romances of Chivalry*. In: BARBER, R.: *The Knight and Chivalry*. Woodbridge 1995, s. 105–131.

rytierstva, sa rytierskou problematikou na teoretickej úrovni už od 12. storočia zaoberali také duchovné authority, akými boli napríklad chartreský biskup a sekretár cantenburských arcibiskupov, Ján zo Salisbury, teoretik koncepcie rytierstva ako spoločenskej triedy a jeho zaradenia sa do štruktúry spoločnosti (po roku 1150),² alebo cisteriánsky opát a neskorší svätec Bernard z Clairvaux, ktorý úspešne obhájal vznik duchovno-rytierskych rádov ako špecifickej formy monasticizmu (1136).³ Napriek prevahe prác zaoberajúcich sa požadovaným morálnym kódexom rytiera (Raoul de Hodenc, 1210),⁴ problematikou správneho spôsobu kreovania nových rytierov (anonym, okolo roku 1220),⁵ rozpracovania teoretických základov supremacie rytierstva (Etienne de Fougières, okolo roku 1175),⁶ formuláciou ideálnych vlastností rytiera na základe kritiky jeho morálnych nedostatkov a duchovnej symboliky jednotlivých zbraní (Ramón Llull, okolo roku 1280),⁷ riešenia praktických otázok všetkých základných aspektov rytierstva (Geoffroi de Charny, okolo roku 1352),⁸ správneho vedenia rytierskych turnajov (René, vojvoda z Anjou, okolo roku 1460, Geoffroi de Charny, 1. polovica 14. storočia),⁹ alebo regulárnych bitiek a vojen (Honoré Bonet, 1387),¹⁰ teóriu tvorby nových rytierskych rádov (Philippe de Mézières, 1368–1384, 1389, 1396),¹¹ oslavou niektorých významných laických rytierskych rádov (Guillaume de Fillastre, 1461–1473),¹² konštatáciou úpadku a predpoveďou skorého zániku rytierstva (Philippe de Mézières, 1397)¹³ či hľadania duchovných východísk zo života zasväteného prelievaní krvi (Olivier de la Marche, 1485),¹⁴ sa už na prelome 15. a 16. storočia objavili aj prvé teoretické práce venované problematike klasifikácie rytierskych rádov a ich insígnií.

Ich vznik bol podmienený praktickou potrebou rozdelenia jednotlivých laických rytierskych rádov, keďže mnohé rády vykazovali špecifické znaky a vlastnosti, ktoré

---

² SALISBURY, J.: Policratus.

³ CLAIRVAUX, B. de: Liber ad milites Templi: De laude novae militiae.

⁴ HODENC, R. de: Roman des eles.

⁵ ANONYMUS: L'Ordene de Chevalerie.

⁶ FOUGIÈRES, G.: Livre de manières.

⁷ LLULL, R.: Libro del Orden de Caballería.

⁸ CHARNY, G.: Livre de chevalerie. Tenže: Livre messire Geoffroi de Charny.

⁹ ANJOU, R.: Traictie de la forme et devis d'ung tournoy, CHARNY, G.: Demandes pour la joute, les tournois et la guerre.

¹⁰ BONET, H.: Arbre de batailles.

¹¹ MÉZIÈRES, P.: Nova religio milicie Passionis Jhesu Christi pro acquisitione Sancte Civitatis Jherusalem et Terre Sancte. Tenže: La sustance de la Chevalerie de la Passion de Jhesu Crist en François, Tenže: De la Chevalerie de la Passion de Jhesu Crist.

¹² FILLASTRE, G.: Le premier livre de la Toison d'Or, Le second livre de la Toison d'Or, Le troisième livre de la Toison d'Or.

¹³ MÉZIÈRES, P.: Epistre lamentable et consolatoire.

¹⁴ MARCHE, O.: Le Chevalier délibéré.

boli v porovnaní s inými rádmi často diametrálne odlišné. Niekedy v priebehu poslednej štvrtiny 15. storočia¹⁵ bývalý kapitán stráže a majordomus burgundského vojvodu Filipa „Unáhleného“, francúzsky šľachtic Olivier de la Marche v spise adresovanom vojvodovmu vnukovi Filipovi „Peknému“, v poradí štvrtému suverénovi rádu Zlatého rúna, objasnil svoju predstavu klasifikácie rádov na základe existencie ich stanov. Podľa de la Marche bol totiž natoľko zásadný rozdiel medzi rytierskymi spoločnosťami, ktoré mali vypracované stanovy a limitovaný počet príslušníkov rádu (ako u vojvodovho rádu Zlatého rúna z roku 1430) a rytierskymi spoločnosťami, ktoré ich nemali (ako napríklad rád Peleríny alebo Dikobraza orleánskeho vojvodu Ľudovíta z roku 1394), že pojem „rád“ sa podľa neho mal aplikovať iba na spoločnosti prvej skupiny.¹⁶

Prvé členenie rytierskych rádov na základe typu ich insígnie vykonal Francesco Sansovino, autor viacerých prác venovaných rádom.¹⁷ Vo svojej práci s názvom *Origine de' cavalieri*¹⁸ všetky existujúce duchovno-rytierske a laické rády rozdelil do troch základných kategórií. Prvú tvorili rytieri kríža (*Cavalieri di Croce*) a spadali do nej všetky duchovno-rytierske rády, ktorých príslušníci na svojom odeve nosili pripevnenú insígniu tvorenú znamením kríža. Do druhej skupiny patrili rytieri kolany (*Cavalieri di Collana*), za ktorých považoval rytierov laických rytierskych rádov, a títo insígniu svojho rádu nosili zavesenú na ozdobnej reťazi – kolane. Poslednú skupinu predstavovali rytieri ostrohy (*Cavalieri di Sperone*). Táto skupina zastrešovala všetkých rytierov, ktorých menovanie bolo súčasťou investitúry úradujúcich svetských a duchovných hodnostárov (panovníkov a pápežov) rovnako ako splnomocnených starších rytierov.¹⁹ Sansovino na rády aplikoval celkom odlišné kritériá než de la Marche, ktorý si nevšímal vonkajšie znaky (po roku 1390 sa totiž kolana, ktorá sa ako špecifický druh insígnie vyvíjala od roku 1364, používala u mnohých rádov odlišných kategórií a v priebehu 15. storočia sa stala veľmi módnou)²⁰ a pri svojom členení sa zamerl na podstatné vnútorné znaky, ktoré vypovedali o skutočnom charaktere jednotlivých rádov. Uvedené kritérium sa po-

---

¹⁵ Olivier de la Marche na narodil okolo roku 1425 a zomrel 1. februára 1502. Filip „Pekný“ bol suverénom rádu Zlatého rúna v rokoch 1478–1506. Rady pre správne vedenie rádu by mali spadať do prvého obdobia Filipovej suverenity nad rádom.

¹⁶ MARCHE, O.: Epistre pour tenir et celebrer la noble feste du Thoisson d'Or.

¹⁷ SANSOVINO, F.: Della origine dei Cavalieri, libri IV, con gli Statuti et Leggi della Giaretiera, del Tosone, di S. Michele e della Nunziata. Venice 1570.

¹⁸ SANSOVINO, F.: Origine de' cavalieri, nella quale si tratta l'investione, l'ordine e la dichiarazione dell cavalleria di Collana, di Croce e di Sprone. Venezia 1566.

¹⁹ ALDRIGHETTI, G.: Gli Ordini Cavallereschi. <http://chioggia.evanet.it/araldica/ordini01.html> (22. 9. 1998).

²⁰ BOULTON, D'A. J. D.: Belts, Brooches, Collars and Croses: The Developement of the Insignia of the Monarchical Orders of Knighthood, 1325–1693. *Heraldry in Canada* 21, 1987, č. 5, s. 25.

užíva dodnes. Čiastočne upravenú Sansovinovu klasifikáciu prevzal aj Albert de la Mire (Miraeus).²¹ Rády rozdelil na dve skupiny – na rytierov kolany (*du collier*) a na rytierov zlatej ostrohy (*de l'esperon d'or*). Prvá skupina zahŕňala tie rády, ktoré de la Marche nazýval pravými rádmi a druhú skupinu predstavovali čestné pseudorády. Uvedená klasifikácia sa stala východiskom pre kompilácie mnohých ďalších autorov a takmer bezo zmeny preživala aj v ďalších storočiach.²²

V prvej tretine 16. storočia tlačou vyšla latinská práca B. de Lutzenburga o rytierskych rádoch²³ a v roku 1574 vznikla ďalšia latinská práca Michaela Westermanna, zameraná na dejiny rakúskeho duchovno-rytierskeho rádu svätého Juraja.²⁴ Koncom 16. storočia sa objavila najstaršia nemecky písaná práca, zaoberajúca sa aj faleristickou problematikou, ktorú predstavovala kniha Hieronyma Megisera. Jej autor sa zameral výlučne iba na podanie histórie pôvodne burgundského a neskôr habsburského rádu Zlatého rúna.²⁵ V priebehu 16. storočia ďalej tlačou vyšli dve práce venované rádu špitálnikov svätého Jána Jeruzalemského²⁶ a jedna práca zasvätená dejinám troch španielskych duchovno-rytierskych rádo.²⁷ Už v priebehu tohto storočia došlo aj k vydaniu práce zameranej na výklad dôležitého prameňa, týkajúceho sa duchovno-rytierskeho rádu svätého Jakuba z Meča.²⁸ Uvedený výpočet

---

²¹ MIRAEUS, A.: *Origine des chevaliers et ordres militaire*. Antwerpen 1609.

²² O novú klasifikáciu rytierskych rádo sa pokúsili až historici 20. storočia. V roku 1960 to bol Bernard Heydenreich (HEYDENREICH, B.: *Ritterorden und Rittergesellschaften. Ihre Entwicklung vom späten Mittelalter bis zur Neuzeit. Ein Beitrag zur Phaleristik. Inaugural – Dissertation, Julius – Maximilians – Universität zu Würzburg, Würzburg 1960, s. 26–37*), v roku 1964 sa týmto problémom zaoberal P. S. Lewis (LEWIS, P. S.: *Une devise de chevalerie inconnue, créé par un comté de Foix? Le Dragon, Annales du Midi 76, 1964, s. 77–84*) a v roku 1970 Richard Barber (BARBER, R.: *The Knight and Chivalry*. London 1970, s. 303–310). Klasifikáciu založenú na Boultonovej prvotnej klasifikácii z dizertácie z roku 1975 (BOULTON, D'A. J. D.: *The origin and developement of the curial orders of Chivalry 1330–1470*. Oxford 1975) podal Maurice Keen (KEEN, M.: *Chivalry*. New Haven 1984, s. 182–185). Boulton svoju pôvodnú klasifikáciu po viacerých korekciách definitívne upresnil v roku 1987 (BOULTON, D'A. J. D.: *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in later Medieval Europe 1325–1520*. Woodbridge 1987, s. XVII–XXI).

²³ LUTZENBURG, B. de: *De ordinibus militaribus et armorum militarium mysteriis*. b.m.v. 1527.

²⁴ WESTERMANN, M.: *De fundatione, Caesarea adprobatione et confirmatione Pontificali adeoque reliquissuccessibus Ordinis Militaris divi Georgii Martyris apud Millistatuas Carinthiorum vigentis, apus Millestatuas Carinthiae conscriptum mense Julio 1574*.

²⁵ MEGISER, H.: *Dess Güldin Flüss*. Frankfurt 1593.

²⁶ PANTALEONE, E.: *Militaris Ordinis Johanitarum Rhodiorum aut Melitensium Equitum*. Basel 1581, BOSIO, G.: *Dell' Istoria della Sacra Religione et Illma Militia di San Giovanni Gerosolimitano*. Roma 1594.

²⁷ RADES Y ANDRADA, F.: *Chrónica de las tres órdenes y caullerías de Santiago, Calatrava y Alcántra*. b.m.v. 1572.

²⁸ RAMIREZ, J. – JUNTA, P. – VARESIO, J. B.: *Expositio bullae Alexandri Tertii, de confirmatione ordinis militiae S. Iacobi*. Burgos 1599.

zrejme nebude úplný, pretože nie je vylúčené objavenie niektorých ďalších prác s faleristickou tematikou, ktoré boli napísané v priebehu 16. storočia.

Nasledujúce storočie bolo pre faleristickú produkciu omnoho priaznivejšie, ale jej výsledky boli do značnej miery uniformné. Jednotlivé práce mali takmer totožnú štruktúru, ktorá spočívala v prečíslovaní všetkých známych rádov a radov, ktoré boli zvyčajne usporiadané abecedne alebo podľa jednotlivých krajín pôvodu. Charakteristické bolo nekritické preberanie názorov od starších autorov a absencia alebo iba minimálna práca s archívными alebo inými dokumentmi, dôsledkom čoho bolo neustále šírenie mnohých nepresností. V prípade, že k dispozícii neboli konkrétne údaje, autori ich často dopĺňali vlastnou fabuláciou. Vďaka nedokonalnej znalosti problematiky sa ďalej údaje o jedinom ráde často objavovali vo viacerých kapitolách a boli prisúdené rôznym iným rádom. Jednotlivé pasáže boli často veľmi stručné a málo obsažné, ale pravidlom bolo uvedenie doby založenia rádu alebo radu (presnej alebo približnej, ale často nesprávnej vzhľadom na nekritické posúvanie doby vzniku do čo najstaršieho obdobia, v ktorom sa ešte nedá hovoriť ani o samotnom rytierstve) spolu s opisom, prípadne aj vyobrazením insígnie. Uvedený stav v podstate pretrvával až do 19. storočia, keď došlo k podstatnému kvalitatívnemu zlepšeniu prác v dôsledku publikovania väčšieho množstva parciálnych kritických štúdií a vydávania edícií historických prameňov.

Medzi najvýznamnejšie faleristické práce autorov 17. storočia patrili práce Františka Mennena,²⁹ Andrého Favyna,³⁰ Giuseppe Micheli Márqueza³¹ a ich početných nasledovníkov, ktorí sa venovali všetkým známym rádom.³² Aj v tomto

---

²⁹ MENENNIUS, F.: *Deliciae equestrum sive militarium ordinum et eorum origines statuta, symbola et insignia*. Colonia Agrippina 1613, Tenže: *Militarium ordinum origines, statuta, symbola et insignia*. Colonia Agrippina 1623.

³⁰ FAVYN, A.: *Le théâtre d'honneur et de chevalerie ou l'histoire des ordres militaires des Roys et Princes de la Chrétienté I. – II*. Paris 1620.

³¹ MICHELI Y MARQUEZ, J.: *Tesoro militar de cavalleria*. Madrid 1642.

³² FLORIOT, C.: *Abrégé chronologique de tous les ordres de chevalerie*. Marseille 1685, GIUSTINIAN, B.: *Historie cronologishe dell' origine degl' ordini militari e di tutte religioni cavallerishe. Infino ad hora institutione nel Mondo, Insegne, Croci, Standardi, Habiti Capitolari, o' di Ceremonia, Statuti e Constituzioni di cadaun' Ordine*. Venezia 1692, HERMANT: *Histoire des religions ou ordres militaires de l'église et des ordres de chevalerie*. Rouen 1698 (2. vydanie v roku 1726), MENDO, A.: *De ordinibus militaribus disquisitiones canonicae, theologicae, morales et historiae*. Lyon 1648 (2. vydanie v roku 1668), Tenže: *La Descrizione degl'Ordini Militari approvati nella Christianita*. Paris 1671, SCHOONEBEEK, A.: *Histoire van alle ridderlyke en krygsorders, behelzende haar instellingen, plegtelykheden, gebruyken, voornaamste daden, en levens der meesters, nevens desselfs gragten, wapens en zintekenen*. Amsterdam 1697 (francúzsky preklad tejto práce vyšiel v roku 1699 a ruský preklad v Petrohrade v roku 1710), DU BELLOY, P.: *De l'origine et l'institution des divers Ordres de Chevalerie, tant ecclésiastiques que prophanes*. Paris 1653, STELLART, P.: *Fundamina et regulae omnium ordinum monasticorum et militarium, quibus asceticae religionis status a Christo institutus, ad quartum usque seculum poducitur & omnes ordinum regulae*

období sa ojedinele objavili práce monografického charakteru, venované iba niektorému z rádo³³ a publikovali sa aj zoznamy príslušníkov rádo³⁴.

Kvantitatívne zvýšenie knižnej produkcie, avšak zatiaľ bez potrebného kvalitatívneho zlepšenia ich obsahu, prinieslo 18. storočie. V tomto období sa ešte výraznejšie prehĺbili rozdiely medzi faleristickými prácami, zameranými na výskum insígnií a dejín ich pôvodcov³⁵ a historickými prácami, ktoré sa zaoberali politickými

---

postmodum conscriptae. Duaci 1626, NABERAT, F. A. de: Histoire des chevaliers etc. Paris 1609. Zaujímavý pokus o spracovanie problematiky rytierskych rádo³³ predstavuje 42. kapitola I. dielu cestopisnej práce českého šľachtica Kryštofa Haranta z roku 1608 (tlačou vyšla v roku 1678). Autor po opise ceremoniálu pasovania na rytiera Božieho hrobu, ktorého bol aktérom (41. kapitola, 43. kapitola obsahuje preložený odpis listiny týkajúcej sa presného výkonu tohto obradu a 44. kapitola obsahuje preložený odpis listiny potvrdzujúcej pasovanie na rytiera Božieho hrobu zo 16. septembra 1598), venoval priestor svojmu teoretickému výkladu o pôvode rytierstva a rytierskych rádo³³, ktorý doplnil prehľadom jednotlivých duchovno-rytierskych a laických rytierskych rádo³³ na základe Sansovinovej klasifikácie. Kvalita prehľadu s presnou citáciou prameňov pri každom opisovanom ráde vzbudzuje ľútosť, že autor tejto problematike nevenoval monografickú prácu. (KRYŠTOF HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC: Cesta z Království Českého do Benátek, odtud do země Svaté, země Judské a dále do Egypta a potom na horu Oreb, Sinai a Sv. Kateřiny v Pusté Arábii. Kryštof Harant: Cestopis, elektronická verze Petr Ferdus a Marek Kubita (1999). <http://www.kubitovi.lantanet.cz/harant.html> (4. 8. 1999).

³³ SAMPER Y VILLAROYA, H.: Montesa illustrada I. – II. Valencia 1669, ASHMOLE, E.: The Institution, Laws and Ceremonies of the Most Noble Order of the Garter. London 1672, BAUDOUIN, J.: Histoire des Chevaliers de l'Ordre de S. Jean de Hierusalem. Paris 1624, CHIFLETUS: Breviarium ordinis Velleris Aurei. Antwerpen 1651, CARO DE TORRES, F. – PIZARRO Y ORELLANA, F. – PEREZ DE AYALA, M.: Historia de las ordenes militares de Santiago, Calatrava y Alcantra desde su fundacio hasta el rey don Filipe segundo administrator perpetuo dellas. Madrid 1629, VENATOR, J. C.: Deutscher Orden. Nürnberg 1680.

³⁴ CAPRÉ, F.: Catalogue des Chevaliers de l'Ordre du Collier de Savoie dict de l'Annonciade. Torino 1654, Tenže: Les noms, qualités, armes et blasons des illustres chevaliers de l'Ordre de Savoie dit de l'Annonciade. Paris 1657.

³⁵ GRYPHIUS, C.: Kurtzer Entwurf der geist- und weltlichen Ritterorden. Leipzig – Breslau 1709, HÉLYOT, H.: Histoire des ordres monastiques, religieux, et militaires et des congrégations séculières de l'un et de l'autre sexe. VIII. – Congrégations séculières, ordres militaires et de chevalerie, qui ne sont soumisse à aucune des règles de religion. Paris 1719. (Nemecký preklad pod názvom Ausführliche Geschichte aller geistlichen und weltlichen Kloster- und Ritterorden I. – VIII. Leipzig 1729 a 1756), BONANNI, P.: Ordinum equestrium et militarium catalogus in imaginibus expositus et cum brevi narratione oblatu. Catalogo degli ordini equestri e militari esposito in imagine e con breve racconto. Roma 1711 (nemecké vydanie vyšlo v Norimbergu v roku 1720), RAMMELSBURG, G.: Beschreibung aller Ritterorden nebst denen Bildnissen derer Ordens – Zeichen. Frankfurt/Oder 1743, SCHWANN, C. F.: Abbildungen aller geistlichen und weltlichen Orden in ihren gewöhnlichsten Ordenskleidungen, nebst einer jedem Orden beigefügten historischen Nachricht. Mannheim 1779, HÜBNER, J.: Neu vermehrtes und verbessertes reales staats Zeitungs und conversations – Lexicon. Regensburg 1745, heslo Ritterliche Orden (s. 920–942), IVANČIKOV, A.: Kavalerskij svitok, v koem pokazany vse ordeny v Jevrope, pričiny i vremja ich utverždenia, znaki i toržestvennye odeždy. Sankt Peterburg 1794, CORONELLI, P.: Ordinum equestrium ac

dejinami jednotlivých rádo³⁶, alebo si všímali všeobecnejšie aspekty tejto problematiky.³⁷ Zároveň sa objavili už aj prvé edície prameňov, vzťahujúce sa na rádo³⁸ problematiku.

Nasledujúce 19. storočie poskytlo bádateľom v oblasti faleristiky omnoho väčšie možnosti. Zatiaľ čo prvé cieľavedome kompletizované zbierky mincí a medailí ako umeleckých artefaktov sa budovali už od obdobia renesancie (dovtedy sa iba

---

militarium brevis narratio cum imaginibus exposita. Venezia 1715, FRIEDRICH, J. A.: Schaulplatz hoher Ritterorden. Abbildung und Beschreibung aller hohen Ritterorden in Europa. Augsburg 1756 a ďalšie.

³⁶ BOEHME, J.: De ordine Draconis instituto a Sigismundo imperatore. Lipsiae 1764, TORRES Y TAPIA, A.: Crónica de la orden de Alcántra I. – II. Madrid 1763, VERTOT, A. de: Histoire des Chevaliers Hospitaliers de Saint Jean de Jerusalem, appelés depuis Chevaliers de Rhodes, et aujhourd' hui Chevaliers de Malthe, nulle éd. augmentée des statuts de l'Ordre & des noms des Chevaliers 1. – 7. Paris 1725 (druhé francúzske vydanie v roku 1772, anglický preklad vyšiel v Londýne v roku 1729), CHAVES, B.: Apuntamiento legal sobre el dominio solar que corresponde a la orden de Santiago. Madrid 1740, FERREIRA, A.: Memórias e notícias da célebre ordem dos Templários. Lisboa 1735, DU PUY, P.: Histoire de l'Ordre militaire des Templiers, ou Chevaliers du Temple de Jerusalem, depuis son Etablissement jusqu' à sa Decadence & sa Suppression. Bruxelles 1751 (2. vydanie), ANSTIS, J.: Observations introductory to an historical essay upon Knighthood of the Bath. London 1725, PINEDO Y SALAZAR, J.: Historia de la Insigne Orden de Toyson de Oro. Madrid 1787, POTE, J.: The History and Antiquitates of Windsor Castle etc. with the Institution, Laws and Ceremonies of the Most Noble Order of the Garter. Eton 1749, RUIZ DE VERGARA ALAVA, F.: Orden militar de Santiago. Regla y establecimientos de la orden y cavalleria del glorioso Apostol Santiago. Madrid 1702 (2. vydanie v roku 1752), FINCKLER, G. E.: Sacra et illustris Sodalitas B. Mariae Virginis in Monte ad vetus Brandenburgum i.e. Die Gesellschaft Unser lieber Fraeun auf dem Berg bei Alt – Brandenburg. Altdorf 1723, WEBER, I. – TANN, CH. F. L. B.: Societas leonum, vulgo die Löwengesellschaft, quae circa finem saeculi XV. in Bavaria innotuit. Giessen 1713, WALDAU, G. E.: Etwas zur Geschichte des alten duetschen Ritterordens der Fürspänger in Nürnberg. In: Vermischte Beyträge zur Geschichte der Stadt Nürnberg I., Nürnberg 1786 (s. 81–90), St. FOIX: Histoire de l'Ordre du S. Spirit. Paris 1766, BECKMANN, J. C.: Beschreibung des ritterlichen Johanniter – Orden. Frankfurt/Oder 1726, BIRCHEROD, J.: Breviarium equestre de ordine Elephantino. Havniae, 1704, D'ESPECT, M.: Histoire de l'ordre royal et militaire de Saint-Louis 1. – 3. Paris 1780, DITHMAR, J. C.: Commentatio de honoratissimo Ordine militari de Balneo. Frankfurt ad Viadrum 1729 a ďalšie.

³⁷ CLARK, H.: Concise History of Knighthood. London 1784, SAINTE-MARIE, H. de: Dissertations historiques et critiques sur la chevalerie ancienne et moderne. Paris 1718 (talianske vydanie s názvom Dissertazioni storiche e critiche sopra la cavalleria antica e moderna, secolare e regolare: con note, e molte figure in rame vyšlo v Brescii v roku 1761) a ďalšie.

³⁸ AGUADO DE CORDÓBA, A. F. – ALEMÁN Y ROSAES, A. A. – LÓPEZ AGURLETA, J. (ed.): Bullarium equestris ordinis sancti Iacobi se Spatha. Madrid 1719, ORTEGA Y COTES, I. J. – ALVAREZ DE BAQUEDANO, J. F. – ORTEGA ZUÑIGA Y ARANDA, P. (ed.): Bullarium ordinis militiae de Calatrava. Madrid 1761.

mechanicky tezaurovali kvôli drahým kovom v nich obsiahnutým)³⁹ a stávali sa zdrojom numizmatického bádania, insígnie rádov a vyznamenaní boli vždy omnoho viac inštituizované. Charakter insígnií rádov a radov, legislatívne normy s nimi spojené, ich relatívne obmedzený počet a ich vysoká spoločenská a materiálna hodnota neumožňovala ich väčšie rozšírenie a preto zostávali doménou iba šľachtických rodinných klenotníc alebo pokladníc, kde boli uložené spolu s inými šperkami. Práca s nimi sa obmedzovala iba na vyhotovovanie inventárnych súpisov kvôli evidencii majetku a v prípade potreby sa roztavili a získaná surovina sa použila na výrobu nových šperkov. Akútny nedostatok vhodného študijného materiálu bol tiež jednou z príčin stagnácie odbornej faleristickej literatúry, ako aj mechanického a nekritického preberania údajov jednotlivými autormi.

Od prelomu 18. a 19. storočia vznikalo veľké množstvo nižších foriem vyznamenaní (dekorácií), ktorých vznik podnietili napoleonské vojny.⁴⁰ Tieto sa už nemuseli povinne vracat', a preto sa stali objektom záujmu zberateľov, ktorí ich zaraďovali do svojich numizmatických zbierok. Tieto zbierky sa zároveň prestali obmedzovať iba na šľachtické prostredie a čoraz viac sa formovali aj v meštianskom prostredí, kde sa stávali prístupnými aj širšej verejnosti. Práve také zbierky, ktoré z väčšej časti pozostávali z vyznamenaní (akou bola napríklad nemecká zbierka Dr. P. Juliusa),⁴¹ predovšetkým svojim majiteľom slúžili ako zdroj študijného materiálu a nezriedka sa stávali základom pre vypracovanie odbornej publikácie.⁴² Relatívne ľahká dostupnosť vyznamenaní, možnosť porovnávania spolu so zvýšeným využívaním prameňovej základne spôsobili, že tieto nové faleristické práce boli na neporovnateľne vyššej faktografickej a odbornej úrovni predovšetkým v oblasti radov a dekorácií. Štúdiom insígnií laických rytierskych rádov stagnovalo aj naďalej z dôvodu neznalosti prameňov a praktickej neexistencie ich insígnií s výnimkou zriedkavých ikonografických prameňov.

---

³⁹ NOHEJLOVÁ – PRÁTOVÁ, E.: Základy numismatiky. Praha 1986, s. 151–152.

⁴⁰ Napríklad iba na Iberskom polostrove v období napoleonských vojen v rokoch 1808–1817 boli založené dva rady, 80 oficiálnych a ďalších 28 neoficiálnych vojenských vyznamenaní. (HRDÝ, J. L.: Španielska vyznamenání z doby protinapoleonských válek. Signum III, 1999, č. 5, s. 94).

⁴¹ JULIUS, P.: Sammlung Dr. P. Julius, Heidelberg. Französische Revolution, Napoleon I. und seine Zeit. Medaillen, Orden und Ehrenzeichen, Münzen. München 1932. (MĚŘIČKA, V.: Faleristik. Ein Buch über Ordenskunde. Praha 1976, s. 10).

⁴² Jednou z nich bola napríklad veľká zbierka Hermanna von Heydena, ktorá majiteľovi poslúžila ako zdroj pre napísanie rozsiahlej publikácie. (HEYDEN, H.: Ehren- Zeichen (Kriegs- Denk- Zeichen, Verdienst- und Dienstalters- Zeichen) der erloschenen und blühenden Staaten Deutschlands und Oesterreich-Ungarns. Meiningen 1897, doplnok 1898). Vo Francúzsku to bola napríklad zbierka klobučníka Henriho Leduca, ktorá sa stala podnetom pre vypracovanie práce LEDUC, H.: Histoire des décorations de France. Mans 1890. Jej prepracované a rozšírené vydanie vyšlo pod názvom LEDUC, H. – LEDUC, H.: Histoire chronologique des décorations portées en France depuis leur origine jusqu' à nos jours. Mans 1911.

Práve v 19. storočí sa na knižnom trhu objavilo veľké množstvo faleristicky orientovaných publikácií najrozličnejšieho obsahu, rozsahu a samozrejme aj kvality. Definitívne sa vyprofilovala podoba tzv. faleristickej literatúry. Práce tohto typu zväčša dodržiavali ustálenú schému a pozostávali z časti venovanej všeobecnému vývoju insígnií vyznamenaní a z časti venovanej konkrétnym insígniám usporiadaným zväčša podľa jednotlivých štátov. Táto časť práce zvyčajne obsahovala stručnú históriu daného štátneho celku, príčiny založenia rádu alebo vyznamenania, opis insígnie a jej vyobrazenie.⁴³ Objavili sa aj práce venované monograficky jedinému konkrétnemu rádu alebo vyznamenaniu,⁴⁴ prípadne všetkým vyznamenaniam konkrétnej krajiny,⁴⁵ alebo menoslovy nositeľov insígnií konkrétnych vyznamenaní.⁴⁶ Postupne tieto práce čoraz viac nadobúdali charakter zberateľských príručiek alebo katalógov, kde sa už dôraz nekládol na poznanie historického pozadia vzniku a funkcie vyznamenania, ale iba na jeho opis s dôrazom na rozličné typologické rozdiely a varianty. Tieto práce sa stali základom pre klasické zberateľské katalógy 20. storočia. Práce tohto druhu poskytovali omnoho špecifickejši a menej komplexný pohľad na faleristickú problematiku, zatiaľ čo práce historického charakteru, ktoré sa zaoberali dejinami jednotlivých rádov alebo ich fenoménom ako celku, sa uberali svojou cestou skúmania výsostne historickej problematiky. Čoraz viac sa

---

⁴³ Napríklad GOTTSCHALCK, F.: *Almanach der Ritterorden I. – III.* Leipzig 1817–1819, PERROT, A. M.: *Collection historique des ordres de chevalerie civils et militaires existant chez les différents peuples du monde, suivis d'un tableau chronologique des ordres étains.* Paris 1820, GRITZNER, M.: *Handbuch der Ritter- und Verdienstorden aller Kulturstaaten der Welt Innerhalb des 19. Jahrhunderts.* Leipzig 1893, BIEDELFELD, F.: *Geschichte und Verfassung aller geistlichen und weltlichen, erloschenen und blühenden Ritterorden I. – III.* Weimar 1841, AUE, K.: *Das Rittertum und die Ritter-Orden, oder historisch-kritische Darstellung der Entstehung des Rittertums, und vollständige Beschreibung aller bestehenden Ritter-Orden.* Merseburg 1825 a mnohé ďalšie.

⁴⁴ Napríklad LUKEŠ, J.: *Militärischer Maria Theresien-Orden I. – III.* Wien 1890–1891, SCHNEIDER, L.: *Das Buch vom roten Adler-Orden.* Berlin 1857, Tenže: *Geschichte des königlichen und fürstlichen Haus-Ordens von Hohenzollern.* Berlin 1868, Tenže: *Geschichte des hohen Ordens vom Schwarzen-Adler.* Berlin 1870.

⁴⁵ Napríklad MÜLLER, W. – SCHÖPPL, H.: *Les Décorations de la Principauté de Montenegro.* Vienna 1897, DORREGARAY, J. G.: *Historia de las ordenes de caballeria y de las condecoraciones españolas I. – IV.* Madrid 1864–1865, GELBKE, C.H.: *Ritterorden der königlich preussischen Monarchie.* Erfurt 1837, GIACCHIERI, P.: *Commentario degli ordini equestri esistenti negli Stati della Santa Chiesa.* Rome 1852, GIBSON, J. H.: *British War Medals and other Decorations Military and Naval.* London 1866 (2. vydanie 1880), PUCA, A.: *Gli ordini cavallereschi del regno d' Italia.* Napoli 1879 a mnohé ďalšie.

⁴⁶ Napríklad BERLIEN, S. H. F.: *Der Elefanten-Orden und seine Ritter.* Kobenhavn 1846, DELARBRE, C. A. J.: *La Légion d'honneur: histoire – organisation – administration.* Paris 1887. Niektoré ďalšie práce tohto typu sú uvedené v poznámke č. 70.

vzdŕaľovali od faleristiky a uŕ sa ďalej nezaoberali insígniami.⁴⁷ V tomto období dochádzalo ku zvýšenému vydávaniu historických prameňov najrôznejšieho druhu, teda aj tých, ktoré nejakým spôsobom súviseli s faleristickým bádanim.

Dvadsiate storočie do faleristiky po formálnej stránke neprinieslo nič nové. Zvýšil sa počet vydaných prác s faleristickou tematikou, či to uŕ boli drobné štúdie alebo veľké monografie a popri numizmatických časopisoch sa začali vydávať aj špecializované faleristické časopisy. Ako problematickou sa ukázala kvalita niektorých prác – vďaka vydavateľským možnostiam sa na trh dostalo nielen množstvo vynikajúcich prác, ale aj mnoho takých, ktoré boli informačne takmer bezcenné. Práve v 20. storočí sa však po prvý raz objavila potreba pomenovania tejto disciplíny a začali sa klásť jej teoretické základy.⁴⁸

Uvedený stav nebol charakteristický iba pre západnú Európu, ale v plnej miere platil aj pre krajiny habsburskej monarchie. V Uhorsku sa prvé teoretické práce v porovnaní s inými regiónmi objavili relatívne neskoro. Aŕ koncom 18. storočia tlačou vyšla práca zaoberajúca sa problematikou jedného súčasného rádu a prvá práca zaoberajúca sa rádmi a ich insígniami v celoeurópskom kontexte vyšla v prvej polovici 18. storočia. Faleristika sa tu však plne realizovala predovšetkým vo svojej praktickej rovine.

Uŕ v roku 1325 z iniciatívy Karola I. Róberta vznikla bratská milícia svätého Juraja, ktorá je doteraz najstarším doloženým laickým rytierskym rádom na európskom kontinente. Rád slúžil predovšetkým na podporu rytierskeho správania sa uhorskej šľachty, ako aj na upevnenie spojenectva najvýznamnejších príslušníkov uhorskej šľachty s panovníkom a na odstránenie všetkých prípadných ohnísk vzájomných rozporov. Rád s veľkou pravdepodobnosťou preŕival eŕte aj za vlády Karolovho syna, Ľudovíta I. Veľkého a zanikol v období vnútorných bojov šľachty o zisk podielu na politickej moci po jeho smrti v roku 1382.

V poradí druhý laický rytiersky rád Lode zaloŕil málo významný uhorský panovník Karol II. Malý z Drača v čase svojej korunovácie za kráľa Neapolska (Kontinentálnej Sicílie) v roku 1381. Rád predstavoval exkluzívnu šľachtickú spoločnosť, vytvorenú pre podporu služieb jej rádovému suverénovi a zakladateľovi predovšetkým v oblasti politiky a vojenstva. Rád Lode plnil (či skôr mal plniť) úlohy

---

⁴⁷ Napríklad MICHELET, J.: *Le procès des Templiers I. – II.* Paris 1841–1851, PORTER, W.: *The History of the Knights of Malta.* London 1883, DAMBREVILLE, E.: *Abrégé chronologique de l'histoire des ordres de chevalerie depuis d'ordre de St. Jean de Jérusalem ou de Malte, en 1113, jusqu' à l'ordre royal de Hollande en 1807.* Paris 1807, MILLAUER, M.: *Der deutsche Ritterorden in Böhmen.* Prag 1832, HANSON, L.: *An accurate historical account of all the orders of knighthood at present existing in Europe. To which are prefixed a critical dissertation upon the ancient and present state of those equestrian institutions and a prefatory discourse on the origin of knighthood in general.* London 1802 a mnohé ďalšie.

⁴⁸ Keďže ku vzniku pomenovania faleristiky došlo v bývalom Česko-Slovensku, uvedenou problematikou sa budeme podrobnejšie zaoberať v druhej časti našej štúdie.

elitného vojenského zboru a politického klubu alebo politickej strany. Keďže však jestvoval iba krátkych päť rokov, je otázne, či dokázal plniť zakladateľove predstavy, alebo či dokonca vykonával požadované funkcie v búrlivom období Karolových zápasov o záchranu svojho neapolského trónu a o zisk uhorského trónu. Tiež nie je zrejmé, či sa Karolovi podarilo rád čo i len sčasti preniesť do uhorského prostredia, pretože by mu mohol pomôcť pri získavaní potrebných politických spojencov, aj keď krátkosť času jeho uhorskej vlády takéto využitie rádu zrejme vôbec neumožnila.

Koncom roka 1408 bol založený Dračí rád. Vznikol v počiatočných búrlivých rokoch uhorskej vlády Žigmunda Luxemburského, ktoré sa odohrávali v znamení dramatického zápasu o udržanie si uhorského kráľovského trónu. Rád vznikol ako formálne odôvodnenie existencie barónskej ligy Gorjanský – Celjský, ktorej členom sa stal aj uhorský panovník. Silná barónska skupina predstavovala významnú politickú a vojenskú silu, o ktorú sa panovník mohol bez obáv opierať, ale ktorej dal zároveň voľnú ruku v správe krajiny a on sám sa už venoval takmer výlučne zahraničnej politike. Rád neskôr jeho zakladateľ používal aj ako vynikajúci diplomatický prostriedok pri svojich rozsiahlych politických aktivitách, ktoré výrazne presahovali rozmer uhorského kráľovstva. Po Žigmundovej smrti v roku 1437 rád nezanikol, ale v udeľovaní rádových insígnií pokračovali aj ďalší, a to nielen uhorskí panovníci – Albrecht II., Fridrich III. a Matej Korvín.

V roku 1433 založil habsburský vojvoda Albrecht V. Veľkodušný, ktorý sa od roku 1438 na krátku dobu stal uhorským panovníkom, svoj vlastný laický rytiersky rád Poslušnosti alebo Bielej orlice. Aj tento rád bol založený primárne na podporu politických cieľov zakladateľa, či už boli výslovne proklamované alebo nie. Hoci v stanovách rádu azda z dôvodov absencie preambuly nie je explicitne vyjadrené poslanie tejto rytierskej spoločnosti, z kontextu vyplýva, že vojvoda založil rád predovšetkým na obranu cirkvi, proti svojim nepriateľom a proti nepriateľom kresťanstva z Čiech a Moravy. Uvedené poslanie rádu bez ohľadu na jeho skutočné vojenské možnosti plne korešpondovalo s vojvodovou cirkevnou politikou, usilujúcou sa o reformu a povznesenie cirkvi, v ktorej dôležité miesto zaujímal práve ozbrojený boj s husitmi.

Jeden z najznámejších a najpopulárnejších laických rytierskych rádov, rád Zlatého rúna, svoj najväčší rozkvet zažíval na burgundskom panovníckom dvore a do Uhorska bol importovaný až dlho po odznení vlny popularity laických rytierskych rádov. Pretože sa rakúska odnož pôvodne jednotného rádu navyše viazala na osobu uhorského panovníka z radov príslušníkov habsburskej dynastie, rád sa nikdy plne nezžil s domácim prostredím. Čistú podobu rytierskeho rádu najvyššej kategórie si rád Zlatého rúna udržiaval až do polovice 16. storočia. Jeho vtedajší suverén, španielsky kráľ Filip II. od roku 1559 prestal zvolávať pravidelné zasadania rádu (kapituly) a tento sa postupne transformoval z rytierskej spoločnosti s jasne defino-

vanými politickými cieľmi na inštitút, ktorého zmyslom bolo už len poskytovanie najvyšších formálnych pôct a v takejto podobe rád prežil dodnes.

Posledný uhorský rád prešiel v priebehu niekoľkých storočí dlhú vývinovú cestu z čestného pseudorádu až po panovnícky rád, ktorý sa však etabloval až v posledných dňoch existencie monarchie a preto onedlho zanikol spolu s ňou. Ide o rád Zlatej ostrohy. Pravdepodobne od začiatku 14. storočia sa s nástupom anjouvskej dynastie na uhorský kráľovský trón zaviedol pravidelný zvyk pasovania rytierov v priebehu kráľovskej korunovácie. Noví rytieri sa spočiatku neodlišovali od iných rytierov, ale neskôr sa začali nazývať Zlatí rytieri, alebo sa o nich hovorilo ako o ráde rytierov Zlatej ostrohy. Rád však v skutočnosti až do 20. storočia nejstvoval, rytieri neboli členmi žiadneho združenia s pevnými pravidlami a nemali ani žiadnu insígniu. Zmenu priniesla až korunovácia posledného uhorského kráľa Karola koncom decembra 1916, keď boli pasovaní noví rytieri, pre ktorých boli v apríli roku 1918 zriadené insígnie.⁴⁹

Nový európsky trend zakladania záslužných radov, ktorý vyvolalo založenie francúzskeho Radu svätého Ľudovíta v roku 1693, prenikol do Uhorska až v polovici 18. storočia. V roku 1757 Mária Terézia založila vojenský Rad Márie Terézie a v roku 1764 Rad svätého Štefana. Osobám občianskeho pôvodu Mária Terézia od 1. polovice 18. storočia udeľovala aj zlaté záslužné medaily⁵⁰ a jej syn Jozef v roku 1764 zriadil medailu, ktorá sa stala predchodkyňou vojenských vyznamenaní.⁵¹ Do konca existencie monarchie jestvoval väčší počet radov a množstvo najrôznejších dekorácií určených pre vojenské aj občianske osoby⁵² a v rámci celej monarchie (predovšetkým však v nemecky hovoriacich krajinách) postupne dochádzalo aj k publikovaniu teoretických prác o ich insígniách.

---

⁴⁹ K tejto problematike pozri podrobnejšie GRAUS, I.: Laické rytierske rády v Uhorsku 14.–20. storočia. (Stav a perspektívy výskumu). *Vojenská história* 3, 1999, č. 2, v tlači.

⁵⁰ MÜLLER, H. T.: Die Zivilen Dekorationen der Monarchie. In: STOLZER, J., STEEB, Ch. (ed): *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Graz 1996, s. 287.

⁵¹ SCHWARZ, W. A.: Die militärischen Dekorationen der Monarchie. In: STOLZER, J., STEEB, Ch. (ed): *Österreichs Orden...*, s. 229.

⁵² V tejto súvislosti je na tomto mieste potrebné poopraviť tradovaný názor, že za monarchie sa vyznamenania udeľovali veľmi často. V skutočnosti bolo v Rakúsko-Uhorsku v roku 1912 (čiže v bežnom roku v mierovom stave) udelených na 51,83 miliónov obyvateľov celkom 1 060 radov. Oproti tomu za Rakúskej republiky v roku 1982 bolo na 7,56 miliónov obyvateľov udelených 1 031 radov. (LAICH, M.: *Altösterreichische Ehrungen – Auszeichnungen des Bundes*. Innsbruck – Wien 1993; recenzia HRDÝ, J. L. in *Signum* III, 1999, č. 5, s. 116–117).

AN OUTLINE OF THE DEVELOPMENT OF PHALERISTIC RESEARCH
WITH THE SPECIAL REGARD TO SLOVAKIA (PART ONE, 15TH–19TH CENTURIES)

Igor Graus

Even at the end of 15th century there occurred the first theoretical works dealing with the problem of classification of knight orders and their insignia. 17th century was more productive period for phaleristic studia but the results were almost uniform. There were typical uncritical adoption of older opinions and absent or minimum source work, spreading of many unverified inaccuracies. The writer often fabled instead of searching for sources. Quantity raise in number of publications in 18th century did not bring the necessary quality changes. This period brought deeper differences among the works dealing with the search of insignia and history of their originators and historical works dealing with political history of the different orders or those dealing with more general aspects of the problem. In the same time there occurred the first source editions concerning the problem of orders.

In 19th century there were published many phaleristic books of different contents, extent and of course quality. There was been definitely profiled the so called phaleristic literature. The works of this type preferred the certain scheme and consisted of the part concerning the general development of insignia and the part concerning the certain insignia presented according to the states. This part of the publication presented brief history of the state, the reasons of the origin of an order or distinction, description of insignia and its drawing. There existed the monographies dealing with one particular order or distinction or distinction of a certain county or lists of people awarded by insignia of the particular distinction. These publications were later transformed to the collection manuals or catalogues where the description of the distinctions with the stress on various differences and varieties was preferred to historical background of the origin and function of the distinction.

Translated by Ema Draškabová

MAĎARIZÁCIA ŠKOLSTVA VO ZVOLENSKEJ ŽUPE Z POHĽADU ARCHÍVNYCH DOKUMENTOV (1867–1918)

JÚLIUS VALACH

Valach, J.: Hungarianization of education in Zvolen County reflected in archival documents (1867–1918). Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 1, 2000, p. 104–116

Based on several archival fonds of the given period the author traces the exact data proving systematic administrative activities of Zvolen County and other offices to the Slovak teachers as well as hungarianization of basic schools in different villages of the County. Slovakia. History of education.

PhDr. Július Valach, CSc., Štátny oblastný archív, Komenského 26, 974 01 Banská Bystrica

Vo Zvolenskej župe majú najstaršie školské dejiny mestá Banská Bystrica a Brezno. Už v 13. storočí v Banskej Bystrici pôsobila farská škola. V 14. storočí tu už bola mestská škola, z ktorej sa v časoch reformácie v 16. storočí rozvinula evanjelická latinská škola. Škola sa stala známou v 16. a 17. storočí zásluhou rektorov M. Freundta, A. Schremmela, P. Halvepapiusa, J. Duchoňa, ktorí pre ňu vypracovali školské a študijné poriadky. Rektor J. Büiringel okolo roku 1646 propagoval už Komenského vyučovacie metódy. Popri evanjelickej mestskej latinskej škole v 16. storočí v Banskej Bystrici pôsobila aj nižšia nemecká škola. Jezuiti v roku 1648 založili gymnázium.

V Brezne pravdepodobne existovala farská škola v 15. storočí, ktorá sa v roku 1563 stala mestskou evanjelickou latinskou školou a táto zanikla v roku 1709. Na škole v rokoch 1659–1662 pôsobil I. Caban. V roku 1674 založili piaristi v Brezne nižšie gymnázium, ktoré pôsobilo do roku 1854.

Zo 16. storočia sú podklady o školách v Ľubietovej r. 1527 a v Ponikách r. 1567. V 17. storočí existovali školy aj v horehronských obciach a v 18. storočí pôsobili ľudové školy skoro v každej obci Zvolenskej župy.

Evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici, ktoré sa vyvinulo z mestskej latinskej školy, sa stalo známym v 18. storočí, keď tu pôsobili rektori M. Bel, J. Pilárik, A. Lovich a iní. Katolícke gymnázium v Banskej Bystrici dosiahlo svoj rozkvet v polovici 19. storočia, keď sa Banská Bystrica zásluhou biskupa Štefana Moyzesa stala jedným z centier slovenských národných snáh. Po Thunovej reforme v roku 1849 vymohli slovenskí národní činitelia vymenovanie slovenských a českých profesorov na gymnáziu – M. Čulena, J. Gotčara, J. Gerometta, J. Slotta, V. Zengera, V. Vlčeka a J. Kořínka. Po Októbrovom diplome 1860 sa na gymnáziu zvýšil maďarizačný tlak. Po zákroku Štefana Moyzesa sa gymnázium v roku 1862 poslovenčilo a prišli ďalší profesori F. Červeň, P. Mráz, J. Loos, E. Černý, J. B. Klemens a riaditeľom sa stal M. Čulen. Profesori gymnázia písali slovenské učebnice,

ktoré sa používali aj na iných školách. Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní r. 1867 obvinili školu zo šírenia panslavizmu, slovenských profesorov prepustili a nahradili profesormi maďarskej národnosti, ktorí boli ochotnými nástrojmi maďarizácie.

V Brezne v polovici 19. storočia bola založená nedeľná opakovacia škola, v roku 1858 evanjelická ľudová škola, v roku 1884 meštianska škola a v roku 1895 dvojročná roľnícka škola.

V Banskej Bystrici v roku 1829 bola založená prvá materská škola na území Slovenska. Prudký hospodársky rast Banskej Bystrice v 19. storočí dal podnet na založenie ďalších škôl, a to obchodnej, vyššej dievčenskej, kovrobotnej a dvoch meštianskych škôl.¹

Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní sa v Uhorsku školstvo riadilo Zákonným článkom 38 z roku 1868. Je pravda, že § 14. zák. čl. 44 z roku 1868 hovoril, že v základnom školstve mohli cirkevné obce určovať vyučovaciu reč svojich škôl. Od počiatku sa ale toto nariadenie vôbec nedodržiavalo a uhorský snem zákonom č. 18 z roku 1879 uviedol povinné vyučovanie maďarčiny vo všetkých ľudových školách s maďarizačnou tendenciou. Meštianske školy, ktoré vznikali po roku 1868, boli výlučne maďarské. Vlastivedné predmety na ľudových školách boli upravené z hľadiska potrieb maďarizačnej školskej politiky. Slovenskí žiaci v zmysle nacionalisticky zameranej maďarskej historiografie sa nič nedozvedeli o dejinách Slovákov, a aj pri výučbe reálnych predmetov sa poukazovalo na prednosti maďarskej rasy, ktorá sa označovala za vzor, a o nemaďarských národoch v rámci Uhorska sa hovorilo odsudzujúco a pejoratívne.

Maďarizácia v školstve zapríčinila odstraňovanie starších učiteľov, ktorí sa nemohli alebo nechceli podriať maďarizačným praktikám školských úradov. V každej župe školský inšpektor dozeral na učiteľov, aby neprekážali pri uskutočňovaní maďarských opatrení školskej správy. V národnostne exponovaných krajoch vláda vo zvýšenej miere budovala štátne ľudové školy a zároveň vyvíjala tlak na zoštatňovanie obecných a cirkevných škôl.

K maďarizácii školstva v skúmanom období vo Zvolenskej župe nám poskytuje archívny materiál z fondov Hlavnožupanské písomnosti Zvolenskej župy 1865–1919, Hlavnožupanské dôverné písomnosti Zvolenskej župy 1882–1909, Zvolenská župa – podžupanské písomnosti 1867–1918, Podžupanské prezidiálne písomnosti Zvolenskej župy 1884–1918, Verejnoprávny výbor Zvolenskej župy 1876–1919 (1927) a Služnovský úrad v Banskej Bystrici 1898–1922.

V roku 1867 sa Zvolenská župa sústredila na sledovanie „panslavistickej“ propagandy a letákov,² v nasledujúcom roku župa svojou autoritou presadzovala

¹ Historický zborník kraja IV. Banská Bystrica 1968; 35 rokov Banskobystrického okresu. Martin 1979; STROGOŇ, T. – CACH, J. – MATEJ, J. – SCHUBERT, J.: Dejiny školstva a pedagogiky. Bratislava 1981.

² Štátny oblastný archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠOBA v B. Bystrici), fond Zvolenská župa – podžupanské písomnosti 1867–1918 (ďalej ZŽ, Pd. p.), č. 451/1867.

u úradníkov a učiteľov peňažné zbierky na stavbu pomníka Alexandra Petófiho v Budapešti.³ Zároveň sa začína v rokoch 1867⁴ až 1870⁵ tlak na učiteľov na zmenu priezvisk, konkrétnejšie na pomadžarčovanie svojich slovenských. Župa začína pravidelne viesť samostatnú evidenciu zmien priezvisk. V roku 1871 Zvolenská župa zaviedla vyšetrovanie rím. kat. učiteľa Antona Horčina vo Sv. Jakube, formálne pre neplnenie služobných povinností, avšak išlo o neplnenie si požadovaných maďarizačných činností na škole i v obci.⁶ V roku 1872 nasledoval zákaz rozširovania brožúry vydané v Martine od Gustáva Izáka Naučenie o voľbe ablegátov⁷ a to nie len pre učiteľov.

V roku 1874 podžupan Zvolenskej župy vyšetroval a riešil pôsobenie slovenskej nelegálnej školy v sklárni v Hriňovej⁸ a v nasledujúcom roku vydal zákaz používať v školách učebnicu Andreja Radlinského Dejepis Uhorska všeobecný a zvláštny⁹ a zabavil slovenské učebnice u rím. kat. učiteľa Augusta Pitloviča v Hornej Lehotě¹⁰. Verejnoprávny výbor Zvolenskej župy v roku 1876 sa zaoberal protimaďarskou náladou u obyvateľstva v osade Krám, kde bola zriadená štátna ľudová škola¹¹ a v roku 1877 vydal zoznam zakázaných učebníc pre ľudové a meštianske školy.¹² V tom istom roku podžupan vydal zákaz podomového predaja učebníc zemepisu a dejepisu srbského národa,¹³ ako aj zákaz používania učebnice od Františka Sasinka Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska. V roku 1878 ministerstvo vnútra dalo pokyn sadzačom v tlačiarňach v Banskej Štiavnici a v Banskej Bystrici, aby odopreli vytlačenie slovenského časopisu Perún od „panslavistického“ advokáta Františka Kabinu¹³ a zákaz predaja slovenskej politickej, historickej literatúry a beletrie.¹⁴ Zároveň župa zaviedla šetrenie proti maďarskej činnosti učiteľov štátnych evanjelických ľudových škôl Zvolenského seniorátu¹⁵ a vydala zákaz na používanie školskej

---

³ Tamže, č. 132/1868

⁴ Tamže, č. 71/1868.

⁵ Tamže, č. 60/1870.

⁶ Tamže, č. 244/1871.

⁷ Tamže, č. 146/1872.

⁸ Tamže, č. 206/1874.

⁹ Tamže, č. 265//1875.

¹⁰ Tamže, č. 269/1875.

¹¹ ŠOBA v B. Bystrici, fond Verejnoprávny výbor Zvolenskej župy 1876–1919 (1927), (ďalej VV, ZŽ, č. 94/1876.

¹² Tamže, č. 411/1877.

¹³ ŠOBA v B. Bystrici, fond ZŽ, Pd. p., č. 280/1878.

¹⁴ Tamže, č. 317/1878.

¹⁵ Tamže, č. 443/1878.

nástennej mapy – Školská mapa Knežstva, Stare i Vojvodina v školách v Uhorsku.¹⁶

Systematické administratívne pôsobenie župy na slovenských učiteľov a ďalších štátnych zamestnancov nám podrobne podáva výkaz zmeny priezvisk a ich po-maďarčovanie za druhý polrok 1879.¹⁷ V roku 1880 reagovalo ministerstvo vnútra spoločne so župou na výzvy zverejnené v ruských denníkoch adresované Slovákom na „horniakoch“ na vystaňovanie do Ruska¹⁸ a v ďalšom roku sa realizovalo odmeňovanie učiteľov slovenských ľudových škôl na „horniakoch“ za iniciatívu pri výučbe maďarského jazyka.¹⁹ V tom istom roku sa v archívnom materiáli stretávame so správami o „protimaďarskej“ činnosti učiteľov v obciach Dobroč, Lopej a Polhora.²⁰

V roku 1882 sa z hlavnožupanských dôverných písomností Zvolenskej župy dozvedáme, že minister vnútra žiada hlavného župana Zvolenskej župy sledovať Mateja Kundratha, Daniela Bodického a Jána Filipesa, vylúčených študentov ev. lýcea v Prešove pre protištátnu „panslavistickú“ činnosť.²¹ Ministerstvo vnútra dňa 12. júna 1883 žiada hlavného župana Zvolenskej župy o opätovné vyšetrenie politickej spoľahlivosti Dr. Juraja Gondu, profesora náboženstva v Banskej Bystrici.²² V roku 1884 sa župa zaoberala poštátnením cirkevných ľudových škôl a peňažnými odmenami pre zaslúžilých učiteľov maďarského jazyka na ľudových školách na „horniakoch“.²³ V nasledujúcom roku to bolo nariadenie ministerstva školstva pre učiteľov na školách všetkých stupňov dotýkajúce sa osvojenia si maďarčiny slovom a písmom.²⁴

V roku 1885 ministerstvo vnútra prikazuje župám zabaviť slovenský spevník Venček slovenských národných piesní a upozorňuje na hnutie presídľovania Slovákov do Ruska.²⁵ Zároveň župa vymáhala školné a stravné poplatky od študentov zrušeného slovenského gymnázia v Revúcej.²⁶

---

¹⁶ ŠOBA v Banskej Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 467/1878.

¹⁷ ŠOBA v B. Bystrici, fond ZŽ, Pd. p., č. 339/1879.

¹⁸ Tamže, č. 62/1880.

¹⁹ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 128/1881.

²⁰ Tamže, č. 536/1881.

²¹ ŠOBA v B. Bystrici, fond Hlavnožupanské dôverné písomnosti Zvolenskej župy 1882–1909 (ďalej HDP, ZŽ), č. 1/1882 prez.

²² Tamže, č. 57/1883 prez.

²³ Tamže, č. 315/1883 prez.

²⁴ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 575/1885

²⁵ ŠOBA v B. Bystrici, fond Hlavnožupanské písomnosti Zvolenskej župy 1865–1919 (ďalej HP, ZŽ), šk. č. 1/1885.

²⁶ ŠOBA v B. Bystrici, fond ZŽ, Pd. p., č. 970/1885.

V roku 1886 sa v písomnostiach župy nachádza zoznam zakázaných školských učebníc a vylúčených žiakov pre ich „panslavistické“ zmýšľanie.²⁷ Dňa 10. mája 1886 ministerstvo vnútra upozorňuje hlavného župana na cestu „panslavistických agitátorov“ profesora Alexa Leonidoviča Petreva z Petrohradu a profesora Budiloviča z Varšavy do Uhorska. Menovaných treba sledovať a zabrániť im „v protištátnej“ činnosti.²⁸ V ďalšom roku nachádzame podklady k peňažným pokutám za vymeskanie školskej dochádzky v ľudových školách na území Zvolenskej župy²⁹ a zoznam zakázaných učebníc ľudových škôl.³⁰ Prísne sa sledovali návštevy z Ruska a Čiech u učiteľov ľudových škôl, o ktorých materiál hovorí ako „panslávskych agitátoroch“.³¹

V roku 1888 župa venovala pozornosť zoznamu zakázaných máp a školských učebníc³² a sledovala spojenie medzi francúzskymi bonapartistami a učiteľmi na Slovensku.³³ V nasledujúcom roku obežník ministerstva vnútra zakazuje písať krstné mená v inom jazyku okrem maďarčiny³⁴ a venuje sa pozornosť zoznamu povolených a zakázaných školských učebníc.³⁵ Zároveň z Budapešti bola zaslaná príručka pre maďarizáciu priezvisk.³⁶

Poštátňovanie ľudových škôl sa začína vo fondoch objavovať v roku 1890³⁷ a v nasledujúcom roku štátne príspevky na údržbu poštátnených cirkevných a obecných ľudových škôl.³⁸ Dňa 15. 3. 1893 zaslal podžupan politický posudok hlavnému županovi Zvolenskej župy, týkajúci sa profesora náboženstva Rudolfa Boboka v Banskej Bystrici.³⁹ V roku 1893 sa župa zaoberala pátraním po rozširovateľoch letáka Hlas k rodičom slovenským a vydala zákaz jeho rozširovania a žiadala vyhotoviť správy o jeho zhabaní.⁴⁰ Schválila tiež návrh stavby meštianskej školy vo Zvolene⁴¹ a v roku 1894 venovala pozornosť zriaďovaniu a vybaveniu nových učeb-

---

²⁷ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 498/1886.

²⁸ ŠOBA v B. Bystrici, fond HDP, ZŽ, č. 3/1886 prez.

²⁹ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 74/1887.

³⁰ Tamže, č. 522/1887.

³¹ ŠOBA v B. Bystrici, fond HP, ZŽ, č. šk. 1/1887.

³² ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 504/1888.

³³ ŠOBA v B. Bystrici, fond HDP, ZŽ, č. šk. 1/1888.

³⁴ Tamže, č. šk. 1/1889.

³⁵ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 32/1889.

³⁶ ŠOBA v B. Bystrici, fond ZŽ, Pd. p., č. 2782/1889.

³⁷ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 688/1890.

³⁸ Tamže, č. 236/1891.

³⁹ ŠOBA v B. Bystrici, fond HDP, ZŽ, č. 13/1892.

⁴⁰ ŠOBA v B. Bystrici, fond ZŽ, Pd. p., č. 4321/1893.

⁴¹ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 1004/1893.

ní.⁴² Zároveň sa v nasledujúcom roku župa zaoberala opatreniami proti nekvalifikovaným učiteľom, najmä takým, ktorí neovládajú maďarský jazyk.⁴³ Ministerstvo vnútra žiada od hlavného župana správu o nálade medzi učiteľmi a obyvateľstvom v župe pri príležitosti konania národnostného kongresu slovenskej, rumunskej a srb-skej menšiny, ktorý sa konal v Budapešti 10. augusta 1895.⁴⁴

Ministerstvo poľnohospodárstva žiada 22. augusta 1896 hlavného župana o vyjadrenie k žiadosti ľudovej školy v Medzibrode o pridelenie stavebného dreva zdarma na opravu školy.⁴⁵ Dňa 21. augusta 1896 žiada ministerstvo poľnohospodárstva hlavného župana o politický posudok na evanjelického učiteľa v Jakube, ktorý poslal žiadosť o bezplatné pridelenie palivového dreva pre miestny mládežnícky krúžok.⁴⁶ Pozornosť venovali aj rozpočtom škôl na území župy.⁴⁷ Ministerstvo vnútra žiada 17. decembra 1897 hlavného župana, aby podal správu o politickej orientácii obyvateľstva obcí Dubová, Nemecká a Zámotie, ktoré si podali žiadosť o bezplatné stavebné drevo na stavbu učiteľských bytov.⁴⁸ Prebiehalo šetrenie „panslavistickej“ činnosti katolíckeho učiteľa Jozefa Bednárika v Hornej Lehote.⁴⁹

V roku 1898 Zvolenská župa vydala zákaz používať učebnice Dejepis český v obrazích pro mládež československou a Ruský šlabikár⁵⁰ a riešila žiadosť vnukov K. Kuzmányho o prepustenie zo štátneho zväzku.⁵¹ Z Budapešti prišla ďalšia Príručka pre pomadžarčovanie priezvisk.⁵² Sledovala sa politická činnosť Jána Vajcika, učiteľa z Kordík.⁵³ Ministerský predseda žiada 29. januára 1898 hlavného župana propagovať vládne noviny – Slovenské noviny a Opravdivý kresťan medzi slovenskými učiteľmi.⁵⁴ Ministerstvo poľnohospodárstva žiada 4. septembra 1900 politický posudok na katolíckeho učiteľa Júliusa Tomkuljaka v Lopeji⁵⁵ a 3. novembra 1900 žiada hlavného župana o politický posudok na profesora katolíckeho gymnázia

---

⁴² Tamže, č. 898/1894.

⁴³ Tamže, č. 462/1895.

⁴⁴ ŠOBA v B. Bystrici, fond HDP, ZŽ, č. 12/1895.

⁴⁵ Tamže, č. 27/1896 prez.

⁴⁶ Tamže, č. 28/1896 prez.

⁴⁷ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 757/1896.

⁴⁸ ŠOBA v B. Bystrici, fond HDP, ZŽ, č. 325/1897.

⁴⁹ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 124/1897.

⁵⁰ Tamže, č. 910/1898.

⁵¹ Tamže, č. 1397/1898.

⁵² ŠOBA v B. Bystrici, fond ZŽ, Pd. p., č. 2782/1898.

⁵³ ŠOBA v B. Bystrici, fond Služnovský úrad v Banskej Bystrici 1898–1922, (ďalej SU, BB) č. 22/1898 prez.

⁵⁴ ŠOBA v B. Bystrici, fond HDP, ZŽ, č. 7/1898 prez.

⁵⁵ Tamže, č. 47/1900 prez.

v Banskej Bystrici Ľudovíta Klímu.⁵⁶ V roku 1901 župa zamietla žiadosť Ondreja Mateička a spoločníkov o usporiadanie slovenského divadelného predstavenia v Brezne.⁵⁷ Dňa 28. februára 1901 hlavný župan žiada banskobystrického slúžneho o posudok na politické presvedčenie Jána Škodu, katolíckeho učiteľa v Badíne⁵⁸ a sleduje sa politická činnosť Jána Pontúcha, učiteľa v Motyčkách.⁵⁹ Hlavný slúžny zaslal politický posudok na katolíckeho učiteľa v Badíne Jána Škodu.⁶⁰ Dňa 10. mája 1901 podžupan informuje hlavného župana o národnostnom hnutí a „panslavizme“ v župe v súvislosti s nadchádzajúcim kongresom slovenských študentov v Prahe.⁶¹ Banskobystrický hlavný slúžny posielala 27. augusta 1901 hlavnému županovi politický posudok na Jána Pontúcha, katolíckeho učiteľa v Môt'ovej.⁶²

Hlavný slúžny zo Zvolenskej Slatiny posielala 10. marca hlavnému županovi politický posudok na miestneho učiteľa Viktora Zufku, obvineného „z panslavistickej“ činnosti.⁶³ Ministerstvo školstva oznamuje 23. mája 1902 hlavnému županovi, že zaslalo župnému školskému inšpektorovi pokyny týkajúce sa opatrení proti činnosti spolku československej jednoty.⁶⁴ Ministerstvo školstva žiada 23. augusta 1902 hlavného župana Zvolenskej župy, aby zaviedol vyšetrovanie proti suspendovanému učiteľovi Ondrejovi Kachničovi v Brezne pre jeho „panslavistickú“ činnosť.⁶⁵ Ministerstvo vnútra žiada 3. septembra 1902 hlavného župana, aby bolo zistené, ktorým občanom „panslavistického“ zmýšľania bolo udelené štipendium od Slovenského národného spolku v Amerike.⁶⁶ Hlavný slúžny v Brezne posielala 11. decembra 1902 hlavnému županovi politický posudok na Jána Gašparíka, katolíckeho učiteľa v Budči.⁶⁷ Župa venovala pozornosť maďarizácii ľudových škôl⁶⁸ a zavedeniu šesťročnej výučby na ľudových školách.⁶⁹

Ministerstvo poľnohospodárstva žiada župu 30. mája 1903 o politický posudok na učiteľa Jakuba Valla v Bacúchu.⁷⁰ Okrem toho župa riešila poštátnenie ľudovej

---

⁵⁶ Tamže, č. 73/1900 prez.

⁵⁷ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 357/1901.

⁵⁸ ŠOBA v B. Bystrici, fond SU, BB, č. 3/1901 prez.

⁵⁹ Tamže, č. 27/1901 prez.

⁶⁰ ŠOBA v B. Bystrici, fond HDP, ZŽ, č. 15/1901 prez.

⁶¹ Tamže, č. 40/1901 prez.

⁶² Tamže, č. 63/1901 prez.

⁶³ Tamže, č. 25/1902 prez.

⁶⁴ Tamže, č. 54/1902 prez.

⁶⁵ Tamže, č. 77/1092 prez.

⁶⁶ Tamže, č. 81/1092 prez.

⁶⁷ Tamže, č. 137/1902 prez.

⁶⁸ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 749/1902.

⁶⁹ Tamže, č. 1002/1902.

⁷⁰ ŠOBA v B. Bystrica, fond HDP, ZŽ, č. 50/1903 prez.

školy v Hradi, ⁷¹ zakázala používať školské mapy Austro-Uhorskej Bosny i Hercegoviny, ⁷² a riešila tiež disciplinárne záležitosti učiteľov. ⁷³ V tomto roku sa začalo vydávanie mesačníka Magyar iskola v Banskej Bystrici. ⁷⁴ Brezniansky hlavný slúžny oznamuje 7. marca 1904 hlavnému županovi, že Imrich Černý, učiteľ v Hornej Lehote bol z politických dôvodov preložený do Bacúcha. ⁷⁵ Zvolenský hlavný slúžny posielal 3. októbra 1904 hlavnému županovi politický posudok na Rudolfa Šimkoviča, evanjelického učiteľa v Lukavici. ⁷⁶ Brezniansky hlavný slúžny posielal 20. decembra 1904 hlavnému županovi politický posudok na Jozefa Sopku, učiteľa v Lopeji. ⁷⁷ Sledovali sa osoby s „panslavistickou“ a protivlasteneckou činnosťou, ktoré sú zamestnané vo verejných službách. ⁷⁸ Zvolenská župa venovala pozornosť účtom a rozpočtom škôl a škôlok, štátnym príspevkom pre učiteľov, správe školského inšpektorátu o dochádzke a prospechu na školách, peňažným pokutám za vymieškanie školskej dochádzky, ⁷⁹ ako aj poštatňovaniu cirkevných škôl. ⁸⁰ Taktiež sa vydal zákaz vydávania pracovných knížiek školopovinným deťom. ⁸¹

Brezniansky hlavný slúžny posielal 30. augusta 1905 hlavnému županovi politický posudok na Jána Bullu, učiteľa v Jaseni ⁸² a sleduje sa dodržiavanie povinného vyučovania maďarského jazyka na nemaďarských školách. ⁸³ V roku 1906 predstavenstvo Zvolenskej župy zaslalo ďakovný list ministrovi vnútra Júliusovi Andrássymu za jeho prejav v parlamente, v ktorom ostro vystúpil proti slovenskej národnosti a navrhoval zrušenie zákona o národnostiach. ⁸⁴ Ministerstvo školstva dňa 2. novembra 1907 zaslalo pokyny hlavnému županovi týkajúce sa obsadenia miest maďarskými učiteľmi v obciach, kde väčšinu tvorí slovenské obyvateľstvo. ⁸⁵ Ministerstvo školstva oznamuje 8. decembra 1907 hlavnému županovi Zvolenskej župy, že požiadalo evanjelického biskupa v Banskej Bystrici o suspendovanie učiteľa a kantora na ľudovej škole v Brezne Mateja Nováka pre jeho sympatie k „pan-

---

⁷¹ ŠOBA v B. Bystrica, fond VV, ZŽ, č. 291/1903.

⁷² Tamže, č. 445/1903.

⁷³ Tamže, č. 101/1903.

⁷⁴ ŠOBA v B. Bystrica, fond ZŽ, Pd. p., č. 660/1903.

⁷⁵ ŠOBA v B. Bystrica, fond HDP, ZŽ, č. 36/1904 prez.

⁷⁶ Tamže, č. 121/1904 prez.

⁷⁷ Tamže, č. 137/1094 prez.

⁷⁸ ŠOBA v B. Bystrici fond SU, BB, č. 13/1904 prez.

⁷⁹ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 133/1904.

⁸⁰ Tamže, č. 1397/1904.

⁸¹ ŠOBA v B. Bystrici, fond ZŽ, Pd. p., č. 1816/1904.

⁸² ŠOBA v B. Bystrici, fond HDP, ZŽ, č. 69/1905 prez.

⁸³ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 1194/1905.

⁸⁴ ŠOBA v B. Bystrici, fond ZŽ, Pd. p., č. 8437/1906.

⁸⁵ ŠOBA v B. Bystrici, fond HDP, ZŽ, č. 125/1907 prez.

slavizmu“.⁸⁶ Župa vyhlásila sledovanie Ferdinanda Dúbravského, bývalého dopisovateľa Národných novín, ktorý usporadúva finančnú zbierku v Čechách a na Morave na zriadenie slovenskej školy v Trenčianskej župe.⁸⁷ Zvolenská župa sa zaoberala návrhom zákona na zavedenie maďarčiny ako povinného vyučovacieho jazyka vo všetkých školách Uhorska,⁸⁸ prikázala povinné označovanie firemných tabúl na území župy výlučne v reči maďarskej,⁸⁹ poštátnila zvyšok existujúcich cirkevných škôl.⁹⁰ Riešila vládne nariadenia v súvislosti s presunmi slovenského obyvateľstva do málo obývaných území výlučne etnicky obývaných Maďarmi⁹¹ a udelila peňažné odmeny žiakom na ľudovej škole v Lopeji s veľmi dobrým prospechom z jazyka maďarského.⁹² Riešili sa aj sťažnosti učiteľov ľudových škôl v Povrazníku, Pliešovciach a Slovenskej Lupči na časté vymeškávanie dochádzky žiakov pre neznalosť maďarčiny ako vyučovacieho jazyka.⁹³

Banskobystrický hlavný slúžny posielal 16. apríla 1908 hlavnému županovi politický posudok na učiteľov Jána Vajcika a Júliusa Petku zo Španej Doliny.⁹⁴ Na území župy sa zriaďovali školy v záujme hájenia maďarských národných záujmov voči slovenskej národnostnej agitácii,⁹⁵ vykonal sa súpis žiakov nemaďarskej národnosti, ktorých rodičia si želajú výučbu na maďarských školách⁹⁶ a realizovali sa smernice na vyučovanie maďarského jazyka na školách mimo územia maďarského etnika.⁹⁷ Župa na to vypracovala opatrenia proti reemigrantom z Ameriky, ktorí propagujú národnostné hnutie Slovákov. V roku 1909 sa kontrolovala realizácia zavedenia maďarčiny ako vyučovacieho jazyka na všetkých školách v župe.⁹⁸ Župa si dala vyhotoviť menoslov letujúcich hostí v Banskej Bystrici.⁹⁹ Brezniansky hlavný slúžny posielal 2. augusta 1909 hlavnému županovi politický posudok na učiteľa Pavla Šinkoviča v Dolnej Lehote.¹⁰⁰

---

⁸⁶ Tamže, č. 138/1907 prez.

⁸⁷ ŠOBA v B. Bystrici, fond SU, BB, č. 39/1907 prez.

⁸⁸ ŠOBA v B. Bystrica, fond ZŽ, Pd. p., č. 882/1907.

⁸⁹ Tamže, č. 1080/1907.

⁹⁰ Tamže, č. 1321/1907.

⁹¹ Tamže, č. 1713/1907.

⁹² Tamže, č. 5578/1907.

⁹³ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 204/1907.

⁹⁴ ŠOBA v B. Bystrici, fond HDP, ZŽ, č. 77/1908 prez.

⁹⁵ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 316/1908.

⁹⁶ Tamže, č. 1317/1908.

⁹⁷ Tamže, č. 2186/1908.

⁹⁸ Tamže, č. 275/1909.

⁹⁹ ŠOBA v B. Bystrici, fond HP, ZŽ, č. šk. 58/1909.

¹⁰⁰ ŠOBA v B. Bystrici, fond HDP, ZŽ, č. 136/1909 prez.

V roku 1911 sa rozšíril medzi školskou mládežou trachom, najmä v Sebedíne.¹⁰¹ V nasledujúcom roku sa na území župy systematicky zakladajú materské škôlky so zameraním osvojovania si maďarčiny u slovenských detí v predškolskom veku.¹⁰² Organizovali a zriaďovali sa kurzy pre analfabetov v reči maďarskej. Na podporu kurzov sa museli zapojiť aj učitelia ľudových škôl.¹⁰³ Župa po príslušnom výbere vyplácala mimoriadne drahotné prídavky pre učiteľov.¹⁰⁴ Ďalej boli požiadavky hlavného župana na hlavného slúžneho v Banskej Bystrici na vypracovanie posudku o spoľahlivosti a majetkových pomeroch na katolíckeho učiteľa Vojtecha Drozda v Hornej Mičinej, Emy Hevešovej, evanjelickej učiteľky v Dolnej Mičinej,¹⁰⁵ Aurela Roštára, učiteľa v Hriadli.¹⁰⁶ V roku 1913 bola požiadavka hlavného župana od hlavného slúžneho v Banskej Bystrici na vypracovanie posudku na evanjelického učiteľa Ondreja Zemku v Hronseku.¹⁰⁷ Zároveň župa vyrúbila finančné pokuty pre rodičov, ktorých deti vynechávajú školskú dochádzku.¹⁰⁸

Podobne aj v roku 1914 župa žiadala od Slúžnovského úradu v Banskej Bystrici posudky o spoľahlivosti na Antona Longauera, dočasného rím. kat. učiteľa na Donovaloch,¹⁰⁹ rím. kat. učiteľa Jozefa Moravčíka v Ponikách¹¹⁰ a katolíckeho učiteľa Michala Slávika v Ponikách.¹¹¹ Zisťovali sa údaje o počte žiakov a študentov, ktorí navštevujú základné školy v Čechách a na Morave a stredné priemyselné školy.¹¹² Župa venovala zvýšenú pozornosť sledovaniu hnutia za vyučovanie v jazyku slovenskom na školách vo Zvolenskej župe. Konkrétne to bola podpisová akcia na zavedenie slovenského vyučovacieho jazyka do škôl v júli 1914, a s tým súvisiace schôdzky po dedinách na okolí Banskej Bystrice, Zvolena. Podpisovú akciu organizovali a realizovali Ľ. Medvecký, M. Gavora, J. Drdoš a M. Bázlik.¹¹³

Vo vojnovom roku 1915 Zvolenská župa sledovala v maximálnej miere špiónov a na základe špionománie nemala čas sa venovať učiteľskej problematike. Všetci občania susedných štátov Rakúsko-Uhorska, okrem Nemecka, boli špióni. Sledovali sa aj občania USA, najmä novinári a pátralo sa po vojenských zbehoch a prebehli-

---

¹⁰¹ ŠOBA v B. Bystrici, fond ZŽ, Pd. p., č. 2247/1911.

¹⁰² Tamže, č. 8479/1911.

¹⁰³ ŠOBA v B. Bystrici, fond SU, BB, č. 35/1912 prez.

¹⁰⁴ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 1334/1912.

¹⁰⁵ ŠOBA v B. Bystrici, fond SU, BB, č. 31/1912 prez.

¹⁰⁶ Tamže, č. 33/1912 prez.

¹⁰⁷ Tamže, č. 39/1913 prez.

¹⁰⁸ ŠOBA v B. Bystrici, fond ZŽ. Pd. p., č. 4374/1913.

¹⁰⁹ ŠOBA v B. Bystrici, fond SU, BB, č. 9/1914 prez.

¹¹⁰ Tamže, č. 22/1914 prez.

¹¹¹ Tamže, č. 129/1914 prez.

¹¹² Tamže, č. 21/1914 prez.

¹¹³ Tamže, č. 30/1914 prez.

koch, podľa úradov potenciálnych špiónov. V roku 1916 sa sledovalo slovenské národné hnutie, ktoré v Uhorsku podľa župy opäť oživa¹¹⁴ a rozdeľovala sa vojnová finančná podpora učiteľom.¹¹⁵ V roku 1917 sa sledovali hromadné úteky dôstojníkov a poddôstojníkov rakúsko-uhorskej armády k nepriateľovi a sledovali vojakov, ktorí sú podozriví zo spolupráce s nepriateľom.¹¹⁶ Učiteľom boli rozdelené príspevky na ošatenie.¹¹⁷

V roku 1918 bola venovaná pozornosť zamestnávaniu vojnových invalidov učiteľov a rodinným prídavkom pre učiteľov.¹¹⁸ V júli 1918 župa vydala výzvu k učiteľom, notárom a profesorom, aby dementovali poplašné správy, ktoré sa šíria medzi ľuďmi.¹¹⁹ Koniec takému spôsobu činnosti Zvolenskej župy urobila Výzva Slovenskej národnej rady v Martine všetkým Slovákom, aby na rozkaz maďarskej vlády nenastúpili do maďarskej brannej moci.¹²⁰

Úsilie o násilnú asimiláciu, pomadžarčovanie Slovákov a iných nemaďarských národov, zvlášť tvrdým až barbarkým spôsobom v realizácii, mala za cieľ zabezpečiť veľkosť a prvenstvo Maďarov nad ostatnými národmi a národnosťami v Uhorsku. Maďarizácia vedená cez ekonomickú existenciu jednotlivcov veľmi poškodila a spomalila celkový vývoj slovenského národa. Vychádzala z prvých zákonných opatrení na podporu maďarizácie z rokov 1791–1792, týkajúcich sa zavádzania maďarčiny ako úradného jazyka v administratíve stolíc. Potreba maďarčiny ako úradnej reči v stoliciach sa oživovala aj na snemoch v rokoch 1802, 1805, 1807 a 1811–1812. Niektoré stolice už vtedy prekračovali zákon a žiadali, aby sa maďarský jazyk zavádzal aj do všetkých škôl a na uprázdnené učiteľské miesta sa prijímali len osoby, ktoré ovládajú maďarčinu. Pestovanie a šírenie maďarskej reči sa začalo stotožňovať s vlastenectvom, maďarčina sa považovala za národnú a štátnu reč celej uhorskej krajiny.

Novú etapu maďarizácie predznačili snemové rokovania v rokoch 1825–1827, 1830, 1836, 1839–1840 a 1843–1844. Rozširovali úradovanie v maďarčine, prijímali uznesenia, aby sa do úradov nebrali osoby, ktoré neovládajú maďarský jazyk, úradníkom sa predpisovala lehota, dokedy si majú osvojiť tento úradný jazyk. Väčšia pozornosť sa začala venovať školstvu, najmä ľudovému. V stoliciach sa zriaďovali spolky, ktoré sledovali úroveň výučby maďarčiny. Množili sa snahy, aby

---

¹¹⁴ Tamže, č. 70/1916 prez.

¹¹⁵ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 183/1916.

¹¹⁶ ŠOBA v B. Bystrici, fond SU, BB, č. 2/1917 prez.

¹¹⁷ ŠOBA v B. Bystrici, fond VV, ZŽ, č. 1010/1917.

¹¹⁸ Tamže, č. 524/1917.

¹¹⁹ ŠOBA v B. Bystrici, fond SU, BB, č. 93/1918 prez.

¹²⁰ ŠOBA v B. Bystrici, fond HDP, ZŽ, č. 2039/1918.

sa na stredné školy prijímali len profesori so znalosťou maďarskej reči. Maďarizácia bola v roku 1848 prekážkou spolupráce štúrovcov s maďarskou revolúciou.¹²¹

Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní roku 1867 dvíha sa silnejšia maďarizačná vlna. Pod rúskom šovinistických hesiel a jednoty Uhorska a veľkého uhorského národa sa šírila militantná maďarizácia. Za zámienku slúžil panslavizmus, údajné ohrozenie integrity Uhorska. Inscenovali sa súdne procesy proti slovenským národovcom, nastalo hromadné vylučovanie študentov Slovákov zo škôl. Nariadením ministerstva vnútra v roku 1877 sa tzv. vlastenecké cítenie stalo podmienkou na uchádzanie sa o kandidatúru pri voľbách do žúp. Podľa nariadenia v roku 1866 sa do štátnych služieb mohli prijímať iba osoby oddané myšlienke maďarského štátu. Vyvrcholením boli Apponyiho školské zákony v roku 1907 a 1908, ktoré zavrhli zánik slovenčiny aj na poslednom reťazci vzdelávacieho systému v Uhorsku, na ľudových školách. Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní sa postupne zriaďovali óvody – predškolské zariadenia, ktorých hlavným cieľom bolo odnárodňovať slovenské deti už v predškolskom veku. Ani v jednom takomto zariadení nebola učiteľkou Slovenka.

Zvolenská župa, a s najväčšou pravdepodobnosťou aj iné župy na slovenskom území, popri bežných a všeobecných prehreškoch učiteľov voči školským ustanoveniam zvlášť sledovala delikty, ktoré sa dávali do súvislostí s národnostnou otázkou. Učiteľ vykonával protištátnu činnosť, keď jeho i čo najmenšie pôsobenie bolo zamerané proti jednote Uhorska, proti štátnemu jazyku, štátnym symbolom a trestalo sa vtedy, keď sa učiteľ akýmkoľvek spôsobom zaoberal vyst'ahovaleckými vecami. Tieto prečiny boli trestné nielen keď sa stali v škole, ale aj mimo nej, na území iného štátu vykonané živým slovom, písmom, tlačivami, obrazmi, zakázanou učebnicou, ich vydávaním a rozširovaním. Smerodajné pre učiteľov počas vyučovania bolo utvrdzovanie v detských myšliach, že patria k maďarskému národu a pestovanie ducha prítulnosti k maďarskej vlasti.

Dôležitou súčasťou poslušnosti učiteľa boli aj ekonomické páky vo forme udeľovania štátneho vyrovnávacieho prídavku k platu, ako aj iných nepenažných pozitívov. Štátny príplatok sa vyplácal učiteľovi, keď využíval čítanky, učebnice a iné učebné pomôcky schválené ministerstvom školstva, ktoré sú naplnené vlasteneckým obsahom. Tresty pre učiteľov pozostávali z pokarhania, peňažitého trestu, odňatia vekového prídavku na určitý čas a prepustenie. Pri opakovanom porušení týchto zásad viacerými učiteľmi na tej istej škole minister školstva zatvoril školu a mohol sa zbaviť práva udržiavateľa školy v obci. Učitelia museli skladať prisahu vernosti maďarskému štátu a žiactvo vychovávať v láske maďarskej vlasti. Proti tým učiteľom, ktorí nechceli zložiť túto prisahu, sa zakročovalo disciplinárne pre protištátnu činnosť.

---

¹²¹ VAJCIK, P.: Vybrané kapitoly z dejín školstva a pedagogiky na Slovensku. Bratislava 1971.

V roku 1909 sa aj náboženstvo muselo vyučovať na všetkých školách iba po maďarsky. Týmto spôsobom sa učiteľom na území Slovenska znemožnila akákoľvek činnosť v prospech vlastnej národnosti. Učiteľská činnosť sa stala neznesiteľnou pre nemaďarsky cítiacich učiteľov. Režim sledoval cieľ premeny Uhorska na jednorečový štát. Pritom vláda, župné orgány a vysoká cirkevná hierarchia, či už v katolíckom alebo v evanjelickom spoločenstve, podcenili silu vyvíjaného protitlaku a kritiku predstaviteľov slovenského národného hnutia.

LA MAGYARISATION DE L'ENSEIGNEMENT DANS LE COMITAT DE ZVOLEN DU
POINT DE VUE DES DOCUMENTS D'ARCHIVES (1867–1918)

Július Valach

À l'introduction de son article, l'auteur présente l'histoire la plus ancienne de l'instruction publique sur le territoire du comitat historique de Zvolen. Après avoir étudié de plus près de nombreuses sources d'archives déposées dans les Archives nationales de la région de Banská Bystrica, il concentre son attention sur l'enseignement fondamental de la période du dualisme.

Le fonctionnement des écoles primaires ou populaires fut progressivement modifié pour pouvoir satisfaire aux besoins de la politique de magyarisation de l'enseignement laquelle fut orientée non seulement vers les élèves slovaques, mais surtout vers les activités et le travail des professeurs. L'administration scolaire exigeait des enseignants de remplacer les noms et les prénoms slovaques par leurs équivalents hongrois, beaucoup d'enseignants furent licenciés des écoles, on faisait régulièrement des appréciations politiques des enseignants.

L'administration scolaire du comitat de Zvolen elle-même, ainsi qu'à la demande de différents ministères de Budapest, éditait les listes des manuels et d'autres aide-mémoire scolaires prohibés, destinés aux écoles populaires et aux écoles primaires supérieures, on pratiquait des enquêtes concernant les activités anti-magyarisatrices des professeurs, on montait des procès-verbaux judiciaires contre les enseignants slovaques, on expulsait les élèves communiquant entre eux en slovaque des écoles. Pour qu'un enseignant ait été obéissant à la politique de magyarisation de l'enseignement, on le stimulait économiquement par des suppléments financiers ou par d'autres avantages matériels. C'étaient les lois scolaires Apponyi des années 1907 et 1908 qui furent le comble de cette tactique, en achevant le processus de la disparition totale de l'enseignement en langue slovaque même des écoles populaires de la Hongrie.

L'existence des enseignants non-hongrois et leurs activités scolaires devinrent insupportables. Le régime eut pour objectif de créer en Hongrie un Etat unilingue, sans prendre en considération la force croissante de la résistance du mouvement national slovaque.

Traduit par Kristína Kapitánová

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

KOLLÁROVÁ, Z. – HANUS, J.: *SPRIEVODCA PO SLOVENSKÝCH ARCHÍVOCH. A GUIDE TO THE SLOVAK ARCHIVES*. Vyd. Universum, Prešov 1999, 94 + 94 s.

„Za každú informáciu o slovenských archívoch nasmerovanú do štátov Európskej únie by sa malo platiť zlatom“, napísal J. Šimončíč v recenzii publikácie I. Chalupeckého *Führer durch die Archive der Slowakischen Republik* (Stuttgart 1998) uverejnenej v *Historickom časopise*, roč. 47, č. 4, 1999. S potešením možno konštatovať a vyzdvihnúť, že po roku 1976, keď vyšli *Archívy v SSR*, je to prvá publikácia snažiaca sa podať súhrnný pohľad na bohatstvo informácií spravovaných nielen v štátnych archívoch, ale aj v komunálnych a osobitných archívoch.

Sprievodca vyšiel vďaka finančnej podpore Štátneho fondu Pro Slovakia, Spoločnosti slovenských archivárov a firmy Emba Trade, spol. s r. o. Jeho význam pre slovenské archívnictvo vyzdvihli v úvode V. Nováková, predsedníčka Spoločnosti slovenských archivárov a v predslove P. Kartous, riaditeľ odboru archívnictva a spisovej služby Ministerstva vnútra Slovenskej republiky.

Samotná publikácia je členená podľa druhu archívov na ústredné archívy, štátne oblastné a štátne okresné archívy, mestské archívy a na archívy organizácií osobitného významu. Možno namietat' proti zaradeniu Archívu mesta Bratislavy, ktorý v súčasnosti patrí do sústavy štátnych okresných archívov, medzi mestské archívy, avšak vzhľadom na jeho dlhodobú existenciu, históriu, tradíciu a význam si ponechal, resp. po roku 1989 sa vrátil k dnes používanému názvu.

V každej časti o archíve sú uvedené jeho základné údaje (adresa, telefónne číslo, meno riadiaceho pracovníka) a v rámci možností aj krátky náčrt jeho histórie a histórie mesta či regiónu, v ktorom pôsobí. Z pohľadu potenciálneho bádateľa, nielen domáceho, ale hlavne zahraničného, sú uvádzané dôležité údaje o priestorovom a technickom vybavení študovni jednotlivých archívov, o ich pracovnej dobe, o spôsobe predkladania archívneho materiálu na štúdium a taktiež o možnostiach dopravy a ubytovania v sídle archívu.

Najdôležitejšie údaje, údaje o archívnych fondoch uložených v tom-ktorom archíve, v hrubých rysoch rešpektujú systémové členenie Jednotného archívneho fondu Slovenskej republiky (štátna správa a samospráva, armáda a bezpečnosť, justícia, finančníctvo, hospodárstvo, družstevníctvo, politické strany a spoločenské organizácie, školstvo, náboženské organizácie, rody, panstvá, rodiny a osoby, cechy, spolky a záujmové organizácie, zbierky). State o archívoch končia obvykle zoznamom

literatúry (sprievodcovia a informatívni sprievodcovia), z ktorej autorka čerpala pri zostavovaní prehľadu o archívnych fondoch. Bohužiaľ, mnohí sprievodcovia vyšli pred niekoľkými desiatkami rokov (1959–1966), a teda po obsahovej stránke už zastarali. Vychádzajúc z predošlého možno iba dedukovať, že tak významné archívne fondy pre historický výskum ako sú Mariánska provincia františkánov (1092) 1253–1918 a Salvatoriánska provincia františkánov (1601) 1919–1950 (uložené v Štátnom oblastnom archíve v Bratislave) sú „utajené“ pod názvom Fragmenty kláštorých archívov (str. 21). Snáď iba nedopatrením alebo prehliadnutím pri poslednej redakčnej úprave mohlo dôjsť k tomu, že fond Trenčianskej župy je uvedený zároveň v Štátnom oblastnom archíve v Bratislave (str. 20) a v Štátnom oblastnom archíve v Bytči (str. 22), kde je aj skutočne uložený. Zdvojené uvedenie miesta úschovy archívnych fondov vidíme aj v prípadoch Magistrátu mesta Levoče (ŠOBA v Levoči, str. 28 – ŠOKA v Levoči, str. 49) či Magistrátu mesta Prešova (ŠOBA v Prešove, str. 31 – ŠOKA v Prešove, str. 60). Tieto archívne fondy sa v súčasnosti skutočne nachádzajú v uvedených oblastných archívoch, ale z dôvodov ich odborného archívneho spracovania iba ako depozity, čo by bolo vhodné uviesť.

Pri hlbšom skúmaní sprievodcu zisťujeme, že archívne fondy sú uvádzané výberovo. Mohlo by sa nám zdať, že mnohé archívne fondy by nemuseli byť publikované a že ďalšie chýbajú. Výber ako subjektívna kategória býva ovplyvnený nielen autorom, ale i informačným bohatstvom archívneho fondu. Tak je tomu aj v tomto prípade. Zdá sa, že úmyslom zostavovateľky nebolo teda predstaviť všetky archívne fondy, ale podať základné informácie, viac pre laickú ako archivársku verejnosť, o tých fondoch, ktoré si to z jej pohľadu zaslúžia. Škoda, že tento úmysel zostavovateľka bližšie nerozvieďla v tak chýbajúcom predsluve. Mnohé by sa vyjasnilo, mnohé záležitosti by dostali jasnejšie kontúry. Iste, našli by sa aj iné chyby a chybičky, ktoré narúšajú celkový dojem zo sprievodcu. Treba ale tiež povedať, že pri tak obtiažnej úlohe, ktorú na seba zostavovateľka zobrala, je to aj logické. Väčšia spolupráca zostavovateľky s archivármi by sprievodcovi ešte viac prospela.

Za vysoké pozitívum sprievodcu, ktoré jeho informačnú hodnotu skutočne zvyšuje, treba považovať časť o osobitných archívoch. Osobitné archívy, rôznorodosť druhov ich archívnych dokumentov a archívne bohatstvo, sú *po prvý raz* slovenskej a hlavne zahraničnej verejnosti predstavené kompletne.

Ako slovenská, tak aj anglická verzia sprievodcu končia všeobecnými ustanoveniami, v ktorých sú zhrnuté základné podmienky štúdia.

Celkovo možno konštatovať, že do rúk všetkých záujemcov sa dostáva publikácia vyhotovená na odbornej archívnej, ako aj grafickej úrovni. Je to publikácia, ktorá môže slovenskú archívnu obec, bohatstvo slovenských archívov, a v neposlednom rade i zostavovateľku spolupracujúcu s archivármi, po dlhom čase reprezentovať vďaka anglickej verzii aj v zahraničí.

Milan Mišovič

KARTOUS, P., MRIŽOVÁ M.: *SPRÁVA REGISTRATÚRY A ARCHÍVU PODNIKATEĽSKÝCH SUBJEKTOV*, Vydal PT Servis, Bratislava 1999, druhé rozšírené vydanie, 224 s.

Po viacročnej prestávke vo vydávaní metodických príručiek pre oblasť predarchívnej starostlivosti o písomnosti a archívniectvo sa na knižných pulkoch v uplynulých dvoch rokoch objavili viaceré publikácie. Pochádzajú z dielne slovenských i českých autorov, nie vždy však z dielne odborníkov pre túto oblasť.

Preto možno uvítať druhé a rozšírené vydanie recenzovanej publikácie. Pripravila ho dvojica horeuvedených autorov tentoraz už bez spoluúčasti M. Špankovej, ktorá participovala na prvom vydaní. Publikácia je určená jednak zamestnancom štátnych archívov pôsobiacich na úseku predarchívnej starostlivosti, ale predovšetkým zamestnancom podnikateľských subjektov, ktorí pre svoje organizácie zabezpečujú odbornú správu písomností, ich vyradovanie a spracúvajú archívne dokumenty vzniknuté z činnosti organizácie. Autori publikáciu rozdelili do troch častí.

Prvá časť je venovaná správe registratúry. Čitateľ sa v nej oboznámi so zásadami organizácie správy registratúry. Vychádzajú zo všeobecne záväzných právnych predpisov a majú pomôcť vedúcim organizácií zabezpečiť základné požiadavky správy registratúry. Pomôžu tiež zvoliť optimálne zaradenie tohto úseku v rámci organizačnej štruktúry a informačného systému organizácie a umožňujú tak spravovať čoraz väčšie množstvo informácií – registratúrnych záznamov. Popri klasickej manipulácii so záznamami autori venujú pozornosť aj automatizovanému spracovaniu informácií administratívneho charakteru a elektronickým záznamom. Upozorňujú na niektoré požiadavky, ktoré musí spĺňať príslušné aplikačné programové vybavenie. V tejto časti uvádzajú i texty vzorových registratúrnych poriadkov, a to pre klasický systém správy registratúry, ako aj pre automatizovaný systém. Pripájajú v nich aj upozornenia, ako si organizácia musí registratúrne poriadky upraviť podľa vlastných podmienok. Súčasťou textov sú aj prílohy – vzory. Škoda, že niektoré dôležité medzi nimi chýbajú. Spomeňme napríklad vzor registratúrneho denníka s uvedením čísla ŠEVTu. Pravdaže máme na mysli vzor predarchivármi odporúčaného dvojstránkového registratúrneho denníka, keďže používanie jednostránkového zvädza užívateľov k jeho využívaniu ako „protokolu došlej pošty“ a „protokolu odoslanej pošty“. Netreba zdôrazňovať, aké to prináša negatívne dopady na úroveň správy registratúry, konkrétne na tvorbu spisov! V týchto organizáciách sa vlastne spisy ani netvorí. Pri kontrolách nachádzame šanóny s označením „došlá pošta“, „odoslaná pošta“, resp. „korešpondencia“, nie však spisy. Užitočné by bolo tiež publikovať vzor spisového obalu s uvedením čísla ŠEVTu, pod ktorým ho možno kúpiť a pripojiť upozornenie, že organizácia si môže vyhotoviť i vlastný spisový obal. Podmienkou však musí byť, aby jej zamestnanci uvádzali potrebné identifikačné údaje o jednotlivých podaniach a vybaveniach tvoriacich príslušný spis.

Jadro publikácie tvorí „register záznamov“ (abecedne zoradené druhy záznamov), ktoré vznikajú z činnosti jednotlivých organizácií zriadených podľa zákona č. 513/1991 (obchodný zákonník) v znení neskorších predpisov. Autori v úvode publikácie upozorňujú, že register druhov záznamov má byť pre organizácie pomôckou pre vypracovanie vlastného registratúrneho plánu. Pre uľahčenie jeho prípravy autori do tohto vydania zahrnuli aj vzorovú štruktúru registratúrneho plánu.

Druhú časť publikácie autori venovali správe podnikového archívu. V tomto prípade sa autori striktne držali pojmu „podnikový archív“, ktorý je kodifikovaný v platnej legislatíve. Poznamenávame však, že vo všetkých prípadoch sa táto pasáž nevzťahuje iba na klasický podnik pred roku 1989, ale na celý rad akciových spoločností, spoločností s ručením obmedzeným či verejných obchodných spoločností a pod. Preto by stálo za úvahu uprednostniť pojem „archív organizácie“.

Popri definovaní hlavných zásad činnosti podnikového archívu pri tvorbe, evidovaní, ochrane, spracovaní, sprístupňovaní a využívaní archívnych dokumentov organizácie možno v tejto časti práce nájsť aj stanovenie podmienok, za ktorých možno zriadiť podnikový archív, aké má mať postavenie v organizačnej a informačnej štruktúre príslušnej organizácie a aké úlohy má plniť. V publikovanom texte vzorového archívneho poriadku organizácie nám chýba pasáž o podmienkach a formách využívania archívnych dokumentov organizácie. Podobne absentuje usmernenie o postupe a sankciách v prípade straty, poškodenia či zničenia archívnych dokumentov organizácie. V archívnych poriadkoch organizácií neslobodno na túto problematiku zabúdať, pretože záujem o využívanie archívnych dokumentov organizácií, v ktorých sú spracované a aspoň čiastočne sprístupnené, neustále vzrastá. Zakotvenie týchto úloh v archívnych poriadkoch by zároveň upozornilo tých pôvodcov písomností, ktorí v posledných rokoch nedávajú svojim archívárom dostatočný priestor na spracovanie a sprístupnenie archívnych dokumentov uložených v archíve organizácie. Pripomenulo by im povinnosť, vyplývajúcu zo zákona, zabezpečiť spracovanie a sprístupnenie archívnych dokumentov.

Tretia časť nazvaná Prílohy prináša čitateľom plné znenie platných právnych noriem. Nájdú tu zákon o archívnictve a vyhlášku upravujúcu oblasť hodnotenia a vyradovania záznamov, vyhlášku o zriaďovaní, zrušovaní a organizácii podnikových archívov, ako aj prvú časť úpravy o spôsobe ochrany a kategorizácii archívnych dokumentov. Ďalšou z príloh publikácie je aj slovník pojmov, ktorý poskytuje stručný výklad najpoužívanejších termínov z oblasti správy registratúry. Používateľ príručky tu má možnosť nájsť staré termíny vychádzajúce z platného zákona o archívnictve. No aj nové, rodiace sa pojmy pre oblasť správy registratúry. Tie si postupne razia cestu do života a vlastne už niekoľko rokov sú vžitú v praxi štátnej správy. Vzhľadom na skutočnosť, že ide o príručku kladúcu si za cieľ zorientovať používateľa nielen v problematike správy registratúry, ale aj podnikového archívu, je prekvapujúce, že v slovníku pojmov absentujú termíny z oblasti archívnictva. Žiadalo by sa uviesť aspoň tie najbežnejšie, s ktorými sa pri svojej

práci stretáva aj podnikový archivár či archivár organizácie. Poslednou prílohou recenzovanej práce je adresár štátnych archívov v Slovenskej republike. Ten má organizáciám poskytnúť možnosť kontaktovať sa s vecne a územne príslušným štátnym archívom, požiadať ho o odbornú konzultáciu, lektorskú pomoc pri zabezpečení školení pre zamestnancov, pre prípravu vlastných interných smerníc, pre prípravu hodnotenia a vyradovania spisov a pod.

Recenzovaná publikácia vyšla vďaka sponzorským príspevkom firiem KZT, a. s., Bratislava a PosAm Bratislava, spol. s r. o.

Do rúk čitateľa sa dostáva publikácia, ktorá ho v danej problematike v potrebnej miere zorientuje a v prípade záujmu mu ukáže cestu do príslušného štátneho archívu, kde nájde ďalšiu odbornú pomoc.

Mária M u n k o v á

MATRIČNÝ SLOVNÍK. Pomôcka na zapisovanie údajov do cirkevných matrik. Vydal Spolok svätého Vojtecha. Trnava 1999, 332 s.

Takmer po tridsiatich rokoch vyšiel v minulom roku v Spolku sv. Vojtecha Matričný slovník s podtitulom Pomôcka na zapisovanie údajov do cirkevných matrik. Čas od času, vzhľadom na historický vývin a technický pokrok, ale aj rečové zmeny v matričnej agende, pociťovala potrebu „matričného slovníka“ i cirkev. Pôvodne mal pomôcť prekonať v latinčine vzdelaným duchovným jazykové problémy s maďarčinou a nemčinou pri vedení matričnej agendy a pri vyhotovovaní výpisov z matrik. Používali napríklad slovník Anyakönyvvezetők szótára od Bertalána Szokolovszkého, ktorý vyšiel v Košiciach v roku 1923, ale aj Slovník pre cirkevných matrikárov vydaný Ordinariátom v Trnave, alebo Matričný slovník vydaný Spolkom sv. Vojtecha v Trnave v roku 1970. Matričný slovník, o ktorom chceme v nasledujúcich riadkoch hovoriť, je jeho druhé revidované a doplnené vydanie.

Archivári a historici používali a pravdepodobne dodnes používajú pri práci s matrikami slovník stredovekej latinčiny od A. Bartala Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae, ktorý vyšiel v Budapešti v roku 1901. Poslúžiť im môže tiež napríklad dvojväzbový Latinsko-český slovník autorov J. Pražáka, F. Novotného a J. Sedláčka, ktorého prepracované vydanie vyšlo v Štátnom pedagogickom nakladateľstve v Prahe v roku 1954, alebo rozsiahly viacväzbový Slovník středověké latiny v českých zemích, ktorý od roku 1977 postupne vychádzal v Nakladateľstve ČSAV. Stručné genealogické slovníky (Latinsko-český a Nemecko-český), vydané Klubom genealógov a heraldikov pri KG ROH VSKG v Ostrave, boli určené predovšetkým laickým bádateľom v matrikách. Slovník názvov zamestnaní a funkcií (latinsko-slovenský, maďarsko-slovenský a nemecko-slovenský),

zostavený na základe cirkevných matrik do roku 1895, obsahujúci typické a najfrekventovanejšie zamestnania, tvorí prílohu publikácie Cirkevné matriky na Slovensku zo 16.–19. storočia, ktorú vydal Odbor archívnictva MV SR v roku 1991.

Ako z uvedeného vidieť, výber nie je veľmi bohatý, preto sme so záujmom siahli po staronovom titule. Na rozdiel od prvého vydania (slovník vyšiel rozmnožením na 105 stranách) má teraz Matričný slovník 332 strán a je rozdelený do troch základných častí: I. Abecedný zoznam mien; II. Zoznam povolání a III. Zoznam chorôb.

I. *Abecedný zoznam mien* je vnútorne rozdelený na a/ slovensko-latinsko-maďarský zoznam, b/ latinsko-maďarsko-slovenský zoznam a c/ maďarsko-latinsko-slovenský zoznam.

II. *Zoznam povolání* je rozdelený na a/ slovensko-latinský a b/ latinsko-slovenský

III. *Zoznam chorôb* – a/ slovensko-latinský, b/ latinsko-slovenský a c/ číselné kódy chorôb.

Uvedomujeme si, že Matričný slovník bol spracovaný a vydaný ako interná pomôcka na zapisovanie údajov do cirkevných matrik, ktoré od roku 1895 zavedením civilných matrik stratili charakter úradných kníh a sú vedené iba pre potreby cirkvi. Napriek tomu, alebo práve preto, sa domnievame, že by mal spĺňať určité kritériá – koncepčné, územné, časové. Podľa nášho názoru by sa mal v zásade pridržovať kresťanského kalendára a na základe časového vymedzenia (najstaršie zachované cirkevné matriky na území Slovenska poznáme z konca 16. storočia) slovenského, resp. rakúsko-uhorského územia.

Meno je základný identifikačný znak, ktorý sprevádza každého ľudského jedinca od jeho narodenia až po smrť, teda vždy a všade. Meno môže človeka pozitívne, ale aj negatívne vyčleňovať zo spoločnosti. Známe je množstvo ľudí, ktorých ich meno v dobrom či zlom prežilo a preslávilo. Často už rodičia výberom mena pre svoje dieťa akoby sa snažili upozorniť na rod, z ktorého pochádza a jeho spoločenské postavenie, alebo akoby chceli predurčiť jeho osud a životnú dráhu v niektorej z viditeľnejších umelecko-kultúrnych oblastí života.

Skutočnosť, že mená podliehajú módnosti a najmä v poslednom čase nerešpektujú územné hranice, sa odrazila aj v znení § 22 Vyhlášky MV SR č. 302 z októbra 1994, ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona NR SR o matrikách (zák. č. 154/1994 Zb.), podľa ktorej sa môžu do matriky zapísať až tri mená, a to aj cudzojazyčné. Avšak je dosť nepravdepodobné, že by v našom územno-kultúrnom prostredí prišli do módy napríklad mená uvedené v zozname podľa Matričného slovníka: Ptolomej (Ptolomaeus), Antip, Apolón, Aténa, Anaklétus, Artemida, Aristid, Adjút, Archanjel, Kleopatra, Mesalína, Pacifik, Perikles, Porciunkula, Procius, Protáz, Pýtia, Ramzes, Regulus, Rusalka, Simplíc, Torkvát, Telesfor a pod.

Taktiež mená ako Aron, Baruch, Izák či Nathan, hoci ide o biblické mená, sa neujali v kresťanskom svete tak, ako napríklad Jozef či Peter alebo ženské biblické mená Mária, Marta, Anna, Zuzana, Estera či Rút.

V zozname slovenských mien je napríklad uvedené maďarské meno Iboja, ktorého slovenská podoba je Viola, zrejme so zámerom upozorniť na jeho správny prepis do slovenského jazyka. Podobne Gábor je ekvivalent slovenského mena Gabriel, či Silárd je Konštantín. Taktiež nie je známe v slovenčine meno Šťastko, ale iba jeho z latinského mena Fortunatus odvodená podoba Fortunát.

Dieťa by malo byť pokrstené menom, ktorým môže byť zapísané do matriky, ktoré bude pre neho záväzné pri jeho používaní v úradných listinách a dokumentoch, teda menom, s ktorým bude môcť plnohodnotne prežiť svoj život. Preto by mali byť v zozname mien Matričného slovníka uvedené len úradné mená alebo aspoň zvlášť vyznačené či inak zvýraznené jazykovedcami schválené a zákonom (zák. č. 55/1950 Zb.) povolené mená. Pre štátnych matrikárov je záväzná publikácia Meno pre naše dieťa autorov M. Majtána a M. Považaja, pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, ktorá vyšla vo vydavateľstve Obzor v roku 1993. Samostatne uvádza Zoznam úradných podôb rodných (krstných) mien. Familiárne mená, prípadne mená posmešné by ani v zozname mien Matričného slovníka nemali byť uvedené, hoci podľa autorov vyššie uvedenej publikácie Meno pre naše dieťa sa môžu zdrojom nových rodných (krstných) mien stať i domáce mená, keď stratia príznak familiárnosti a stanú sa neutrálnymi ako napríklad Gréta z Margaréty alebo Ela a Nora z Eleonóry a pod.

Podľa nášho názoru veľmi rozpačito pôsobí II. časť matričného slovníka, ktorú tvorí zoznam povolání rozdelený na latinsko-slovenskú a slovensko-latinskú časť, ale aj III. časť slovníka venovaná zoznamu chorôb.

Predpokladáme, že zapisovanie do cirkevných matrik sa deje za účasti osôb, ktorých sa zápis konkrétnej životnej udalosti (narodenie dieťaťa, sobáš či úmrtie blízkeho člena rodiny) týka, potom tieto osoby nepochybne najlepšie poznajú správny názov svojho zamestnania či povolania člena rodiny. Ďalej, keď vezmeme do úvahy skutočnosť, že cirkevné matriky sa už vedú tiež v jazyku slovenskom a nie v latinskom (hoci latinčina je stále úradným jazykom rím. kat. cirkvi, v kontakte s veriacimi je stále viac na ústupe, ale nie len pre jej neznalosť zo strany veriacich), nevidíme žiadny dôvod na prekladanie zoznamu zamestnaní do latinského jazyka, najmä keď preklad množstva novovzniknutých moderných zamestnaní pôsobí neprirodzene, umelo a niekedy až komicky: obsluhovač výťahov – administer elevatoris, vodič električky – auriga (pôvodným významom kočiš) tramviae, auriga cursus electrici, opravár televízorov – refector televisificus, letec, pilot – viator aeronauta, volator, divadelný šepkár – theatri spectaculi homo susurrus, správca počítačovej siete – tabulae calculatoriae dispensator. V prípade, že akceptujeme tento slovník zamestnaní, akože do matričného slovníka patrí, nevidíme však dôvod zaradiť do neho napríklad titul pápež – summus pontifex, rovnako ako v našich podmienkach profesiu gondolier. Zamestnania ako financ, komorník, práčka, pohonič alebo sluha, slúžka, želiar sú archaizmy. Výraz listonoš nepatrí do spisovného jazyka. Nepredpokladáme, že by niekto žiadal zapísanie týchto profesií do matriky. Navyše

podľa nášho názoru mnohé slová nie sú ani adekvátne svojmu významu do latinčiny preložené, ako napríklad diskdžokej – discantus, dopravný revízor – contrascriptor, frézar – sculptor machinarius, strojvodič – auriga machine, škridliar – imbricarius a nie tegularius, drotár (okrem toho, že ide o staré remeslo) je správne ductor filorum ferreorum a nie faber domesticus. Opačne zasa napríklad sigillorum coelator či caelator je rytec pečatí a nie rysovač, vigil je skôr strážca, nočný strážnik a nie hlásnik. Namiesto všeobecného výrazu faber lignarius pozná latinčina pre pomenovanie stolára výraz arcularius, pre zámočníka tiež serrarius a pod. Tak ako disponent, parašutista, plavec, veslár, trestanec a turista nie sú zamestnania, nepoznáme v slovenčine profesiu pestovateľ zvierat, ale chovateľ, prípadne ošetrovateľ zvierat. Ako z uvedeného vidieť, slovník zamestnaní má chybičky krásy tak v texte latinškom, ako aj v slovenskom.

Vedenie matriky zomretých nariadil už rímsky rituál v roku 1614. Obsahoval tiež vzory pre vedenie jednotlivých matrik, ale rubrika choroba alebo príčina smrti sa stala súčasťou matričných záznamov v matrike zomretých až za Jozefa II., keď boli všetky rubriky presne určené. Preto je samozrejmé, že súčasťou matričného slovníka v jeho III. časti je zoznam chorôb zodpovedajúci najnovšej klasifikácii chorôb Svetovej zdravotníckej organizácie a v súlade s požiadavkami súčasnej doby aj s ich číselnými kódmi. Avšak celosvetové zavedenie číselných kódov vlastne nahradilo v medicíne vytrácajúcu sa latinčinu. V súčasnosti slovenskými lekármi používané už desiate vydanie klasifikácie chorôb Svetovej zdravotníckej organizácie je len v slovenskom jazyku. Takže preklad chorôb do latinského jazyka bola síce veľká práca, avšak vzhľadom na jej využitie pravdepodobne samoučelná až zbytočná.

Na záver na margo Matričného slovníka snáď iba toľko – rozhodnutie, či si kúpite nový Matričný slovník do knižnice alebo nie, necháme na vás, ale ako pomôcka pre porozumenie niektorých údajov v záznamoch cirkevných matrik zo 16. až 19. storočia vám asi veľmi neposlúži.

Jana Schullerová

Z MINULOSTI SPIŠA. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Ročník V–VI, 1997/1998. Zostavil Ivan Chalupecký. Levoča 1999, 198 s.

Z MINULOSTI LEVOČE. Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Ročník V–VI, 1997/1998. Zvláštny odtlačok. Zostavil Ivan Chalupecký. Levoča, 1999, 179 s.

Spišský dejepisný spolok má bohatú tradíciu a existuje prakticky nepretržite od roku 1883, len v určitej etape vyvíjal činnosť ako Krúžok historikov Spiša pri

Slovenskej historickej spoločnosti SAV. 4. 1. 1992 sa členovia tohto krúžku na svojom zhromaždení rozhodli nadviazať na tradície pôvodného dejepisného spolku aj vydávaním ročenky a ďalšou edičnou činnosťou. Vyšli ročenky *Z minulosti Spiša* I (1993), II (1994), III–IV (1995–1996) a tu recenzovaná V–VI, ktorá uzrela svetlo sveta na jeseň minulého roka, čím sa prakticky podarilo dobehnúť časový sklz spôsobený ekonomickými príčinami. Dostáva sa nám teda do ruky zatiaľ posledný výtlačok ročenky. Okrem predhovoru zostavovateľa, spolkových správ a aktuálnej spišskej bibliografie, vyšli odborné štúdie a články aj formou zborníka ako účelová publikácia z príležitosti výročia mesta, pretože všetky majú spoločného menovateľa, ktorým je 750. výročie prvej písomnej zmienky o Levoči a všetky odzneli na odbornej konferencii venovanej výročiu.

Hneď v prvej štúdii Martin Homza, ktorého doménou sú staršie slovenské dejiny, pokúša sa o rekonštrukciu najstarších politických dejín Spiša od konca 8. po 13. storočie. Robí tak na základe výsledkov archeologického výskumu a širších stredo-európskych a európskych súvislostí. Vysvetľuje, kto boli pôvodní „Spišania“, kde žili, aké bolo ich miesto v období formovania sa raných štátnych útvarov na našom území. Opiera sa o nálezy hradísk v Spišských Tomášovciach, na Čingove a Dreveníku. Všíma si obdobie Veľkomoravskej ríše, keď Spiš sa stáva údelným územím veľkomoravského kniežacieho stolca a vytvárajú sa základy administratívno-politického systému pre nasledujúce storočia. Upozorňuje, že postupné začleňovanie Spiša do uhorského štátu neznamenalo zrušenie starej správnej štruktúry, ale jej prevzatie novou mocou.

Čo sa týka cirkevnej správy, Spiš bol súčasťou najstaršieho uhorského arcibiskupstva – ostrihomského a politicky patril pod Nitriansko prvých Arpádovcov na severnej hranici, ktorú si intenzívne bránili, o čom svedčia názvy ako Stráže, Hranovnica, Plaveč a iné, ako aj vznik inštitúcie spišských kopijníkov.

Ďalej nám prezentuje svoje názory na vznik najstaršej časti Spišského hradu a v štúdii venuje aj priestor politike Ondreja II. a jeho synov, ako aj spoločenskej štruktúre Spiša po roku 1209, keď sa o ňom objavuje pravdepodobne prvá písomná zmienka. Všíma si i začiatok novej spoločenskej organizácie na Spiši – šľachtickej stolice. Venuje tiež pozornosť otázke ďalšieho hradu na Spiši – Marcelovho. Spolu s polovojenskými osadami spišských kopijníkov a osadami spišských Sasov boli v pohotovosti pri výpravách Ondreja II. na Halič, čo len zvýrazňuje vojenský ráz spoločenskej organizácie starého Spiša. S tým súvisí i ekonomický rozvoj Spiša a vznik trhových osád, ktoré sa neskôr zmenili na mestá (Kežmarok, Spišská Sobota, Spišský Štvrtok, Levoča, Spišská Nová Ves a iné).

Spiš bol centrom na poľsko-ruskej hranici a jeho vývoj ovplyvňovala aj poloha na tejto hranici a zahraničná politika Arpádovcov zameraná na dobytie Haliča.

Ďalšia štúdia *Levočské kostoly v kontexte dejín mesta* od známeho archeológa F. Javorského navodzuje diskusiu o doterajších poznatkoch stredovekých dejín Levoče a Spiša, kde pri absencii archívnych dokumentov do polovice 16. storočia

majú dôležitú úlohu archeologické výskumy. Svoj príspevok odvíja od svojich predchádzajúcich prác o stredovekej Levoči, v ktorých sú prezentované výsledky archeologických výskumov vyvracajúcich mylné tvrdenia, že mesto bolo postavené na neosídlenom priestore a celý Spiš bol do 13. storočia neobývaný. Bolo jednoznačne dokázané, že Levoča i celý Spiš boli súčasťou predveľkomoravského a veľkomoravského osídlenia.

Stručne rekapituluje poznatky o najstarších dedinách a osadách na území Levoče, z ktorých sa vyvinulo mesto.

Ďalej podrobne rozoberá vývoj jednotlivých kostolov z hľadiska najstarších dejín mesta. Výstavbu kostola sv. Ducha kladie pred 11. storočie. Výskum druhého najstaršieho kostola sv. Mikuláša priniesol potvrdenie existencie murovanej sakrálnej architektúry na Spiši už v 11. a 12. storočí a vyvrátil niektoré staršie názory. Podarilo sa lokalizovať Starú Levoču, aj keď výskum zatiaľ nedal odpoveď na otázku, ku ktorej Levoči, „starej“ alebo „novej“ sa viažu listiny z 13. storočia.

Svoj výskum v rokoch 1984 a 1988 zamerlal aj na najznámejší z levočských kostolov, kostol sv. Jakuba. Výskum priniesol zásadné poznatky, ktoré možno stručne zhrnúť tak, že pod sakristiou sa našli základy staršieho kostola. Autor usudzuje, že po jeho zániku pred koncom 13. storočia začala výstavba východnej časti trojlodového kostola. Predostiera celý priebeh stavebných fáz kostola.

Venuje pozornosť kostolu sv. Alžbety pri osade nemeckých hostí a popisuje aj počiatky a priebeh výstavby kostola tzv. Starého kláštora minoritov (Čierneho, Gymnaziálneho kostola). V súvislosti s týmto kostolom vyvracia vžitú tvrdenie, že jeho veža bola súčasťou mestského opevnenia.

V štúdiu sa autor zaoberá aj ďalšími levočskými kostolmi a konštatuje, že mali veľký význam pri tvorbe urbanizmu jednotlivých dedín a od 14. storočia aj samotného mesta. Štúdiu dopĺňajú farebné nákresy, pôdorysy a veduty.

Ďalší archeológ G. Lukáč prezentuje vo svojom príspevku *Stredoveký kláštor minoritov v Levoči* predbežné výsledky archeologického výskumu v rokoch 1992–1996, ktorý bol vynútený rekonštrukčnými prácami gymnázia sv. Františka z Assisi. Zaoberá sa príchodom minoritov do Uhorska, ich organizáciou a tiež založením minoritského konventu sv. Ladislava v Levoči, ktorý má súvis aj s urbanistickým vývojom mesta. Až do predpokladaného ukončenia výstavby kláštorného kostola sv. Ladislava užívali minoriti kostol sv. Mikuláša. Kriticky rozoberá historickú literatúru o tejto problematike a zamýšľa sa aj nad situovaním kláštorného komplexu pri mestských hradbách. Potom sa venuje podrobnému opisu archeologického výskumu počas rokov 1992–1996, ktorý ilustruje nákresmi. Na základe tohto ešte neukončeného výskumu mohol autor už teraz doplniť a opraviť staršie architektonické a umelecko-historické výskumy.

F. Žifčák v ďalšom príspevku predstavuje z nového zorného uhla listinu Bela IV. z roku 1249 pre Spišské prepošstvo, v ktorej je vlastne prvá písomná zmienka o Levoči, ale aj o Spišskom Podhradí a Jablonove.

V prvej časti sa venuje formálnemu rozboru listiny. Na základe vonkajších znakov konštatuje, že listina má typické znaky listín z polovice 13. storočia, aké sa vyhotovovali v kráľovskej kancelárii spomínaného panovníka. Ďalej podrobne rozoberá vnútorné znaky, z ktorých predmetná listina obsahuje osem z dvanástich. Prechádza k obsahovému rozboru, kde obracia pozornosť najmä na naráciu s dispozíciou a metáciou. Konfrontuje obsah listiny s historickými a archeologickými prácami, pretože listina, aj keď viackrát edovaná a v odbornej literatúre hojne využívaná, nedočkala sa doteraz komplexného historického rozboru. Príspevok F. Žifčáka dokazuje, že ide o významný a na informácie o dejinách nielen Levoče, ale aj celého regiónu pod Spišským hradom nesmierne bohatý prameň.

Štúdia I. Chalupeckého hovorí o spoločenskom a duchovnom živote Levoče v prvej polovici 16. storočia. Autor si všíma dianie v meste a nástup reformácie na pozadí historických udalostí a súvislostí, ako bolo turecké nebezpečenstvo a mocenské zápasy o trón medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským, v ktorých Levoča stála na strane Habsburgovcov. Vychádza z informácií kroník a iných nepriamych prameňov, vzhľadom na to, že archív mesta sa z dôvodu požiaru zachoval len po roku 1550.

Intelektuálny a duchovný život v meste ovplyvňovali vždy vo veľkej miere farári a učitelia, ktorí boli aj nositeľmi nových myšlienok. Za všetkých spomeňme aspoň známeho levočského humanistu Jána Henckela, ktorý pôsobil v Levoči v rokoch 1513–1522 a jeho brata Šebastiána (1522–1529). Za jeho pôsobenia sa v meste sformovali anabaptisti pod vedením Andreja Fischera. Autor sa venuje aj mnohým ďalším osobnostiam farárov, ako bola napr. rozporná osobnosť Juraja Mollera, ktorý bol nepriateľom protestantov, pritom však v roku 1544 prestúpil na evanjelickú vieru. V tom istom roku mestská rada povolala z Brašova do Levoče za kazateľa Bartolomeja Bognera, ktorý kázal v evanjelickom duchu.

Medzi levočskými vzdelancami a učiteľmi propagoval protestantskú vieru Daniel Türk, levočský notár a autor kroniky Levoče. Autor konštatuje, že nástup reformácie znamenal zvýšenie úrovne vzdelanosti a kultúrnosti mesta, dal vzniknúť vzácnym knižniciam a novej generácii inteligencie, reprezentovanej rodinami Thurzovcov, Henckelovcov, Pobstovcov a ďalších.

O kultúrno-osvetovom živote medzivojnovnej Levoče hovorí vo svojej štúdií P. Zmátló. Hneď v úvode cituje kritický článok z novín Spišské hlasy z roku 1938 a pokúša sa ho vyvrátiť.

Kultúrny a osvetový život v období medzi dvoma vojnami ovplyvňovalo viacero skutočností, no predovšetkým nástup českej inteligencie na posty pedagógov. Od nich sa odvíjal impulz na aktivity v oblasti kultúrnej a osvetovej činnosti do radov vlastnej inteligencie, medzi Slovákov, Čechov a Nemcov. Táto sa pestovala na školách a prostredníctvom rôznych spolkov v podobe divadelných predstavení, koncertov, večierkov a pod. Autor obracia svoju pozornosť na kultúrno-osvetové spolky, ktoré mali významnú úlohu v kultúrnom živote mesta. Je pozoruhodné ich

množstvo a aktivita, čo ilustruje spolkovými podujatiami za prvý polrok 1937. Kultúrno-spoločenský život medzivojnovnej Levoče nevytvárali len miestne spolky a školy, ale dopĺňali ho i divadelné predstavenia a kurzy spoločenského tanca. Záverom prichádza k poznaniu, že v tomto období v Levoči vládol čulý kultúrno-spoločenský život, čo dokladá aj tabuľkou kultúrnych a osvetových spolkov v meste v rokoch 1919–1938.

I. Chalupecký a E. Pavlík sú autormi ďalšieho príspevku *Päťdesiat rokov od „Levočskej vzbury“ v roku 1949*. Zaoberajú sa v ňom udalosťami v súvislosti s prípravou levočskej púte, keď v dňoch 25. a 26. 6. 1949 obyvatelia mesta a okolitých obcí prišli do Levoče, aby zabránili zaisteniu levočského farára Vojtasa. Aj keď vyprovokovaný dav prejavil svoje emócie, obišla sa udalosť v podstate bez zranení. Následne bolo vypočutých 200 ľudí, 62 postavili pred súd a 52 z nich odsúdili až do 10 rokov väzenia. V Levoči došlo, tak ako aj na mnohých iných miestach, k prejavu odporu voči štátnej proticirkevnej politike, ktorá vošla do dejín pod názvom „Katólicka akcia“. Prílohu príspevku tvorí zoznam odsúdených za tzv. „Levočskú vzburu“.

V *Kapitolách z dejín židovskej komunity v Levoči* venuje J. Sulaček pozornosť jej vzniku a historickému vývinu na Spiši, postaveniu tejto časti obyvateľstva v období medzivojnovnej republiky, počiatkom prezekúcie a represálií, deportáciám do vyhladzovacích táborov a napokon snahám židovskej komunity o prežitie.

Židia sa usídľovali v Levoči od konca 19. storočia a postupne zastávali významné posty medzi inteligenciou, či už ako právnici alebo lekári. Autor venuje pozornosť aj jednotlivým osobnostiam a štatistike. V roku 1910 žilo v Levoči 718 Židov a v roku 1938 to už bolo len 461. Veľa priestoru zaberá prenasledovanie Židov v rokoch 1938–1945, kde autor podrobne a konkrétne opisuje a vysvetľuje spôsoby perzekúcie Židov a približuje čitateľovi tieto tragické udalosti. Štúdiu tiež dopĺňajú, tak ako aj predchádzajúce, tabuľky.

Historička umenia M. Novotná oboznamuje vo svojom príspevku s reštaurovaním významného diela neskorogotického umenia na Spiši – oltára Panny Márie Snežnej v chráme sv. Jakuba. Oltár vznikol z príležitosti mierového rokovania bratov Jagelovcov v Levoči v roku 1494 a je jedným z najstarších a najrozsiahlejších oltárnych celkov v tomto kostole. Autorka nám ponúka umelecko-historický pohľad na významné maliarske a rezbárske dielo strednej Európy na prelome 15. a 16. storočia, ktoré sa zachovalo na mieste svojho vzniku, v chráme sv. Jakuba, uchovávané okrem hlavného a dobre známeho oltára Majstra Pavla z Levoče aj mnohé ďalšie cenné pamiatky. K príspevku sú pripojené i fotografie.

V závere ročenky sú publikované zvyčajné spolkové správy – správa o činnosti za roky 1997 a 1998, zoznam funkcionárov a výboru SDS, ako aj zoznam členov. Nechýbajú ani výročia, nekrológy a pravidelná spišská bibliografia za roky 1998 a 1999. Myslíme si, že ani toto dvojčíslo ročenky SDS Z minulosti Spiša neporušilo

tradíciu dobrej odbornej úrovne ročeniek pôvodného spolku, po ktorých siahajú historici aj dnes.

Virginia Rozložníková

ČAPLOVIČ, D.: *VČASNOSTREDOVEKÉ OSÍDLLENIE SLOVENSKA*. Academic Electronic Press, Bratislava 1998, 268 s.

Predmetom posudzovanej knihy je vývoj osídlenia územia Slovenska vo včasnom stredoveku. D. Čaplovič vymedzuje včasný stredovek rozhraním 5. a 6. storočia a polovicou 13. storočia, čo je v súlade so základným členením nielen slovenských, ale aj európskych dejín. Polovica 13. storočia je výrazným predelom najmä vo vývine osídlenia územia Slovenska.

D. Čaplovič ako popredný predstaviteľ historickej archeológie na Slovensku je predovšetkým známy výsledkami svojich výskumov včasnostredovekého osídlenia Slovenska. V posudzovanej práci syntetizuje doterajšie výsledky archeologického výskumu, ako aj historického a jazykového bádania včasnostredovekého osídlenia celého Slovenska, pričom si podrobnejšie všíma severozápadné, stredné a východné Slovensko.

Čaplovičova kniha má okrem úvodnej a záverečnej časti päť kapitol. V kapitole *Územie Karpát a stredného Dunaja vo včasnom stredoveku* (s. 17–55) sa autor zaoberá politickými a kultúrnymi (cirkevnými) pomermi na území Slovenska so zreteľom na európsky vývoj. Osobitnú pozornosť venuje problematike sakrálnej architektúry (Nitra, Devín, Bratislava a inde). V tejto kapitole prezentuje aj svoje názory na niektoré základné problémy dejín Nitrianskeho kniežatstva a Veľkej Moravy, na význam a kultúrny vplyv týchto štátnych útvarov, a to nielen vo vzťahu k slovenskému národu, k jeho etnogenéze. Právom ich hodnotí vysoko pozitívne.

V kapitole *Dielo P. J. Šafárika a najnovšie poznatky o historickom vývoji v Karpatoch a v priľahlých oblastiach v druhej polovici prvého tisícročia* (s. 57–98) konfrontuje názory P. J. Šafárika, vyslovené v práci *Slovanské starožitnosti*.

Vlastná problematika včasnostredovekého osídlenia Slovenska je obsahom nasledujúcich troch kapitol. Prvá z nich – *Vývoj štruktúry osídlenia na území Slovenska vo včasnom stredoveku* (s. 99–130) vo svojom názve sľubuje komplexný obraz osídlenia Slovenska. V skutočnosti sa obmedzuje takmer výlučne len na hradiská. Chýba analýza a hodnotenie otvorených sídiel (dedinského osídlenia agrárneho charakteru), ich zemepisné rozloženie sa uvádza len v hlavných rysoch. Prínos kapitoly je v spracovaní hradísk, ktoré boli v štruktúre včasnostredovekého osídlenia najvýznamnejšie, mali svoje hospodárske zázemie indukujúce osídlenie a mnohé z nich boli strediskami teritoriálnej správy Nitrianskeho kniežatstva (ako správne

centrá pôsobili aj pred vznikom a po zániku tohto štátneho útvaru a Veľkej Moravy). Zmeny v sídelnej štruktúre autor vysvetľuje a zdôvodňuje zmenami, ktoré nastali v politickom (mocenskom), hospodárskom a kultúrnym vývine stredoeurópskeho priestoru. Deklaruje kontinuitu veľkomoravského a veľkomoravského osídlenia, ktorá sa v slovenskej historiografii (aj vďaka výsledkom slovenskej archeológie) nespochybňuje. Odmieťa ju však maďarská historiografia, a to aj v prítomnosti. Z toho dôvodu by bolo bývalo užitočné, keby sa autor bol tomuto problému, ktorý má kľúčový význam pre dejiny Slovákov, dôkladne (v argumentačnej rovine) venoval. Za nedostatok kapitoly pokladám skutočnosť, že autor nevyužil možnosti, ktoré pre poznanie stavu osídlenia Slovenska poskytuje mapa autorskej dvojice R. Marsina a A. Habovštiak *Osídlenie od 2. polovice 10. storočia do r. 1250* (mierka 1:500 000!), uverejnená v Atlase SSR roku 1980. Táto mapa (ale ani národný atlas) nemala chýbať v zozname literatúry, lebo má hodnotu monografie a je ešte stále aktuálna.

Autorov osobný prínos v terénnom výskume a v rekonštrukcii sídlíštného obrazu sa výrazne prejavil v spracovaní kapitoly *Včasnostredoveký vývoj v oblastiach severovýchodných Karpát a v hornom Potisí* (s. 131–159). Okrem hradísk, ktoré aj tu stoja v popredí záujmu, čo je odôvodnené, sa autor venuje aj otvoreným sídlam. Podrobne opisuje jednotlivé sídlíštné oblasti (regióny), ktoré vymedzuje podľa povodí hlavných vodných tokov. Konštatuje vznik nových hradísk v 2. polovici 9. storočia, či dáva do súvisu s výbojnou politikou Svätopluka I. a rastom politického, hospodárskeho a kultúrneho významu Veľkej Moravy. Pozoruhodné je autorovo konštatovanie o príslušnosti západnej časti neskoršieho Užského komitátu (vrátane Užhorodu), ale aj severnej časti Sabolčského komitátu a jeho správneho centra na hradisku Sabolč k Nitrianskemu kniežatstvu, pravda, až v 2. polovici 9. storočia. Zaujímavé je aj jeho zistenie, že na východnom Slovensku sa v priebehu 10. storočia neutvoril svojrázny belobrdský kultúrny habitus (s. 151). K pozitívam kapitoly patrí aj skutočnosť, že autor si všíma aj vzťahy k oblastiam na severnej a východnej strane Karpát. Z kartografických zobrazení syntetický charakter má mapka *Otvorené sídliská – dedinské osídlenie východných oblastí Slovenska z 11. – 15. storočia* (obr. 67, s. 151), ktorú autor prevzal zo svojej staršej štúdie. Názov mapky nie je priliehavý, a to z hľadiska časového aj vecného, lebo obsahuje aj staršie slovenské(?) osídlenie z 9.–10. storočia, ako aj hradiská. Mapka v tejto podobe sa nedá čítať.

Mimoriadny význam pre slovenskú historiografiu má kapitola *Severozápadné a stredné Slovensko vo včasnom stredoveku* (s. 161–187). Autor v nej konštatuje na základe kritického hodnotenia publikovaných archeologických výskumov aj vlastného bádania na dolnej Orave (hradisko na Ostrej skale): „Najnovšie výsledky výskumu dovoľujú sledovať, s istým prirodzeným lokačným posunom, kontinuitu osídlenia tohto územia v priebehu celého obdobia včasného stredoveku najmä od druhej polovice 8. storočia“ (s. 161). Bohato diferencovanú štruktúru osídlenia tohto územia zobrazuje autorova mapka *Včasnostredoveké osídlenie severozápadného*

a stredného Slovenska v 8. – 12./13. storočí (s. 162–163). Škoda, že sa neprojektovala ako samostatná príloha so zoznamom vyznačených lokalít. Takto bez popisu lokalít sa len veľmi ťažko interpretuje. Autor vyslovil v kapitole aj tézu, že proces diverzifikácie územnej správy po zániku mocensko-správneho centra v určitom regióne do menších mikroregionálnych jednotiek (hrádkov, tvrdzí) prebiehal až v 12. a najmä v 13. storočí (s. 174).

D. Čaplovič nesprávne posudzuje etnické zloženie kmeňového zväzu („nomádského etnika Uhrov“), ktorý koncom 9. storočia vpadol na územie Veľkej Moravy. Uvádza, že Maďari tvorili len jeden kmeň tohto zväzu (s. 177). Tento zväz (aj podľa názoru slovenských historikov) tvorilo sedem staromaďarských kmeňov a tri kmene Kabarov. Nemožno súhlasiť ani s názorom, že príchod „nomádskych kmeňov (Uhrov) do oblastí stredného Dunaja, na strednú a hornú Tisu“ nemal katastrofálny priebeh (s. 178), aj keď je pravda, „že v 10. storočí na prevažnej väčšine územia dnešného Slovenska neprišlo k totálnej deštrukcii vývoja“ (s. 177–178). Nie je totiž náhoda, že prevažná väčšina archeologicky preskúmaných veľkomoravských kostolov, ako D. Čaplovič uvádza na inom mieste (s. 37), „zanikla na začiatku a v priebehu prvej polovice 10. storočia“.

Na záver rád konštatujem, že Čaplovičova monografia predstavuje významnú, kriticky spracovanú syntézu včasnostredovekého osídlenia Slovenska vyplňujúcu medzeru v poznaní dejinného úseku, ktorý má rozhodujúci význam pre náš národ.

Juraj Žudel

FORMY A OBSAH VZDELANOSTI V HISTORICKOM PROCESE. Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 17.–19. novembra 1997. Zostavovateľ Viliam Čičaj. Bratislava, Veda 1999, 187 s.

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v spolupráci so sekciou pre dejiny miest Slovenskej historickej spoločnosti a so Slovenskou spoločnosťou pre dejiny vied a techniky zorganizovali 17.–19. novembra 1997 v Smoleniciach vedeckú konferenciu *Formy a obsah vzdelanosti v historickom procese*. Organizátori tohto podujatia sledovali v prvom rade cieľ prezentovať fenomén vzdelanosti ako určujúceho a veľmi dôležitého činiteľa každodenného života spoločnosti od najstarších čias do začiatku 20. storočia.

Vzdelanosť prešla vo svojom vývoji rôznymi etapami, v ktorých sa menila jej forma a obsah. Spravidla sa pod týmto pojmom rozumela len školská výchova, avšak v širšom poňatí patrí k nej aj mimoškolská výchova, výchova na praktické povolanie, výchova v pracovnom procese a pod. Skladbu zborníka priaznivo ovplyv-

nilo, že príspevky sú od ľudí rôznych profesií (historikov, archivárov, knihovníkov, jazykovedcov, pedagógov, pamiatkárov a i.) a tým sa môžu porovnať tak pohľady týchto profesií na danú problematiku, ako i metódy a výsledky výskumu. Umožňuje to prezentovať názory k fenoménu vzdelanosti v pestrej škále referátov.

Viliam Čičaj predniesol referát, ktorý uviedol danú problematiku, *Fenomén vzdelanosti a jeho premeny v historickom vývoji*. Táto problematika je mu blízka aj vzhľadom na to, že vedie vedecký projekt *Každodennosť v historickom procese*. Kde všade v cudzine študovali študenti zo Slovenska, načrtáva príspevok Kataríny Štulrajterovej *Študenti zo Slovenska na univerzite v Padove*. Ďalšie štúdie obohacujú aj dejiny miest a obcí (Mária Stieberová *Vplyv mesta Bratislavy na úroveň vzdelanosti v mestečkách a dedinách na jeho okolí*; Zuzana Kollárová *Zabudnuté centrum vzdelania – Spišská Sobotka*; Tünde Lengyelová *Školy v zemepanských mestách v 17. storočí*; Zita Baďuríková *Koncepcia vzdelávania na samostatnom kresťansko-katolíckom reálnom gymnáziu v Kláštore pod Znievom*).

Dejiny spoločnosti obohacujú práce Štefánia Mertanovej *Podiel mešťanov na právnickej vzdelanosti v 15.–17. storočí* a Marie Marečkovej *Vzdelanost jako civilizační norma východoslovenského mešťanstva v novoveku*.

Knižnú kultúru skúmajú príspevky Evy Frimmovej *Novšie údaje k dejinám knižnej kultúry v 15. storočí*; Anny Földvárioovej *Výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a realizácia Programu slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie*. Dejiny knižníc mapujú vo svojich príspevkoch Helena Saktorová a Klára Komorová *Piaristické knižnice na Slovensku*, ako aj Adriana Fančovičová *Profilácia Lyceálnej knižnice v Banskej Štiavnici*.

Výchova odborníkov pre rôzne zamestnania je ťažiskom referátov Miroslava Kamenického *Výchova banských a hutníckych odborníkov na strednom Slovensku do založenia Baníckej akadémie (1762)*; Jozefa Vozára *Technické a právne vzdelávanie odborníkov pre bane a huty v oblasti Košickej komory*; Evy Szorádovej *Vzdelanie a vzdelávanie hudobných nástrojárov na Slovensku v minulosti*. Uplatnením vzdelania v praxi sa zaoberá aj Mária Kohútová *Praktické uplatnenie vzdelania na Záhorí v novoveku*.

Jazykovedne sú ladené štúdie Rudolfa Kuchára *Slovenská učebnicová tvorba v 17.–18. storočí a jej jazyk*; Jany Skladanej *Latinčina v mestských písomnostiach v 17.–18. storočí*; Eleny Krasnovskej *O jazyku slovenských písomností 17. a 18. storočia*.

Predstaviť školy ako stavby a budovy v minulosti sa pokúsili Eva Kowalská *Škola ako „kamenná inštitúcia“* a Viera Obuchová *Budovy škôl v Bratislave v 18.–19. storočí a na začiatku 20. storočia*.

Spektrum zborníka dopĺňajú práce Želmíry Geškovej *Nepravé periodiká – významné dokumenty národného písomníctva*; Jána Hučka *Početnosť inteligencie na Slovensku v rokoch 1890–1918 vo svetle štatistických údajov*; P. Kompolta

Disciplinizácia ako súčasť vzdelávania v 16.–18. storočí a J. Šebestu *Fyzika na bratislavskej reálke koncom 19. storočia*.

Editorom zborníka je Viliam Čičaj. Na zborníku je okrem zaujímavej témy hodnotné aj to, že poznámky sú uvádzané pod čiarou (v zborníkoch z konferencií je to skôr výnimka ako pravidlo). Vhodne a nevtieravo sú zaradené tiež ilustrácie, ako aj zvolená grafická úprava obalu brožovaného vydania.

Alžbeta Sedliaková

FORDE, H.: *OCHRANA AKO STRATEGICKÁ FUNKCIA A INTEGRÁLNA SÚČASŤ RIADENIA ARCHÍVOV, ALEBO MÔŽEME SA BEZ NEJ ZAOBÍŠŤ?* Budapešť 1999, 15 s.

Na ostatnej konferencii „za okrúhlym stolom archívov“ v Budapešti v roku 1999 (píšeme o nej na inom mieste) predniesla Angličanka Helen Fordová hlavný referát. Jej príspevok „Preservation as a strategic function and an intergrated component of Archives management, or can we cope without it? (autor mal k dispozícii preklad z angličtiny, ktorý vyhotovila Mária Španková, ako aj francúzsku verziu príspevku) vzbudil veľký záujem a preto formou anotácie zverejňujeme jeho hlavné myšlienky.

„Ochrana je proces, ktorý treba riadiť, a nie problém, ktorý treba riešiť“. V tejto myšlienke je skutočne zhrnutý obsah jej referátu, hoci autorka ju rozširuje o strategickú dôležitosť ochrany a kľúčovú potrebu jej začlenenia medzi ostatné činnosti každého archívu. V zásade bez ochrany nie je možný žiaden prístup k informáciám.

Archívna ochrana je „súhrn procesov a postupov, ktoré zabezpečujú stabilitu a ochranu dokumentov pred poškodením alebo znehodnotením, ako aj procesov a postupov pri manipulovaní s poškodenými alebo znehodnotenými dokumentmi. Ochrana môže zahrňovať aj prenos informácií na iný nosič, napríklad mikrofilm“.

Pre archív ochrana znamená nepretržitý proces a na úrovni politiky a stratégie je to zásadný prvok riadenia archívu. Už sa upustilo od koncepcie archivára – draka stojaceho pri bráne a odrážajúceho všetky pokusy získať prístup k informáciám v prípade, ak sú dokumenty poškodené. Napriek tomu je ešte stále problémom rozširovať myšlienku, že bez ochrany nemôže existovať prístup k informáciám ani dnes, ani v budúcnosti. A pre jednotlivca je v našej spoločnosti prístup k informáciám základnou otázkou.

Riadenie ochrany je aj o prístupe a znižovaní fyzických rizík vo vzťahu k archívnym dokumentom. Vo Veľkej Británii na konci tohto storočia dominuje riziko z prevahy využívania originálov. Nízka kvalita mnohých originálov, ktoré sa po-

núkajú bádateľom, zvyšuje riziko ich úplného zničenia. V storočí, ktoré vyprodukovalo viac dokumentov ako všetky predchádzajúce dokopy, sa venovala neuveriteľne malá pozornosť zabezpečeniu dlhodobého uchovania toho, čo zachované má byť. Netreba pripomínať rýchly pokles kvality papiera od polovice minulého storočia, a to vďaka používaniu drevenej papieroviny a chemikálií pri výrobe papiera. Netreba zdôrazňovať nestálu podstatu elektronického materiálu a ani finančné náklady súvisiace s jeho zachovaním, ani opisovať rýchlosť, akou mizne moderný atrament. Materiál, z ktorého sú vyhotovované fotonegatívy, degraduje, pretože nie je stabilný, elektrostatické kópie robia vytlačený text nečitateľným a používanie recyklovaného papiera s demonštratívne nízkou životnosťou politici vítajú ako odpoveď na otázku záchrany zelene.

Poznanie rizika nenahraditeľnej straty informácií, ktoré obsahujú tieto dokumenty, viedlo archívy v celosvetovom meradle k vypracovaniu nových metód prístupu s cieľom ochrániť originály.

Bádatelia archívnych dokumentov z 20. storočia sa stále viac stretávajú s požiadavkou používať kópie originálov na filme, mikrofiši. Kvalita faksimile je dnes taká dobrá, že organizátori výstav ich používajú čoraz častejšie namiesto originálov. Znižujú sa tým náklady i potreba bezpečnostnej ochrany. Archívy na celom svete z dôvodov diaľkového prístupu k dokumentom vypracúvajú svoje internetové stránky s ich digitalizovanou formou. Riadenie ochrany, s cieľom zabezpečiť nepretržitý prístup, sa stáva základnou otázkou.

Pred päťdesiatimi rokmi by sa nasledujúce príklady strategického plánovania považovali vo vzťahu k archívu za irelevantné, ale dnes tvoria kľúčový moment. Príklady, ktoré autorka uvádza, sa dotýkajú všetkých aspektov ochrany:

a) Prvou je potreba vypracovať a dodržiavať štandardy archívnej starostlivosti. Štandardy pre výstavbu archívnych budov, bezpečnostné štandardy, štandardy pre mikrofilmovanie, štandardy pre opis a ukladanie prispievajú k dodržiavaniu vysokej úrovne starostlivosti o zaznamenané informácie.

b) Bádatelia požadujú viac ako tradičné poradenské služby alebo tradičné typy archívnych pomôcok. Uprednostňujú on-line katalógy alebo využívanie digitalizovaného materiálu a informačných databáz. Bádatelia chcú mať prístup k väčšiemu množstvu materiálu využívaním metódy vyhľadávania pomocou kľúčového slova a chcú získať požadovaný materiál z viacerých zdrojov. Archivári musia zabezpečiť odpoveď na dve otázky – že bádatelia dostanú to čo chcú, v takej podobe, akej dávajú prednosť (ak je to možné) a že poskytované informácie sa zachovávajú aj pre budúce generácie.

c) Ďalej je to potreba ochrany súčasných záznamov v ich rozmanitosti. Nikdy predtým nevznikol taký veľký počet rôznych nosičov informácií. K tradičnému papieru pribudli filmy, fotonegatívy a tlače, audiovizuálny materiál, rozhlasové a televízne programy, nehľadiac na obrovské množstvo elektronických informácií.

d) Dôležitosť skvalitnenia umenia zmysluplného hodnotenia a výberu. Množstvo materiálu z konca 20. storočia je také obrovské, že jeho následná ochrana sa stáva nemožnou, ak sa neprijmú prísne kritériá výberu. Ak elektronické súbory zaberajú menej miesta ako tradičné archívne dokumenty, sú s nimi o to väčšie problémy, so zreteľom na ich hodnoverný prenos na iný softvér pre potreby dlhodobej ochrany.

e) Stále rastúce náklady na ochranu a prístup, tak klasických, ako aj moderných nosičov vedú k potrebe analyzovať prínosy vznikajúce zo súčasných výdavkov. Ochrana si vyžaduje dlhodobé investície pre budúci prístup. Riadenie procesu ochrany môže a musí kvantifikovať náklady ochrany kultúrneho dedičstva. Politici musia pochopiť, že nehmotný majetok, ako je prístup k informáciám, má hodnotu viac ako peňažnú, ale má samozrejme aj cenu, ktorú treba platiť.

Ak sú toto príklady, čomu sa archívy musia prispôbiť v rýchlo sa meniacich podmienkach na ochranu a prístup na konci 20. storočia, ako sa hodí ochrana do strategického rámca?

Strategické smerovanie ochrany v rámci archívu je celkom jednoduché definovať: ochraňovať vybrané záznamy pre súčasný a budúci prístup pri použití prostriedkov s najefektívnejšími nákladmi. Metódy, ktorými sa to dosiahne sa líšia v závislosti od individuálnych podmienok a jednotlivých častí sveta, v ktorých sa archív nachádza. Odhadnúť požadované zdroje a z nich možné výdavky je súčasťou stratégie každého archívu.

Zdroje dostupné archívom na ochranu sú vždy konečné, ale požiadavky sa nikdy nekončia. Aby archív maximalizoval vplyv akéhokoľvek zdroja, ktorý má k dispozícii, musí prijať viacero riešení. Je na výber medzi makroriešeniami, z ktorých profitujú veľké množstvá archívneho materiálu a mikroriešeniami, zahrňujúcimi starostlivosť o jednotlivé dokumenty. Prvé obsahuje aj uloženie všetkých materiálov do škatúl, ich uchovávanie v stabilnom prostredí, využívanie masových procesov ich ochrany a ich preformátovanie.

Udržiavanie stabilného prostredia je spravidla jednou z finančne najnáročnejších činností archívu a je ťažké vyjadriť ho v zmysle nákladov. Odhadnutie rizík pravdepodobnosti vzniku pliesní a nebezpečenstva straty informácií ako výsledku degradácie je ťažko kvantifikovať, ale náklady spojené s opakovaným sušením, čistením, preškatulovaním a presťahovaním dotknutého archívneho materiálu sú kalkulovateľné. Na porovnanie – východzie náklady pri výstavbe budovy so stabilnou teplotou a relatívnou vlhkosťou prostredníctvom kvalitnej izolácie, tradičnými prostriedkami, tepelnou inerciou alebo vzduchotechnikou nemusia byť také vysoké, ako sa na prvý pohľad zdá. Veľa závisí od kvality poskytnutých informácií, alebo ako je archív spravovaný zriaďovateľom a prístupom k výstavbe účelovej archívnej budovy.

Programy masovej ochrany sa viac približujú ochranným technikám ako samotnému konzervovaniu, hoci často obsahujú fyzický zásah do originálov. Masová ochrana bude pochopiteľne menej nákladná ako akákoľvek individuálna. Štiepenie

papiera sa v Nemecku automatizovalo, masové neutralizovanie (odkyselovanie) sa postupne zaviedlo už v mnohých krajinách.

Kalkulovanie, aké náklady by si vyžiadali konzervátorské práce, ak by bádatelia naďalej študovali originálny materiál, je rýdzo špekulatívnym argumentom bez veľkej preukaznosti. Je však možné vypočítať vhodné priestory pre bádateľov, ktorí si želajú študovať originály, ako aj čítačky na mikrofilmy pre bádateľov, ktorí budú študovať kópie archívnych dokumentov. Výhoda mikrofilmov je i v tom, že sú zvyčajne predmetom samoobsluhy a vyžadujú minimum starostlivosti zo strany personálu bádateľne. Navyše mikrofilmy, vyhotovené v prísnej zhode s technickými štandardami, môžu byť východiskom, ak budú na to peniaze, pre digitalizačné programy. Digitalizácia z mikrofilmu je rýchlejšia a lacnejšia ako z originálov, ktoré sú čoraz viac ochraňované pred manipulovaním a poškodením.

Makroriešenia týkajúce sa ochrany, ako sa to uvádza vyššie, majú svoje vlastné problémy. Konzervovanie ako „súčasť ochrany, ktorá sa zaoberá fyzickým alebo chemickým ošetrovaním dokumentov“, spravidla je spojené s detailnou úpravou jednotlivých dokumentov alebo artefaktov a môže tvoriť iba časť celkovej stratégie. Individuálna pozornosť trvá dlhšie a je preto drahšia. Tam, kde sú nízke náklady na prácu, to celkom neplatí, ale nedostatok vzdelávacích príležitostí pre veľký počet ľudí môže spôsobiť ťažkosti udržať vysokú úroveň technickej expertízy. Z európskeho a severoamerického pohľadu náklady spojené s konzervovaním, zariadením, materiálom a personálom spravidla nútia organizáciu k prísnemu výberu dokumentov, ktorým sa poskytne úplná konzervátorská starostlivosť. Precizovanie nákladov je ťažké jednoducho preto, že každý dokument, ako aj poškodenie sú individuálne. Cena však nie je malá. Preto na konzervovanie sa vyberajú dokumenty iba ak sú ťažko poškodené a majú vlastnú hodnotu, vyjadriteľnú v peniazoch (umelecká práca alebo iluminované dokumenty) alebo v historickej hodnote.

Ochrana je neoddeliteľne prepojená so všetkými ostatnými funkciami každého archívu a čím sa jej lepšie rozumie, tým viac efektívnejšie budú jej prostriedky. Ako základné činnosti každého archívu treba zabezpečiť nižšie uvedené činnosti.

Výber finančne najvýhodnejšieho nosiča, na ktorý by mala byť zaznamenaná informácia, by sa mal uskutočniť na začiatku životného cyklu záznamov. Väčšina z nás sa podvedome rozhoduje pre tradičné materiály, vyberajúc kus papiera na napísanie poznámok, a papier lepšej kvality na zapísanie rozhodnutí z porady. Pôvodcovia fondu, by mali dostať od správcov registratúr a archivárov informácie o dostupnosti moderných laserových alebo atramentových tlačiarní a o kvalite rozličných druhov písacieho papiera. Musia profitovať zo schopností správcov registratúr rozoznať medzi požiadavkami kladenými na záznamy, ktoré treba uchovať iba krátkodobo a tými, ktoré treba zachovať natrvalo. Čím je väčšia znalosť novej potreby dlhodobého uchovania rôznych druhov archívneho materiálu, tým lepšia a lacnejšia bude efektívna správa súčasných záznamov. Osobitne to platí pre elektronický materiál. Ten je nestály a až nebezpečne závislý na zariadeniach,

pomocou ktorých vzniká, dá sa ľahko vymazať alebo stratiť a jeho ochrana má od samého vzniku zásadný význam. V súčasnosti jediným riešením je evidovanie takýchto dokumentov, ich usporiadanie a ich prenos na zariadenia vyššieho typu, len čo sa pôvodný hardvér stane bezpredmetným. Inak materiál neprežije ani obdobie hodnotenia, nehľadiac na jeho odovzdanie do archívu.

Otázky ochrany by sa mali posudzovať tiež v procese výberu.

V čase konečného výberu treba posudzovať popri informačnom obsahu dokumentov aj fyzický stav dokumentov. Možno ospravedlniť preberanie množstva plesnivých papierov, hromady fototlačí, ktoré sa spiekli dokopy alebo disky spustiteľné na už neexistujúcom hardvéri, berúc do úvahy prostriedky, ktoré bude treba vynaložiť na ich reštaurovanie? Ak nie je možné sprístupniť tento archívny materiál v jeho pôvodnom fyzickom stave, musí byť jasné, že jeho dôležitosť je dostatočným dôvodom na ospravedlnenie výdavkov potrebných na to, aby sa umožnilo sprístupniť v nich obsiahnuté informácie inou formou.

Po prevzatí archívneho materiálu do depotu podporuje tvorba podrobných inventárov a katalógov jeho ochranu. Bádateľ pomocou pomôcok môže identifikovať dokumenty, ktoré potrebuje. Môže sa zamedziť nepotrebnnej manipulácii s dokumentmi. Presná identifikácia veľkorozmerných máp a ďalších dokumentov v archívnych pomôckach je osobitne dôležitá z pohľadu možného poškodenia spôsobeného prenášaním ťažko manipulovateľných dokumentov po archíve.

Ochrana je tiež dôvodom pre niektoré drobné operácie v archíve. Usmerňovanie bádateľov v archíve je predmetom primárnej pozornosti personálu, aby archív mohol splniť ich požiadavky a očakávania. Zabezpečovanie takejto činnosti, ktorá sa venuje dlhodobej ochrane dokumentov, podporuje u bádateľov vedomie zodpovednosti pri manipulovaní s originálmi. Bádateľský poriadok má napomôcť ochrane, jeho jazyk má podrobne usmerniť, jemne viesť, podčiarkujúc nevyhnutnosť spolupráce a nie konfrontácie. Prístup k bádateľom, vrátane využitia psychológie, musí byť súčasťou štýlu riadenia archívu.

Výchova zamestnancov a bádateľov v otázkach starostlivosti o fyzický stav archívnych dokumentov je zásadnou zložkou činnosti každého archívu. Obidve skupiny občas strácajú zo zreteľa hlavný cieľ archívu – uchovať archívny materiál pre súčasný i budúci prístup. Priebežný program začínajúci uvedením do techník ochrany pre celý personál, dopĺňovaný programami na vyššej úrovni je jedinou cestou každého archívu.

Stratégia ochrany hrá veľkú úlohu pri plánovaní a výstavbe akejkoľvek novej archívnej budovy. Archivári a zodpovední činitelia by mali najmä:

– sústrediť sa na dôležitosť primeranej izolácie s cieľom zabezpečiť stabilnú teplotu a relatívnu vlhkosť ako základný prínos k dlhodobému zachovaniu obsahu archívu,

– zabezpečiť, že sa zabudujú do štruktúry budovy primerané a včas varujúce a oznamujúce systémy, aby sa zmiernili účinky akejkoľvek katastrofy spôsobenej požiarom,

– klásť dôraz na dôkladné preskúmanie stavebných materiálov na budovu, aby sa predišlo škodlivému úniku plynu, ktorý by mohol poškodiť archív,

– analyzovať postupnosť pracovných procesov už v počiatočnom štádiu, aby sa dosiahol súlad medzi priestormi depotov a bádateľne, pracovných priestorov, aby sa aj tým, kde je to len možné, vylúčil pohyb dokumentov z jedného poschodia na druhé,

– nezabudnúť na osobitné plány ochrany a prístupu k fotomateriálu, aby sa predišlo nebezpečenstvu z náhlych zmien teploty a relatívnej vlhkosti, ktorá spôsobuje kondenzáciu,

– nezabudnúť na určenie požiadaviek na primerané zaregálovanie, ďalej na priestory pre stoly na rozloženie veľkorozmerných dokumentov, na priestory pre hardvér a ďalšie materiály.

Kompetentní zamestnanci zodpovední za správu budovy a majetok musia chápať osobitnú zodpovednosť za stabilné prostredie a dobrú údržbu budovy archívu. Tomu musí zodpovedať potreba ich vzdelávania. Len vedúci pracovníci vybavení adekvátnou sumou poznatkov môžu v riadiacej i praktickej činnosti archívu zohľadniť požadované prvky ochrany.

Aj bezpečnosť sa musí stať súčasťou integrovaného riadenia každého archívu. Veci ochrany sú najvyššou prioritou tak vo význame novej straty archívnych dokumentov, ako aj nebezpečenstva z poškodenia budovy. Platí axióma, že bezpečnostné systémy musia byť in place, či už mechanické alebo ľudské. Udržiavanie ostražitosť je jednou z najťažších úloh.

Obnovenie prevádzky a postupy kontroly katastrof sú dnes uznávané ako základné súčasti riadenia archívu. Patrí sem vypracovanie spoľahlivých stratégií minimalizovania rizík archívu, protipožiarne opatrenia alebo opatrenia proti poškodeniu vodou, ako aj odstránenie škôd na dokumentoch čo najrýchlejšie a najefektívnejšie.

Na záver si autorka položila otázku: môžeme sa zaoberať bez riadenia procesov ochrany? Odpoveď musí byť nie, pretože bez systémovej stratégie ochrany ako integrálnej súčasti riadenia všetkých kľúčových činností archívu by nebol možný prístup. Samotné dokumenty by mohli prestať existovať a základné ľudské práva by boli potlačené. Strategické riadenie každého archívu musí obsahovať riadenie procesov ochrany, aby sa demonštroval krátkodobý i dlhodobý prínos vynaložených nákladov v prospech prístupu a zdôraznila sa zodpovednosť všetkých za skvalitnenie ochrany z dôvodov prístupu.

Peter Kartous

WAIDACHER, F.: *PRÍRUČKA VŠEOBECNEJ MUZEOLÓGIE*. Bratislava, Slovenské národné múzeum – Národné múzejné centrum 1999. 477 s.

Friedrich Waidacher je známy rakúsky muzeológ, dlhoročný riaditeľ Landesmuseum Joanneum a pedagóg na Univerzite v Grazi. V roku 1993 napísal túto prácu pod názvom *Handbuch der Allgemeinen Museologie*. Sám o tom hovorí, že potrebu napísať túto prácu pocítil, keď spoznal na svojich početných cestách, čo dnes múzeum znamená. Cesty mu umožnilo jeho členstvo v mnohých medzinárodných organizáciách, komitétach a pracovných skupinách. Spoznal tak celý múzejný svet, predovšetkým európsky a severoamerický. Nazbieral pri tom skúsenosti, a videl, aká plodná, radostná a užitočná môže byť práca v múzeu. Prvým predpokladom však je, aby sa správne osvojila, pochopila a realizovala.

A práve na toto osvojenie, pochopenie a realizovanie má slúžiť jeho príručka. Nesúhlasí s názorom, že múzejné povolanie môžu spokojne vykonávať príslušníci iných povolání. Je podľa neho dôležité osvojiť si teóriu múzejníctva, jeho históriu, nazbierať skúsenosti a aplikovať ich v praxi.

Na začiatku knihy je Predhovor autora, Slovo na úvod od Milana Rybeckého, a Slovo prekladateľa – Alojza Habovštiaka. Prekladateľ odviezol vskutku heroický výkon, pretože sa musel popasovať s rôznymi výrazmi, ktoré nemajú adekvátne vyjadrenie v slovenčine, prípadne podobné slovo vyjadruje v slovenčine iný zmysel (registrácia, inventarizácia a i.). V súčasnosti sa v každej reči udomácňuje aj množstvo medzinárodných výrazov, ktoré sa spravidla ani neprekladajú. Išlo teda vskutku o mimoriadne náročný preklad vzhľadom na obsiahlu odbornú terminológiu, ako aj termíny z rôznych oblastí a odborov v múzeu zastúpených.

Samotná práca je rozdelená do štyroch kapitol. Prvá je *Metamuzeológia*, ktorá definuje základné myšlienky muzeológie (predmet poznávania), súvislosti (systém, literatúra), vedecký systém (princípy vedy, terminológia, definícia a úsudok, muzeologické pojmy, hypotéza a teória, poznávacie metódy muzeológie). Ďalšia kapitola pod názvom *Historická muzeológia* sústreďuje príspevky súvisiace s dejinami muzeálneho fenoménu (s predmuzeálnym, protomuzeálnym, paleomuzeálnym, mezomuzeálnym, neomuzeálnym obdobím) a s vývojom muzeológie. Obe kapitoly zaoberajúce sa muzealitou sú úvodom do nasledujúcej tretej, ktorá je nosnou a hlavnou.

Teoretická muzeológia v podobe tretej kapitoly venuje pozornosť selekcii, muzeálnym predmetom, tezaurácii, komunikácii a inštitucionalizácii. Prináša poznanie umožňujúce porozumieť základné funkcie muzeálnej práce.

Posledná, štvrtá kapitola je venovaná aplikovanej muzeológii. Čitateľ sa má možnosť oboznámiť s výberom predmetu a jeho dokumentáciou; tvorbou a správou zbierkového fondu; sprostredkovaním fondu a prácou pre verejnosť; plánovaním, organizáciou, manažmentom a napokon bezpečnosťou.

Pred prvou kapitolou je umiestnený Exkurz venovaný prítomnosti (múzeá sveta, ukazovatele, počty návštevníkov, zmeny, nové vývojové trendy, význam múzeí v systéme). Má za cieľ podať všeobecný prehľad o aktuálnej situácii v múzejníctve. Aj za záverečnou štvrtou kapitolou je Exkurz venovaný budúcnosti, ktorý poukazuje na otázky predpokladaného vývoja vrátane možnosti jeho predvídania.

V závere príručky je slovník, literatúra na tridsiatich ôsmich stranách a obsiahly kombinovaný register.

Muzeológia je pomerne mladý odbor, ktorého výučba sa aj na Slovensku v posledných rokoch dostáva do popredia. Prvé kroky vzdelávania v muzeológii začali koncom päťdesiatych rokov vo forme prednášok. Štúdium muzeológie ako samostatného odboru sa zaviedlo až v posledných piatich rokoch (Univerzita Komenského v Bratislave, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre a Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici). Doteraz však chýbala práca, ktorá by súhrnne podala teoretické vedomosti a ich aplikáciu v praxi, ako i zhrnutie doterajšej histórie a načrtnutie predpokladaného vývoja v budúcnosti. Tejto úlohy sa má zhostiť predkladaná práca a podľa doterajších ohlasov v zahraničí v podobe recenzií od popredných odborníkov v tejto oblasti treba dúfať, že v plnej miere. Argumentom pre toto konštatovanie je pomerne skoré druhé vydanie tejto príručky (1. vyd. 1993, 2. vyd. 1995). Slovenská odborná verejnosť (múzeá, vysoké školy) sa rozhodla tiež priblížiť túto prácu pre potreby študujúcich, pracovníkov múzeí a galérií, ako aj pre všetkých, ktorí majú o tento odbor záujem. Treba pripomenúť ústretovosť autora, ktorý bol veľmi nápomocný pri týchto snahách, či už pri prekladoch alebo pri riešení iných odborných problémov súvisiacich s vydaním tejto knihy.

Alžbeta Sedliaková

NĚMEČEK J., NOVÁČKOVÁ H., ŠŤOVÍČEK I., TEJCHMAN M. (editori): *ČESKOSLOVENSKO-SOVĚTSKÉ VZTAHY V DIPLOMATICKÝCH JEDNÁNÍCH*. Dokumenty, díl 1 (březen 1939–červen 1943), díl 2 (červenec 1943–březen 1945), Praha, Státní ústřední archiv v Praze 1998, resp. 1999, 626 s., resp. 661 s.

V rámci výskumného projektu Štátneho ústredného archívu v Prahe a s podporou Grantovej agentúry ČR, začala sa v roku 1995 rozsiahla heuristika napriek všetkým doterajším pokusom pomerne málo zdokumentovanej témy česko-slovensko – sovietskych diplomatických rokovaní v rokoch 1939–1945. Výsledkom niekoľko-ročného úsilia autorského kolektívu, do ktorého okrem uvedených editorov v širšom zmysle patrili aj M. Bubeníková (preklad registrov do angličtiny), D. Němečková

(prepis edície), L. Václavů (redigovanie) a A. Kynclová (príprava na vydanie), je dvojdielna publikácia obsahujúca veľké množstvo dokumentov uverejnených po prvýkrát (napr. v druhom diele až 193 z 265, t. j. približne 76 percent), pričom tie dokumenty, ktoré boli uverejnené už skôr, boli do edície zaradené kvôli snahe podať ucelený obraz dokumentovanej problematiky. Do oboch dielov bolo zaradených po 265 dokumentov, teda dohromady edícia obsahuje 530 dokumentov.

I keď boli jednotlivé dokumenty zaradené do dvoch dielov najmä z technických príčin, oba sú koncipované ako relatívne samostatné publikácie. Ich štruktúra je však rovnaká.

V úvode každého z dielov sa nachádza štúdiá o histórii česko-slovensko – sovietskych diplomatických vzťahoch v rokoch 1939–1943, resp. 1943–1945. Význam týchto štúdií (resp. jednej na dve časti rozdelenej štúdie) spočíva najmä v tom, že mnohokrát vychádzajú z obsahu dokumentov zverejnených po prvýkrát. Takýmto spôsobom sa tu hovorí o takých otázkach, akými sú začiatky česko-slovenského odboja a vzťah Francúzska, Veľkej Británie a najmä Sovietskeho zväzu k nemu; zmrazenie česko-slovensko – sovietskych diplomatických vzťahov po podpísaní paktu medzi Nemeckom a ZSSR v auguste 1939 a uznaní vojnovnej Slovenskej republiky zo strany ZSSR; neoficiálne vzťahy spravodajského charakteru medzi českým domácim odbojom (Obrana národa) a sovietskymi spravodajskými orgánmi; zlepšovanie postavenia česko-slovenského odboja po porážke Francúzska a vzplanutí britsko-nemeckej leteckej vojny; otepľovanie česko-slovensko – sovietskych vzťahov na jar 1941, ktoré vyvrcholilo po útoku na ZSSR (22. 6. 1941), keď záväzky voči Nemecku i Slovensku prestali byť aktuálne; osud zamýšľanej česko-slovensko – poľskej konfederácie; príprava a priebeh návštevy E. Beneša v Moskve v decembri 1943; česko-slovensko – sovietska zmluva z decembra 1943 a otázka uzatvárania zmlúv medzi mocnosťami antihitlerovskej koalície a „malými“ štátmi; vzťah popredných predstaviteľov ZSSR k Čatlošovmu memorandu; otázka sovietskej pomoci SNP, ktorá vôbec nebola taká nezištná a účinná, ako sa o nej hovorilo pred novembrom 1989 (v zmysle známych slov V. Prečana, že v poňatí ZSSR nebolo oslobodenie oslobodením, pokiaľ nebolo jeho dielom); „zásluhy“ E. Beneša o pričlenenie Podkarpatskej Rusi k ZSSR a postup Sovietskeho zväzu v tejto otázke; otázka uznania poľskej, tzv. ľubľinskej vlády Česko-Slovenskom v súvislosti s podporou Sovietskeho zväzu v otázke odsunu Nemcov a Maďarov z ČSR a pod.

V štúdií, dokumentoch a poznámkovom aparáte k nim defilujú – mnohokrát v nových súvislostiach – aj mená politikov, resp. odbojárov slovenskej národnosti, či už patrili k zahraničnému alebo domácejmu odboju alebo k reprezentantom vojnovnej Slovenskej republiky. Ide o nasledujúcich politikov: J. Bečko, F. Čatloš, M. Černák, M. Čulen, F. Ďurčanský, T. J. Gašpar, J. Golian, F. Hodža, M. Hodža, V. Hurban, C. Kuchta, Š. Kuna, A. Mach, G. Medrický, L. Novomeský, Š. Osuský, J. Papánek, J. Slávik, L. Szathmáry, J. Šimko, K. Šmidke, J. Šoltész, V. Šrobár, F. Tiso, J. Tiso, V. Tuka, J. Turanec, J. Ursíny, J. Valo a R. Viest.

Ďalšou časťou nachádzajúcou sa v oboch dieloch publikácie je Prehľad základných edícií a literatúry. Z hľadiska možností, ktoré poskytujú dnešné demokratické pomery, sú tu kriticky a objektívne hodnotené základné historické diela o diplomatických vzťahoch medzi česko-slovenským odbojom a ZSSR, ako aj edície dokumentov. Uvádzajú sa tu okrem iného práce J. Křena *Do emigrace a V emigraci*, Praha 1963, resp. 1969, T. Broda *Československo a Sovětský svaz 1939–1945*, Praha 1992, E. Táborského (osobného tajomníka E. Beneša v rokoch 1939–1945) *President E. Beneš between West and East 1938–1948*, Stanford 1981, E. Čejku *Československý odboj na Západě (1939–1945)*, Praha 1999 a i. Zo zahraničných historikov sa tu spomínajú práce I. I. Popa a V. V. Marjiny z Ruska, ako aj práce poľských historikov M. K. Kamińskiego a P. Wandycza. Na západe vyšli tiež práce amerických autorov českého pôvodu I. Lukeša a V. Mastného.

Z edícií dokumentov sa tu hodnotia najprv niektoré publikácie, ktoré vyšli pred rokom 1990 a ktoré sú poznamenané dobou. Nešlo pritom o falšovanie textov; z ideologických dôvodov často dochádzalo k selekcii dokumentov, ktoré boli určené na vydanie. V tomto zmysle ide najmä o Československo-sovetské vzťahy v době Velké vlastenecké války 1941–1945. *Dokumenty a materiály*, Praha 1960. Toto hodnotenie sa však už menej vzťahuje na publikácie *Cesta ke květnu I/1 I/2*, Praha 1965, ďalej impozantnú edíciu *Slovenské národné povstanie. Dokumenty od V. Prečana*, ktorá vyšla v Bratislave roku 1965 a dosiaľ neprekonanú edíciu *Dokumenty z historie československé politiky*, Praha 1966, ktoré vznikli počas politického „odmäku“ v druhej polovici 60. rokov. V 80. rokoch došlo k vydaniu niekoľkozväzkovej edície *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů*, Praha 1982, 1984, v ktorej sa vojnových rokov dotýkajú diely 4/1 a 4/2.

Po roku 1989 sa v tejto časti publikácie spomínajú dokumenty uverejnené v rôznych zborníkoch a odborných časopisoch editormi I. Šťovíčkcom, J. Němečkom a Z. Vališom.

Zo zahraničných edícií k česko-slovensko – sovietskym vzťahom sa tu spomínajú edície nemecké, anglické a ruské (napr. *Nazi-Soviet Relations 1939–1941*). Upozorňuje sa tu tiež na to, že v roku 1992 sa v Rusku obnovilo vydávanie *Dokumentov vnešnej politiky*, zastavené v roku 1997.

K dôležitým zdrojom poznania česko-slovensko – sovietskych diplomatických vzťahov patria i spomienkové práce. V tejto časti publikácie sa spomínajú memoáre Z. Fierlingera, E. Beneša, L. Svobodu, L. K. Feierabenda, B. Laušmana, E. Táborského a I. M. Majského.

Napokon, pred časťou venovanou samotným dokumentom, sa tu ešte nachádza rozsiahly edičný úvod uvádzajúci archívne fondy, v ktorých sa výskum uskutočňoval (konštatuje sa tu, že ide – s výnimkou osobných fondov česko-slovenských politikov uložených v zahraničí – najmä o dokumenty česko-slovenskej proveniencie uložené v archívoch ČR, čo spôsobili najmä časové a finančné príčiny), ďalej

zásady výberu a prepisu dokumentov, ich datovania, určenia miesta vzniku a autora, ich klasifikácie a pod.

Keďže o všeobecnom charaktere dokumentov zaradených do recenzovanej publikácie som sa už zmienil v súvislosti s úvodnou štúdiou o česko-slovensko – sovietskych diplomatických vzťahoch v rokoch 1939–1945, zameriam teraz svoju pozornosť na niektoré dokumenty, dotýkajúce sa slovenských dejín – i keď väčšina z nich už bola publikovaná či už v zahraničí, alebo po roku 1989 v českých odborných časopisoch. Predovšetkým ide o dok. č. 63 (2. diel) Záznam J. Smutného o rozhovore E. Beneša s V. M. Molotovom zo 16. decembra 1943, ktorý sa odohral v Moskve počas prvej návštevy E. Beneša v ZSSR. Publikoval ho už V. Mastný vo Svědectve ročník 12, 1974, č. 47. Počas tohto rozhovoru E. Beneš požiadal ľudového komisára zahraničných vecí ZSSR V. M. Molotova, aby Sovietsky zväz vyvíjal na Česko-Slovensko nátlak za účelom potrestania tých, ktorí sa na Slovensku previnili vojnou proti ZSSR, „... aby sa vnútropoliticky nemohlo zneužívať, že Česi chcú trestať Slovákov“. Sám Molotov reagoval udivene: „Nebolo by úplne pochopiteľné, keby sme kládli Slovákov na rovnakú úroveň ako Nemcov a Maďarov“.

Počas tej istej návštevy stretol sa E. Beneš aj s J. V. Stalinom. V dok. č. 69 (2. diel) Záznam (Z. Fierlingera) o rozhovore E. Beneša s J. V. Stalinom z 18. decembra 1943 (publikovaný bol v roku 1992 v časopise Historie a vojenství č. 5) sám Stalin vyhlásil, že „...je potrebné držať doma Slovákov pevnou rukou“, pričom „žiadny separatizmus nemožno pripustiť, bola by to nemožná hlúposť“. I keď toto vyhlásenie E. Benešovi určite veľmi konvenovalo, potvrdzuje, že odbúranie právomocí slovenských národných orgánov v povojnovom období nebolo len čisto česko-slovenskou záležitosťou, ale dialo sa s požehnaním J. V. Stalina a najvyšších sovietskych mocenských štruktúr. O rozhovoroch s oboma sovietskymi predstaviteľmi informoval E. Beneš 11. januára 1944 aj londýnsku česko-slovenskú vládu (dok. č. 75, 2. diel, publikované v Soudobých dějinách III/2-3, 1996). Beneš uviedol, že „Stalin bol na Slovákov veľmi prísny“ a V. M. Molotov v súvislosti so Slovákmí zdôraznil: „Dajte to do poriadku, aby sa také veci už nemohli opakovať“.

V recenzovanej edícii sa nachádzajú aj dokumenty (napr. č. 241, 2. diel, telegrafická správa F. Kruckého H. Ripkovi z 19. februára 1945), ktoré informujú o zatýkaní česko-slovenských občanov sovietskymi orgánmi na oslobodenom území Slovenska, čo bolo v zjavnom rozpore s česko-slovensko – sovietskou zmluvou o vzájomných vzťahoch medzi Červenou armádou a česko-slovenskými orgánmi na území oslobodzovanej ČSR z 8. mája 1944. Niektoré dokumenty, napr. dok. č. 140 (2. diel), Telegrafická správa Z. Fierlingera Ministerstvu zahraničných vecí o menových opatreniach na oslobodenom území z 24. októbra 1944, ako aj č. 248 (2. diel) Zápis o rokovaní E. Beneša, J. Masaryka a Z. Fierlingera s V. M. Molotovom, A. J. Vyšinským a V. A. Zorinom z 21. marca 1945 svedčia o tom, že predstavitelia českej časti česko-slovenského odboja si veľmi dobre uvedomovali podstatne nižšiu

hodnotu protektorátnej meny voči slovenskej korune, i keď neskôr, po oslobodení, sa pomer stanovil 1:1.

Na konci každého z oboch dielov je súpis registrov uverejnených dokumentov preložených do angličtiny, zoznam dokumentov a osobný register, v stručnosti informujúci aj o funkciách, ktoré jednotliví aktéri diplomatických rokovaní zastávali v rokoch 1939–1945.

Vzhľadom na to, že recenzovaná publikácia prináša veľké množstvo dosiaľ nepublikovaných dokumentov, resp. sústreďuje na jednom mieste mnohé dokumenty rozptýlené v rôznych odborných časopisoch a zborníkoch, predstavuje v súčasnosti asi najvyčerpávajúcejšiu edíciu dokumentov k česko-slovensko – sovietskym diplomatickým vzťahom v rokoch 1939–1945. Preto ju odporúčam do pozornosti historikom, pedagógom i všetkým tým, ktorí sa z akéhokoľvek dôvodu seriózne zaoberajú najnovšími českými a slovenskými dejinami.

Stanislav Sikora

KLČO, M.: *OKRES PIEŠŤANY – STRUČNÁ HISTÓRIA A ERBY MIEST A OBCÍ*. Balneologické múzeum v Piešťanoch 1999, 137 s.

Pri príležitosti zámeru usporiadať v Balneologickom múzeu v Piešťanoch výstavu „Erby miest a obcí okresu Piešťany“ a ako určitá reminiscencia na seriál o erboch a histórii miest a obcí okresu Piešťany v mesačníku *Revue Piešťany* (seriál M. Klča), vznikol nápad vydať takto spracovanú problematiku knižne. Vďaka finančnej pomoci miest a obcí okresu Piešťany, Prvej komunálnej banky, a. s., a firmy Interiér Hlohovec, ktorá navrhuje a realizuje erby a iné symboly v rôznych materiáloch, mohlo múzeum túto knižku vôbec vydať.

Napísal ju pracovník múzea M. Klčo. „Okres Piešťany – stručná história a erby miest a obcí“ má 137 strán textu, 7 listov farebnej obrazovej prílohy, 75 perokresieb a čiernobielych fotografií a čitateľ tu nájde aj mapu okresu Piešťany. Publikácia začína príhovorom prednostky Okresného úradu Mgr. M. Gašparíkovej. Úvod informuje čitateľa o zemepisných danostiach okresu a podáva stručné dejiny a vývoj tohto územia z administratívno-správneho hľadiska od 13. storočia až po súčasnosť. Potom nasledujú kapitoly venované jednotlivým obciam a mestám v abecednom poradí, t. j. obcou Banka počínajúc a mestom Vrbové končiac. Každá kapitola začína uvedením počtu obyvateľov a výmery chotára, potom nasleduje prehľad názvov, ktoré obec alebo mesto používali v minulosti. Ďalšia časť vždy prezentuje históriu od najstarších čias až do roku 1918 a niektoré dôležité momenty aj po roku 1918. Stať označená podtitulom „Erb obce“ čitateľovi približuje vývoj obecných pečatí,

genézu erbu obce (doplnené kresbami a fotografiami pečatí a erbov). Farebná príloha prezentuje erby v ich farebnom stvárnení. Pri obciach, ktoré vznikli zlúčením alebo odčlenením, je vysvetlený aj tento dejinný vývoj. Záujemcov o hlbšie poznanie problematiky určite poteší zoznam použitej a odporúčanej literatúry a prameňov. Pre informovanosť je pripojený aj adresár obcí, miest a okresného úradu s tel. číslami a menami štatutárnych zástupcov. Publikácia je priekopníckym dielom spracúvajúcim históriu relatívne malého, ale z hľadiska archeologického i historického veľmi zaujímavého územia na západnom Slovensku – okresu Piešťany.

Je mimoriadne vhodná pre záujemcov o históriu, historikov, archivárov, starostov, primátorov a poslancov, učiteľov, študentov a žiakov, predstaviteľov štátnej správy a i. Knižku si možno objednať v Balneologickom múzeu v Piešťanoch.

Vladimír Krupa

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNYCH PERIODÍK

THE AMERICAN ARCHIVIST, Published semi-annually by the Society of American Archivist, Chicago 1998 (Spring), Volume 61, No 1.

Číslo 1: Philip B. Eppard, *A New Era for the American Archivist* (5–8). Úvodné slovo šéfredaktora časopisu, v ktorom čitateľskej verejnosti oznamuje, že sa počnúc číslom 1/1998 mení jeho periodicitu a odteraz budú vychádzať iba dve čísla ročne. Redakcia sa rozhodla, po takmer tridsiatich rokoch vydávania časopisu, zmeniť aj jeho dizajn, typ a veľkosť písma a zrušiť zaužívané delenie odborných príspevkov podľa ich charakteru. Všetky príspevky budú odteraz jednotne uverejňované v rubrike články. Redakcia ponechala rubriku Recenzie nových publikácií a naďalej bude každý rok uverejňovať vystúpenie prezidenta Spoločnosti amerických archivárov na výročnom valnom zhromaždení spoločnosti, ako aj odbornú štúdiu, ktorá získa cenu T. Calvina Peaseho udeľovanú už 30 rokov. – Nicholas C. Burckel, *The Society: From Birth to Maturity* (12–35). Nový prezident Spoločnosti amerických archivárov, na základe spracovania štatistických údajov, dokumentuje zmeny, ktorými spoločnosť prešla za ostatných 60 rokov svojej existencie, pričom celé toto obdobie delí na tri časové úseky: 1940, 1965 a 1990, tri rôzne stupne vývoja v živote spoločnosti, analogické obdobiu detstva, mladosti a dozrievania, až do dospelosti. Konštatuje, že niektoré zmeny sa odohrali pod vonkajšími tlakmi, iné zase boli výsledkom rozhodnutí prijatých členskou základňou, vedením spoločnosti, či pod tlakom finančných možností. Autor podrobne hodnotí stav členskej základne (z pôvodných 250 členov na dnešných takmer 3 000), všíma si jej geografické a inštitucionálne rozloženie, vekovú a vzdelanostnú skladbu vedenia a výkonného aparátu spoločnosti, z viacerých aspektov hodnotí úroveň odborného archívneho časopisu a nakoniec úroveň výročných zhromaždení spoločnosti. Na záver porovnáva činnosť SAA s činnosťou profesijne príbuzných organizácií, akými sú Združenie amerických knihovníkov či Organizácia amerických historikov. – Karen Collins, *Providing Subject Access to Images: A Study of User Queries* (36–55). Na základe analýzy dopytov formulovaných bádatelmi, požadujúcimi relevantné informácie o obrazových dokumentoch k nim študovaným témam (ide o dve archívne zbierky fotografií), autorka odmenenej štúdie si kladie otázku, či je možné bádateľom uľahčiť vyhľadávanie takýchto dokumentov. Špecifikum obrazových dokumentov (fotografií) tkvie v tom, že žiadateľmi sú často bádatelia z úplne odlišných profesií, ktorí tieto informácie potrebujú z najrozličnejších dôvodov. Adekvátne vyhľadávanie požadovaných obrazových informácií je možné iba pri sprístupnení týchto dokumentov vo forme katalógu, čo je veľmi obtiažne (slovný opis obrazo-

vých informácií). Autorka preto odporúča obrazový materiál skenovať a využiť taký informačný systém, ktorý zabezpečí vyhľadanie požadovanej obrazovej informácie čiastočne pomocou iných obrazových dokumentov. Aj tak je však nutné slovné formulovať žiadosť o vyhľadanie relevantnej obrazovej informácie. – Maggie Yax, Arthur Agarde, *Elizabethan Archivist: His Contributions to the Evolution of Archival Practice* (56–69). Životopisný medailón Arthura Agardeho, správcu anglickej komory, učenca, spisovateľa a archivára, ktorý žil a pôsobil v alžbetínskej dobe, dobe nastupujúceho anglického kolonializmu a budovania národného štátu. Agarde, vďaka zhromaždeniu veľkého počtu archívnych dokumentov, mohol sa venovať historiografii Anglicka. A práve rastúci záujem o štúdium historických dokumentov donútil Agardeho, aby rozpracoval viaceré praktické postupy na úseku usporadúvania, ochrany a sprístupňovania archívnych dokumentov. – Richard M. Kesner, *Information Resource Management in the Electronic Workplace: A Personal Perspective on „Archives in the Information Society“* (70–87). Autor si kladie za úlohu preskúmať, do akej miery moderné informačné prostriedky a aplikácie počítačových technológií ovplyvňujú pracovné prostredie archivára, nútia ho využívať webové stránky a počítačové siete a brať do úvahy dynamicky vznikajúce, rozširované a využívané informačné pramene. V ďalšej časti štúdie popisuje základné charakteristiky automatizovaného a komputerizovaného archívneho pracoviska a konštatuje, že využívanie výpočtovej techniky by malo viesť k znižovaniu bežných nákladov a zabezpečiť vyššiu efektívnosť archívnych prác. – Wendy M. Duff, *Harnessing the Power of Warrant* (88–105). Takmer už jedno desaťročie administratívni pracovníci vyzývajú archivárov, aby rozpracovali novú stratégiu a taktiku, určili ich pracovné postavenie a aktívne sa zapojili do procesu vytvárania registračných systémov. Článok nabáda archivárov, aby pritom využili svoje odborné právne a administratívne poznatky a svoje najlepšie profesionálne skúsenosti z práce so špecifickými registračnými systémami a tieto uspôsobili požiadavkám na ukladanie elektronicke produkovaných dokumentov. Len aktívny prístup povedie k získaniu väčšieho rešpektu k archívnej profesii. – Jean-Stéphane Piché, *Doing What's Possible with What We've Got: Using the World Wide Web to Integrate Archival Functions* (106–122). Autor príspevku venuje pozornosť problematike využívania webových stránok archivármi, ktorí tak môžu získať podrobnejšie informácie o archívnych dokumentoch. Konštatuje, že pomocou jednoduchých informačných prostriedkov je možné prezentovať rôzne druhy informácií o archívnych dokumentoch zaznamenaných v elektronickej podobe a získať tak integrované informácie. Upozorňuje na výhody, ktoré používateľom – archivárom poskytuje práca s webovými stránkami; je to prístup k integrovaným informáciám o archívnych dokumentoch, ktorý prehľbuje poznanie archivára o dokumentoch a ich pôvodcoch. – Andrea Watson with P. Toby Graham, *CSS Alabama Digital Collection: A Special Collections Digitization Project* (123–134). Súčasnú, rýchlo sa rozvíjajúcu informačné prostredie ponúka archivárom možnosť využívať také

technológie, prostredníctvom ktorých je schopný potencionálnemu používateľovi poskytnúť informácie o jedinečných a unikátnych dokumentoch. So zámerom využiť túto možnosť pracovný tím z Hoolovej knižnice v Alabame umožnil širokej bádateľskej verejnosti prostredníctvom internetu prístup k malému súboru archívnych dokumentov (zbierka dokumentov rôzneho druhu – textové dokumenty, mapy, fotografie – týkajúce sa bojovej činnosti *Alabamy*, prepadového námorného plavidla štátov Konfederácie), ktoré sú uložené v tejto knižnici. Podľa schváleného projektu pracovný tím dva roky pracoval na digitálnom sprístupnení dokumentov tejto zbierky. „Digitalizovaná“ zbierka archívnych dokumentov teraz slúži ako učebnicový príklad pre tie archívy, ktoré sa rozhodnú v elektronickej forme sprístupniť špecializované zbierky archívnych dokumentov pre bádateľskú verejnosť (správca zbierky eviduje zatiaľ 3 000 kliknutí). – Anne J. Gilliland-Swetland, *An Exploration of K-12 User Needs for Digital Primary Source Materials* (136–157). Autorka si kladie otázku, či je možné, vzhľadom na prudký vývoj v budovaní globálnych informačných infraštruktúr a počítačových multimedialných systémov, používateľom týchto sietí uľahčiť prístup k archívnym dokumentom ich virtuálnym sprístupnením, a tak im poskytnúť ich diverzifikovanejšie využívanie interaktívnym spôsobom. V prvej časti štúdie autorka skúma, do akej miery je možné „digitalizované“ primárne informačné pramene využívať vo vyučovacom procese. V druhej časti mapuje súčasný stav archívneho poznania a schopnosť archívárov sprístupniť vybrané súbory archívnych dokumentov ich digitalizáciou. V poslednej časti informuje o záveroch výskumu, cieľom ktorého bolo posúdiť bádateľské požiadavky vybranej vzorky učiteľov a študentov Kalifornskej univerzity a podľa nich využívať vo vyučovacom procese „digitalizované“ dokumenty. – Tyler O. Walters, *Special Collections Repositories at Association of Research Libraries Institutions: A Study of Current Practices in Preservation Management* (158–186). Štúdiá prináša analýzu údajov týkajúcich sa programov komplexnej ochrany archívnych dokumentov zozbieraných roku 1995 z archívov organizácií osobitného významu, ktoré sú združené v Asociácii vedeckých knižníc. Zo 170 oslovených špecializovaných archívov na anketové otázky odpovedalo 143 archívov. Výsledky ankety majú poslúžiť na vybudovanie databázy programov komplexnej ochrany archívnych dokumentov, ktoré používajú archívy výskumných inštitúcií a na stanovenie minimálneho rozsahu úloh, ktoré musia špecializované archívy plniť na úseku ochrany (ide zväčša o archívne materiály – výskumné správy). – Christopher Ann Paton, *Preservation Re-Recording of Audio Recordings in Archives: Problems, Priorities, Technologies, and Recommendations* (188–219). Špecifickým problémom úschovy zvukových dokumentov je zachovanie technickej kvality záznamov, príp. zachovanie možnosti ich skopírovania na nové prenosové médiá. Najprv treba určiť tie typy zvukových nosičov, ktoré sú najzraniteľnejšie, pripraviť metodiku preverenia ich kvality a technickej úrovne, pripraviť kolektív pracovníkov na ich reštaurovanie, príp. skopírovanie záznamov na nové nosiče a zabezpečiť vhodné technické vybavenie.

Autor štúdie prezentuje skúsenosti pracovníkov Pullenovej knižnice Štátnej univerzity v Georgii, ktoré získali počas realizácie projektu kopírovania zbierky starých zvukových záznamov uložených v archívnom oddelení tejto knižnice. – Review Essay (220–239).

Peter Draškaba

DER ARCHIVAR. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen. 52. Jahrgang. 1999. Heft 3, 4.

Zošit 3 – *Archive in Weimar* (191–208). Jubilejný 70. snem nemeckých archivárov sa v roku 1999 konal v starobyľom kultúrnom meste Weimar. Čitateľom *Der Archivara* sa pri tejto príležitosti predstavujú archívne inštitúcie pôsobiace v hlavnom meste Thurinska. – *Bewertung und Klassifizierung von Unterlagen der öffentlichen Verwaltung am Beispiel von Mittelbehörden* (208–216). Zverejňujú sa referáty z 1. pracovnej skupiny na 69. sneme nemeckých archivárov v Munsteri (1. október 1998) o hodnotení, vyradovaní a archivovaní registratúr stredného stupňa regionálnych orgánov štátnej správy. – Detlev Heiden und Mechthild Black – *Veldtrup, Das Marburger Online – Findbuch. Konsequenzen für die Erschliessung und Präsentation von Archivgut* (217–224). Príspevok sa zaoberá projektom, ktorý vypracovala Archívna škola v Marburgu, s cieľom prezentovať na internete archívne pomôcky. Bádateľ tak získava údaje z pomôcky rýchlejšie, než pri klasickom prezeraní archívnej pomôcky v archíve. – Peter Dohms, *Studentenbewegung und Überlieferungsvielfalt – das Beispiel Nordrhein-Westfalen* (225–233). Študentské nepokoje a následné vlny solidarity a protestov v roku 1968 sa odrážajú v množstve rozmanitého materiálu, publicistických diel i archívnych dokumentov na všetkých úrovniach i regiónov. Autor to dokladá na príklade krajiny Nordrhein-Westfalen a na fondoch univerzít a orgánov štátnej správy, ktoré sú uložené v Štátnom archíve v Düsseldorfe, ako aj v ďalších „slobodných“ a súkromných archívoch. – Udo Schäfer, *Kulturgutschutz im Wandel?* (233–240) analyzuje súčasný právny stav v oblasti ochrany kultúrnych pamiatok, ktorých súčasťou je aj archívny dokument. – *Archivtheorie und -praxis* (240–252). – *Literaturbericht* (252–271). – *Personalnachrichten* (271–273). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (273–288).

Zošit 4 – Hans-Holger Paul, *Vom Parteiarchiv zur zentralen Forschungsstätte der Arbeiterbewegung und Sozialgeschichte* (291–296). Pri príležitosti 30. výročia založenia archívu sociálnej demokracie pripomína dejiny tohto stranického pracoviska, jeho archívne fondy, možnosti ich využitia. Archív sa vyprofiloval ako živé

výskumné pracovisko. – Wolf Buchmann, „*Woher kommt das Photo?*“ (296–306) konštatuje, že analýza dokumentov, otázka ich autenticity a ich interpretácie v kontexte ich vzniku, je predpokladom a základom historického výskumu. V tomto duchu skúma hodnovernosť fotodokumentov z obdobia 2. svetovej vojny, s osobitným zreteľom na zločiny Wehrmachtu a na prenasledovanie Židov. – Antjekathrin Grassmann und Gabriele Viertel, *Der Ausbildungsberuf „Fachangestellte für Medien- und Informationsdienste“* (306–310). Od 1. 8. 1998 vstúpilo do platnosti nariadenie o vzdelávaní odborných pracovníkov pre mediálne a informačné služby. Autorky komentujú príslušné metodické pokyny vydané pre účely vzdelávania pracovníkov v mediálnej oblasti. – Ingeborg Schnellling – Reinicke, *Einhundert- undfünfzig plus eins. Literaturnachlese zur Revolution von 1848/49 aus archivischer Sicht* (310–319). 150. výročie revolučných udalostí v Európe v rokoch 1848–1849 si európske odborné kruhy pripomenuli množstvom vedeckých titulov. Autorka kriticky recenzuje časť tejto produkcie, z aktivít nemeckých historikov, literátov, múzejníkov a najmä archivárov. – *Archivtheorie und -praxis* (319–351). – *Auslandsberichterstattung* (351–357). – *Literaturbericht* (358–377). – *Personalnachrichten* (377 – 381). – *Nachrufe* (381). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (382–400).

Peter Kartous

ARCHIVNÍ ČASOPIS. Vydáva Archivní správa MV ČR. Praha 1999, roč. 49, č. 1–2.

Číslo 1. Pavla Burdová, *Příběh pečatidla zemského soudu*. Pečatidlo zemského súdu pochádzalo z polovice 13. storočia, z obdobia, keď zemský súd vystupoval ako najvyššia súdna inštitúcia v Čechách, ktorá bola pevne v moci českej šľachty. Až do konca 18. storočia slúžilo pečatidlo na potvrdzovanie písomností zemského súdu, a tam sa aj uschovávalo. Roku 1783, keď zemský súd pri reorganizácii feudálnych súdov stratil svoje postavenie, stratilo svoj význam aj pečatidlo a začalo dlhé a zložité vyjednávanie o jeho ďalšom uložení. Autorka v uvedenej práci opisuje ďalší osud pečatidla, ktoré bolo 100 rokov uložené na súde. Ten sa ho snažil odovzdať kompetentným inštitúciám. Spory medzi inštitúciami, politické pomery a reorganizácia prispeli k tomu, že sa toto cenné pečatidlo z 13. storočia stratilo. – Anna Kubíková, *Bohemikální listiny v archivu premonstrátského kláštora v hornorakouském Schläglu*. Autorka predkladá súpis štyridsiatich listín, ktoré preštudovala roku 1998 priamo v priestoroch uvedeného kláštora. Všetkých 40 listín sa zachovalo v origináloch, a to v relatívne dobrom fyzickom stave. Všetky pečate sú na svojich pôvodných miestach. Pri každej listine sú uvedené nasledujúce

informácie: číslo listiny (t. j. signatúra), dátum a miesto vydania, regist, zachovanie listiny, písacia látka, jazyk listiny, pečate, edícia. – Oskar Macek, Michal Wanner, *Zkušenosti polských a nizozemských archivářů v oblasti využívání výpočetní techniky*. Autori predkladajú svoje poznatky získané na pracovnej návšteve v Poľsku o vybavení poľských archívov výpočtovou technikou a programami, a súčasne predkladá aj poznatky o skúsenostiach s využívaním výpočtovej techniky a prácou s digitálnymi záznamami v Holandsku. (Informácie získali z prednášky holandského archívára Petra Horsmana, člena komisie pre informačnú technológiu Medzinárodnej rady archívov).

V rubrike Správ Z. Kukánová informuje o výstave *Pardubicko na situačních a orientačních plánech*, ktorú otvoril 30. 9. 1998 Štátny okresný archív v Pardubiciach. O medzinárodnej konferencii historikov 14.–16. 9. 1998 pod názvom *Kroměřížsky sněm 1848–1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě* referuje E. Drašarová. V článku *Fórum DLM o informačních technologiích* sa autori O. Macek a M. Wanner venujú otázkam sprístupňovania informácií archívneho charakteru prostredníctvom nových technológií a problémom ukladania a sprístupňovania elektronických informácií. Ide o závažnú problematiku, ktorá si vyžaduje spoluprácu na medzinárodnej úrovni. Predložená správa podáva základné informácie o iniciatíve, ktorá vznikla na pôde Rady Európy a Európskej únie, známe ako DLM – Fórum. Pod názvom *Devátý mezinárodní kongres pro diplomatiku v Gentu* podrobne referuje I. Hlaváček o priebehu diplomatického kongresu roku 1998 vo flámskom meste Gente.

Problematike súkromných archívov a archívnych dokumentov v krajinách strednej a východnej Európy sa venovala 4. medzinárodná archívna konferencia, ktorá sa konala v októbri 1998 v Poľsku. O priebehu a výsledkoch konferencie referuje J. Křesťan. Záver rubriky tvoria správy o študijných pobytoch v Slovinsku v rokoch 1997–1998 (J. Krlín), o 65. výročí Štátneho archívu v Katoviciach (K. Müller) a o archívnej nadstavbe v dolnorakúskom meste St. Pölten (J. Croy).

Z recenzovaných publikácií uvádzame: *Pražský sborník historický, 24–29, 1991–1996* Praha, Panoráma (od zv. 27 KLP) 1991–1997 (rec. I. Hlaváček); *Západočeský historický sborník, 3, 1997*. SOA Plzeň 1997, 334 s. (rec. M. Augustin); *Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně, 1, 1998*, 262 s. (rec. J. Pešek); *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 36, 1996*. In memoriam PhDr. Jiřího Tyvoniaka. 359 s. (rec. V. Bartůšek); Karel Malý a kol. *Dějiny českého a československého státu a práva do roku 1945*. Praha 1997, 596 s. (rec. P. Kreuz). Pokračujú informácie o časopise Archeion roč. 97, 98 (1997) a o ďalších poľských a nemeckých archívnych publikáciách.

Číslo 2. Jaromíra Čoupková – Ludmila Hobzová, *Fondy okresních soudů, notářů a prokuratur ve Státním okresním archivu Uherské Hradiště a jejich zpřístupnění*. V rokoch 1991–1997 prebiehali v SOA v Uherskom Hradišti usporadovacie a inventarizačné práce fondov okresných súdov, doplnené spracovaním

fondov verejných notárov do roku 1948. Pre svoj blízky vzťah k súdom boli spracované formou čiastkových inventárov aj písomnosti okresnej prokuratúry Uherské Hradiště a Uherský Brod. Nakoľko ide o fondy, ktoré sú doteraz v archívoch takmer nespracované, chceli sa autorky v predloženej práci podeliť o svoje skúsenosti, prípadne poskytnúť k tejto problematike podnety a návrhy na ďalšiu diskusiu. – Markus Cerman – Lenka Matušiková - Hermann Zeitlhofer, *Projekt „Sociální struktury v Čechách“*. *Rozbor pramenů s použitím počítače. (Část 1)*. Od roku 1992 spolupracujú české, anglické a rakúske inštitúcie v rámci výskumného projektu „Sociální struktury v Čechách, 16.–19. stor.“. Cieľom projektu je porovnávať rôznorodý ekonomický, sociálno-štruktúrny a sociálny vývoj vybraných českých regiónov v ranom novoveku, ako aj výskum príčin týchto procesov a miestnych či krajových rozdielov. (Projekt v prvých fázach práce (1992–1996) financovalo rakúske Spolkové ministerstvo pre vedu a výskum; v záverečnej fáze od roku 1996 poskytuje na tento projekt finančné prostriedky Volkswagen-Stiftung, Hannover). Predložená práca predstavuje stručný prehľad prvej časti plánovaného projektu.

Správy začínajú informáciou zo zasadnutia vedeckej archívnej rady v októbri roku 1998 a februári roku 1999. O konferencii slovenských archivárov v Šamoríne v rámci II. archívnych dní 13.–15. októbra 1998 referuje K. Smutná. O činnosti sekcie archívov a archivárov parlamentov a politických strán v Medzinárodnej rade archívov informuje J. Křížek. Myšlienka vytvoriť pri MRA takúto sekciu sa zrodila na stretnutí archivárov v kanadskom Montreale ešte v septembri 1992. Nasleduje správa V. Svěrák a o študijnej ceste moravských archivárov vo Švédsku. Cestu zorganizoval Moravský zemský archív v Brne. Na záver je uverejnený článok B. Indru o novej budove Britského národného archívu v Londýne. Ide o prístavbu k pôvodnému staršiemu objektu z roku 1997, umiestnenom v krásnom parku. (Pozemok venovala anglická kráľovná).

Úvod poslednej rubriky začína recenziou publikácie *Průvodce po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea*. Zprac. Aleš Chalupa, Milena Běličová, Jaroslav Čechura a Marie Ryantová. Praha, Národní muzeum 1998, 362 s. (rec. J. Křesťan). Zásluhou uvedených autorov sa dostáva bádateľovi do rúk historicky prvý sprievodca po fondoch a zbierkach NM. – Michal Fiala, Jakub Hrdlička, Ján Županič, *Erbovní listiny Archivu hlavního města Prahy a nobilitační privilegia studentské legie roku 1648*. Praha 1997, 505 s. (rec. V. Bartůšek). Traja archivári mladšej generácie sprístupnili v komplexnejšej podobe (ako býva zvykom) erbové listiny uložené v Archíve hl. mesta Prahy. – Anežka Fialová, Michaela Losenická, *Bibliografie českého kniharství*. Brno, 1998, 140 s. (rec. B. Nuska). Nasleduje podrobná informácia o časopise Slovenská archivistika, 33, 1998, č. 2 (Z. Šamberger). – O tlačou vydanom sprievodcovi po fondoch luxemburského Národného archívu z pera jeho dlhoročného riaditeľa Paula Spanga referuje K. Maráz. – O významnej publikácii rakúskych medievalistov *Schlesi-*

ches Urkundenbuch. Im Auftrage der Historischen Kommission für Schlesien hg. von Heinrich Appelt und Josef Joachim Menzel. Sechstster Band 1291–1300. 1998. XXIV + 531 s. podrobne hovorí I. Hlaváček.

Na záver sú uverejnené publikácie a časopisy, ktoré došli Archívnej správe MV ČR v prvom štvrtroku 1999.

Gabriela Ripková

IZVESTIJA NA DĀRŽAVNITE ARCHIVI. Glavno upravlenie pri Ministerskija sĀvet, Sofija 1998, č. 71, 1999, č. 72.

Číslo 71. Rumen Karaganev, *Aspektite na bĀlgarskija belomorski izlag i podgotovkata na stranata za koferencijata v Montrjo (1936 g.)* (3–24). Článok o príprave Bulharska na medzinárodnú konferenciu v švajčiarskom meste Montreu roku 1936, kde sa riešili otázky slobodnej plavby v Bielom mori a Bosporskom prielive. Autor využil písomnosti najmä z Ústredného štátneho archívu v Sofii. – DimitĀr Mincev, *Lekcii po archivistika na Ivan G. Bogdanov* (25–65). Druhá časť článku o prínose Ivana G. Bogdanova pre rozvoj bulharského archívnictva, hlavne archívnej teórie. Prednášky zostavené na základe bohatej zahraničnej a skúpej domácej literatúre sú uložené v jeho osobnom fonde č. 1554 v Ústrednom štátnom archíve v Sofii. Nosnou je prednáška O pomocných vedách historických. Bogdanov mal veľké zásluhy na vytvorení siete ústredných a štátnych archívov v krajine. Mincev publikuje všetky jeho prednášky rozdelené do tém Archívne právo, Archivácia, Štúdium archívnych prameňov a Dejiny archívnictva. V tejto časti sa hovorí o vzniku modernejších archívov vo Francúzsku, Nemecku, Taliansku a Rusku. Rakúsko-Uhorsko sa nespomína, najväčšia pozornosť je venovaná, prirodzene, Bulharsku. – D. Georgieva, *Dokumenti ot ličnija fond na Georgi P. Ajanov* (66–105). Autorka uverejňuje po prvýkrát 21 dokumentov, ktorých autorom je etnograf Georgi Ajanov (1881–1951). Predmetom jeho záujmu bol život obyvateľstva v Trákií a Strandži. Niekoľkobodové dotazníky ilustrujú najmä národnosť a osídlenie tejto časti Bulharska. Osobný fond opatruje Štátny oblastný archív v Burgase. – Cočo Biljarski, *Zapiski na Toma Karajanov (1936–1939)* (106–134). Zachované časti denníka politika Karajanova, ktorý v predvečer druhej svetovej vojny pôsobil na bulharskej scéne. Zo záznamov vyplýva, že viedol rozhovory s významnými štátnymi činiteľmi, ako boli Ž. Kjoseivanov, A. Tošev, univerzitný profesor A. Cankov, zakladateľ bulharského fašizmu a iní. Z denníka sa zračí Karajanovov vzťah k Juhoslávii a k Vnútornej macedónskej revolučnej organizácii. – Georgi Peev, *PĀtešestvie na frenskija žurnalist Eduard Marbo v BĀlgarija prez 1879 godina* (135–146).

V súvislosti so srbsko-bulharskou vojnou roku 1886 sa vynorilo v európskej periodickej tlači a v odborných časopisoch množstvo článkov o osudoch obidvoch krajín. Cestovatelia a novinári publikovali svoje dojmy z Bulharska, medzi nimi aj E. Marbo, ktorý navštívil mestá Sevlievo a Pleven ešte roku 1879, vzápätí po oslobodení krajiny z osmanskej nadvlády. – Evdojina Petrova, Milena Todorakova, *Avstrijski dokumenti za gibelta na Nikola Vojvodov i Cvjatko Pavlovič* (147–206). V auguste roku 1867 turecké bezpečnostné sily so súhlasom rakúskeho konzula vtrhli v Ruse na palubu rakúskeho parníka Nemecko a pokúsili sa zatknúť bulharského revolucionára Chadži Krâsteva (Vojvodov) a Srba Pavloviča, napokon ich však zavraždili. Pri objasňovaní prípadu autorky využili celkovo 37 dokumentov, ktoré uverejňujú in extenso. Materiály sa vzťahujú na politiku monarchie na Balkáne. Ide hlavne o relácie konzulov v Belehrade, Bukurešti, Ruse, Galaci, Izmaile a v Carihrade. – Nikolaj Ovčarov, *Dimitâr Stoimenov, Pripiski ot mikrofilmirani râkopisi sâchranjavani v CDA* (207–213). Poznámky a vsuvky od rozličných autorov v rukopisoch a v rukopisných dielach od 14. do 19. storočia, ktoré opatruje na mikrofilmoch Štátny ústredný archív v Sofii. Všetky záznamy majú vzťah k bulharským dejinám. Pramenný materiál sa zachoval prevažne v rumunských knižniciach, ale aj inde, napr. v Jeruzaleme. Ide asi o 300 poznámok. – Joanna D. Spisarevska, *Prinos kâm proučvaneto na târgovskite vrâzki na Ludogorieto s republika Dubrovnik i Italija prez vtorata polovina na XVI vek* (214–265). Autorka publikuje šesť rozsiahlejších dokumentov, najmä obchodných zmlúv medzi Dubrovnikom a inými talianskymi mestami a bulharskými kupcami z okolia Razgradu. Oblasť bola známa ako Ludogorie (Deli Orman). Ide o materiály dubrovnickej a talianskej proveniencie, ktoré sa hlásia do druhej polovice 16. storočia. – *Pregled na archivni fondove i dokumenti* (266–294). – *Otživi i recenzii* (295–301).

Číslo 72. Stefan Andreev, *Sinonimite konstrukcii v osmanoturskite dokumenti* (3–46). Ťažkosti pri spracúvaní archívneho materiálu osmanskej proveniencie z 15. až 19. storočia, v ktorých sa vyskytujú slová majúce s inými slovami zhodný, alebo približne rovnaký význam, ale odlišnú zvukovú podobu. Autor uvádza konkrétne príklady, pričom poukazuje na rozdiely v ortografii, napr. česť a dôstojnosť, revolučné pohyby a vzbura, moc a sila, starostlivosť a úsilie a pod. – Liljana V. Vladeva, *Brest-Litovskija mir i Bâlgarija* (47–60). Autorka využila novoobjavené dokumenty bulharskej proveniencie o uzatvorení separátneho Brest-Litovského mieru. Stručne popisuje pomery v jednotlivých bojujúcich blokoch, podrobnejšie si všíma politickú situáciu v Bulharsku koncom prvej svetovej vojny. Úlohou bulharskej delegácie na rokovaní bolo obhájiť teritoriálne nároky Bulharska, čo dokladá prameňmi. – Cočo V. Biljarski, *Naučnata korespondencija na profesor Nikola Milev* (62–132). Rozbor vedeckej korespondencie prof. Nikolu Mileva (1881–1925) s rozličnými vedeckými pracovníkmi, v ktorých osobných fondoch sa zachovala. Pozostalosti sú uložené vo Vedeckom archíve Bulharskej akadémie vied. Autor publikuje 51 listov z rokov 1910–1936. Milev sa zaoberal dejinami Bulharska,

Osmanskej ríše a Balkánu. Ako prijímatelia listov figurujú P. Nikov, Ivan Šišmanov, D. Michalčev, Ivan Peev, Petár Plačkov, ale najmä profesor V. Zlatarski, ktorý pôsobil na Univerzite v Sofii a patril medzi popredných bulharských historikov. Milev spolupracoval i s českým historikom Konštantínom Jirečkom, ktorý dlhší čas pôsobil v Bulharsku. – Veličko Georgiev, *Ochridsko vâstanie ot 1913 godina prez pogleda na negovija glavnokomandvašt Petâr Čaulev* (133–177). Písomné spomienky Petra Čauleva, ktorý bol vodcom a hlavným veliteľom povstania v Macedónsku a na Odrinsku roku 1913 proti srbskej a gréckej nadvláde. V dôsledku mieru v Bukurešti z 28. júla (10. augusta) 1913 Vardarská Macedónia pripadla Srbsku a Egejská Macedónia Grécku. Bol to výsledok druhej balkánskej vojny, ktorú Bulharsko prehralo. Spomienky Čauleva publikované doslovne sú subjektívne ladené a zrači sa z nich bulharskosť spomínaných teritórií. – Ivan Ilčev, *Edin narod v dviženie. Dokladi na frenskija diplomatičeski konsul v Bâlgarija Žjul Šefer* (1879 g.) (179–225). V článku je uverejnených 28 diplomatických relácií francúzskeho konzula Julla Schefera z roku 1879, ktorý zastupoval svoju krajinu v bývalom sídle bulharských cárov Velikom Târnove. Správy dokumentujú vznik Bulharského kniežatstva Východnej Rumélie, ako aj prvé kroky Veľkého národného zhromaždenia, ktoré prijalo Târnovskú ústavu. Schefer si všíma i pomery v Macedónsku, kde žilo bulharské obyvateľstvo. – Svetozar Eldârov, *Dnevnik na episkop Nil Izvorov za pâtuvaneto mu v Makedonija* (1877–1878) (226–252). Rukopis denníka biskupa Nila Izvorova je uložený v Krajskom múzeu v Ruse. Izvorov aktívne pracoval v bulharskom národnopolitickom hnutí a roku 1874 prestúpil do gréckokatolíckej cirkvi na protest proti útlaku gréckeho pravoslávneho duchovenstva. Jednoduché záznamy v denníku hovoria o živote a náboženských pomeroch bulharského obyvateľstva v Macedónsku v rokoch 1877–1878. *Pregledi na archivni fondove i dokumenti* (2533–274) – *Otzivi i recenzii* (275–285).

Slavko Churý

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK, A Magyar Országos Levéltár folyóirata. Budapest 1998, Hatvankilencedik évfolyam, 1-2. szám.

Tringli István, *Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából* (3–31). Medzi najstaršie inštitúcie v Uhorsku, ktoré vydávali listiny už v 13. storočí, patria aj župy. Okrem listín začali viesť od 14. storočia tiež registre, ktoré vznikali v súvislosti so župným súdnictvom. Za najstaršie treba považovať pomerne zriedkavo zachované registre proskribovaných osôb (Registra proscriptorum), ktoré na generálnu kongregáciu pripravili podžupan, slúžni a prísediaci župnej súdnej stolice. Autor príspevku

analyzuje register Zalanskej stolice z roku 1512, porovnávajúc ho pritom s dvoma staršími (1357, 1408) z obdobia pred vydaním zákonníka kráľa Mateja (1486). – Hermann Róbert, *Görgei és Dembinski – egy ellentét dokumentumai* (33–83). Domobrana (Honvédség) sa začala formovať na obranu maďarskej revolúcie a nezávislosti Uhorska v septembri 1848 z národných gárd, dobrovoľníkov a niektorých uhorských plukov cisárskej armády. V októbri a ďalších mesiacoch sa postupne transformovala na armádu. V januári 1849 vystúpila do popredia otázka jej hlavného veliteľa. Hlavné velenie domobrany postupne (od 29. 1. do 23. 2. 1849) prevzal Poliak Henryk Dembinski, ktorý sa však svojimi rozhodnutiami dostal čoskoro do rozporu s ostatnými veliteľmi vojenských zborov domobrany. Súbor publikovaných dokumentov (od 6. 2. do 3. 3. 1849) ilustruje vzťah H. Dembinského s veliteľom VII. zboru Artúrom Görgeim, ktorého potom od 30. 3. 1849 L. Kossuth vymenoval za dočasného hlavného veliteľa domobrany. – Pásztor Lajos, *Adatok a bukovinai és a moldvai magyarság 19. századi történetéhez* (85–97). Z minulosti prisťahovalctva Maďarov do Bukoviny v 18. storočí, ktorých organizovali spomedzi utečencov zo Sedmohradska, pôvodne usadených v Moldavsku. Prví osadníci prišli do Bukoviny na prelome rokov 1776/1777, potom v rokoch 1777, 1784–1786 a založili tu nové dediny. Záujmy maďarských prisťahovalcov do Moldavska a Bukoviny do roku 1848 zastupoval rakúsky konzul, od júna 1848 prvé maďarské ministerstvo, pretože toto územie nebolo súčasťou Uhorska. – Sunko Attila, *Az erdélyi fejedelmek udvari hadai a 16. században* (99–131). O vojsku sedmohradských kniežat, ktoré v 16. storočí pozostávalo z jazdy a pešiakov, a neplnilo len funkciu osobnej ochrany kniežata, ale aj stáleho vojska. Kniežacie vojsko sa prvýkrát písomne spomína v roku 1557, z roku 1562 sú známe aj jeho číselné údaje – 1 000 jazdcov a 500 pešiakov. Jazdecké vojsko bolo organickou súčasťou kniežacieho dvora, pešiaci sa v druhej polovici 16. storočia sformovali na dobre vyzbrojené žoldnierske vojsko slúžiace záujmom sedmohradskeho kniežacieho dvora. – Pap Gáborné, *Úrbéres viszonyok Mária Terézia korában Szatmár megyében* (133–155). K urbárskej regulácii za Márie Terézie v Satmárskej stolici ležiacej v najvýchodnejšej časti Uhorska, z ktorej v súčasnosti patrí do Maďarska len jedna tretina rozlohy z 18. storočia. Územie stolice rozprestierajúce sa v nepokojnom pohraničí bolo po Szatmárskom mieri ľudoprázdne a postupne osídlené nemeckými kolonistami, v menšej miere aj Rumunmi a Rusínmi. V čase urbárskej regulácie 90 % poľnohospodárskej pôdy vlastnilo len niekoľko veľkých feudálnych šľachtických rodov (a aj z toho polovicu mali v rukách Károlyiovci) a o zvyšok sa delil obrovský počet drobných šľachticov. Celková rozloha úžitkovej pôdy bola v Satmárskej stolici 1 015 849 jutár, z ktorej bolo urbárskej len 12,82 % v nasledujúcej špecifikácii: v intraviláne 11 140 jutár, v extraviláne 72 318 jutár oráčiny a 46 723 jutár lúk. – Dobák András, „*Azt hittük, hogy a győzelem urai leszünk, s íme a lealáztatás szolgáivá lettünk*“. *A besorozott honvédek élete a cs. kir. hadseregben, 1849–1851* (157–193). Kapitola z histórie domobrancov – dôstojníkov, ktorých po

kapitulácii pri Világosi potrestali tým, že ich odvedli na osem rokov ako radových vojakov do cisárskej armády. Spracované na základe autentických písomných pamiatok, prevažne denníkov, z časti aj listov, memoárov a pod. – Fazekas István, *Az Osztrák Állami Levéltár nyomtatásban megjelent segédletei* (195–219). Bibliografický prehľad archívnych pomôcok Rakúskeho štátneho archívu vo Viedni (Österreichisches Staatsarchiv), ktoré boli vydané tlačou, a vôbec o možnostiach štúdia v ťažiskových fondoch jeho piatich častí: 1. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, 2. Finanz- und Hofkammerarchiv, 3. Kriegsarchiv, 4. Allgemeines Verwaltungsarchiv, 5. Archiv der Republik. Stručnejšie informácie sú uvedené aj o ďalších viedenských archívoch. – *Irodalom* (221–234) – *Beszámoló* (235–263). V rámci tejto časti je uverejnená výročná správa o činnosti Maďarského krajinského archívu v roku 1997, v ktorom sa zaznamenali niektoré významné udalosti, napr.: 28. februára 1997 slávnostné otvorenie novovybudovanej účelovej budovy v mestskej časti Óbuda s kapacitou 30 000 bm archívneho materiálu, personálne zmeny vo vedení archívu k 1. júlu (ukončenie funkčného obdobia generálneho riaditeľa Jánosa Lakosa a vymenovanie Lajosa Gecsényiho na päťročné obdobie). – *Krónika* (264) – *In memoriam* (265–274).

Mária Stieberová

LEVÉLTÁRI SZEMLE. A Magyar Levéltárosok Egyesületének negyed-éves folyóirata. XLIX. évfolyam, 1999/1, 2.

Číslo 1: Erdmann Gyula, *Beköszöntő* (2). Predseda Spoločnosti maďarských archivárov v prívete 1. čísla informuje o zmenách vo vydávaní Levéltári Szemle. Spoločnosť maďarských archivárov prevzala zodpovednosť za vydávanie a redigovanie časopisu s podporou Národnej kultúrnej základiny. – Kormendy Lajos, *Egy nyitott és rugalmas információs rendszer koncepciója* (3–13). Autor informuje o koncepcii otvoreného a pružného informačného systému, ktorý budujú archivári v Maďarskom krajinskom archíve. Upozorňuje na najdôležitejšie zásady počítačového databázového systému, na jeho skladbu a funkčnosť: Priorita bádateľského využívania, rešpektovanie archívnych princípov, integrácia výsledkov konvenčných archívnych prác, pružnosť a otvorenosť, jednoduchosť a trvalé zabezpečenie údajov. – Merényi Metzger Gábor, *A Békés Megyei Levéltár vezetőinek archontológiája* (1798–1998) (14–21). Článok z archontológie vedúcich pracovníkov Archívu župy Békés v rokoch 1797–1998. V krátkom náčrte z dejín župného archívu uvádza autor zoznam riaditeľov archívu v chronologickom poradí so stručnými osobnými údajmi. – Csekő Ernő, *Két választás Pincehelyen* (22–28). O priebehu

volieb poslancov do parlamentu vo volebnom obvode Pincehely v župe Tolna 2. 10. 1901, ktoré sa skončili krvavými zrážkami. – Haraszti Viktor, *A légszennyezés és a levéltár* (29–32). O problematike znečisťovania vzduchu v archívoch. Autor zaraďuje znečisťovateľov do dvoch veľkých kategórií, pevného a plynného skupenstva. Uvádza hraničné hodnoty znečistenia z hľadiska archívnej ochrany. – KILÁTÓ (33–57) – Glück Jenő, *A Nagyváradi görög katolikus levéltár* (33–43). Informácie o archívnych dokumentoch vzťahujúcich sa na Uhorsko v Archíve grécko-katolíckeho biskupstva vo Veľkom Varadíne. – Azem Kozar, *A nemzetközi közösség támogatása Bosznia-Hercegovina levéltári anyagának háborús körülmények közötti védelméhez* (44–50). O pomoci medzinárodného spoločenstva pri ochrane archívov Bosny a Hercegoviny v čase vojny 1992–1995. – Borsa Iván, *Kecskeméti Károly első találkozója a Nemzetközi Levéltári Tanáccsal* (55–57). Reminiscencie autora na prvé stretnutie Karola Kecskemétiho s Medzinárodnou radou archívov, ktorej sa neskôr stal generálnym sekretárom. – MÉRLEG (58–61) – HÍREK (62–78) – Dobos Gyula, *Levéltári nap Szekszárdon* (62–63). Správa o archívnom dni v Szekszárde. – Szendiné Orvos Erzsébet, *Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Napok* (64–66). Správa o priebehu archívnych dní v Archíve župy Hajdú-Bihar. – Márfi Attila, *Az első győri levéltári nap* (67–70). – Lekli Béla, *A VI. Szabolcs-Szatmár-Beregi Nemzetközi Levéltári Napok* (70–74). Informácia z medzinárodných archívnych dní v meste Nyíregyháza. O archívniectve v karpatskej kotline. – Lakos János, *Jelentés a levéltári szakfelügyelet 1998.évi tevékenységének tapasztalatairól* (75–79). Správa o poznatkoch z činnosti archívnej inšpekcie v roku 1998.

Číslo 2: Horváth Zsolt, *A bírósági iratok selejtezhetőségének néhány kérdése Zala megye bíróságai 1915–1950-ig terjedő iratanyagának vizsgálata kapcsán* (3–13). Niekoľko otázok súvisiacich so skartáciou písomností súdov župy Zala z rokov 1915–1950. Hodnotenie spisovej manipulácie, vzorkovanie, výnimky zo skartácie. Z registratúr okresných súdov možno skartáciou vyradiť v priemere asi 45 % písomností. – Sudár Kornélia, *Adatok a levéltárakról* (14–26). Štatistické údaje o činnosti archívov v roku 1998: Maďarský krajinský archív, samosprávne archívy, osobitné archívy a Archív Maďarskej akadémie vied, súkromné archívy. – Gecsenyi Lajos, *Beszámoló a Levéltári Kollégium 1998.évi működéséről* (27–29). Správa o činnosti novoutvoreného poradného archívneho orgánu ministra s názvom Archívne kolégium. – DOKUMENTUM (30–54) – Cieger András, *Lónyay Menyhért feljegyzései* (30–37). Informácie o osobných archívnych dokumentoch grófa Lónyay Menyhérta (1822–1884), uhorského ministerského predsedu a ministra financií monarchie, od roku 1871 doživotného člena Uhorskej akadémie vied a o príprave jeho denníka na vydanie. – Lekli Béla, *Dokumentumok a magyar begyűjtési rendszer működéséről 1953–1956* (38–54). Dokumenty k fungovaniu systému získavania a distribúcie potravín v Maďarsku v rokoch 1953–1956. –

MÉRLEG (55–66) – HÍREK (67–74) – Bogdán Lajos, *Csongrád Megyei Levéltári Napok* (67–68). Informácia o priebehu archívnych dní v župe Csongrád. – Márfi Attila, *Beszámoló a XXII. Somogyi Levéltári Napról* (68–72). Správa z archívneho dňa v Archíve župy Somogy. – Mónus Imre, *Magyarország levéltárainak 1848/49-es emlékkiállítására* (73–74). Informácia o výstave archívnych dokumentov k dejinám revolučných rokov 1848/49. – Fodor István, *Dobos János emlékére (1935–1998)*. Nekrológ. – Blazovich László, *Oltvai Ferenc (1910–1999)*. Nekrológ.

Elo Rákoš

SPRÁVY

TRETIE ARCHÍVNE DNI NA SLOVENSKU

Ústredným podujatím archívárskej society na Slovensku v roku 1999 boli 3. archívne dni, ktoré sa konali v Banskej Bystrici v dňoch 26.–28. októbra 1999. Organizátormi boli odbor archívnictva a spisovej služby MV SR, Spoločnosť slovenských archívárov a Štátny okresný archív v Banskej Bystrici. Na organizovanie archívnych dní finančne prispela Národná banka Slovenska.

Silné obmedzenie čerpania rozpočtu štátnych archívov v roku 1999 nedovolilo, aby sa tohto, už tradičného každoročného podujatia zúčastnili všetci záujemcovia. Napriek tomu sa v Banskej Bystrici zišlo 130 archívárov z celého Slovenska. Silné zastúpenie mali najmä nešťátne archívy. Host'ami podujatia boli zástupcovia Českej archívnej spoločnosti a Spolku maďarských archívárov.

Hlavným podujatím 3. archívnych dní bola konferencia na tému Ekonomické informácie v archívnych dokumentoch. Vedenie Spoločnosti slovenských archívárov malo pri výbere témy určité pochybnosti, či zvolená problematika zaujme dostatočne široké spektrum archívárov, no ukázalo sa, že obavy boli neopodstatnené. Vďaka referentom, ktorí pripravili príspevky na vysokej odbornej úrovni, tretie archívne dni priniesli všetkým účastníkom množstvo nových a užitočných informácií. Slávnostné otvorenie 3. archívnych dní sa uskutočnilo 26. októbra 1999 v priestoroch Múzea SNP v Banskej Bystrici. V mene Krajského úradu v Banskej Bystrici privítal archívárov zástupca prednostu krajského úradu a v mene Okresného úradu v Banskej Bystrici prednosta okresného úradu. Zo strany mesta bola prítomná viceprimátorka a vedúca odboru kultúry. Po vystúpení oficiálnych predstaviteľov odznel prvý odborný referát na tému *Dokumenty centrálného bankovníctva*. Pripravil a predniesol ho František Chudjak z Archívu Národnej banky Slovenska. Vo svojom príspevku načrtol prehľad dejín bankovníctva na Slovensku od začiatku 19. storočia. Osobitnú pozornosť venoval Národnej banke československej, ktorá začala svoju činnosť 1. apríla 1926 a zanikla zákonným článkom 31 z 9. marca 1950, keď bola zriadená Štátna banka československá, ktorá prevzala práva a záväzky NBČS, Živnostenskej banky, Tatrabanky a Poštovej sporiteľne. Demonopolizácia bankovej sústavy na Slovensku sa uskutočnila až po roku 1990. Z referátu účastníci archívnych dní, okrem údajov k dejinám bankovníctva, získali vedomosti o registratúre Oblastného ústavu NBČS v Bratislave, ktorá je najzachovalejším celkom z činnosti NBČS na Slovensku. Dnes je archívny fond, pochádzajúci z činnosti uvedeného Oblastného ústavu, sprístupnený formou inventára.

Príspevok Miloša Mazúra *Slovenská národná banka* sa zaoberal činnosťou tejto banky, ktorá pôsobila v rokoch 1939–1945. Vznikla v marci 1939 a uzákonená

bola vl. nar. č. 44 z roku 1939. Jej úlohou bola starostlivosť o menu, o úpravu platobných stykov, vydávanie slovenských štátnych bankoviek a poskytovanie úverov. Územie Slovenska sa v čase jej existencie delilo na šesť bankových obvodov. Referujúci sa okrem historického prehľadu činnosti Slovenskej národnej banky podrobne zaoberal aj registratúrou finančných inštitúcií. Upozornil na problémy súvisiace s registratúrou finančných inštitúcií na Slovensku, ktorým bola venovaná pozornosť až po roku 1951, keď bol založený historicko-dokumentárny referát Štátnej banky československej, ktorý sa neskôr nazýval Historický archív. K oceneniu dokumentov pochádzajúcich z činnosti Slovenskej národnej banky však došlo až po vzniku Archívu NBS.

Mária Kačková v príspevku *Slovenské bankovníctvo v archívnych dokumentoch NBS* sa zaoberala finančnými inštitúciami, ktoré pôsobili na Slovensku od 19. storočia. Najstaršie dokumenty v archíve NBS, ktoré súvisia s činnosťou bánk a sporiteľní, vznikali v 19. storočí a pochádzajú z činnosti Bratislavskej sporiteľne, úč. spoločnosti. V roku 1920 sa ústav pretransformoval na Bratislavskú prvú sporivú banku, úč. spol., a existoval do roku 1945. Referát poskytol údaje aj k dejinám prvého peňažného spolku družstevného typu v Európe, ktorý vznikol pod názvom Gazdovský spolok v Sobotišti v roku 1845 a venoval pozornosť aj roľníckym vzájomným pokladniciam a účastinárskym spolkom, ktoré vznikli koncom 19. storočia. V posledných rokoch 19. storočia vznikla aj Tatra – Hornouhorská banka, úč. spolok v Turč. sv. Martine, medzi členmi ktorej sa nachádzali významní predstavitelia slovenského národného hnutia. Aj ďalšie archívne fondy nachádzajúce sa v archíve NBS si zasluhujú pozornosť nielen záujemcov o dejiny bánk, ale aj záujemcov o hospodárske, kultúrne a regionálne dejiny. Medzi ne rozhodne patria fondy Slovenskej všeobecnej úverovej banky, Zemskej banky, Slovenskej hypotečnej a komunálnej banky, ale aj Sedliackej banky, úč. spol., ktorá pracovala v rokoch 1941–1948. Referentka sa pre časovo obmedzený priestor mohla však zamerať len na poskytnutie údajov o najvýznamnejších peňažných ústavoch so slovenskou správou.

Po odborných referátoch, na záver prvého dňa Tretích archívnych dní, sa archivárom predstavili firmy vyrábajúce softvérové systémy pre archívy. Ako prvá predstavila svoje programy firma Flow, po nej zástupcovia firmy Bach systém. Kým prvá sa zaoberá softvérom najmä pre správu podnikateľských registratúr, ale aj iných subjektov, firma Bach systém sa špecializuje najmä na výrobu softvéru pre archívy a knižnice. Predstavitelia firmy predviedli aj ukážku práce s programom pre archívy, ktorý sa už využíva v archívoch Českej republiky. V rámci prezentácie firiem vystúpili aj zástupcovia firmy EMBA, ktorá sa zaoberá výrobou archívnych škatúl.

Druhý rokovací deň odzneli príspevky, ktoré sa týkali počiatkov vzniku finančných inštitúcií na Slovensku. Jozef Surovec sa v príspevku *Bratské pokladnice ako sociálno-podporné spolky baníkov* venoval vzniku a rozvoju týchto inštitúcií. Podobne Elena Sýkorová v referáte *Osobitné platidlá v banskom sektore na*

Slovensku informovala prítomných archívárov o špeciálnych platidlách používaných v banských mestách v stredoveku. Obaja čerpali z archívnych fondov uložených v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici. Ako ďalší vystúpil Marián Skladaný s referátom na tému *Vyúčtovania Thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v rokoch 1494–1526*. Známy odborník fuggerovskej problematiky sa zameril na činnosť tejto rodiny v oblasti podnikania v banských mestách.

Anna Buzinkayová v príspevku *Hospodárska administratíva v Bratislave a jej písomnosti zo zač. 20. storočia* informovala o počiatkoch a vývoji hospodárskej administratívy v Bratislave. Správa mestských príjmov a majetkov sa sústreďovala v rukách sudcu a mešťanostu. Od začiatku 15. storočia bol vedením mestského hospodárstva poverený mestský komorník. Viedli sa podrobné záznamy o príjmoch a výdavkoch mesta, ktoré sú cennými dokumentmi o hospodárskom, ale aj kultúrnom rozvoji mesta a tvoria významnú súčasť archívneho fondu mesta Bratislavy. Komorné knihy sa viedli v rokoch 1434 až 1850 a zachytávajú príjmy mesta z vína, vinohradov, ale aj výdavky na pohostenia a recepcie pri návštevách prominentov, ďalej na výstavbu a údržbu budov, výdavky mestských vyslancov, platy mestských zamestnancov, ale aj na honoráre umelcom. Prostredníctvom týchto záznamov môžeme preniknúť do života Bratislavy v dobe, keď boli vedené. Preto je pramenná hodnota hospodárskych kníh mesta Bratislavy zo sledovaného obdobia mimoriadne veľká.

O účtovných písomnostiach fundácií spravovaných Bratislavskou kapitulou v 18. a 19. storočí hovorila vo svojom referáte Ingrid Kušníráková. Príspevok predniesla Mária Šániková zo SNA. Bratislavská kapitula bola významnou cirkevnou inštitúciou, ktorá viedla aj účtovné doklady spravovaných fundácií. Tieto sa zachovali v súkromnom archíve Bratislavskej kapituly. Účtovné doklady fundácií zachytávali ich každodenné príjmy a výdavky. Autorka venovala v referáte osobitnú pozornosť Fundácii sv. Štefana a Fundácii Františka Töröka. Prvá vznikla rozhodnutím Miestodržiteľskej rady v roku 1792 a základom jej majetku sa stal kapitál bratstva sv. Štefana, ktoré pôsobilo na pôde Bratislavskej kapituly. Keď Jozef II. zrušil fundácie, prešla pod správu Uhorskej kráľovskej komory. Bratislavská kapitula, ako inštitúcia poverená správou fundácie, bola povinná každoročne zaslať Miestodržiteľskej rade vyúčtovanie zo svojej činnosti. Tieto ročné účtovné výkazy tvoria hlavnú časť zachovaného fondu fundácie. Zaujímavé údaje predniesla referentka aj o fundácii Františka Töröka, ktorej zakladateľom bol radca Uhorskej komory, ktorý ustanovil, aby sa po jeho smrti celý jeho hnutel'ný i nehnuteľný majetok predal a zisk sa použil na založenie fundácie. Každoročný zisk z kapitálu fundácie sa mal rozdeliť na tri rovnaké časti: prvá sa mala využívať na zlepšenie života sirôt v bratislavskom chudobinci, druhá bola určená na podporovanie chudobných obyvateľov, ktorí sa hanbili žobrať, z polovice poslednej tretiny sa vyplácali štipendiá pre študentov a tretia časť sa používala na rozvoj fundácie. Účtovné písomnosti fundácií rozširujú a dopĺňajú iné písomné pramene a dokresľujú prostredie a vzťahy, v ktorých fundácie pôsobili, ako i celkové ekonomicko-spoločenské pomery daného obdobia.

Ján Žilák vo svojom príspevku pod názvom *Z dejín hriňovskej sklárne so vzťahom k numizmatike* hovoril o vývoji detvianskej a hriňovskej sklárne, pričom osobitnú pozornosť venoval núdzovým platidlám, ktoré boli razené v roku 1889 pre potreby Vígľašského panstva, resp. hriňovskej sklárne, v hodnote 1 zlatý (forint) a 1, 5, 20 a 50 grajciarov. Majiteľom Vígľašského panstva v čase razenia núdzových platidiel boli Mikuláš Kiss z Nemeskéru, Pavol Almássy a Alojz Flesch.

V ďalšom príspevku Ján Žilák hovoril o *neznámych papierových „núdzovkách“ z Muráňa*, ktoré sa dostali do obehu v auguste 1849 v Muráni ako dôsledok nedostatku strieborného obeživa v obehu. „Núdzovky“ boli vydané v hodnote 20, 15, 10, 3 a 1 grajciar.

Odborný program Tretích archívnych dní pokračoval 28. októbra. Ako prvý predniesol referát Peter Zoričák na tému *Razba mincí a medailí v archívnych dokumentoch*. Na základe dlhodobých skúseností, získaných v Archíve kremnickej mincovne, hovoril o archívnych dokumentoch svedčiacich o razbe mincí.

Príspevok Romana Holeca *Nové koncepcie a metódy v hospodárskych dejinách* priniesol archívárom veľa nových poznatkov. Zaoberal sa hlavne zahraničnými názormi na ekonomické dejiny. Najmä americké poznatky z tejto problematiky boli prekvapením pre mnohých archívárov, ktorí svoje ekonomické znalosti získali pred rokom 1989 a o názoroch západných historikov hospodárskych dejín mali len minimálne poznatky. V rámci diskusie vystúpili medzi prvými Ivan Mrva a Melánia Tkadlečíková. Obaja upozornili na osobnosti, ktoré pôsobili v bankovej sfére, no boli aj významnými regionálnymi činiteľmi. Mali vplyv na miestnu kultúru a zároveň boli i mecenášmi v oblasti zdravotníctva. Aj ďalšie drobné diskusné príspevky upozornili na významné archívne dokumenty, ktoré sa nachádzajú v sieti archívov na Slovensku a sú dôležitými prameňmi pre hospodárske dejiny.

Okrem vysokej odbornej úrovni mali Tretie archívne dni veľký význam aj pre komunikáciu medzi archívarmi, keďže je čoraz menej možností na výmenu skúseností. Vďaka riaditeľovi Igorovi Grausovi a pracovníkom Štátneho okresného archívu v Banskej Bystrici bol aj spoločenský program archívnych dní na vysokej úrovni. Večer 26. októbra zorganizovali v Štátnej opere predstavenie *Hallo Dolly*, ktoré prinieslo krásny kultúrny zážitok.

Na druhý deň sa uskutočnila exkurzia do Poník, kde si účastníci 3. archívnych dní prezreli kostol sv. Františka Serafímskeho, ktorý návštevníkov očaril krásnymi freskami. Ďalšou zastávkou na exkurzii bola obec Špania Dolina, kde archívári navštívili kostol Premenenia Pána. Odborný výklad k pamiatkam podala Mária Čelková, historička umenia Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici. Napriek studenému jesennému počasiu zaujal archívárov aj výklad Marty Mácelovej, archeologičky Stredoslovenského múzea, ktorá sprevádzala archívárov v centre Banskej Bystrice, v areáli Mestského hradu.

Predposledný deň podujatia sa konala slávnostná večera, na ktorej si účastníci 3. archívnych dní pripomenuli 10. výročie vzniku Spoločnosti slovenských archívárov.

rov. Samozrejme už tradične nechýbala dobrá nálada, ktorá prispela aj k prehĺbeniu priateľských vzťahov medzi archivármi.

Štvrté archívne dni sa budú konať vo Vyhniach 10.–12. októbra 2000.

Veronika Nováková

XXXIV. KONFERENCIA TABLE RONDE DES ARCHIVES V BUDAPEŠTI

V hlavnom meste Maďarska v Budapešti sa konala v dňoch 5. až 9. októbra 1999 už 34. medzinárodná konferencia „za okrúhlym stolom archívov“. Je to každoročné fórum, vždy medzi dvoma kongresmi archívov, riadiacich pracovníkov archivníctiev i predstaviteľov spoločností archivárov členských štátov Medzinárodnej rady archívov. Na konferencii sa zúčastnilo 177 delegátov zo 66 členských krajín rady, ako aj zástupcovia 10 medzinárodných organizácií, vrátane zástupcov OSN a UNESCO. Slovenskú republiku zastupovali PhDr. Peter Kartous, CSc., PhDr. Mária Španková a Ing. Jozef Hanus, CSc. Hlavnou témou rokovania konferencie bol „Prístup k informáciám – problematika ochrany archívnych dokumentov“.

Konferenciu otvoril štátny tajomník Ministerstva národného kultúrneho dedičstva Zsolt Visy spolu s generálnym riaditeľom Maďarského krajinského archívu Dr. Lajosom Geccsényim. Pozdravné príhovory predniesli zástupcovia UNESCO, Európskej komisie pre ochranu a prístup, zastupujúci prezident Medzinárodnej rady archívov a prezident konferencie, Christopher Graf, prezident Spolkového archívu Švajčiarskej konfederácie.

Rokovania konferencie sa uskutočnili v piatich plenárnych zasadnutiach a panelových diskusiách k predneseným referátom. Na prvom zasadnutí predniesla hlavný referát Helen Forde (Public Record Office, Anglicko), v ktorom oboznámila plénum s ochranou ako strategickou funkciou a integrálnou súčasťou riadenia archívov; ďalšie hlavné referáty sa zamerali na legislatívne, technologické a etické aspekty ochrany z pohľadu prístupu k dokumentom. Výsledkom prvého zasadnutia bolo potvrdenie hlavnej myšlienky, že ochrana je komplex úloh, ktoré súvisia nielen so zabezpečením fyzického stavu archívnych dokumentov prostredníctvom účelovej archívnej budovy, vytvorenia vhodných klimatických a úložných podmienok, konzervovaním a reštaurovaním archívnych dokumentov, ale súvisia aj s rôznymi formami spracovania archívnych dokumentov, ich reprodukovaním, a napokon aj výchovou pracovníkov archívov a samotných bádateľov.

Druhé plenárne zasadnutie sa uskutočnilo formou panelovej diskusie v dvoch častiach. Jedna skupina účastníkov konferencie sa zaoberala riadením procesov ochrany archívnych dokumentov na rozličných nosičoch – od tradičných – na papieri, cez audiovizuálne dokumenty, elektronické záznamy, ako aj zvukové záznamy.

Druhá skupina – rozdelená na štyri vecné skupiny sa zaoberala konkrétnymi špeci-
fickými postupmi, výmenou skúseností a prípravou budúcich možných projektov,
a to v oblasti dezinfekcie veľkých množstiev archívnych dokumentov a jednotlivých
archívnych dokumentov, požiadavkami a výstavbou archívnych účelových budov
a ich materiálno-technického vybavenia, technológiami používanými pri reproduk-
ovaní archívnych dokumentov, ako aj prípravou archívov na nepredvídané udalosti
a katastrofy.

Na treťom zasadnutí v troch súbežne konaných rokovaníach sa prerokovali aspek-
ty politiky a stratégie ochrany nielen v archívoch, ale aj v knižniciach a múzeách,
s osobitným dôrazom na prípravu ľudských zdrojov. Druhá časť prerokovala tieto
isté otázky podľa jednotlivých regionálnych združení rady – Európa a Severná
Amerika, Afrika a arabské krajiny, Ázia a Oceánia, Latinská Amerika a Karibik.
Tretia skupina sa zaoberala vypracovaním predpokladaného smerovania ochrany
a prístupu k archívnemu dedičstvu v novom tisícročí z pohľadu výziev vyvolaných
novými technológiami.

Na štvrtom plenárnom zasadnutí odzneli referáty o úrovni a rozširovaní po-
znatkov o stabilite a trvanlivosti papiera, ako aj nosičov na báze filmu a moderných
médií informačných technológií.

Piate zasadnutie, vedené ako voľná diskusia účastníkov k hlavnej téme, sa stalo
platformou pre výmenu konkrétnych poznatkov alebo ponúk na spoluprácu pri
príprave projektov. Tu chceme osobitne spomenúť pripravovaný spoločný projekt
„Archivári bez hraníc“ zástupcov SR (Jozef Hanus) a Izraela (Friesel Evyatar).
Podstatou tohto projektu je poskytnúť riadiacim pracovníkom rozličných krajín
MRA základné poznatky z riadenia procesov a postupov ochrany archívnych
dokumentov formou seminárov priamo na mieste...

Riadnou súčasťou rokovaní konferencie bolo aj šieste zhromaždenie delegátov.
Ako prvý bod programu schválilo správu z piateho zasadnutia (Stockholm, 1998),
ďalej sa zaoberalo štrukturálnymi zmenami MRA, mimoriadnym rozpočtom na rok
1999, ako aj schválením rozpočtu na rok 2000. Taktiež sa prerokovali zmeny štatútu
rady, ako aj informácia o príprave XIV. medzinárodného kongresu archívov
v Seville v roku 2000; ďalej plánom hlavných úloh rady, ako aj správa Výkonného
výboru rady.

Na administratívnom zasadnutí konferencie „za okrúhlym stolom archívov“ sa
prerokovala správa o činnosti byra konferencie, ekonomické a finančné otázky
konferencie, ako aj miesto a témy konferencií v rokoch 2001–2003; najbližšie
zasadnutie CITRA sa uskutoční v roku 2001 v Izraeli.

Na záver konferencie sa prijali odporúčania, aby archívne inštitúcie v členských
krajínach rady podnikli potrebné kroky vedúce k ratifikovaniu tzv. haagskeho
protokolu (1954) o ochrane kultúrneho dedičstva v prípade vojnových konfliktov,
ako aj integrácie archívneho dedičstva krajiny do „plánov pohotovosti pre prípad
mimoriadnych udalostí“. Druhé odporúčanie orientovalo archívy na užšiu spolu-

prácu s Medzinárodnou organizáciou pre normy (ISO) s cieľom vypracovať a prijať ISO normu pre oblasť ochrany archívnych dokumentov. Tretie odporúčanie sa týkalo ochrany archívnych fondov a výchovy pracovníkov archívov v tejto oblasti ako prioritnej úlohy. Vo štvrtom odporúčaní MRA ponúkla pomoc svojho Výboru pre ochranu a reštaurovanie archívnych dokumentov jednotlivým členským krajinám. Podľa piateho odporúčania MRA vypracuje model strategickej správy ochrany archívnych dokumentov ako tradičných, tak aj elektronických. Obsahom odporúčaní sa stala aj príprava modelových kurzov pre konzervátorov a reštaurátorov.

Podrobnejšia správa o ochrane ako strategickej funkcii riadenia archívov sa zverejňuje na inom mieste, a to formou anotácie hlavného referátu konferencie Angličanky Helen Fordovej.

Peter Kartous

AUTOMATIZÁCIA V ARCHÍVOCH

Stredoeurópska univerzita v Budapešti (Central European University – CEU) usporiadala, tak ako aj po iné roky, v lete 1999 množstvo kurzov z rôznych vedných oblastí pod názvom Letná univerzita (Summer University – SUN 99). V rámci nej sa v spolupráci s Otvorenou archívnu spoločnosťou (Open Society Archives – OSA) realizoval kurz pre archivárov z krajín bývalého socialistického bloku o archívnej automatizácii.

Kurz prebiehal v Budapešti od 5.–16. 7. 1999 a zúčastnilo sa ho 28 frekventantov. Usporiadatelia zabezpečili špičkových medzinárodných odborníkov ako prednášateľov z oblasti archívnej praxe a teórie, ako aj zo sféry informačných technológií. Kurz prebiehal pod vedením anglických odborníkov – archivárov s mnohoročnou praxou v Public Record Office v Londýne, ktoré v poslednej dobe vytvorili dynamický tandem venujúci sa spomínanej problematike – Jane Foster a Margaret Crockett. Ako vzdelávaciu formu zvolili prednášky, semináre, diskusie, pracovné dielne vyžadujúce aktívnu participáciu každého zo zúčastnených a prezentácie automatizovaných archívnych programov. Poslucháči absolvovali bohatý program – od úvodného oboznámenia s problematikou, objasnenia cieľov archívnej automatizácie cez detailnú analýzu a identifikáciu archívnych funkcií, technických parametrov, oboznámenie s informačnými technológiami, výber vhodných programov, ich bezpečnosť, ekonomické otázky až po demonštráciu už, alebo takmer dokončených špecializovaných počítačových programov pre archívy či archívne celky alebo jednotlivé archívne činnosti. Na kurze sa prezentovali systémy Open Society Archives, Integrovaný informačný systém pre macedónske archívy, Sevillský projekt Komintern a systém Essex Record Office – SEAX, s ktorým sa niektorí

zo slovenských archivárov mali možnosť zoznámiť už v rámci výmenného programu s Essex Record Office – archívom grófstva Essex. Poľskí archivári oboznámili so situáciou a skúsenosťami so zavádzaním počítačových programov v ich archívoch a kolegovia z Historického archívu v Kotore v Čiernej hore predviedli svoj CD-ROM ako príklad propagácie archívu elektronickou formou.

Obdivuhodný bol postup dvoch odborníčov na informatiku zo Skopje, ktoré tvoriac program pre macedónske archívy neľutovali mesiace času stráveného medzi archivármi. Nedali sa odbyť a žiadali o detailné vysvetlenie každej archívnej činnosti, aby bol ich pripravovaný počítačový systém doslova ušitý na mieru macedónskym archívom.

Veľmi precízne a do detailov prepracovaný systém SEAX z Essex Record Office, ktorý bol práve spustený do skúšobnej prevádzky, udivuje hlavne poňatím jeho tvorcov v orientácii predovšetkým na používateľskú verejnosť. Systém je vyvinutý z pohľadu smerom k bádateľom, používateľom, zákazníkom, pretože oni sú v konečnom dôsledku platiteľmi daní, z ktorých je financovaná správa grófstva Essex, súčasťou ktorej je aj archív. V tomto ponímaní je teda každý daňovník – používateľ programu Seax zákazníkom a všetky archívne funkcie – informačný servis, bádateľská agenda, správna agenda, vedecké informácie a pod., ktorým predchádza spracovanie, sprístupnenie, ochrana, ako aj spôsob sprístupnenia od základných evidencií, registrov, od jednotlivých registrov až po dokumenty in extenso, ale aj maximálna ústretovosť vo vzťahu k spracovateľovi, archivárovi – všetko je podriadené vyššie uvedenému. O systéme Seax budeme ešte pravdepodobne počuť v súvislosti s vyššie spomínaným programom spolupráce s Essex Record Office.

Účastníkom SUN 99 boli venované aj spoločné prednášky na rôzne spoločensko-vedné témy, semináre z anglického jazyka a internetové cvičenia. Organizátori Letnej univerzity využili čas poslucháčov skutočne dokonale, ba nechýbal ani obligátny sobotný výlet loďou do malebného mestečka umelcov a bohémov pri Dunaji – do Szent Endre.

Virginia Rozložníková

VYHODNOTENIE SUMARIZOVANEJ APLIKÁCIE
EVIDENČNÉ LISTY ARCHÍVNÝCH FONDOV A ZBIEROK
POĎĽA PODKLADOV ŠTÁTNYCH ARCHÍVOV V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Jednou z hlavných súčastí všeobecných aplikácií automatizovaného archívneho informačného systému je centrálna evidencia Jednotného archívneho fondu Slovenskej republiky spracúvaná na odbore archívnictva a spisovej služby MV SR.

V roku 1992 vydal odbor pokyny na vedenie nových evidenčných listov JAF SR a začal s prípravami na ich prvé automatizované spracovanie. Štátne archívy vypracúvali a na centrálné spracovanie posielali odboru spracované aplikácie na disketách od júna 1997 do októbra 1999.

V nasledujúcej tabuľke predkladáme výsledky súhrnnej aplikácie, ktorá uvádza veľmi zaujímavé súčty údajov Slovenského národného archívu, Štátneho ústredného banského archívu, siedmich štátnych oblastných archívov a tridsiatich ôsmich štátnych okresných archívov.

Archív	Rozsah v bm	Názov archívu	Počet evidenčných listov
101	29 303,72 bm	Slovenský národný archív	840
102	3 481,92 bm	Štátny ústredný banský archív	167
201	6 366,31 bm	Štátny oblastný archív v Banskej Bystrici	648
202	5 994,02 bm	Štátny oblastný archív v Bratislave	1 103
203	5 788,28 bm	Štátny oblastný archív v Bytči	480
204	4 976,04 bm	Štátny oblastný archív v Košiciach	395
205	3 793,45 bm	Štátny oblastný archív v Levoči	452
206	6 887,27 bm	Štátny oblastný archív v Nitre	460
207	3 045,54 bm	Štátny oblastný archív v Prešove	249
301	3 667,21 bm	Archív mesta Bratislavy	483
302	Archív mesta Košíc (nie je v sústave štátnych archívov)		–
401	4 986,34 bm	Štátny okresný archív v Banskej Bystrici	308
402	1 336,36 bm	Štátny okresný archív v Bardejove	424
403	3 643,82 bm	Štátny okresný archív v Pezinku	816
404	1 087,73 bm	Štátny okresný archív v Čadci	225
405	3 700,21 bm	Štátny okresný archív v Dolnom Kubíne	669
406	3 762,07 bm	Štátny okresný archív v Šali	542
408	2 312,18 bm	Štátny okresný archív v Humennom	627
409	3 026,77 bm	Štátny okresný archív v Komárne	387
410	2 621,68 bm	Štátny okresný archív Košice – okolie	649
411	4 113,50 bm	Štátny okresný archív v Leviciach	837
412	2 533,76 bm	Štátny okresný archív v Liptovskom Mikuláši	681
413	634,86 bm	Štátny okresný archív v Lučenci	196
414	1 954,54 bm	Štátny okresný archív v Martine	336
415	2 544,65 bm	Štátny okresný archív v Michalovciach	467
416	3 033,16 bm	Štátny okresný archív v Nitre	719
417	2 186,17 bm	Štátny okresný archív v Nových Zámkoch	449
418	2 078,29 bm	Štátny okresný archív v Poprade	394
419	4 140,19 bm	Štátny okresný archív v Považskej Bystrici	533
420	1 405,26 bm	Štátny okresný archív v Prešove	498
421	2 066,81 bm	Štátny okresný archív v Prievidzi	645

422	1 942,66 bm	Štátny okresný archív v Rožňave	235
423	1 293,52 bm	Štátny okresný archív v Rimavskej Sobote	451
424	1 740,80 bm	Štátny okresný archív v Skalici	455
425	970,90 bm	Štátny okresný archív v Spišskej Novej Vsi	94
426	1 340,22 bm	Štátny okresný archív v Starej Ľubovni	312
427	1 147,23 bm	Štátny okresný archív vo Svidníku	341
428	2 442,38 bm	Štátny okresný archív v Topoľčanoch	817
429	1 910,67 bm	Štátny okresný archív v Trebišove	449
430	3 803,19 bm	Štátny okresný archív v Trenčíne	509
431	3 232,16 bm	Štátny okresný archív v Trnave	694
432	1 785,20 bm	Štátny okresný archív vo Veľkom Krtíši	353
433	814,57 bm	Štátny okresný archív vo Vranove nad Topľou	446
434	2 064,27 bm	Štátny okresný archív vo Zvolene	460
435	2 244,93 bm	Štátny okresný archív v Žiari nad Hronom	352
436	2 394,15 bm	Štátny okresný archív v Žiline	498
437	924,50 bm	Štátny okresný archív v Banskej Štiavnici	129
438	1 170,50 bm	Štátny okresný archív v Levoči	71
Celkom: 157 693,96 bm 47 štátnych archívov			22 345 záznamov (evidenčných listov)

Zloženie fondov v štátnych archívoch je nasledovné:

Listiny do roku 1526:	44 236 ks
Listiny po roku 1526:	70 544 ks
Úradné knihy:	945 259 ks
Registratúrne pomôcky:	174 298 ks
Spisy – škatule:	790 711 ks
Spisy – balíky:	153 674 ks
Spisy – fascikle:	130 535 ks
Mapy a plány:	137 990 ks
Technická dokumentácia:	27 276 ks
Negatívy sklenené:	34 422 ks
Iné negatívy:	31 092 ks
Filmy:	1 555 ks
Videozáznamy:	135 ks
Fotografie:	109 112 ks
Letáky a plagáty:	55 195 ks
Pohľadnice:	10 525 ks
Iné obrazové dokumenty:	40 299 ks
Gramoplatne:	133 ks
Magnetofónové pásky:	250 ks
Iné zvukové dokumenty:	9 ks

Strojom čitateľné záznamy:	15 ks
Typária:	21 991 ks
Samostatné pečate:	6 365 ks
Iný archívny materiál:	445 ks

Podľa klasifikačnej schémy archívnych fondov a zbierok sa v štátnych archívoch nachádza v jednotlivých oblastiach a odvetviach archívny materiál v nasledovnom rozsahu:

Úsek, odvetvie	počet evidenčných listov	bm
A. Štátna moc, správa a samospráva	6 812	94 168,58
B. Justícia	925	13 969,21
C. Armáda a bezpečnosť	589	884,90
D. Finančníctvo	178	586,06
E. Hospodárstvo	1 532	15 019,47
F. Družstevníctvo	1 974	3 234,15
G. Politické strany, orgány a spol. organ. Nár. frontu	1 390	9 195,02
H. Veda, kultúra a osвета	399	932,47
I. Školstvo	4 842	5 414,75
J. Sociálna starostlivosť	302	866,12
K. Náboženské organizácie	190	813,78
L. Rody a panstvá	386	4 058,09
M. Rodiny a osoby	785	878,30
N. Cechy, spolky a záujmové organizácie	1 568	1 710,05
O. Zbierky	404	1 844,87
P. Iné archívne fondy	69	4 118,14
Spolu:	22 345	157 693,96

Dagmar Šmýkalová

SPRÁVA O ŠTÚDIU ARCHÍVNICTVA NA FILOZOFICKEJ FAKULTE UK V ŠKOLSKOM ROKU 1998/1999

V tomto školskom roku pokračovala výučba odboru archívniectvo v prvých troch ročníkoch v rámci obnoveného jednodborového štúdia. V štvrtom a piatom ročníku sa dobiehalo ešte podľa programu oficiálne dvojodborového spojenia archívniectva s históriou. Spolu sme mali 47 poslucháčov, z toho 39 v dennej a 8 v externej forme

štúdia. Do prvého ročníka nastúpilo 7 (+1) študentov, v druhom ich bolo 8 (+2), v treťom 7 (+3), v štvrtom 10 (+1) a v piatom 7 (+1). Pritom naďalej platila zásada, že externé štúdium môžu využívať iba tí uchádzači, ktorí boli prijatí v rámci riadneho prijímacieho pokračovania a potom boli naň preradení na základe vlastných žiadostí. Išlo a ide predovšetkým o zamestnancov archívov, prípadne pracovísk spisovnej služby.

Prijímacie skúšky do nasledujúceho prvého ročníka študijného odboru archívnickva sa tento raz uskutočnili 14. júna 1999. Prihlásilo sa naň 43 záujemcov. K písomným testom sa dostavilo 38 a oba testy, to znamená zo stredoškolského dejepisu a zo všeobecných vedomostí o pomocných vedách historických a archívnickve, vypracovalo 37. Stanovený limit na úspešné absolvovanie prijímacieho konania, ktorý pozostáva zo súčtu bodov za oba testy a za maturitnú skúšku, splnilo 15 uchádzačov. Adepti vysokoškolského štúdia si však môžu podávať prihlášky súčasne na viacero fakúlt. A tak sa v minulých rokoch stávalo, že niektorí (obyčajne 1–2) z prijatých na archívnickvo uprednostnili nakoniec iný odbor, na ktorom boli rovnako úspešní. Aby sme predišli situácii, keď sa kvôli takýmto praktikám zapísalo do prvého ročníka len okolo 8 poslucháčov, rozhodli sme sa zvýšiť zaužívanú kvótu prijímaných z 10–11 na 13–15 študentov ročne. Preto bolo na štúdium odboru archívnickvo a pomocné vedy historické v školskom roku 1999/2000 prijatých všetkých 15 úspešných uchádzačov.*

V počtoch učiteľského kolektívu nedošlo oproti predchádzajúcemu školskému roku k podstatnejším zmenám. Iba namiesto PhDr. Z. Nemcovej, ktorá bola na materskej dovolenke, prednášal chronológiu prof. J. Novák a výučbu paleografie, kodikológie a epigrafie začal interný doktorand Mgr. J. Šedivý. Odborný asistent PhDr. Juraj Roháč obhájil dňa 20. októbra 1998 kandidátsku dizertáciu na tému *Menovacie procesy (processus consistoriales)* (144 s.) a získal vedeckú hodnosť CSc. v odbore pomocné vedy historické. Po ukončení inauguračného konania prevzal doc. L. Sokolovský dňa 8. januára 1999 z rúk predsedu Národnej rady SR v zastúpení prezidenta SR menovací dekrét univerzitného profesora.

Kvôli kráteniu rozpočtu vládou SR pre rezort školstva od septembra 1998 nedostala Filozofická fakulta UK potrebné mzdové prostriedky a preto dekan nemohol podpísať zmluvy s externými učiteľmi, ani s učiteľmi zamestnanými na čiastkové úväzky. Napriek tejto neradostnej skutočnosti prejavila PhDr. Mária Stieberová, CSc., ktorá u nás už dlhší čas vyučuje 6 hodín týždenne maďarčinu pre archivárov, kolegiálnu obetavosť a bola ochotná pokračovať celý zimný semester vo svojej záslužnej pedagogickej práci aj bez nároku na finančnú odmenu. Za tento nevšedný prístup a pomoc pri vysokoškolskej príprave archivárskeho dorastu jej v mene

---

* Konkrétne informácie o prijímacom pokračovaní, vrátane modelových testov pre jednotlivé odbory, publikuje FF UK každoročne v samostatnej publikácii, ktorá je k dispozícii na knižnom trhu.

celého odboru archívniectva a pomocných vied historických na FF UK úprimne ďakujeme.

Počas zimného semestra, v novembri 1998, sme dostali z rektorátu Univerzity Komenského obsiahly materiál pod názvom *Návrh kreditového systému štúdia na UK*. Na jeho základe a podľa realizačných inštrukcií dekanstva Filozofickej fakulty sme potom v priebehu letného semestra pripravili prvý pracovný variant kreditového systému štúdia archívniectva a PVH na FF UK. Predpokladá sa, že po ďalšom metodicko-obsahovom a technicko-organizačnom spresnení a kodifikovaní by mal tento systém vstúpiť do platnosti od začiatku školského roku 2000/2001.

V školskom roku 1998/1999 absolvoval štúdium na odbore archívniectva a pomocných vied historických FF UK v riadnom májovom termíne jediný poslucháč. Bol ním Pavol Tišliar, ktorý obhájil svoju diplomovú prácu pod názvom *Okresný úrad v Dobšinej 1938–1945. (Historicko-správny prehľad.)* 180 s. vrátane 12 text. príloh + 9 obr. príloh.

*

Vzhľadom na to, že sa blíži 50. výročie založenia nášho odboru, začali sme uvažovať o jeho dôstojnej pripomienke. Rozbehli sa prípravy na zostavení a vydání osobitného čísla zborníka FF UK HISTORICA, ktoré bude koncipované ako pamätníca tohto okrúhleho jubilea. Zároveň chceme uskutočniť slávnostné zhromaždenie učiteľov a absolventov odboru, ktoré by malo byť v piatok 22. septembra 2000 od štrnástej hodiny v Aule Univerzity Komenského. Zúčastnenci o spoločenské posedenie spojené s večerou, ktoré bude nasledovať po tejto oficiálnej časti, sa však musia z organizačných dôvodov prihlásiť písomne alebo telefonicky na Katedre archívniectva a PVH FF UK (Šafárikovo nám. 6, 818 01 Bratislava; tel. č.: 07/ 5296 10 55) a to najneskôr do 31. júla 2000.

Leon Sokolovský

VEDECKÁ KONFERENCIA O VÝSKUME MIESTNYCH A KRAJOVÝCH DEJÍN NA SLOVENSKU

Katedra slovenských dejín a archívniectva Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Slovenská historická spoločnosť pri SAV v Bratislave, Metodické centrum a Klub historikov v Prešove usporiadali 21. októbra 1999 na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity jednodňovú celoslovenskú vedeckú konferenciu pod názvom *Výskum miestnych a krajských dejín na Slovensku*. Inšpirátorom a súčasne vedecko-organizačným garantom tohto podujatia bol prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc., ktorý predniesol aj úvodný referát.

Vo svojom referáte F. Uličný poukázal na význam miestnych a krajových dejín ako na základ moderného spracovania histórie Slovenska. Zároveň však upozornil na viacero metodologických a v rámci toho i terminologických problémov, ktoré sa musia nevyhnutne riešiť, aby sa čo najviac eliminovali kvalitatívne disproporcie v produkcii lokálnej a regionálnej historiografie. Práca na týchto úlohách je o to dôležitejšia, že práve táto historiografia sa stáva jedným z hlavných informačných zdrojov historického povedomia súčasného obyvateľstva Slovenskej republiky.

Po prof. F. Uličnom mal s referátom o historiografii miestnych a krajových dejín na strednom Slovensku vystúpiť prof. PhDr. Július Alberty, CSc., z Katedry dejín Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Žiaľ, zo zdravotných dôvodov nemohol pricestovať do Prešova. Takto vzniknutú absenciu syntetizujúceho pohľadu na stredoslovenskú problematiku bolo však v ďalšom priebehu konferencie do určitej miery cítiť.

O miestnych a krajových dejinách západného Slovenska hovoril potom PhDr. Ján Lukačka, CSc., z Katedry slovenských dejín a archívnictva Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Upozornil o. i. na problémové publikácie rozličných miestnych historikov – amatérov, ktorí niekedy svojimi chybnými informáciami z dejín miest, obcí, respektíve regiónov dokážu narobiť viac zla, než úžitku. A keďže zakázať takéto „diela“ nemožno, mala by sa naša profesionálna historiografia zamerať najmä na ich verejnú konštruktívnu kritiku.

K podobným záverom ako J. Lukačka dospel aj autor referátu o historiografii miestnych a krajových dejín na východnom Slovensku doc. PhDr. Michal Otčenáš, CSc., z Katedry slovenských dejín a archívnictva Filozofickej fakulty PU. Zároveň upozornil na zďaleka nevyužitú možnosť a rezervy, ktoré pri tvorbe regionálnej historiografie a šírení vedeckých základov historického povedomia majú archívy, múzeá, knižnice, metodické centrá pre pedagogických pracovníkov, ale aj vydavateľstvá a ďalšie kultúrno-osvetové inštitúcie.

Globálnejšie poznatky a tézy uvedených prednášateľov ďalej rozširovali, respektíve konkretizovali nasledujúce koreferáty. Z pripravených vystúpení to bol prof. PhDr. Ladislav Tajták, CSc., ktorý sa venoval nielen východnému Slovensku ako regionálnemu fenoménu, ale upozornil aj na nejasnosti vo všeobecnom chápaní niektorých základných historických pojmov, ako napríklad „Horné Uhorsko“ a pod. Ešte viac na lokálnu úroveň išla vo svojom koreferáte o problematike dejín spišských miest a mestečiek PhDr. Zuzana Kollárová. Na ňu viac-menej nadviazali tiež PhDr. Ferdinand Uličný, ml.: Stredoveké dejiny východoslovenských miest; Mgr. Ján Adam: Autori a problémy spracovania dejín šarišských a zemplínskych miest a obcí; Mgr. Karin Fábrová: Poznávanie stredovekých dejín spišských miest a mestečiek; ako aj PhDr. Lýdia Gačková: Archeológia v lokálnych a regionálnych dejinách, ktorá sa kriticky vyjadrila najmä k zaradovaniu, respektíve nezaradovaniu archeologických poznatkov do rozličných prác o miestnych dejinách, predovšetkým na východnom Slovensku. Záverečnú skupinu koreferátov tvorili

vystúpenia Mgr. Martina Chmelíka: Stredoveké dejiny miest a dedín Zvolenskej župy; Mgr. Ľudovíta Mišľana: Michalovce a okolie v „malej vojne“ a PhDr. Michala Murcku: Edičná činnosť Metodického centra v Prešove.

K referátom i koreferátom predneseným v jednotlivých blokoch sa rozvinula nielen početne bohatá, ale treba povedať, že aj kvalifikovaná a adekvátne kritická diskusia. Frekventovali v nej otázky kvality celoslovenskej aj regionálnej a lokálnej historiografie a jej popularizácie, vrátane primeraných didaktických foriem, súčasnej a perspektívnej úrovne historického povedomia, aktuálna potreba kvalitnej bibliografie historických prác, ale aj pramenných edícií k miestnym a krajoým dejinám atď. V závere sa však predsa len zdôraznilo, že s ohľadom na súčasný nedostatočný stav kvalitnej lokálnej a regionálnej historiografie na Slovensku musí mať zatiaľ absolútnu prioritu kvalifikovaný primárny vedecký výskum, na ktorom by sa mali aktívne zúčastňovať v prvom rade profesionálni historici, archivári, archeológovia a ostatní odborníci.

Prešovská konferencia o výskume miestnych a krajoých dejín na Slovensku je príkladom hodným nasledovania. Dokázala, že aj na jednodňovom, dobre obsahovo a organizačne pripravenom vedeckom rokovaní bez zbytočných formálnych pompézností, sa dá odviesť užitočný a prospešný kus práce. Jeho účastníci sa lúčili s presvedčením, že čas, ktorý tu strávili, nebol premárnený. Naopak, takýchto akcií si zaželeli do budúcnosti čo najviac.

Nakoniec treba vysloviť už iba úprimné želanie, aby sa organizátorom konferencie vydaril zámer publikovať prednesené referáty a koreferáty, vrátane príspevku prof. J. Alberyho, v samostatnom zborníku. Nepochybne to bude dobré a poučné čítanie.

Leon Sokolovský

5. MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA ARCHIVÁROV V POĽSKU

5. medzinárodnú konferenciu „Colloqia Jerzy Skowronek dedicata“ opätovne zorganizovalo Generálne riaditeľstvo štátnych archívov Poľska v spolupráci s Výborom pre vedecký výskum, Asociáciou poľských archívárov a Nadáciou Józefa Mianowského v dňoch 15.–16. októbra 1999 v zariadení Poľskej akadémie vied v Mądraline (Otwock) pri Varšave pod názvom *Prístup k archívnym materiálom z pohľadu právnych noriem a praxe krajín strednej a východnej Európy*.

Konferencie sa zúčastnili archivári, vedúci pracovníci archívov, ako aj zástupcovia riadiacich orgánov archívnictva z hostiteľskej krajiny, Švédska, Lotyšska, Litvy, Bieloruska, Ruskej federácie, Ukrajiny, Rakúska, Nemecka, Juhoslávie, Chorvátska, Slovenska, Slovinska a Bulharska.

Hlavnou témou prvého bloku prvého dňa konferencie bol prístup k archívnym informáciám v demokratických spoločnostiach. So základným referátom k tejto téme vystúpila profesorka Daria Nałęcz, generálna riaditeľka poľských štátnych archívov. Vo svojom príspevku sa venovala medzinárodným štandardom a odporúčaniam medzinárodných organizácií vo veci prístupu k archívnym materiálom na základe poľských skúseností. Samotný prístup rozdelila na prístup k archívnym informáciám (archívnym dokumentom) a na prístup k archívu. Uviedla, že všetky obmedzenia v prístupe by mali byť určené zákonom, v ktorom musia byť uvedené jasné podmienky prístupu, aj jeho obmedzenia. Verejný prístup k archívnym informáciám by sa mal riadiť nie podľa národných zákonov, ktoré sú v mnohom rozličné, ale podľa jednotných pravidiel platných v Európskej únii. Problémy taktiež vyvoláva prístup k informáciám ukladaných v digitalizovanej forme, k elektronickým informáciám a starostlivosť o ne.

Claes Gränström (zástupca riaditeľa Národného archívu Švédska), ktorý je predsedom Výboru pre archívnu legislatívu Medzinárodnej rady archívov, sa vo svojom referáte *Informačná spoločnosť – ochrana a prístup k informáciám* zaoberal implementáciou národných legislatív do európskeho práva z pohľadu prístupu a starostlivosti o písomnosti vyhotovené digitálnou technológiou. Súčasnú dobu charakterizoval ako obdobie zvýšeného technického rozvoja v oblasti šírenia informácií, demokratických procesov, internacionalizácie a zmien v štruktúre spoločnosti. Tieto javy ovplyvňujú aj prístup k archívnym informáciám vyhotovených digitálnou technikou. V súčasnosti stále ostáva otvorená otázka prístupu, otázka právnej vierohodnosti a autenticity záznamov, otázka ochrany súkromia osôb a verejných záujmov, ochrana obchodného, výrobného a finančného tajomstva. Pri prenose elektronických informácií elektronickými médiami sa zasa do popredia dostáva otázka pôvodu informácie – provenienčný princíp. Proveniencia a autenticita, ale nielen ony, tvoria dôležité znaky archívnych dokumentov, ktoré sa v elektronických dokumentoch strácajú.

Tamara Mazure (Štátny archív v Rige, Lotyšsko) referovala o poskytovaní informácií z archívnych dokumentov, zákone o tajných písomnostiach obmedzujúcim prístup k archívnym dokumentom a o príprave nového zákona o práve prístupu fyzických osôb k informáciám.

Druhý blok prvého dňa sa zaoberal národnou archívnou legislatívou zohľadňujúcou prístup k archívnemu materiálu.

S referátmi vystúpili A. Biernat (Poľsko), V. Karkleliene (Litva), J. J. Paľšina (Rusko), V. Kriuk (Ukrajina), M. Mišovič (Slovensko), M. Todorakova (Bulharsko), N. Župančič-Pušavec (Slovinsko). V príspevku sa ukázalo, aké sú problémy pri predkladaní archívnych dokumentov záujemcom, ale aj úpravy bádateľských poriadkov v archívoch podobné. Takmer identické sú bádateľské poriadky, obmedzenie predkladania archívnych dokumentov mladších ako 30 rokov, obmedzenie predkladania archívnych dokumentov v závislosti od

stupňa spracovania archívnych fondov. Taktiež podobné sú aj legislatívne úpravy týkajúce sa prístupu k dokumentom obsahujúcich tajné informácie, ochrany súkromia a osobných práv dotknutých osôb, či už vlastných občanov alebo cudzincov. Všetci v podstate deklarovali, že v príslušných legislatívnych úpravách jednotlivých štátov je zohľadnené právo slobodného prístupu k archívnym informáciám a k ich využívaniu tak v prospech štátu, ako aj v prospech fyzických a právnických osôb.

V panelovej diskusii (moderoval Claes Gränström) k referátom a problémom predloženým v prvý deň konferencie sa účastníci vyjadrili k právu odvolania sa žiadateľa v prípade, že mu bolo zamietnuté štúdium (v archívnom zákone treba toto právo uviesť); k právu na bezplatné služby (predkladanie archívnych dokumentov); k právu na anonymitu (pri publikovaní prác čerpajúcich z archívnych prameňov obsahujúcich osobné údaje); k (ne)dôležitosti občianstva pri štúdiu (rovnaké podmienky štúdia zahraničných a domácich bádateľov). Zhodnotili svoje postoje tiež k archívnym administratívnym prvkom, ako sú územná organizácia a druhy archívov, využívanie, inventáre, pôvod, autenticita, vyradovanie, starostlivosť, preberanie, zodpovednosť, právo na kontrolu. Odráža sa v nich a činnosť archívu nielen ako inštitúcie ochraňujúcej a spravujúcej archívne dokumenty významné pre skúmanie histórie, ale aj ako inštitúcie poskytujúcej informácie súčasné, či už historického alebo správneho charakteru. Archívny legislatívny systém by mal preto obsahovať nielen zákon o archívoch, ale aj zákon o ochrane dát, zákon o tajných písomnostiach a zákon o slobode prístupu k informáciám. Z archívneho hľadiska sú tiež dôležité špeciálne zákony: zákon o autorskom práve, zákon o nelegálnom vývoze dokumentov, zákon o štatistike, zákon o tajnej polícii. Pri elektronických záznamoch sa veľa pozornosti venovalo otázke pôvodcu takéhoto dokumentu, otázke vzájomných vzťahov databáz pôvodcu a databáz archívu a ďalším problémom týkajúcich sa elektronických informácií, ktoré sa riešia počas ich neustáleho vývoja.

Prvý blok druhého dňa konferencie bol venovaný problému prístupu k archívnym materiálom uchovávaným mimo štátnych archívov.

S úlohami a prácou Komisie pre vyšetrovanie zločinov spáchaných proti poľskému národu, zriadenej pri Inštitúte národnej pamäti, oboznámil prítomných profesor W. Kulesza (Poľsko). Zdôraznil sťažnosť prácu komisie kvôli doposiaľ utajovaným písomnostiam z rokov 1944–1989 v archíve tajnej služby, ako aj spoluprácu s Gauckovým ústavom v Nemecku.

A. Bartnik (Ústredný vojenský archív, Poľsko) predstavil organizačné členenie archívu a jeho rozsiahlu správnu agendu. V prístupe k archívnym dokumentom sa dodržiava lehota 30 rokov, povolenie na štúdium archívnych dokumentov, ktorým táto lehota neprešla, vydáva generálny štáb armády.

S archívnymi dokumentmi uchovávanými v Archíve Úradu štátnej bezpečnosti od 17. storočia až do roku 1989 oboznámil účastníkov konferencie A. Zielinski (Archív Úradu štátnej bezpečnosti, Poľsko). Zdôraznil špecifický spôsob spraco-

vania písomností obsahujúcich osobné údaje s cieľom prístupu dotknutej osoby do konkrétneho spisu.

Ch. Tepperberg (Vojenský archív, Rakúsko) vo svojom príspevku *Prístup k písomnostiam obsahujúcim osobné údaje – legislatívne úpravy a prax v rakúskych verejných archívoch* analyzoval na základe nemeckých legislatívnych úprav stav v prístupe k osobným spisom, hlavne v oblasti ich lehôt uloženia a prístupu k nim. Nejednotné lehoty vyplývali aj z toho, že Rakúsko nemalo ani spolkový zákon o archívoch, ani spolkový zákon o ochrane dát, a tak každá krajina si tento problém riešila samostatne. V rakúskych krajinových legislatívnych úpravách sa lehoty prístupu pohybovali od 10–30 rokov od smrti dotknutej osoby a 100–110 rokov od jej narodenia. V tomto roku prijaté spolkové zákony o archívoch a o ochrane osobných dát zjednotili prístup k archívnym dokumentom na 30 rokov, prístup k písomnostiam obsahujúcim osobné údaje na 10 rokov od smrti, resp. 100 rokov od narodenia dotknutej osoby. Písomnostiam dôležitým z hľadiska ochrany verejnej bezpečnosti, obrany a pod. sa určila lehota prístupu 50 rokov.

Zástupcovia Juhoslávie – J. Popovič (Národný archív Juhoslávie, Belehrad) a R. Kalezić (Štátny archív Čiernej Hory, Cetinje) sa na základe analýzy medzinárodných odporúčaní o liberalizácii prístupu k archívnym dokumentom zaoberali problémami práv vlastníkov archívnych dokumentov, tvorbou podmienok na využívanie archívnych dokumentov, ako aj odôvodnenosťou tridsaťročnej lehoty prístupu k archívnym dokumentom.

Významom zákona o informáciách, zákona o archívoch a zákona o národnom archívnom fonde Ukrajiny sa zaoberali G. Papakin (Archívna správa Ukrajiny) a V. Gika (Štátny archív Volyňskej oblasti, Luck) v súvislosti s využívaním archívnych dokumentov (využívanie je obmedzené iba úrovňou spracovania archívnych fondov) a s praktickou činnosťou archívov pri vyhotovovaní rešerší a vydávaní rôznych druhov potvrdení pri dodržaní zásad o ochrane osobných údajov.

Využívaním dokumentov, právom prístupu k archívnym dokumentom Jednotnej socialistickej strany Nemecka a masových organizácií pôsobiacich na území bývalej Nemeckej demokratickej republiky na základe praktického uplatnenia spolkového zákona o archívoch a ďalších úprav nižšej právnej sily (vyhlášky, príkaz ministra vnútra SRN), sa zaoberala M. Fruth (Spolkový archív Nemecka, pobočka Berlín).

V panelovej diskusii k uvedeným príspevkom sa účastníci zhodli, že v súčasnosti vystupujú do popredia nové potreby historického štúdia – potreby spracovať, študovať a následne pochopiť spoločenské mechanizmy, ktoré viedli ku vzniku, pôsobeniu a zániku komunistických režimov. To ale znamená, že historik k svojmu štúdiu potrebuje takmer súčasné archívne dokumenty, pričom naráža na rôzne obmedzenia, hlavne na tridsaťročnú lehotu neprístupnosti archívnych dokumentov, ako aj na obmedzenia vychádzajúce z legislatívnych úprav o ochrane osobných údajov v informačných sústavách. Z uvedeného pohľadu sa lehota tridsiatich rokov zdá ako príliš

dlhá, nepraktická a obmedzujúca pre historikov, vyvolávajúca konfliktné situácie medzi historickou obcou na jednej strane a archivárskou obcou na strane druhej.

Druhý blok druhého a zároveň posledného dňa konferencie účastníci pripomienkovali návrh projektu medzinárodného sprievodcu po archívnych fondoch pod názvom Spoločné archívne dedičstvo krajín strednej a východnej Európy, ktorý vypracovala a obhajovala E. Rosowska, pracovníčka Generálneho riaditeľstva štátnych archívov Poľska. Správa o jeho príprave bola publikovaná v Slovenskej archivistike č. 1/1999. V sprievodcovi by mali byť zachytené archívne fondy úradov štátnej správy a samosprávy (ústredných, regionálnych, miestnych), organizácií národnostných menšín, cirkevných inštitúcií, medzinárodných inštitúcií a organizácií, vlád štátov a emigrantských organizácií, šľachtických rodov a iných rodín, významných predstaviteľov verejného života a pod. Samotný sprievodca sa bude skladať z identifikačných znakov krajiny (názov štátu, názov a adresa riadiaceho archívneho orgánu), identifikačných znakov archívu (názov a adresa, skratka názvu, nepublikované archívne pomôcky, bibliografia publikovaných sprievodcov), identifikačných znakov fondov (názov fondov, kód, resp. číslo, dátum spracovania fondu, charakteristika obsahu, zoznam krajín, ku ktorým sa obsah vzťahuje, názov nepublikovaných archívnych pomôcok k fondu, bibliografia fondu) a registrov (register krajín, register názvov fondov a združený register historických názvov krajín a oblastí a pôvodcov archívnych fondov). Sprievodca o rozsahu 50–60 autorských hárkov bude prístupný aj na webovej stránke Generálneho riaditeľstva štátnych archívov Poľska a na webových stránkach archívov, ktoré sa zúčastnia na projekte.

Na záver konferencie jej účastníci prijali rezolúciu, v ktorej uviedli, že prístup k archívnym dokumentom a iným písomnostiam uloženým v archívoch v dnešných demokratických spoločnostiach je podmienený všeobecným procesom informatizácie, ktorý vyvoláva neustále pnutia medzi právom na informácie a právom na ochranu osobnosti. Nevyhnutnou úlohou archívov je preto vytvoriť také podmienky prístupu k archívnym informáciám, ktoré by umožnili poskytnúť čo najviac informácií žiadateľom, avšak pri zohľadnení zákonmi chránených záujmov štátu a zákonmi chránených práv osôb. V rezolúcii sa účastníci dohodli o vytvorení redakčnej rady zo zástupcov Poľska, Ruskej federácie, Slovinska, Ukrajiny a Rakúska, ktorá sa zide na jar budúceho roka. Poľsko bolo zároveň poverené organizačnou prácou a vydaním sprievodcu.

Účastníci sa dohodli, že 6. medzinárodná archívna konferencia „Colloquia Jerzy Skowronek dedicata“ na jeseň roku 2000 sa bude zaoberať archívami a archívnymi dokumentmi medzinárodných organizácií, ktoré vznikli v krajinách strednej a východnej Európy v rokoch 1949–1989.

Milan Mišovič

KONFERENCIA DLM FÓRA V BRUSELI

Druhá konferencia DLM Fóra, ktorá sa konala v Bruseli v dňoch 18.–19. októbra 1999 v sídle Európskej komisie, mala v názve Pamäť informačnej spoločnosti. Cieľom konferencie bolo vytýčiť riešenie problému zaobchádzania s elektronickými dokumentmi od predarchívnej starostlivosti až po konečné uloženie a spracovanie v archívoch. Samozrejme sem treba zahrnúť aj dokumenty, prípadne predmety uložené v múzeách, knižniciach, ako aj zainteresovanie ekonomickej sféry na ochrane dokumentov majúci nielen historickú či právnu hodnotu, ale aj ekonomickú hodnotu. Novovymenovaná Európska komisia na čele s Romanom Prodim venuje veľkú pozornosť vybudovaniu informačnej spoločnosti na báze voľného prístupu k informáciám ako základu demokratickej spoločnosti. Tento prístup dokazovali aj úvodné vystúpenia generálneho tajomníka Európskej komisie Carla Trojana, zástupcu riaditeľa pre informačnú spoločnosť Vicente Parajona Colladu a reprezentanta finskeho predsedníctva EU, poslanca finskeho parlamentu a člena jeho Výboru pre budúcnosť Markka Markkulu, ktorého vystúpenie prezentovalo zavádzanie e-mailu a internetu a vyhodnocovanie elektronických záznamov z hľadiska ich dokumentačnej a úžitkovej hodnoty. Vystúpenia Philipa Lorda z Veľkej Británie a Ulricha Kampffmeyera z Nemecka sa venovali manažmentu elektronických informácií a záznamov z hľadiska ich využiteľnosti a uchovania z ekonomického aspektu. David Lipman z Európskej komisie sa venoval prístupu k elektronickým informáciám ako základu demokratickej spoločnosti.

Rokovanie prebiehalo v troch sekciách. Zúčastnil som sa na rokovaní v 1. sekcii – Vytváranie, ochrana a prístup k elektronickým informáciám: ekonomické a funkčné aspekty.

Stephen Harries z Veľkej Británie sa venoval procesu sprístupňovania elektronických dokumentov vzniknutých z činnosti vládnych inštitúcií pre verejnosť a procesu ich uchovávaní. Johannes Hofman z Holandska predstavil projekt vypracúvaný tamojším Národným archívom pre lepšie spracovanie, sprístupnenie a vyhodnotenie elektronických dokumentov vzniknutých z činnosti rôznych inštitúcií.

Timothy A. Slavin z USA sa venoval práci na systéme elektronického vyhodnocovania dokumentov pre štát Delaware.

Michael Wettengel z Nemecka sa venoval dokumentom vzniknutým z činnosti vládnych orgánov v Nemecku a ich prenosu v informačnej linke medzi Berlínom a Bonnóm. Na projekte sa podieľal Spolkový archív v Koblenzi.

Kenneth Thibodeau z USA prezentoval ako pracovník Národných archívov a úradu pre správu záznamov USA vytváranie systému na elektronický manažment dokumentov v spolupráci s programátormi zo San Diega s použitím super počítača Cray.

Kevin Ashley ako pracovník Univesity of London sa venoval systému vyhodnocovania, spracovávaní a uchovania elektronických záznamov z hľadiska

nákladov a rizík vyplývajúcich z množstva týchto záznamov, ktoré v súčasnosti vznikajú. Riaditeľka Katalánskeho archívu Montserrat Canela Garayoa demonštrovala systém komplexnej starostlivosti o archívne dokumenty, ktorá siaha od vzniku dokumentu na určitom úrade alebo inštitúcii cez registratúru až po spracovanie a uloženie v archíve. Gerhard Wagner z Rakúska prezentoval pohľad podnikateľskej sféry na elektronické záznamy z hľadiska ich hodnoty.

Na záver rokovania boli prednesené záverečné správy. Za 1. sekciu ju predniesol Seamus Ross z Veľkej Británie, pričom zhrnul tieto problémy do konštatovania, že pre zabezpečenie spoľahlivo fungujúceho systému umožňujúceho prístup k informáciám je potrebné zainteresovať najmä ekonomickú sféru, a to jej presvedčením o užitočnosti ochrany vybraných elektronických, ale aj klasických dokumentov pre ich trvalú hodnotu. Za 2. sekciu Politické a právne aspekty informačnej spoločnosti predniesol správu Jean Michel Cornu z Francúzska, kde sa zamerával hlavne na potrebu zosúladenia legislatívy členov EU a centrálnej legislatívy EU.

Angelika Menne-Haritz, riaditeľka Štátnej archívnej školy v Marburgu v Nemecku, predniesla správu za 3. sekciu Sprístupnenie elektronických informácií občanom EU: spoločenské aspekty. Tu bol kladený dôraz na systém vzdelávania archivárov a iných pracovníkov prichádzajúcich do styku s elektronickými dokumentmi a záznamami.

Na záver rokovania bol prijatý záverečný dokument s odporúčaniami konferencie. Celé rokovanie uzavrel príhovorom komisár Európskej komisie pre informačnú spoločnosť a jej vytváranie Erkki Liikanen z Fínska. Celkovo možno povedať, že konferencia ukázala, že prioritou novej Európskej komisie je sprístupnenie elektronických informácií ako základu demokratickej spoločnosti. Záverečný dokument bude v preklade publikovaný v niektorom čísle Fóra archivárov.

Tomáš Tandlich

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA NÁPOJE V MINULOSTI A PRÍTOMNOSTI SLOVENSKA

Medzinárodné vedecké podujatie s mnohosľubným názvom, ktoré sa konalo v dňoch 7.–9. 9. 1999 v Prešove, organizačne pripravili Katedra slovenských dejín a archívniectva FF UK v Bratislave a Katedra všeobecných dejín FF Prešovskej univerzity v spolupráci so STU v Bratislave, Asociáciou výrobcov nealkoholických nápojov a minerálnych vôd na Slovensku, SHS pri SAV, bratislavskou pobočkou Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu a mecénskou podporou viacerých sponzorov.

Slávnostné otvorenie konferencie v historickej dvorane Prešovského evanjelického kolégia 7. 9. 1999 odštartovalo náročný maratón referátov a diskusných príspevkov, ktoré sledovali problematiku výroby a konzumácie nápojov na Slovensku od dávnej minulosti až do našich dní. Rokovanie konferencie prebiehalo v niekoľkých sekciách. Doobedie prvého dňa patrilo problematike starších dejín. Referát Pavla Valachoviča (FF UK) hovoril o konzumácii vína v staroveku, ktorá mala svoje kultúrne i nekultúrne formy. Jozef Hoššo (FF UK) priblížil na základe výsledkov bádania archeológie prípravu a spotrebu piva a vína v každodennom živote stredovekého človeka. Prehľadne charakterizoval aj typológiu nádob, ktoré sa používali pri výrobe, transporte a konzumácii oboch mokov. O produkcii a pití vína a piva v stredovekom meste (na príklade Trnavy) referoval Juraj Roháč (FF UK). Upozornil najmä na zástoj mesta pri exporte a importe týchto nápojov a na záujem mešťanov ekonomicky profitovať na ich výrobe a distribúcii. Nápoje na stoloch šľachty a sedliakov v 14.–15. storočí sledoval vo svojom príspevku Ján Lukačka (FF UK). Zdôraznil premietnutie sa sociálnych rozdielov aj do skladby konzumovaných nápojov. Referát Vincenta Múcsku (FF UK) sa zaoberal vínom – základným nápojom včasnostredovekých rehoľných komunit. Referát upozorňoval na zohľadnenie konzumácie vína v najstaršej benediktínskej reguli. Otázky výčapu piva, vína a pálenky na Slovensku v období feudalizmu rozoberal Jozef Baďurík (FF UK). Mária Papsónová (FF PU) skúmala výskyt nápojov v právnych prameňoch neskorého stredoveku. O výčapnom monopole v Rimavskej Sobote za feudalizmu a jeho komplikovanom vývoji informoval Leon Sokolovský (FF UK).

Po slávnostnom obede pre účastníkov a hostí tohto vedeckého podujatia pokračovala pracovná časť konferencie na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. V sekcii raného novoveku najskôr Július Bartl (PedF UK) vo svojom vystúpení zhodnotil bratislavský obchod s vínom na konci stredoveku. Potom Viliam Čičaj (HÚ SAV) uvažoval o historických príčinách zmien zvyklostí pitia v „smädnom“ 16. storočí v Európe. Zohľadnil pri tom dôsledky reformačného pohybu, sociálnych revolt a protitureckých vojen. Niekoľko zaujímavých pohľadov na košické vinohradníctvo v 16. storočí priniesol príspevok Milice Bodnárovej (ŠOBA Prešov). O zástoji východoslovenských miest v obchodovaní s uhorským vínom v období raného novoveku hovorila Marie Marečková (Masarykova univerzita Brno). Účasť prešovských mešťanov na obchode s vínom a pôsobenie obchodného cechu v 17. storočí skúmal Tomáš Tandlich (ŠOBA Bratislava). Franciszek Lesniak (Vysoká škola pedagogická Krakov) sa venoval vo svojom referáte dejinám obchodu s vínom medzi uhorským a poľským kráľovstvom v 17. storočí. Netradičným pohľadom na alkohol zaujala Tünde Lengyelová (HÚ SAV) – jej referát sa zaoberal využitím alkoholických nápojov v ľudovom liečiteľstve a veterinárnej medicíne 16.–17. storočia. Ferdinand Uličný (FF PU) polemizoval s niektorými názormi na právne zázemie produkcie a konzumácie nápojov v stredovekej spoločnosti a dotkol sa aj počiatkov vinohradníctva na východnom

Slovensku. Ján Adam (FF PU) poukázal na význam domácej výroby pálenky na slovenskom vidieku v 16.–17. storočí. Spotrebu vína a piva v cisárskej armáde v 17. storočí – čase búrlivých stavovských povstaní – zhodnotil Peter Kónya (FF PU). O produkcii tokajského vinohradníctva na prelome 18. a 19. storočia hovoril István Orosz (Univerzita L. Kossutha Debrecín). Jeho univerzitný kolega János Barta sa zaoberal vinohradníctvom v Zemplínskej stolici v 18. storočí. Konzumáciu piva a vína na čákiovských panstvách sledovala Klára Papp (Univerzita L. Kossutha Debrecín). V referáte Imre Pappa (Župný archív v Sátoraljaújhely) dominoval pohľad na francúzske vinohradníctvo v 19. storočí a na dôsledky epidémie filoxéry. Medicínske účinky tokajského vína skúmal jeho kolega – archivár István Högye. Edit Tamás (Rákociho múzeum Sárospatak) poukázala na pôsobenie prisťahovalcov zo Slovenska vo vinohradníctve tokajských mestečiek. Katalin Dankó (Rákociho múzeum Sárospatak) informovala o etiketách tokajských vín. Poľský účastník konferencie, Henryk Rucinski (Univerzita v Białystoku) referoval o výrobe, distribúcii a konzumácii alkoholických nápojov v Poľsku do roku 1795. Konzumáciu alkoholu na dvoroch českej šľachty na počiatku novoveku zhodnotil vo svojom príspevku Josef Hrdlička (Jihočeská univerzita České Budějovice).

Po vyčerpávajúcom, ale pútavom pracovnom programe prvého dňa konferencie sa duševné sily jeho aktérov určite zregenerovali na slávnostnej recepcii, ktorej dominovala ochutnávka slovenských vín. Profesionálne postupy i poetický slovník enológie odhalil nadšeným laikom popredný slovenský vínoznalec, Fedor Malík (STU). Účastníci konferencie spoznali ušľachtilé chute a vône kvalitných odrôd, ocenili ich farby, bukety a zhodnotili kaudálie.

Druhý deň prežili účastníci konferencie v teréne – najskôr zavítali do Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Prezreli si jeho stále expozície (prehliadku nepochybne oživila malá ochutnávka tibavských vín) a blízke archeologické nálezisko – známu ranostredovekú michalovskú rotundu. Potom na svojej púti za vínom zamierili do Maďarska. Zlatým klincom odbornej exkurzie bola určite prehliadka pivnice v tokajskej Tolcsve (niekoľkokilometrové bludisko v podzemí tufového kopca) a ochutnávka chýrnych tokajských mokov (vyvrcholila vzorkou skvostného jedenásťročného šesťputňového!). Koniec dňa prežili účastníci exkurzie na romantickom zrekonštruovanom rákociovskom hrade v Sárospataku.

V posledný deň prebiehali rokovania konferencie v dvoch pracovných sekciách. V prvej sa skúmalo miesto nápojov v novších dejinách Slovenska a v živote slovenského ľudu. Dušan Škvarna (FF UK) referoval o konzumácii nápojov v slovenskej spoločnosti v polovici 19. storočia. Ukázal, že negatívny vzťah niektorých národných dejateľov nemožno rozhodne generalizovať na celú vtedajšiu slovenskú verejnosť. Na tento referát nadväzoval pútavý príspevok Romana Holecu (FF UK), sledujúci pitie alkoholických nápojov na Slovensku na prelome 19. a 20. storočia. Autor doplnil historickú faktografiu mnohými anekdotickými historkami zo života známych slovenských osobností. O výrobe a spotrebe nápojov vo vojnovjej

Slovenskej republike informoval Miroslav Fabricius (HÚ SAV). Další referujúci rozšírili záber konferencie i na nealkoholické nápoje. Peter Zelenák (FF UK) sa vo svojom výskume orientoval na výrobu nealkoholických nápojov na Slovensku po roku 1918. O počiatkoch výroby sódovej vody v 19. storočí hovoril Miroslav Morovics (HÚ SAV). Pripomenul vynález Štefana Aniána Jedlíka (prístroj na výrobu sódovej vody), ktorý podnietil neskôr priemyselnú produkciu sódovky v monarchii. Etnologička Rastislava Stoličná (EÚ SAV) priblížila výrobu a konzumáciu nízkoalkoholických nápojov (kvas, medovina, prírodné šťavy) v minulosti. Negatívnym dôsledkom prílišnej konzumácie alkoholických nápojov na Slovensku na konci 19. storočia – alkoholizmom – sa zaoberal vo svojom príspevku Ján Mojdis (FF PU). Vladimír Hronský a Fedor Malík (STU) sa pokúsili na základe prác polyhistora Mateja Bela rozlúštiť otázku, aké víno pili naši predkovia. O výrobkoch slovenských pivovarov a ich konzumentoch informoval Jaroslav Slabej (EU). Zuzana Vitálová a Dušan Slupen (STU) pripravili príspevok o mieste nápojov v živote a hudbe niektorých známych hudobných skladateľov.

Druhá sekcia zhromaždila príspevky zamerané na niektoré aspekty výroby, rozšírenia a konzumácie nápojov na Slovensku. O minerálnych vodách na Slovensku hovorila Eva Michaeli (FHPV PU). Referát o výrobe nealkoholických nápojov na Slovensku v súčasnosti pripravil Ivan Štefanec (Coca Cola Beverages Slovakia, s. r. o.). Poslucháčka FF UK, Erika Repaská zaujala pohľadom na Coca Colu ako symbol nealkoholických nápojov. Miroslava Remenárová (Pepsi Cola SR, s. r. o.) referovala o výrobe a konzumácii ďalšieho populárneho nealkoholického nápoja na Slovensku. Otázky výrobných praxí nápojov skúmal Henrich Šoltés (HYGIEIA Košice). Trendy v technológii výroby piva priblížila Daniela Šmogrovičová (STU).

Medzinárodná vedecká konferencia Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska názorne potvrdila, že zaujímavá problematika a dokonalé organizačné zvládnutie sú stopercentnou zárukou úspechu podobných vedeckých podujatí. Schopným organizátorom sa podarilo naplniť program konferencie zaujímavými vedeckými príspevkami a zabezpečiť i pútavé sprievodné odborné a spoločenské podujatia. Pripravujú aj vydanie zborníka referátov a diskusných príspevkov z konferencie. Škoda, že nie je v ich možnostiach pridať k nemu dajaký ten suvenírom zo skvostných ochutnávok!

Juraj Roháč

KRONIKA

ZO ZASADNUTIA VEDECKEJ ARCHÍVNEJ RADY

V poradí druhé, avšak ako prvé riadne zasadnutie Vedeckej archívnej rady v roku 1999 sa konalo 24. septembra v Štátnom oblastnom archíve v Bratislave. Rokovanie rady otvoril a viedol jej predseda prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc.

Hlavným predmetom septembrového rokovania rady bola otázka spôsobu získavania a metodika spracúvania osobných fondov. Prípravou a prezentovaním referátu bola v zmysle uznesenia Vedeckej archívnej rady zo zasadania v roku 1998 poverená PhDr. Marta Melníková zo Slovenského národného archívu. V úvode svojho vystúpenia podčiarkla, že v ostatných rokoch sa osobné fondy v slovenských štátnych archívoch viac dostávajú na program archívnej praxe, čo súčasne prináša aj riešenie alebo modifikovanie niektorých teoretických východísk a princípov uplatňovaných pri klasických archívnych fondoch administratívneho pôvodu. V jadre svojho referátu sa zamerala na genézu osobných archívov významných osobností a špecializovaných archívnych inštitúcií, ktoré sa zaoberali ich odborným spracovaním a sprístupňovaním. Ďalej hovorila o doterajšom teoretickom rozpracovaní otázky osobných fondov, formách akvizície osobných fondov, právnych aspektoch akvizície a jej systematickosti. Uviedla aj kvantitatívny prehľad osobných fondov v štátnych archívoch v prítomnosti (645) a minulosti (91), teda možno konštatovať mimoriadny kvantitatívny nárast, čo je výsledkom úspešnej činnosti niekdajšej ústrednej ohodnocovacej komisie pri odbore archívniectva a spisovej služby, ale aj cieľavedomej akvizičnej činnosti niektorých štátnych archívov. Potom rozviedla otázku terminologického upresnenia označenia tohto typu archívneho fondu a metódy spracovania a sprístupňovania osobných fondov, ako aj ich získavania. Svoje myšlienky napokon zhrnula do nasledujúceho odporúčania: Inicovať zorganizovanie (buď na pôde Spoločnosti slovenských archivárov alebo Sekcie pomocných vied historických a archívniectva pri Slovenskej historickej spoločnosti) vedeckého podujatia o teoretických, metodologických a praktických otázkach osobných fondov a výsledky publikovať v Slovenskej archivistike. Vypracovať metodické smernice pre získavanie, spracúvanie a sprístupňovanie osobných fondov pre všetky druhy štátnych archívov. Terminologicky ustáliť pomenovanie týchto fondov. Pokúsiť sa o scelenie častí osobných fondov spravovaných v súčasnosti rôznymi štátnymi inštitúciami a súkromnými vlastníkmi. Zabezpečiť finančné prostriedky na získavanie osobných archívov do vlastníctva štátu.

Diskusia k problematike osobných fondov bola obširná a zaujímavá. Hovorilo sa o terminologickom upresnení názvu „osobný fond“, ktorý bol oficiálne zavedený v rámci pokynov na vedenie evidenčného listu archívneho fondu – zbierky (1992)

a je rešpektovaný aj v pripravovanom Slovníku slovenskej archívnej terminológie, ako aj o metodike sprístupňovania osobných fondov v príručke Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov (1988). Ďalej sa diskusia venovala metodike spracúvania a sprístupňovania osobných fondov z oblasti literatúry a vedy v dvoch najväčších inštitúciách, ktoré sa špecializujú na osobné fondy – v Literárnom archíve Matice slovenskej a Ústrednom archíve Slovenskej akadémie vied, ako aj výsledkom medzinárodnej spolupráce v tejto problematike. Hovorilo sa tiež o otázke získavania osobných fondov a nepísanej deľbe akvizičnej oblasti v minulosti, čo by sa odporúčalo v prítomnosti kodifikovať. Ďalej o potrebe scelovania osobných fondov, resp. ako zamedziť ich rozdeleniu, ale aj o otázke dokumentárnej hodnoty osobných fondov, cieľavedomosti akvizície a úlohe jej finančného zabezpečenia. Diskusia sa zaoberala tiež otázkou informačného bohatstva osobných fondov regionálnych historikov, ale i časového limitovania sprístupnenia osobných fondov bádateľskej verejnosti na štúdium, ďalej etickej stránky získavania informácií z nepublikovaných rukopisov v osobných fondoch a zachovania ich autorstva, riešenia právnych otázok v súvislosti s osobnými fondmi, ako aj postavenia osobných fondov, ktoré sú rovnocenné s fondmi registratúrneho pôvodu. Zamerala sa tiež na problematiku teoretického rozpracovania a upresnenia termínu rodového a rodiného fondu, získavania osobných fondov zahraničných Slovákov a evidenciu osobností regiónov. Napokon sa ešte hovorilo o pozitívnom prínose bývalej ústrednej ohodnocovacej komisie, ako aj o charaktere podujatia k teoretickým, metodologickým a praktickým otázkam osobných fondov, fóre, na ktorom by sa mala táto problematika pertraktovať – Slovenská historická spoločnosť, Spoločnosť slovenských archivárov, Slovenská archivistika. Na záver diskusie k tomuto bodu programu sa dohodlo, že v rámci 4. archívnych dní v Slovenskej republike v roku 2000 sa do programu zaradi aj problematika osobných fondov v štátnych archívoch a osobitných archívoch.

V rámci zasadnutia Vedeckej archívnej rady sa ďalej rokovalo o personálnom doplnení rady, potrebe paritného zastúpenia príbuzných inštitúcií v nej, ako aj o ďalších aktuálnych zmenách, ktoré nadväzujú na ukončenie aktívnej pracovnej činnosti dlhoročných členov Vedeckej archívnej rady, formálnych úpravách štatútu Vedeckej archívnej rady a jeho publikovania vo Vestníku Ministerstva vnútra SR.

Do programu sa v rámci rozličného zahrnuli informácie o stave prípravy novej legislatívnej úpravy slovenského archívnictva a postupe prác na Slovníku slovenskej archívnej terminológie, ďalej otázka stanovenia výšky poplatkov za reprografické práce v štátnych archívoch a úlohy historickej filmotéky Slovenského národného archívu vo vzťahu k filmotéke Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nakoniec venovala Vedecká archívna rada mimoriadnu pozornosť plneniu uznesenia vlády Slovenskej republiky č. 671/1999 o znížení počtu zamestnancov v štátnej správe, ktoré v prvej etape priamo zasiahlo aj štátne ústredné a štátne oblastné archívy znížením stavu zamestnancov o 10 %. V zmysle uznesenia vlády sa s dru-

hou etapou počíta v roku 2000. V diskusii k tejto veľmi citlivej a zložitej otázke sa poukázalo na to, že od roku 1990 v štátnych archívoch len narastali úlohy na úsekoch predarchívnej starostlivosti a poskytovania správnych informácií, ako aj pri preberaní archívneho a registratúrneho materiálu zaniknutých orgánov a organizácií, ale úmerne sa k tomu nezvyšovali počty zamestnancov. Vzhľadom na to, že štátne archívy sa aktívne nepodieľali na neúmernom náraste počtu zamestnancov v štátnej správe v ostatných rokoch, poverila Vedecká archívna rada svojho predsedu, aby osobným listom upozornil ministra vnútra SR na špecifické postavenie a poslanie štátnych archívov, ako aj na dôsledky už realizovanej prvej etapy a pripravovanej druhej etapy znižovania počtu zamestnancov v štátnej správe pre slovenské archív- nictvo.

Rokovanie Vedeckej archívnej rady v závere jej zasadnutia zhodnotil predseda rady. Vyzdvihol jeho pozitívny charakter podporujúci záujmy slovenského archív- nictva.

Mária Stieberová

PORADA ARCHÍVOV ORGANIZÁCIÍ OSOBITNÉHO VÝZNAMU

Pravidelná porada vedúcich pracovníkov archívov organizácií osobitného význa- mu, ktoré metodicky usmerňuje Odbor archívnictva a spisovej služby MV SR, sa konala 19. októbra 1999 v priestoroch Archívu Národnej banky Slovenska. Zúčast- nili sa na nej Archív Slovenskej technickej univerzity, Archív Ekonomickej univer- zity, Archív Univerzity Komenského, Ústredný archív geodézie a kartografie, Ústredný archív SAV, Archív Slovenského národného múzea, Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie, Archív Slovenskej televízie, Filmový archív, Parlamentný archív, Diplomatický archív MZV SR, Vojenský historický archív, Archív Národnej banky Slovenska a predstavitelia Odboru archívnictva a spisovej služby MV SR. Prizvaní boli aj vedúci pracovníci Vojenského archívu armády SR a Archívu Zboru väzenskej a justičnej stráže SR.

Poradu otvorila a viedla Júlia Kubovčíková, referentka pre archívy organi- zácií osobitného významu.

Ako prvý vystúpil Milan Mišovič, ktorý v zastúpení riaditeľa OASS MV SR Petra Kartousa oboznámil prítomných s aktuálnymi otázkami slovenského archívnictva a s priebežnými úlohami OASS MV SR. Hovoril o pripravovanom zákone o štátnej službe, o pripravovanej reforme verejnej správy, o zasadnutí Vedeckej archívnej rady, o publikačnej činnosti OASS MV SR a o novelizovanom zákone o správnych poplatkoch – o príprave nového cenníka poplatkov za služby v archí-

voch. Podrobnejšie sa zaoberal postupom prác na slovníku archívnej terminológie. Ďalej spomenul prácu komisie na prípravu archívneho zákona, ktorého predbežný názov znie: „Zákon o archívoch a registratúrach“. M. Mišovič informoval o odtajnení časti písomností KSS, ktoré sa nemohli doteraz spracovávať. Odtajnenie týchto písomností s určitým obmedzením sa vykonalo aktom ministra vnútra. Neodtajnili sa písomnosti obsahujúce skutočnosti tajného a prísne tajného charakteru vo veciach obrany, bezpečnosti a hospodárskych záujmov štátu.

Ako druhá vystúpila Júlia Kubovčíková, ktorá vo svojom príspevku zhodnotila činnosť osobitných archívov za posledné obdobie na základe prieskumov uskutočnených v roku 1999 a na základe niekoľkých výročných správ zaslaných OASS MV SR v roku 1999. Do svojho príspevku zahrnula aj všetky ďalšie aktivity odboru súvisiace s osobitnými archívmi (Archív Slovenského národného múzea, Archív Pamiatkového ústavu, Archív Slovenského rozhlasu, Archív literatúry a umenia Matice slovenskej).

V súčasnosti je na Slovensku 19 archívov organizácií osobitného významu, ktoré odborne a metodicky usmerňuje OASS MV SR. J. Kubovčíková sa vo svojom referáte zamerala na zhodnotenie personálneho stavu archívov, priestorových podmienok archívov, technického vybavenia archívov, využívania archívnych dokumentov a na zhodnotenie vedeckej, publikačnej a kultúrno-osvetovej práce osobitných archívov. Konštatovala, že v niektorých osobitných archívoch pretrvávajú problémy s personálnym obsadením. Aj v priebehu uplynulého roku nastali v personálnom obsadení archívov osobitného významu viaceré zmeny, ktoré boli spôsobené odchodom pracovníkov do dôchodku, či pre nevyhovujúce platové podmienky. Preto v úvode svojho referátu zástupkyňa OASS MV SR predstavila dvoch nových pracovníkov, vedúceho Ústredného archívu SAV PhDr. Ivana Mrvu, CSc., a pplk. RSDr. Petra Švandu, CSc., z Vojenského historického archívu. Je potešiteľné, že z absolventov archívniectva nastúpila jedna absolventka do archívu STU a jedna do Ústredného archívu SAV. V najbližšom čase bude potrebné vyriešiť personálnu otázku archívneho pracoviska SNM-EM v Martine.

Stále pretrvávajú problémy s vhodným priestorovým vybavením osobitných archívov. S nepostačujúcou kapacitou archívnych depotov stále zápasí Archív SNM a Archív Výtvarného umenia SNG. Do nových priestorov sa počas roka 1998 a 1999 presťahoval Archív STU.

Za posledné obdobie sa zlepšila situácia v oblasti technického vybavenia osobitných archívov. Dobré technické vybavenie má Archív STU, Archív Pamiatkového ústavu a Ústredný archív SAV. Určité zlepšenie nastalo aj v Archíve SNM a v Archíve Výtvarného umenia SNG. Napriek tomu však k základnému vybaveniu obidvoch archívov, tak aby mohli vyhovieť aj požiadavkám bádateľov, chýba xerox. V blízkej budúcnosti je potrebné uvažovať o postupnej obnove a doplnení technického vybavenia vo všetkých osobitných archívoch.

Zástupkyňa OASS MV SR záverom svojho hodnotenia vyjadrila spokojnosť s činnosťou osobitných archívov za posledné obdobie, ale zároveň poukázala aj na viaceré nedostatky, ktoré sa budú musieť s vedením príslušnej organizácie, a aj v spolupráci s OASS MV SR v blízkej budúcnosti vyriešiť.

V ďalšej časti svojho príspevku sa J. Kubovčíková venovala problematike celo-slovenskej evidencie archívnych fondov a zbierok. V prvej etape evidenčné listy AF/AZ vypracovávali všetky štátne archívy v SR. V súčasnosti na OASS MV SR prebieha celoštátna sumarizácia získaných údajov o AF/AZ za štátne archívy. Preto zástupkyňa OASS MV SR požiadala o vypracovanie evidenčných listov AF/AZ aj všetky archívy organizácií osobitného významu. V druhej etape by OASS MV SR prikrročil ku vytvoreniu celoštátnej sumarizácii za osobitné archívy. Zároveň konštatovala, že OASS MV SR im poskytne akúkoľvek radu či pomoc pri využívaní výpočtovej techniky.

Následná diskusia bola orientovaná na jednej strane na problematiku evidencie AF/AZ, jednak na problémy týkajúce sa všetkých archívov osobitného významu. K problematike evidencie AF/AZ sa vyjadrila zástupkyňa Parlamentného archívu, ktorá zároveň poukázala aj na slabé technické vybavenie tohto archívu. V diskusii vystúpili aj zástupcovia Archívu Ekonomickej univerzity, Vojenského historického archívu a Filmového archívu, ktorí referovali o svojich činnostiach a aktivitách.

Po skončení diskusie zástupcovia usporiadateľského archívu priblížili účastníkom porady najskôr slovom, potom aj prehliadkou priestorov Archív Národnej banky Slovenska.

Na záver porady J. Kubovčíková zhrnula a zhodnotila rokovanie vedúcich pracovníkov osobitných archívov. Poďakovala pracovníkom Archívu Národnej banky Slovenska za pomoc pri zabezpečovaní porady a ostatným za účasť na porade.

Júlia Kubovčíková

ODHALENIE PAMÄTNEJ TABULE ING. ARPÁDOVI BERGFESTOVI

Dňa 29. 10. 1999 sa uskutočnil v budove Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici slávnostný akt odhalenia pamätnej tabule Ing. Arpáda Bergfesta, významného banského odborníka, ktorý bol znalcom ložiskových a technických problémov hlavne banskoštiavnického baníctva, ale súčasne aj priekopníkom bansko-historického aplikovaného výskumu.

Narodil sa 15. septembra 1883 v Šalgótarjáne (Maďarsko). Po ukončení stredoškolských štúdií na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici pôsobil od októbra 1904 do júna 1915 ako učiteľ na erárnej rímskokatolíckej ľudovej škole na Piargu

(Štiavnické Bane). Popri vykonávaní učiteľských povinností študoval na Vysokej škole baníckej a lesníckej v Banskej Štiavnici, kde ukončil štúdium baníckeho odboru v októbri 1916. Po skončení štúdia začal pôsobiť ako banský inžinier a profesor baníckej školy v Baia Sprie (Rumunsko). 1. marca 1919 bol na vlastnú žiadosť prijatý na Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici. V rokoch 1923–1925 bol aj starostom mesta Banská Štiavnica. V období rokov 1931–1932 pôsobil ako vrchný technický komisár v Železorných baniach v Rožňave. Po opätovnom návrate do Banskej Štiavnice vykonával funkciu závodného v banskoštiavnických banských závodoch a od 1. 1. 1934 nadobudol hodnosť technického radcu.

Od 20. novembra 1938 vykonával z poverenia Ministerstva hospodárstva Krajiny slovenskej funkciu hlavného technického radcu, riaditeľa Štátneho banského riaditeľstva v Banskej Štiavnici namiesto Ing. Aurela Lehotského. Za veľmi ťažkých podmienok vojnového hospodárstva vykonával túto funkciu až do roku 1945, keď odišiel do výslužby.

Po niekoľkoročnej prestávke začal od septembra 1947 pôsobiť ako stredoškolský profesor na baníckej škole v Banskej Štiavnici. V archíve začal externe pracovať od 1. 2. 1951 ako stály expert pre archívny výskum, od 1. 5. 1951 bol prijatý ako stály zamestnanec.

Od roku 1951 sa v banskom archíve, súbežne s bežnými archívnymi prácami, začal uskutočňovať bansko-historický výskum, ktorý vykonávala skupina pracovníkov archívu pod jeho vedením. Zameral sa hlavne na riešenie problémov požadovaných banskou výrobou a geologicko-prieskumnými inštitúciami.

Výskumné oddelenie pôsobilo v archíve do 1. 6. 1958, keď bolo v rámci reorganizačných zmien zrušené. Počas jeho existencie, v rokoch 1951–1958, pracovníci vypracovali vyše 100 elaborátov a rešerší o jednotlivých ložiskách, lokalitách a závodoch, a tiež i s historickou tematikou. Autorom 75-ich z nich bol Ing. Bergfest.

Ku dňu 31. 12. 1958 odišiel definitívne do dôchodku, prestal pracovať na vyhotovovaní bansko-historických prác a začal sa venovať problémom kryštality hornín stredoslovenských vulkanických oblastí. Ovocie tejto práce však bolo sprístupnené len čiastočne tlačou, zvyšok zostal v rukopise. Zomrel 1. septembra 1964 na Hornej Rovni. Pochovaný je na cintoríne „na Zemách“ v Štiavnických Baniach.

O Ing. Bergfestovi bolo známe v odborných kruhoch, že je banským odborníkom vysokých kvalít. Jeho bohatú výskumnú činnosť podnietili potreby banského priemyslu v 50. rokoch tohto storočia. Aj jeho voľba za vedúceho výskumného oddelenia v archíve bola šťastným riešením. Sklamani boli možno tí, ktorí od neho očakávali historické práce spĺňajúce potrebné kritériá. Elaboráty a rešerše, ktoré vyhotovil, ich však nespĺňali. Napriek tomu vždy do určeného termínu vyriešil všetky zverené výskumné úlohy. Neboli však publikované, zostali iba v rukopisoch, ale napriek tomu ešte i dnes dobre poslúžia banským odborníkom, geológom, prípadne historikom.

Veľkú časť svojho celoživotného diela vytvoril Ing. Bergfest v banskom archíve, preto si umiestnenie pamätnej tabule v budove archívu právom zasluhuje.

Na slávnostnom odhalení pamätnej tabule sa okrem zástupcov okresu a mesta, zástupcov rôznych inštitúcií a členov banického spolku zúčastnil aj jeho vnuk Ing. Róbert Hardonyi, ktorý sa po odhalení tabule zo srdca poďakoval za poctu, ktorej sa dostalo jeho starému otcovi.

Vyhotovenie pamätnej tabule inicioval Ing. Ladislav Sombathy už na seminári konanom pri príležitosti 30. výročia úmrtia Ing. Bergfesta v septembri 1994.

Tabuľa je vyhotovená z liateho mramoru zelenej farby s rozmermi 60 × 40 cm. Jej vyhotovenie zabezpečil Banskoštiavnicko–hodrušský banický spolok a akt jej odhalenia vykonal jeho predseda JUDr. Ing. Jozef Karabelly.

Milan Durbák

OSLAVY VÝROČIA GYMNAZIÁLNEHO ŠKOLSTVA V TRENČÍNE

V dňoch 25. 11.–26. 11. 1999 sa v Trenčíne konala séria podujatí v rámci oslavy 350. výročia Piaristického gymnázia Jozefa Braneckého a 80. výročia Gymnázia L. Štúra.

Organizátormi boli okrem oboch gymnázií mesto Trenčín, Krajský úrad v Trenčíne, Galéria M. A. Bazovského v Trenčíne, Trenčianske múzeum, Štátny okresný archív v Trenčíne, Dom armády v Trenčíne, Teologická fakulta Trnavskej univerzity, Spoločnosť Ježišova – slovenská provincia, Združenie katolíckych škôl Slovenska, Mestské kultúrne stredisko v Trenčíne a Kolégium piaristov v Trenčíne. Na podujatie finančne prispelo aj Ministerstvo školstva SR.

Oslavy sa začali už v predstihu 12. novembra slávnostnou akadémiou, ktorú usporiadalo Gymnázium L. Štúra. Medzi hosťami bol aj absolvent školy, podpredseda vlády SR Pavol Hamžík a zástupcovia družobného Lýcea F. Baudelaira v Annecy vo Francúzsku.

Akadémiu otvoril riaditeľ školy Štefan Marcinek. V hudobných, speváckych, tanečných, literárnych a športových vystúpeniach sa predstavili žiaci školy. Vyvrcholením programu bolo účinkovanie súboru Trenčan, ktorý oslavuje jubilejných 50 rokov od svojho založenia.

Dňa 25. 11. 1999 sa uskutočnil seminár k výročiu gymnaziálneho školstva v Trenčíne. Seminár otvoril páter Juraj Dolinský, odborný garant a moderátor seminára. Blok prednášok sa začal príspevkom Milana Šišmiša, ktorý sa venoval osvetleniu počiatkov gymnaziálneho školstva v Trenčíne. Spomenul aj mestskú školu, ktorá sa podľa neho neskôr pretvorila na gymnázium už pred príchodom

jezuitov do Trenčína. Spomenul pedagógov pôsobiacich na škole, aj Imricha Forgáča, ktorý daroval mestskej škole knihy.

Témou ďalšej prednášky bolo jezuitské školstvo na Slovensku. Juraj Dolinský si v nej všimol hlavne ostatné školy na Slovensku, keďže o Trenčíne hovoril už predchádzajúci rečník.

Jezuitskému noviciátu v Trenčíne sa venoval Richard Marsina. Zameril sa najmä na otázku národnosti novicov na základe údajov z matriky trenčianskeho noviciátu. Veľmi zaujímavo predkladal dôkazy o slovenskom pôvode mnohých novicov.

Viera Morišová v krátkosti informovala o histórii Mariánskej kongregácie na trenčianskom jezuitskom a piaristickom gymnáziu. Starobylá kongregácia existovala na gymnáziu od roku 1655 s prestávkami až do polovice 20. storočia.

Historickými nasledovníkmi jezuitov v Trenčíne boli piaristi, ktorí viedli gymnázium po odchode jezuitov. Prednášky o piaristickom školstve začal Ján Dubovský prehľadom o histórii rádu, o spôsobe výučby piaristov, o piaristických gymnáziách a prehľadom o archívnych prameňoch a literatúre o piaristických gymnáziách na Slovensku.

Profily významných piaristov trenčianskeho gymnázia podal piarista Marián Čižmár. Životom a vedeckou činnosťou trenčianskeho rodáka, piaristu Dezidera Lacka, geológa a paleontológa, sa zaoberal Pavol Kolár, člen rádu piaristov.

O historickej knižnici piaristov v Trenčíne, ktorú prevzala okresná knižnica, hovoril Vojtech Strelka. Riaditeľ Piaristického gymnázia Jozefa Branického Ján Žákovíc načrtnol krátku históriu – korene gymnázia a spätosť dnešnej modernej školy s ňou. Spomenul, že po barbarskej noci zo dňa na deň zlikvidovali majetok školy. V dnešných časoch trvá jeho navrátenie roky a ešte stále nie je ukončené.

V prestávke seminára si účastníci pozreli zreštaurované časti kostola piaristov s výkladom Vladimíra Úradníčka.

Pred ďalším blokom prednášok bola vernisáž výstavy o gymnaziálnom školstve v Trenčíne v priestoroch Galérie M. A. Bazovského. Výstavu otvorila riaditeľka Štátneho okresného archívu v Trenčíne Danica Hlaváčová.

Prvá časť výstavy bola venovaná počiatkom gymnázia E. Štúra. Autorom libreta a scenára tejto časti bol pracovník Trenčianskeho múzea M. Šišmiš. Použil aj materiál z fondov Štátneho okresného archívu v Trenčíne, a to z Magistrátu mesta Trenčína a z Gymnázia v Trenčíne. Boli to doklady o divadelných predstaveniach študentov, výdavky na školu, pečiatky školy a i.

Druhú časť výstavy pripravili pracovníčky Trenčianskeho múzea E. Kiacová a M. Ilčíková. Štátny okresný archív v Trenčíne poskytol pre túto časť výstavy originály z fondov Rehoľa piaristov v Trenčíne a Osobný fond Jozefa Branického. Boli to fotografie Jozefa Branického a jeho osobné doklady, bohato ilustrovaná pamätná kniha mariánskej kongregácie, učebnice, školské práce žiakov, inštrukcie

pre profesorov, básnická tvorba profesorov a i. Odbornými poradcami pre obe časti výstavy boli pracovníčky Štátneho okresného archívu v Trenčíne.

V popoludňajších hodinách pokračoval seminár prednáškou Daniely Vaněkovej o dejinách gymnaziálneho školstva v Trenčíne za prvej ČSR. V dejinách školstva v rokoch 1939–1945 pokračoval Ivan Poljak. Významné osobnosti Gymnázia L. Štúra vymenovala vo svojom obsiahlom a zaujímavom príspevku Mária Kubelová. Činnosti folklórneho súboru Trenčan venovala svoj príspevok Gabriela Šebánová. Na záver načrtol vývoj, súčasnosť a perspektívy Gymnázia L. Štúra jeho riaditeľ, Štefan Marcinek.

Program pokračoval slávnostnou svätou omšou za účasti apoštolského nuncia L. Dossenu, biskupa M. Chovanca, generálneho asistenta piaristov Jozefa Rupperta, dekana P. Paliatku a ďalších kňazov v piaristickom kostole sv. Františka Xaverského. Po svätej omši celebrujúci kňaz prečítal list pápeža Jána Pavla II., ktorý adresoval Jánovi Chryzostomovi Korcovi. S. J., nitrianskemu biskupovi pri príležitosti 350. výročia založenia trenčianskeho gymnázia. V úvode pozdravil riaditeľa pátra Jána Žákovica a ostatných piaristov, profesorov a študentov a zaželel, aby oslavy priniesli duchovné ovocie, a aby profesori a študenti vytrvali vo svojich úlohách udržiavajúc živý apoštolský zápal, ktorým sa vyznačovali svätí Ignác z Loyoly a Jozef Kalazanský (zakladatelia rehole jezuitov a piaristov). K tomu im, ako aj celému diecéznemu spoločenstvu udelil osobitné Apoštolské požehnanie.

Krátky pozdravný list poslal aj Ján Chryzostom kardinál Korec.

Večer sa konal koncert z diel starých majstrov, v ktorom účinkoval komorný orchester Camerata Academica s dirigentom Mirkom Krajčim.

Svätou omšou sa začal aj druhý deň osláv a po nej sa konala slávnostná akadémia oboch jubilujúcich škôl. Bola dôstojným zavŕšením oslavy výročia gymnaziálneho školstva v Trenčíne a bodkou za bohatým a pestrým programom.

Viera Morišová

DOCENT MARIÁN SKLADANÝ ŠESŤDESIATROČNÝ

Som úprimne rád, že mám možnosť zrele životné jubileum absolventa archívnickva Mariána Skladaného pripomenúť práve ja, jeho učiteľ i priateľ. Vedľa seba žijeme a spoločný osud znášame už plných 43 rokov. Marián Skladaný na štúdium archívnickva nastúpil v októbri roku 1957 a odvtedy sa nepretržite pohybuje a pôsobí „na našom štvrtom poschodí“.

Nemohol som si ho bližšie nevšimnúť, keď poslucháčov archívnickva v I. ročníku bolo v tom čase iba päť. Nemohol som si ho neoblúbiť, keď bol od samého začiatku

nápadne svedomitý a zanietený do zvoleného študijného odboru. Náš dobrý vzájomný vzťah pokračoval aj po absolvovaní štúdiá, keď vzápätí pokračoval na histórii ako asistent. Navyše dlhé desaťročia sedí vo vedľajšej pracovni. Písacie stroje sa nám obom opierajú o jednu a tú istú stenu, klepanie do nich – intenzívne a takmer neustále – vzájomne počujeme. Dnes je toho klepania už podstatne menej, predovšetkým v mojej pracovni.

Každý jubilejný článok má svoju zaužívanú stavbu, ktorú nemôžem nerešpektovať aj ja. To povinné bude veľmi krátke, pretože do mysle sa mi ďaleko viac vtlačajú spomienky, ktoré už ťažko niekto iný pripomenie. Veľmi dobre viem, že šesťdesiatka je už príležitosť aj na hodnotenie jubilanta. V jeho životných aktivitách je mnoho čo oceniť, vyzdvihnúť, pochváliť i všeličo pripomenúť. To všetko prenechám na jeho najbližšie životné jubileum. Dnes iba to najdôležitejšie:

Marián Skladaný sa narodil 7. mája 1940 vo Vranove nad Topľou. Štúdium archívniectva absolvoval roku 1962. Hodnosť PhDr. získal r. 1969, hodnosť CSc. roku 1977. Za docenta bol vymenovaný roku 1982. Ťažiskom jeho vedeckovýskumnej činnosti sú hospodárskej dejiny 15. a 16. storočia, s osobitným zameraním na dejiny baníctva a hutníctva. Bibliografia jeho prác obsahuje 37 vedeckých štúdií, 30 odborných článkov, 13 učebníc a učebných pomôcok pre základné a stredné školy, ako aj viaceré recenzie a expertízy.

Pre mňa prvým nezabudnuteľným zážitkom bol úspech Mariána Skladaného ako poslucháča II. ročníka. V tom čase sa na fakulte zadávali ročníkové práce. M. Skladaný spracoval „Počiatky a vývin rímskych číslic a arabských čísiel v archíváliách mesta Bratislavy“. Jeho elaborát mal 51 strán textu a 357 ukážok číslic prekrútených na pauzák priamo z originálov. Ako mimoriadne pozoruhodná práca sa v súťaži o najlepšiu študentskú vedeckú prácu roka vo fakultnom kole umiestnila na prvom mieste, a tak postúpila aj do celoštátneho kola, ktoré sa r. 1959 konalo na Pedagogickej fakulte v Olomouci. V tejto súvislosti nemôžem nespomenúť, že v tom čase sa síce súťažilo v sekciách, zvíťaziť však mohla iba jedna práca. Časový harmonogram jednotlivých prednášok bol dopredu vytlačený a prístup na ne bol voľný. Živo si pamätám, že M. Skladaný ako jediný mal „narvanú“ poslucháreň. Nik si totiž nevedel predstaviť, čo sa dá o číslovkách povedať. Výsledok bol nad očakávanie. Práca o rímskych čísliciach a arabských cifrách vyhrala na celoštátnom kole prvé miesto. Štúdiá vyšla v osobitnom zborníku, ktorá je prvým titulom v bibliografii M. Skladaného. Najväčšou odmenou mu bola, samozrejme, vytlačená štúdiá. Pre víťaza súťaže bola však pripravená aj vecná cena. Bol ním bledomodrý, dnešnými očami otrasný tranzistor, ktorý nám hral na ceste domov, dokonca aj vo vlaku.

M. Skladaný vyrastal v učiteľskej rodine a aj jeho najbližšie príbuzenstvo bolo politicky silno angažované. Je len pochopiteľné, že svetonázor jemu najbližších členov rodiny ho bezprostredne ovplyvňoval. M. Skladaný sa už ako študent (1961) stal členom komunistickej strany, v ktorej zastával aj veľmi vysoké funkcie. Azda aj vrodené dobré povahové vlastnosti usmerňovali jeho konanie i v zložitých situá-

ciách. Je pravdou, že svojou veľkou právomocou mohol byť mnohým svojim kolegom aj viac nápomocný. Bol však presvedčený, že spravodlivosť sa presadí aj bez jeho pričinenia. Na druhej strane chcem a musím osobitne zdôrazniť, že nikdy nikomu neuškodil.

Myslím, že sa nemýlim, ak konštatujem, že štúdium archívniectva silno poznačilo osobnosť M. Skladaného. Stať sa historikom či historickým spisovateľom túžil už na strednej škole. Rýchlo si uvedomil, že zvolený odbor mu k tomu poskytuje všetky predpoklady. V čom ho náš odbor najviac poznačil je to, že sa stal analytikom. Túto metódu som si na M. Skladanom veľmi cenil a prvýkrát som ho požiadal, aby prešiel na náš odbor – na paleografiu – po smrti pána prof. Húščavu. V tom čase sa už takmer desať rokov zaoberal všeobecnými dejinami a bolo mu ľúto dlhodobé intenzívne štúdium v tejto oblasti zanechať a preorientovať sa na inú, hoci nie vzdialenú mu disciplínu. Napriek jeho zotrvaniu na katedre histórie urobil pre náš odbor veľmi mnoho. Pravidelne viedol historický proseminár pre našich prvoročníakov. On totiž najlepšie vedel, čo naši študenti z histórie pre svoju špeciálnu orientáciu potrebujú. Viedol početné diplomové práce našich poslucháčov a vždy sa rád priznával k tomu, že ho ako odborníka vyprofilovalo predovšetkým štúdium archívniectva. Až do polovice 70. rokov býval pravidelne predsedom komisie pre prijímacie pohovory na archívniectvo. Rozhodovanie o prijatí uchádzačov prenechal vždy celkom na nás, na učiteľov odboru.

Ešte jedna dimenzia je M. Skladanému vlastná. Je nadaným hudobníkom. Hrá na mnohých nástrojoch a hrá veľmi rád. Nezabudnuteľný je jeho veľký podiel na slávnostnom priebehu osláv 25. výročia vzniku nášho odboru v roku 1975 v Smoleniciach. Bolo to na tú dobu mimoriadne honosné podujatie. Zišli sa na ňom najstarší i mladší absolventi, s ktorými sa stretli i viacerí študenti najvyššieho ročníka. Na tejto slávnosti som si po prvýkrát uvedomil, že naši poslucháči počas svojho štúdia získavajú a ponechávajú si v sebe niečo osobitné, niečo nedefinovateľné, čo ich charakterizuje a súčasne i spája. V ten deň akoby bola v Smoleniciach medzi našimi najstaršími absolventmi opäť zavládla atmosféra posluchárne č. 427, ktorá umožnila bezprostredný kontakt s najmladšími, im celkom neznámymi účastníkmi večera. Do tejto pohody vstúpili zvuky klavíra, ktoré vylúdili prsty M. Skladaného. Po klávesoch blúdili do samého rána. Jeho hudobné nadanie sme odvtedy využili mnohokrát.

V tomto duchu by som rád pokračoval aj ďalej, avšak nemôžem, pretože mám limitovaný priestor. Prichodí mi milému docentovi Mariánovi Skladanému už iba zaželať mnoho chuti a ďalších síl dokončiť plánovanú monografiu o Fuggerovcoch na Slovensku, ku ktorej už publikoval viacero veľmi významných parciálnych štúdií. Úprimne mu želim ďalšie úspechy i radosť z učiteľovania. Nech naďalej pomáha profilovať našich poslucháčov, nech aspoň týmto spôsobom odčiní tvrdohlavé zotrvanie na katedre dejín. Bolo by mu bývalo medzi nami rovnako dobre.

Jozef Novák

ŽIVOTNÉ JUBILEUM PhDr. MARIÁNA URBLIKA

9. októbra 1999 oslávil šesťdesiatku náš kolega Marián Urblik, archivár, hudobník, športovec a dobrý človek. Narodil sa v Kosoríne v učiteľskej rodine. Základnú školu začal navštevovať v Lehôtke pod Brehmi v septembri 1945. Maturoval v roku 1957 na 4. jedenásťročnej strednej škole v Bratislave na Jelenej ulici. Začal študovať archívnicstvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Štúdium ukončil po dočasnom prerušení v roku 1966. Medzitým externe študoval hudbu, odbor klasická gitara – kompozícia na konzervatóriu v Prahe. Ako mladý a zdatný mládenec aj športoval. Vynikal ako futbalový brankár Telovýchovnej jednoty Dynamo Spojie (bratislavskí poštári) a v atletike dosiahol výkonnostné triedy v skoku do výšky a hode oštepom. Zo sociálnych dôvodov sa zamestnal už v roku 1962, keď začal pracovať v Štátnom slovenskom ústrednom archíve (ŠSÚA) v Bratislave. V tom istom roku nastúpil na vojenskú základnú službu v Leviciach. Po návrate z vojenčiny sa opäť zamestnal v ŠSÚA, kde vykonával funkciu vedúceho bádateľne, knižnice a filmotéky a odborného archivára v oddelení nových fondov. Od roku 1970 pracoval vo Vojenskom historickom ústave v Bratislave ako výskumný pracovník – historik pre obdobie rokov 1711–1848. Z výskumu ho v roku 1972 preradili do archívno-dokumentačného oddelenia. Dôvody preradenia spočívali azda v jeho členstve v Strane slovenskej obrody (dnes DS).

V roku 1973 získal Marián doktorát z filozofie a v roku 1975 sa oženil s okresnou onkologičkou v Leviciach, s ktorou majú dve deti. O rok neskôr sa Marián presťahoval z Bratislavy do Levíc k rodine. Zamestnal sa v Štátnom okresnom archíve v Leviciach, kde pracoval ako vedúci odborný archivár do 30. 9. 1982.

Neskôr pracoval až do 30. 7. 1989 v Agrostave Levice ako vedúci útvaru bezpečnosti práce a požiarnej ochrany. V rokoch 1985–1988 absolvoval Inštitút bezpečnosti práce v Nitre. Od 1. 8. 1989 až do 31. 12. 1992 pracoval u požiarnikov ako okresný tajomník pre školenie a výcvik. Popritom absolvoval Ústrednú požiarnu školu v Martine, kde získal hodnosť kapitána. 1. 7. 1993 vstúpil do služieb Ministerstva vnútra Slovenskej republiky ako starší špecialista archívnej služby v hodnosti kapitána. Dňa 15. 10. 1999 odišiel v hodnosti majora do plného starobného dôchodku.

Marián Urblik prešiel síce viacerými zamestnaniami, avšak jeho životom sa tiahne ako červená niť archívnicstvo a spisová služba. Aktívne sa prejavoval odbornými a výskumnými prácami archívneho a historického charakteru, ako aj slušnou publikačnou činnosťou. V ŠSÚA (predchodca dnešného Slovenského národného archívu) spolupracoval na spracovaní archívneho fondu Povereníctvo priemyslu a obchodu – VII. Reštitučný odbor. Výsledkom tejto práce je archívny inventár. V Slovenskej archivistike publikoval štúdiu *Písomnosti o udeľovaní Radu Slovenského národného povstania* (SA V., 1970/1, s. 126–130). V Štátnom okresnom archíve v Leviciach

vypracoval inventár k archívnemu fondu Okresný národný výbor Želiezovce, 1949–1960, 385 s.

V čase pôsobenia vo Vojenskom historickom ústave vypracoval Súpis dokumentov k ozbrojenému protifašistickému odboju na Slovensku v 3 zväzkoch, rotaprint, 505 s. Pripravil 270 stranový rukopis kompendia s vytypovanými 17 témami z vojenských dejín obdobia 1711–1848 a konkrétnymi odkazmi na archívne pramene.

Marián Urblik publikoval príležitostné články v dennej tlači, hlavne v denníku Ľud, kde publikoval niekoľko desiatok historických článkov. K dejinám Levíc excerpoval archívne pramene a literatúru s výsledkom asi 6 000 výpiskov. Pre širšie koncipované dejiny Bratislavy spracoval históriu prímestských obcí – Rače a Petržalky.

Jubilantovi prajem do ďalších rokov života dobré zdravie, veselú myseľ, pokoj a pohodu v rodinnom kruhu.

Elo R á k o š

PRÍLOHA

VŠEOBECNÁ MEDZINÁRODNÁ NORMA PRE OPIS ARCHÍVNEJ JEDNOTKY

Úvodné slovo

Prečo bolo potrebné vypracovať normu? Túto otázku si položila Lisa B. Weberová, pracovníčka amerického Národného archívu v článku *Archival Descriptive Standards Concepts, Principles and Methodologies* a takto na ňu odpovedá:

„Použitie normy pre opis archívnych dokumentov umožňuje vyhnúť sa syndrómu „večnej inventarizácie“ a núti archívárov prijímať definitívne rozhodnutia a nevracať sa neustále k riešeniu tých istých otázok. Hoci začiatky boli veľmi ťažké, dlhšie obdobie implementácie normy prispelo k jej efektívnosti. V širšom kontexte poskytuje všeobecne akceptovaná norma pre opis archívnej jednotky viaceré možnosti, vrátane výmeny informácií o archívnych fondoch a postupoch pri ich spracúvaní a pri tvorbe spoločných databáz. Zároveň uľahčuje získanie informácií o pôvodcoch fondov. Norma je zároveň všeobecným základom pre ďalší vývoj a zdokonaľovanie postupov pri budovaní počítačových systémov opierajúcich sa o štandardizované dátové štruktúry. Norma pre opis archívnych dokumentov podporuje dôslednejšie a kvalitatívne vyššie získavanie archívneho vzdelávania, pretože poskytuje súbor poznatkov, vedomostí a technických postupov, ktoré sa musia študenti naučiť.“

Vypracovanie všeobecnej normy pre štandardizovaný opis archívnej jednotky (archívnych dokumentov), ako sa hovorí v nami odcitovanom texte, trvalo dlhší čas, celkovo až šesť rokov. Je to na jednej strane dôkaz o premyslenom a uvažlivom prístupe tvorcov tejto normy a na strane druhej dôkaz o náročnosti vypracovania takejto normy.

Nástup automatizácie v 80. rokoch ukázal, že jej využitie v archívoch (v tom čase v USA a Kanade) narážalo na absenciu jednotnej normy pre opis archívnych dokumentov. Potrebu vypracovania takejto normy vyvolal aj rastúci záujem o výmenu informácií o mieste uloženia archívnych fondov. Ďalším dôvodom vypracovania všeobecnej normy pre jednotný postup pri opise archívnych dokumentov bola požiadavka sceliť jednotlivé časti fondu rovnakej proveniencie, ktoré sa nachádzajú v držbe viacerých archívov alebo iných právnych subjektov. Táto požiadavka sa stala veľmi aktuálnou v súvislosti s nástupom internetu a možným poskytovaním informácií o archívnych fondoch jeho prostredníctvom.

Koncom 80. rokov vytvorila Medzinárodná rada archívov špecializovanú komisiu, ktorú poverila vypracovaním normy pre štandardizovaný opis archívnych dokumentov (ICA/DDS). Komisia začala svoju činnosť roku 1990 a dosiaľ vyprodukovala tri materiály: 1. „Statement of Principles Regarding Archival Descriptions“ formuloval základné princípy štandardizácie opisu archívnych dokumentov, t. j. hovorí o tom, čo má byť predmetom štandardizácie. Materiál roku 1992 schválil XII. archívny kongres, ktorý sa konal v Montreale; 2. ISAD (G), General International Standard Archival Description (jej preklad tvorí prílohu tohto úvodného slova) schválený MRA roku 1994 v Ottawe a 3. ISAAR (CPF) International Standard Archival Authority Records for Corporate Bodies, Persons and Families (norma štandardizuje postupy pri opise údajov týkajúcich sa pôvodcu archívneho fondu, t. j. pri vypracúvaní evidenčného listu archívneho fondu), schválený MRA roku 1995 v Ottawe. Teda komisia dosiaľ pripravila a MRA schválila tri dokumenty, z ktorých dva posledné majú charakter normy používanej v archívniectve. Treba povedať, že obidve tieto normy vzájomne úzko na seba nadväzujú, keďže ISAD (G) je vlastne normou pre opis všetkých archívnych dokumentov všetkých pôvodcov, kým norma ISAAR je určená pre opis pôvodcu archívneho fondu.

Medzinárodná rada archívov

ISAD (G): Všeobecná medzinárodná norma pre opis archívnej jednotky,

ktorú prerokovala dňa 21.–23. 1. 1993 ad hoc komisia pre vypracovanie normy pre opis archívnych dokumentov na svojom zasadnutí v Štokholme. Konečnú verziu schválila Medzinárodná rada archívov na svojom zasadnutí roku 1994 i v Ottawe.

ISBN O-9696035-1-7

OBSAH

ÚVOD

0. STRUČNÝ SLOVNÍK TERMÍNOV, KTORÉ SA POUŽILI V TÝCHTO VŠEOBECNÝCH PRAVIDLÁCH

1. VIACÚROVŇOVÝ OPIS

1.1. Úvod

2. PRAVIDLÁ PRE VIACÚROVŇOVÝ OPIS

2.1. Od všeobecného opisu ku konkrétnemu opisu

2.2. Údaje o úrovni opisu

2.3. Spájanie opisov

2.4. Vylúčenie duplicity údajov

3. PRVKY OPISU

3.1. Priestor pre identifikačné údaje

- 3.1.1. Značka (kód, signatúra) archívu
- 3.1.2. Názov archívnej jednotky
- 3.1.3. Časový rozsah dokumentov tvoriacich opisovanú archívnu jednotku
- 3.1.4. Úroveň opisu archívnej jednotky
- 3.1.5. Kvantitatívny údaj o rozsahu archívnej jednotky (počet úložných jednotiek, ich druh, príp. údaj v bm)

3.2. Priestor pre kontextové údaje

- 3.2.1. Názov pôvodcu
- 3.2.2. Stručné dejiny pôvodcu/biografické údaje (pri osobných fondoch)
- 3.2.3. Časový údaj o formovaní opisovanej archívnej jednotky
- 3.2.4. Stručné dejiny opisovanej archívnej jednotky
- 3.2.5. Spôsoby získavania archívnych prírastkov

3.3. Priestor pre údaje o obsahu opisovanej archívnej jednotky

- 3.3.1. Základné údaje o obsahu
- 3.3.2. Údaje o skartačných konaniach, posudzovaní a vyrad'ovaní záznamov a o skartačných pravidlách
- 3.3.3. Údaje o predpokladaných ďalších prírastkoch
- 3.3.4. Údaje o usporiadaní dokumentov opisovanej archívnej jednotky podľa určitého systému či schémy

3.4. Priestor pre údaje o možnosti bádateľského využívania opisovanej archívnej jednotky

- 3.4.1. Charakteristika právneho stavu
- 3.4.2. Podmienky pre využívanie
- 3.4.3. Dodržiavanie autorských práv/podmienky pre reprodukovanie dokumentov
- 3.4.4. Jazyk dokumentov opisovanej archívnej jednotky
- 3.4.5. Fyzický stav dokumentov
- 3.4.6. Druh registratúrnej/archívnej pomôcky (pomôcok)

3.5. Priestor pre doplňujúce údaje

- 3.5.1. Miesto uloženia originálnych dokumentov
- 3.5.2. Údaje o mikrofilmovaní (reprodukovaní) dokumentov
- 3.5.3. Doplnujúce údaje o obsahovo príbuzných dokumentoch (archívnych jednotkách), ktoré sú uložené v tom istom archíve
- 3.5.4. Doplnujúce údaje o provenienčne príbuzných dokumentoch (archívnych jednotkách), ktoré sú uložené v inom archíve
- 3.5.5. Údaje o publikovaných dokumentoch

3.6. Priestor pre poznámkový aparát

- 3.6.1. Poznámky

ÚVOD

1. Tento súbor **všeobecných** pravidiel pre opis archívnej jednotky je súčasťou procesu, ktorý si kladie za cieľ:

- a) zabezpečiť podmienky pre vytváranie konzistentných, primeraných a informačne sýtych opisov dokumentov;
- b) uľahčiť spätné vyhľadávanie a výmenu informácií o uložených archívnych dokumentoch;
- c) poskytovať vierohodné údaje a
- d) integrovať opisy jednotlivých archívnych jednotiek uložených v rôznych archívoch do jednotného informačného systému.

2. Tieto **všeobecné**, široko koncipované pravidlá možno použiť pri opisoch archívneho materiálu bez ohľadu na pôvod a rozsah archívnej jednotky. Pravidlá sú sformulované do 26 prvkov (zásad), ktoré poskytujú možnosť rôznych kombinácií pri vyhotovovaní opisu.

3. Každé pravidlo obsahuje:

- a) pomenovanie (označenie) prvku opisu, ktorým je pravidlo uvádzané;
- b) cieľ, ktorý sa sleduje jeho použitím pri opise;
- c) výklad všeobecného pravidla (alebo pravidiel) týkajúceho sa uvedeného prvku (zásady);
- d) príklady ilustrujúce aplikáciu uvedeného pravidla.

4. Štruktúra pravidiel je zostavená tak, že sa v nej odrážajú všetky prvky opisu archívnej jednotky. Prvky opisu sú vertikálne zoradené do 6 údajových polí:

1. Priestor pre identifikačné údaje

(základné údaje poskytujúce možnosť identifikovať opisovanú archívnu jednotku);

2. Priestor pre kontextové údaje

(základné údaje o pôvodcovi a držiteľovi opisovanej archívnej jednotky);

3. Priestor pre údaje o obsahu opisovanej archívnej jednotky

(základné údaje o obsahu a usporiadaní dokumentov opisovanej jednotky podľa určitého systému);

4. Priestor pre údaje o možnosti využívania

(základné údaje o možnostiach bádateľského využívania opisovanej archívnej jednotky);

5. Priestor pre doplňujúce údaje

(základné údaje o dokumentoch, ktoré majú istú väzbu na opisovanú archívnu jednotku);

6. Poznámkový aparát

(dodatočné údaje a údaje, ktoré nie je možné zaradiť ani do jedného z vyššie uvedených údajových polí).

5. Všetkých 26 prvkov (zásad) opisu archívnej jednotky, ktoré boli začlenené do týchto všeobecných pravidiel, je možné použiť, ale len malý počet z nich má obliga-

tórný charakter. Obligatórný charakter, z dôvodu medzinárodnej výmeny informácií, majú tieto prvky:

- a) značka (kód) opisovanej archívnej jednotky (fondu)
- b) názov
- c) časový rozsah
- d) údaje o kvantite
- e) úroveň opisu.

Ak nie je názov pôvodcu obsiahnutý v názve opisovanej archívnej jednotky (fondu), maximálnu pozornosť treba venovať tomu prvku (zásade), súčasťou ktorého je názov archívnej jednotky, keďže tento údaj je nevyhnutný pri medzinárodnej výmene informácií.

6. Naše rozhodovanie o tom, ktoré fakultatívne prvky (t. j. zvyšných 21 prvkov či zásad) uplatníme pri opise, bude závisieť od povahy opisovanej jednotky a od požiadaviek informačného systému, či už manuálneho alebo automatizovaného, ktorého súčasťou sa má daný opis stať. Niektoré systémy vyžadujú iba opis základných úrovní fondu (t. j. fondové oddelenia, fondové pododdelenia, jednotliviny), resp. sa uspokojujú s opisom len na úrovni fondu. Pre zabezpečenie efektivity a jednoznačnosti takýchto systémov viacúrovňový opis treba vykonať tak, aby bol v súlade s pravidlami pre spájanie opisov a informačnú sýtosť opisov. Práve z tohto dôvodu tieto všeobecné pravidlá sú pravidlami pre viacúrovňový opis.

7. Priestor pre opis, ktorý pokrývajú tieto všeobecné pravidlá, bol zvolený tak, aby bol aplikovateľný v čo najširšej možnej miere v kontexte medzinárodného archívniectva. Je to vlastne iba začiatok úsilia o medzinárodnú štandardizáciu archívnych prác. Bude potrebné pripraviť ďalšie špeciálne pravidlá pre opis špeciálnych kategórií archívneho materiálu (kartografického, filmového, súborov zaznamenaných na elektronických nosičoch, listín, notárskych zmlúv a pod.).

8. Od vybraných prvkov (zásad) opisu bude závisieť aj rozsah poskytnutých údajov. A hodnota poskytnutých údajov zase bude závisieť od kvality archívnej práce (napr. od úrovne posudzovania archívnej hodnoty pri vnútornej skartácii; touto otázkou sa zaoberali aj medzinárodné smernice). Napr. táto komisia pripravuje normu pre vypracovanie evidenčného listu archívneho fondu. Každý štát by si mal vypracovať svoju vlastnú národnú normu používaných termínov, pričom sa môže opierať o tieto ISO normy: **ISO 5963** *Methods for examining documents, determining their subject, and selecting indexing terms* a **ISO 2788** *Documentation – Guidelines for the establishment and development of monolingual thesauri*.

9. Pri citovaní publikovaných prameňov treba postupovať podľa poslednej verzie normy **ISO 690** *Documentation – Bibliographic references – Content, form and structure*.

0. STRUČNÝ SLOVNÍK TERMÍNOV, KTORÉ SA POUŽILI V TÝCHTO VŠEOBECNÝCH PRAVIDLÁCH

0.1 Slovník obsahuje termíny a ich definície, ktoré sú integrálnou súčasťou týchto pravidiel. Formulácia definícií zodpovedá špecifickému účelu týchto pravidiel.

Archívna pomôcka (*finding aid; instrument de recherche*)

Všeobecný termín pre pomenovanie hocijakého typu informačno-evidenčnej pomôcky vyhotovenej k opisovanej archívnej jednotke (archívne fondu), ktorú archív môže buď získať spolu s ňou, alebo s jej časťou, alebo ju vyhotoví sám ako výsledný produkt sprístupnenia konkrétnej archívnej jednotky (fondu).

Časový rozsah (*date of accumulation; date de constitution*)

Obdobie, počas ktorého pôvodca archívnej jednotky (fondu) organicky formoval súbor archívnych dokumentov, ktoré sú predmetom opisu.

Časový údaj o sformovaní archívnej jednotky (*date of creation; date ou dates de création*)

Aktuálny časový údaj o sformovaní opisovaných dokumentov do archívnej jednotky.

Dohľad na použitie štandardizovaných termínov (*authority control; contrôle d'autorité*)

Dohľad na použitie štandardizovaných termínov, vrátane osobných mien, názvov právnických osôb a miestnych názvov, plniacich úlohu prístupových ukazovateľov.

Fond (*fonds; fonds d'archives*)

Súbor písomných a iných dokumentov, bez ohľadu na fyzický nosič a spôsob záznamu, ktorý vznikol z organickej činnosti určitej inštitúcie, osoby, rodiny, korporácie.

Fondové oddelenie (*sub-fonds; sous-fonds*)

Fondové oddelenie obsahuje buď súbor archívnych dokumentov, ktoré vznikli organickou činnosťou jedného administratívneho oddelenia pôvodcu, alebo obsahuje súbor archívnych dokumentov zhromaždených podľa chronologického, miestneho, funkčného alebo podobného princípu. Ak pôvodca ukladal registratúrny materiál podľa organizačnej štruktúry, každé fondové oddelenie má taký počet pododdelení, aký zodpovedá tejto štruktúre.

Forma dokumentu (*form; type*)

Typ alebo druh dokumentu, ktorý je zaradený do jednotky opisu, napr. listiny, kniha zápisníc a pod.

Formálny názov súboru dokumentov (*formal title; titre*)

Názov, ktorým je označený súbor opisovaných dokumentov.

Hodnotenie (*appraisal; tri*)

Posudzovanie dokumentárnej hodnoty súboru záznamov.

Jednotlivina (*item; pièce*)

Najmenšia, ďalej už nedeliteľná spisová jednotka, napr. list, memorandum, správa, fotografia, zvukový záznam a pod.

Miesto uloženia (*location; localisation*)

Archív, resp. archívny depot, alebo adresa súkromného vlastníka, u ktorého je príslušný fond uložený.

Názov (*title; titre*)

Slovné označenie (skupina slov, písmeno alebo skupina písmen) slúžiace na pomenovanie jednotky opisu, zväčša fondu.

Opis archívnych dokumentov (*archival description; description archivistique*)

Presná charakteristika súboru archívnych dokumentov alebo jeho častí (ak sa člení na nejaké časti), ktorú vypracúva archivár zachytením všetkých relevantných informácií umožňujúcich identifikovanie archívnych dokumentov a zároveň poskytujúcich obraz o registratúrnom systéme pôvodcu týchto dokumentov.

Opisovaná archívna jednotka (*unit of description; unité de description*)

Archívny dokument alebo súbor archívnych dokumentov (bez ohľadu na ich fyzický nosič) svojou povahou tvoriacich celok, ktorý opisujeme.

Pôvodca fondu (*creator; producteur d'archives*) pozri **Proveniencia**

Právnická osoba (*corporate body; personne morale*)

Organizácia, alebo skupina osôb s právnou subjektivitou, ktorú je možné identifikovať podľa zvoleného pomenovania a ktorá vystupuje alebo má oprávnenie vystupovať ako ucelená jednotka.

Prístupový ukazovateľ (*access point; point d'accès*)

Meno, kľúčové slovo, registrové heslo atď., pomocou ktorého je možné vyhľadať, identifikovať a získať žiadaný opis archívnej jednotky.

Proveniencia (*provenance; provenance*)

Organizácia alebo osoba, ktorá vytvorila a podľa istej štruktúry zhromažďovala, uschovávala a využívala písomnosti z dôvodu úradnej alebo súkromnej činnosti.

Registratúrne oddelenie, séria (*series; série*)

Homogénna skupina písomností zodpovedajúca jednej spisovej značke, ktorá vznikla buď na základe dodržiavania registratúrneho plánu, alebo ako produkt úradnej činnosti organizácie.

Spis (*file; dossier*)

Organický súbor písomností ako časť jednej registratúry, ktorý vznikol buď u pôvodcu pri vybavovaní jednej záležitosti, alebo bol vytvorený v archíve v procese usporadúvania a preformovania tejto registratúry na archívny fond. Zvyčajne základná evidenčná jednotka v rámci najnižšieho registratúrneho oddelenia.

Sprístupnosť (*access; accessibilité*)

Možnosť bádateľsky využívať archívne dokumenty určitého archívneho fondu pri dodržaní príslušných pravidiel a podmienok.

Umelo vytvorený názov fondu (*supplied title; titre forgé*)

Názov archívnej jednotky (fondu), dodatočne vytvorený archivárom pri jeho opise. Tento postup platí v tom prípade, ak opisovaný súbor dokumentov nemá žiadne pomenovanie.

Úroveň opisu (*level of description; niveau de description*)

Postavenie opisu archívnej jednotky v rámci vnútornej vertikálnej štruktúry jedného fondu.

Usporiadanie (*arrangement; classement*)

Odborná analytická činnosť – systematické zaraďovanie archívnych dokumentov vo fonde podľa stanovenej schémy.

Využívateľnosť, pozri prístupnosť

1. VIACÚROVŇOVÝ OPIS

1.1. Úvod

Ak predmetom nášho opisu je kompletný archívny fond, odporúčame vyhotoviť len jeden opis s použitím prvkov opisu, ktoré uvádzame v tretej kapitole tejto normy. Ak predmetom nášho opisu sú jednotlivé fondové oddelenia, môžeme vyhotoviť samostatné opisy a použiť pritom tie prvky uvedené v tretej kapitole, ktoré budú vhodné na tento účel. Potom súhrn všetkých takto vyhotovených a hierarchicky usporiadaných opisov predstavuje fond a jeho fondové oddelenia. Pre účel týchto pravidiel takúto techniku opisu pomenúvame termínom **viacúrovňový opis**.

Pri hierarchicky zostavovanom opise archívnej jednotky (fondu) treba dodržať štyri základné pravidlá. Uvádzame ich v kapitole 2.1. až 2.4.

2. PRAVIDLÁ PRE VIACÚROVŇOVÝ OPIS

2.1. Od všeobecného opisu ku konkrétnemu opisu

Cieľ: Uviesť kontext a hierarchickú štruktúru fondu a jeho častí.

Pravidlo: Na úrovni fondu uveďte údaje týkajúce sa fondu ako celku. Na nižšej úrovni uveďte údaje vzťahujúce sa k opisovanej časti fondu. Výsledné opisy hierarchicky zoradte pri zachovaní pravidla postupu od všeobecného opisu (archívny fond) ku konkrétnemu opisu (fondové oddelenie).

2.2. Údaje o úrovni opisu

Cieľ: Presne uviesť kontext a obsah opisovanej archívnej jednotky.

Pravidlo: Uveďte len tie údaje, ktoré sa týkajú opisovanej úrovni. Napr. neuvádzajte detailné údaje o obsahu spisov, ak je opisovanou archívnu jednotkou fond; neuvádzajte komplexné dejiny pôvodcu fondu, ak predmetom opisu je len jeden organizačný odbor alebo oddelenie či referát pôvodcu fondu.

2.3. Spájanie opisov

Cieľ: Jednoznačne určiť miesto opisovanej archívnej jednotky medzi hierarchicky zoradenými opismi.

Pravidlo: Ak je to možné, príslušný opis zaraďte za hierarchicky najbližším opisom archívnej jednotky a určite úroveň opisu. (pozri kapitolu 3.1.4.).

2.4. Vylúčenie duplicity údajov

Cieľ: Vyhnúť sa opakovaniu údajov v hierarchicky členených opisoch archívnych jednotiek.

Pravidlo: Na príslušnej vyššej úrovni opisu uveďte tie údaje, ktoré sú spoločné pre opisy archívnych jednotiek nižšej úrovne. Na nižšej úrovni opisu neopakujte tie údaje, ktoré boli zaradené do obsahu opisu na vyššej úrovni.

3. PRVKY OPISU

3.1. Priestor pre identifikačné údaje

3.1.1. Značka (signatúra archívu)

Cieľ: Označiť miesto uloženia (archív) a stanoviť vzťah medzi súborom archívnych dokumentov a ich opisom.

Pravidlo: Kód krajiny uveďte podľa najnovšej verzie ISO 3166 *Codes for the representation of names of countries*. Potom uveďte štandardnú značku (kód) archívu podľa národnej normy pre označovanie (kódovanie) archívov, poradové číslo, resp. inú značku jednoznačne určujúcu príslušný archív.

Príklady:

CA NAC ANC-C2358

US LC 72 - 064568

MY P/AMM Z4

MY MS ANM P/PESU.H.C.O 410/1915

FR AD 53/234 J

3.1.2. Názov archívnej jednotky

Cieľ: Pomenovať (určiť názov) opisovanej archívnej jednotky.

Pravidlo: Ak má opisovaná archívna jednotka názov, prepíšte ho presne slovo za slovom a rešpektujte pritom pravopis. Dodržanie interpunkcie a písanie veľkých písmen sa nevyžaduje.

Príklady:

Account of occurrences at Peace River 1832.

Shipments of rubber for Italy and France.

Osobný fond Perreta.

Osobný fond Hennebiqa.

Ak je to potrebné, skráťte príliš dlhý názov. Ale len vtedy, ak sa to dá dosiahnuť bez straty dôležitej informácie.

Inou možnosťou je vytvoriť stručný názov. Na úrovni fondu bude súčasťou jeho názvu meno pôvodcu fondu. Na nižších úrovniach súčasťou ich názvu bude napr. meno tvorca dokumentov a výraz označujúci typ dokumentov, z ktorého pozostáva opisovaná archívna jednotka, príp. výraz upozorňujúci na činnosť, vec, resp. lokalizáciu pôvodcu. Rozlišujte medzi oficiálnym a dodatočným (umelým) názvom vytvoreným podľa národných alebo jazykových konvencií.

Príklady:

Records of the Coast and Geodetic Survey

(*Pomenovanie na úrovni fondu – názov fondu*)

Records of the Office of the Superintendent
(Pomenovanie na úrovni fondového oddelenia – názov fondového oddelenia)
Letters sent
Letters received
Drafts of Annual Reports to the Congress
(Pomenovanie na úrovni fondových pododdelení – názvy fondových pododdelení)
Draft of the First Report
(Pomenovanie na úrovni spisu – názov spisu)
Papers of the Rockefeller Family
(Pomenovanie na úrovni fondu – názov fondu)
Papers of John D. Rockefeller Family
(Pomenovanie na úrovni fondového oddelenia – názov fondového oddelenia)
Correspondence relating to business affairs
Correspondence relating to philanthropic activity
Personal correspondence
(Pomenovanie na úrovni fondových pododdelení – názvy fondových pododdelení)
Letters to J. Pierpont Morgan
Letter to Theodore Roosevelt
(Pomenovanie na úrovni jednotliviny – názvy jednotlivín)

3.1.3. Časový rozsah dokumentov tvoriacich opisovanú archívnu jednotku

Cieľ: Určiť a uviesť časové rozpätie archívnych dokumentov tvoriacich opisovanú archívnu jednotku.

Pravidlo: Uveďte časové rozpätie archívnych dokumentov vytvárajúcich opisovanú archívnu jednotku (ak ide o súbor dokumentov), resp. uveďte dátum (ak ide o jeden dokument, resp. dokumenty s vročením jedného roku). Časové rozpätie je povinný údaj. Výnimka platí iba v tom prípade, keď vyhotovujeme opis neuzavretej archívnej jednotky (neuzavretý archívny fond).

Príklady:

1900–1919

(Zmiešaná právna komisia štátu New York zriadená na vyšetrenie prípadov poburovania vykonávala svoju činnosť v rokoch 1917 až 1919. V skutočnosti časové rozpätie dokumentov zodpovedá rokom 1900–1919. Komisia počas vyšetrovania zhromaždila dokumenty z rokov 1900 až 1919 (Porovnaj s príkladom uvedeným v kapitole 3.2.3.).

23. marca 1927

okolo r. 1930

1858

pred r. 1850

1907–1949

1907–

21. 2. 1915–21. 12. 1915

Podľa vlastného uváženia prípadne uveďte:

- a) časový údaj zodpovedajúci vročeniu prevažnej väčšine dokumentov alebo údaj o závažných hiatoch. Nikdy neuvádzajte časový údaj zodpovedajúci prevažnej väčšine dokumentov bez toho, aby ste neuviedli časové rozpätie celej archívnej jednotky.

Príklady:

1703–1908 (prevažne z r. 1780–1835)

1923–1945 (dokumenty chýbajú z r. 1933–1935)

- b) časový údaj o dokumentoch prevzatých do archívnej úschovy.

Príklady:

Časové rozpätie archívnej jednotky: 1703–1908.

Časové rozpätie dokumentov v archívnej úschove: 1703–1868 (prevažne z rokov 1708–1835).

3.1.4. Úroveň opisu archívnej jednotky

Cieľ: Určiť úroveň usporiadania opisovanej archívnej jednotky.

Pravidlo: Uveďte úroveň opisu archívnej jednotky.

Príklady:

Opis na úrovni fondu.

Opis na úrovni fondového oddelenia.

Opis na úrovni fondového pododdelenia.

Opis na úrovni spisu.

Opis na úrovni jednotliviny.

3.1.5. Kvantitatívny údaj o rozsahu archívnej jednotky (množstvo, veľkosť, rozmery)

Cieľ: Určiť a uviesť

- a) množstvo archívneho materiálu a

- b) typy dokumentov nachádzajúcich sa v opisovanej archívnej jednotke.

Pravidlo: Uveďte rozsah opisovanej archívnej jednotky a arabskými číslicami udajte počet ukladačích jednotiek. Presne vyznačte jednotlivé typy archívnych dokumentov.

Príklady:

2 kotúče filmu

128 fotografií

19 fasciklov

25 zväzkov

20 jednotlivín

Inou možnosťou je uviesť množstvo archívneho materiálu v bežných metroch (bm) alebo v kubických jednotkách.

Príklad:

300 škatúl (30 bm)

Ak je údaj o množstve materiálu uvedený v bežných metroch a je potrebné ho doplniť o ďalšie údaje, tieto uveďte v zátvorke.

Príklad:

4 bm (cca 10 200 jednotlivín)

V prípade, že opisovaná archívna jednotka (alebo jej časť) je otvoreným archívnym fondom, uveďte rozsah (množstvo) materiálu nachádzajúceho sa ešte u pôvodcu a časový údaj o jeho predpokladanom prevzatí do archívnej úschovy, ako aj údaj o množstve materiálu, ktorý archív už prevzal.

Príklady:

128 fotografií (prevzatie plánované na 6. 2. 1990). V archívnej úschove: 58 fotografií.

3.2. Priestor pre kontextové údaje

3.2.1. Názov pôvodcu

Cieľ: Určiť pôvodcu (pôvodcov) opisovanej archívnej jednotky.

Pravidlo: Ak tento údaj nie je uvedený v názve archívnej jednotky, uveďte názov organizácie (organizácií), príp. fyzickú osobu (osoby), z činnosti ktorej vznikli dokumenty zaradené do opisovanej archívnej jednotky.

3.2.2. Stručné dejiny pôvodcu/biografické údaje (pri osobných fondoch)

Cieľ: Poskytnúť údaje o dejinách pôvodcu, resp. biografické údaje (pri osobných fondoch) o pôvodcovi (alebo pôvodcoch) opisovanej archívnej jednotky za účelom zoradenia dokumentov v ich kontexte a ich ľahšieho pochopenia.

Pravidlo: Stručne uveďte všetky dôležité údaje o pôvode, vývoji, rozvoji a aktivitách organizácie (organizácií), z činnosti ktorej dokumenty vznikli, alebo o živote a práci jednotlivca (jednotlivcov), z činnosti ktorého dokumenty vznikli. Ak máte k dispozícii ďalšie údaje, uverejnené v publikovaných prameňoch, citujte ich.

Pokiaľ ide o fyzické osoby uveďte nasledujúce údaje: meno a priezvisko, tituly, dátum narodenia a úmrtia, miesto narodenia, jednotlivé miesta pobytu, pracovné aktivity, zamestnania alebo zastávané funkcie, pôvodné a všetky ďalšie mená, dosiahnuté vzdelanie a miesto pochovania.

Príklady:

Louis Hémon, francúzsky spisovateľ, sa narodil roku 1880 v Breste vo Francúzsku a zomrel roku 1913 v Chapleau (Ontario) v Kanade. Študoval právo na Sorbonne v Paríži. Osem rokov pôsobil v Anglicku a neskôr, roku 1911 odišiel do Kanady, kde žil v Montreali a na farme v Péribonke. Počas svojho krátkeho života napísal niekoľko kníh a článkov. Hémon sa stal známym vďaka knihe *Maria Chapdelaine: récit du Canada français*, ktorá po prvýkrát vyšla roku 1916.

Pokiaľ ide o právnickú osobu, uveďte tieto údaje: úradný názov, dátum jej založenia a jej zániku, právne a organizačné predpisy, podľa ktorých vykonávala

svoju činnosť, vývoj, organizačnú štruktúru, kompetencie a názvy všetkých jej právnych predchodcov a nástupcov.

Príklady:

3. marca 1865 vznikol na pôde Ministerstva vojny Freedmenov výbor s poverením vykonávať dohľad na utečencov a prepustencov a vykonávať správu všetkej opustenej a konfiškovanej pôdy či majetku. Výbor bol zrušený roku 1872 a jeho kompetencie prešli na Freedmenovo oddelenie zriadené pri Úrade generálneho adjutanta a roku 1879 na Sekciu pre farebných pri Úrade generálneho adjutanta.

The Kingston Steam Trawling Company vznikla roku 1891. Roku 19[?] sa jej najväčším akcionárom stala firma Hellyer Brothers. Roku 1961 sa uskutočnila jej fúzia so spoločnosťou Associated Fisheries. Svoju činnosť ukončila roku 1965 a roku 1972 bola vymazaná z obchodného registra.

3.2.3. Časový údaj o formovaní opisovanej archívnej jednotky

Cieľ: Poskytnúť časový údaj (údaje) o formovaní opisovanej archívnej jednotky pôvodcom (napr. registratúrneho oddelenia, spisu).

Pravidlo: Uvedte časový údaj (údaje) o zhromažďovaní dokumentov, resp. o postupnom formovaní opisovanej archívnej jednotky ešte v jej registratúrnom štádiu, t. j. u jej pôvodcu (pôvodcoch). Môže to byť jeden dátum alebo určité časové rozpätie vymedzené dátumom vzniku najstaršieho a najmladšieho dokumentu. Takto uvádzaný časový údaj zodpovedá časovému obdobiu existencie dokumentov, ktoré vznikli z úradnej činnosti pôvodcu (pôvodcov) a nemusí súhlasiť s časovým údajom o založení (registrácii) pôvodcu, ak je ním právnická osoba, resp. s dátumom narodenia pôvodcu, ak je ním fyzická osoba. Tieto časové údaje môžu byť rozdielne oproti časovým údajom udávaným v kapitole **3.1.3. Časový rozsah dokumentov tvoriacich opisovanú archívnu jednotku** v tých prípadoch, ak do opisovanej archívnej jednotky jej pôvodca (alebo predchodca pôvodcu) zaradil aj tie dokumenty, ktoré pochádzali z činnosti iných organizmov a vznikli ešte pred vybavením aktuálnej úradnej záležitosti u pôvodcu (nepravé priorá). Najčastejšie sa s týmto postupom stretávame pri zhromažďovaní dokumentov (často z rôznych prameňov) vyšetrovacích a právnych komisií či výborov vytvorených ad hoc.

Príklady:

1917–1919

(Zmiešaná právna komisia štátu New York zriadená na vyšetrenie prípadov poburovania vykonávala svoju činnosť v rokoch 1917 až 1919. Z tohto obdobia pochádzajú aj jej dokumenty. Časové rozpätie dokumentov zaradených do jednotlivých podfondových oddelení je však ohraničené rokmi 1900 až 1919. Dokumenty ex ante (staršie spisy cudzej proveniencie) zhromaždila komisia a slúžili ako dôkazový materiál pri vyšetrowaní jednotlivých prípadov poburovania).

21. 2. 1915–21. 12. 1915

3.2.4. Stručné dejiny opisovanej archívnej jednotky

Cieľ: Poskytnúť údaje o zmenách v osobe držiteľa, resp. vlastníka opisovanej archívnej jednotky a jej uloženia v tých prípadoch, ak majú význam pre potvrdenie právnej preukaznosti, autenticity a integrity dokumentov.

Pravidlo: Uvedte všetky zmeny týkajúce sa vlastníctva, držby a uloženia opisovanej archívnej jednotky spolu s príslušnými časovými údajmi. Ak sú dejiny opisovanej archívnej jednotky neznáme, uvedte tento údaj. V prípade, že archív získal opisovanú archívnu jednotku priamo od jej pôvodcu, dejiny fondu neopisujte, ale uvedte tento údaj nasledovným spôsobom: „**Odovzdávateľ archívneho prírastku**“ (pozri 3.2.5.).

Príklady:

Registratúra The Ocean Falls Corporation bola v držbe Pacific Mills Ltd. a potom jej právnych nástupcov až do roku 1973, keď túto firmu prevzala vláda provincie Britská Kolumbia. Roku 1976 písomnosti prevzala The Ocean Falls Public Library, ktorá pristúpila k usporiadaniu materiálu podľa pôvodnej štruktúry.

Dokumenty pôvodne zozbieral George Madison. Po jeho smrti ich usporiadal jeho synovec John Ferris. Roku 1878 ich odkúpil Henry Kapper, ktorý zbierku doplnil o dokumenty získané kúpou na aukciách vo Filadelfii a v Paríži v rokoch 1878–1893.

Dokumenty zdedila Mestská rada Houghtonu roku 1937 a neskôr ich odovzdala do úschovy archívu v Durhame. Transfer sa uskutočnil 28. júla 1976.

3.2.5. Spôsoby získavania archívnych prírastkov

Cieľ: Uviesť spôsob prevzatia prírastku archívom.

Pravidlo: Uvedte donátora alebo odovzdávateľa, od ktorého ste opisovanú archívnu jednotku opisu prevzali, ďalej dátum alebo spôsob, akým ste prírastok získali, ale len vtedy, ak tieto údaje nemajú dôverný charakter. Ak odovzdávateľa či donátora nepoznáte, uvedte to.

Podľa potreby uvedte aj prírastkové číslo alebo kód prírastku.

Príklady:

Odovzdávateľom je Zemepisné oddelenie. Dátum prírastku: 16. jún 1977.

Donátormi sú pani Mary Smallová zo Saltspring Islandu a pani Patricia Jarvisová z Bellevue, Washington, sestry Petra Neve Cottona. Dátum odovzdania: marec 1983.

Kúpené na aukcii usporiadanej spoločnosťou Sotheby's. Dátum: 29. marec 1977.

Radové knihy prevzaté od Penzijného úradu roku 1909; podacie denníky ministerstvo odovzdalo roku 1915.

Získané od Euroc AB, Malmö. Dátum prírastku: 27. 10. 1978.

3.3. Priestor pre údaje o obsahu opisovanej archívnej jednotky

3.3.1. Základné údaje o obsahu

Cieľ: Stanoviť rozsah a formu opisu archívnej jednotky a jej užívateľom dať možnosť, aby mohli posúdiť, či je pre nich potenciálne relevantný.

Pravidlo: Vypracujte stručné resumé o obsahu opisovanej archívnej jednotky, vrátane jej časového rozsahu. Uveďte aké typy dokumentov, ak je to potrebné pre príslušnú úroveň opisu, tvoria obsah archívnej jednotky. Neopakujte údaje uvedené už na inom mieste opisu.

Príklad:

Registre a administratívne spisy Ministerstva zdravotníctva a Ministerstva výstavby a miestnej správy týkajúce sa umorovania dlhov za nájom pôdy. V spisoch sa nachádzajú údaje o poskytovaní dotácií úradom miestnej správy, o poplatkoch a ich refundovaní a preukazné svedectvá predložené roku 1934 Kráľovskej komisii pre umorovanie dlhov. V registroch sú zapísané osoby, ktorým boli udelené dotácie poskytnuté rôznymi úradmi miestnej správy v rokoch 1938 až 1955 (podľa zákona o poplatkoch za nájom z roku 1936).

3.3.2. Údaje o skartačných konaniach, posudzovaní a vyrad'ovaní záznamov a o skartačných pravidlách

Cieľ: Poskytnúť všetky údaje o skartačných konaniach (posudzovaní a vyrad'ovaní záznamov tvoriacich opisovanú archívnu jednotku) a o použitých skartačných pravidlách.

Pravidlo: Uveďte tie skartácie týkajúce sa opisovanej archívnej jednotky, ktoré nejakým spôsobom môžu ovplyvniť interpretáciu prevzatého archívneho materiálu.

Ak je to možné, uveďte orgán (inštitúciu) zodpovedný za takúto skartáciu.

Príklady:

Do archívnej úschovy sa odovzdali spisy z každého desiateho roku.

Všetky spisy sa odovzdávajú do archívnej úschovy podľa skartačnej smernice Národného archívu Malajzie: „Dokumenty „A“ charakteru určené do trvalej archívnej úschovy, ktoré vznikli pred 31. 12. 1948“.

V priebehu triedenia písomností tohto fondu sa vykonala vnútorná skartácia nečitateľných záznamov, konceptov, nevyplnených formulárov a multiplikátov. Celkovo kvantita vyradených písomností činila iba jeden balík.

3.3.3. Údaje o predpokladaných ďalších prírastkoch

Cieľ: Upozorniť bádateľa na možné zmeny, pokiaľ ide o kvantitu opisovanej archívnej jednotky.

Pravidlo: Upozornite na prípadné ďalšie prírastky. Ak je to možné, uveďte predpokladané množstvo prírastkov a ich frekvenciu.

Príklady:

Písomnosti z Úradu zastupujúceho ceremoniála sa odovzdávajú do archívu na konci univerzitného roku po uplynutí piatich rokov ich administratívnej potreby. Každý rok k 1. augustu archív preberá približne 0,40 bm dokumentov. Predpokladajú sa ďalšie prírastky.

3.3.4. Údaje o usporiadaní dokumentov opisovanej archívnej jednotky podľa určitého systému či schémy

Cieľ: Poskytnúť údaje o zvolenom spôsobe usporiadania opisovanej archívnej jednotky.

Pravidlo: Uveďte údaje o usporiadaní opisovanej archívnej jednotky. Upresnite charakteristické prvky vnútornej štruktúry, usporiadanie dokumentov v nej, a ak je to možné, uveďte použitú metódu usporiadania.

Príklady:

Dokumenty sú usporiadané podľa pôvodného systému manipulácie, ktorý používal ich pôvodca, Úrad vysokého komisára.

Spisy sú zoradené abecedne podľa názvu spisu. Spis označený signatúrou 163 obsahuje súbor 17 jednotlivín (označené sú signatúrou 163/1-17), ktoré sa týkajú kúpy Seaford Docku.

V rámci jedného spisu záznamy sú zoradené podľa chronologického princípu a takto očíslované.

Fond bol usporiadaný podľa nasledujúcej schémy: riadenie, účtovníctvo a financie, personálne záležitosti, chod podniku, technické záležitosti, evidencia nehnuteľností, prevzaté závody.

3.4. Priestor pre údaje o možnosti bádateľského využívania opisovanej archívnej jednotky

3.4.1. Charakteristika právneho stavu

Cieľ: Poskytnúť údaje o právnom stave opisovanej archívnej jednotky.

Pravidlo: Uveďte údaje o právnom stave opisovanej archívnej jednotky.

Príklady:

Dokumenty prevzaté na základe ods. 4 zákona o archívoch z roku 1958.

Dokumenty prevzaté do archívnej úschovy na základe zákona č. 44/1966 o Národnom archíve.

3.4.2. Podmienky pre využívanie

Cieľ: Upozorniť na tie obmedzenia, ktoré limitujú, resp. ovplyvňujú využívanie opisovanej archívnej jednotky.

Pravidlo: Uveďte údaje o podmienkach, ktoré obmedzujú alebo ovplyvňujú využívanie opisovanej archívnej jednotky. Upozornite na dobu klauzúry a uveďte dátum, kedy bude materiál prístupný pre bádateľov.

Príklady:

Dokumenty nie je možné študovať bez písomného súhlasu riaditeľa firmy.

Rodinná korešpondencia do roku 2010 nie je pre bádateľov prístupná.

Prístup k týmto dokumentom je viazaný na dodržanie zákona o ochrane osobných údajov v informačných sústavách.

Dokumenty budú prístupné pre bádateľov až po ich zmikrofilmovaní.

3.4.3. Dodržiavanie autorských práv/podmienky pre reprodukovanie dokumentov

Cieľ: Upozorniť na existujúce obmedzenia ovplyvňujúce využívanie alebo reprodukovanie dokumentov tvoriacich opisovanú archívnu jednotku.

Pravidlo: Uvedte informácie o podmienkach stanovených pre využívanie alebo reprodukovanie dokumentov opisovanej archívnej jednotky po jej archívnom sprístupnení (len v prípade, ak sú stanovené).

Príklady:

Držiteľom práv je CHYZ-TV.

Reprodukovanie je možné iba so súhlasom prezidenta spoločnosti.

Reprodukovanie fotografií sa povoľuje iba pre úradné účely.

Bez súhlasu pána K. McAllistera nie je možné použiť fotografie pre publikačné účely.

Reprodukovať dokumenty je možné len so súhlasom Národného archívu.

3.4.4. Jazyk dokumentov opisovanej archívnej jednotky

Cieľ: Určiť jazyk, resp. jazyky, v ktorých sú dokumenty napísané, typ písma a skratky použité v textoch opisovaných dokumentov.

Pravidlo: Uvedte, v akom jazyku, resp. jazykoch bola spisomnená väčšina dokumentov, z ktorých pozostáva opisovaná archívna jednotka. Uvedte, či ide o hláskové písmo, resp. iný druh písma, ako aj použitý systém abreviatúr.

Príklady:

portugalčina

hlavný text v latinčine, indorzáty v normanskej francúzštine

3.4.5. Fyzický stav dokumentov

Cieľ: Uviesť všetky dôležité údaje týkajúce sa fyzického stavu dokumentov, ktoré by mohli ovplyvniť využívanie opisovanej archívnej jednotky.

Pravidlo: Uvedte všetky závažné detaily týkajúce sa fyzického stavu dokumentov, ktoré obmedzujú využívanie opisovanej archívnej jednotky.

Príklady:

vyblednuté fotografie

text čitateľný len pomocou ultrafialových lúčov

3.4.6. Druh registratúrnej/archívnej pomôcky (pomôcok)

Cieľ: Uviesť akýkoľvek druh registratúrnej/archívnej pomôcky vyhotovenej k opisovanej archívnej jednotke.

Pravidlo: Uvedte všetky typy registratúrnych pomôcok, ktoré viedol pôvodca archívnej jednotky a ktoré umožňujú obsahové vyhľadávanie dokumentov tvoriacich opisovanú archívnu jednotku. Ak je to možné, uvedte informáciu, kde sa dá získať kópia pomôcky.

Príklady:

Súpis archívnych škatúl.

Bádateľom je k dispozícii analytická archívna pomôcka (katalóg).

Gabrielle Blaisová: Inventár k fondu Kanadské parky (signatúra RG 84), Ottawa, Public Archives of Canada, 1985.

Miestny register.

Vecný register vypracovaný ku korešpondencii (do roku 1880).

Súpis dokumentov Úradu vysokého komisára.

3.5. Priestor pre doplňujúce údaje

3.5.1. Miesto uloženia originálnych dokumentov

Cieľ: Uviesť archív právnickej či fyzickej osoby, v ktorom sú uložené originálne dokumenty (v prípade, že do opisovanej archívnej jednotky boli zaradené ich reprodukcie).

Pravidlo: Ak do opisovanej archívnej jednotky boli zaradené reprodukované dokumenty, pričom ich originály sú uložené v inom archíve právnickej či fyzickej osoby, uveďte jeho názov (pokiaľ nejde o údaj dôverného charakteru). Uveďte tiež akýkoľvek údaj umožňujúci identifikovať uloženie originálnych dokumentov. Pokiaľ viete, že originály sú zničené, uveďte to.

Príklady:

Originál je uložený v Kanadskom národnom archíve, signatúra C 2358.

Originál bol zničený po mikrofilmovaní roku 1981.

Originál je v držbe Spoločnosti priateľov mesta Newcastle (jeho štúdium je možné len na základe povolenia tajomníka spoločnosti).

3.5.2. Údaje o mikrofilmovaní (reprodukovaní) dokumentov

Cieľ: Uviesť údaje o mikrofilmovaní dokumentov zaradených do opisovanej archívnej jednotky a o možnosti ich bádateľského využívania.

Pravidlo: Uveďte signatúru (signatúry) mikrofilmov (prípadne v inej forme vyhotovených kópií dokumentov) a všetky údaje týkajúce sa miesta ich uloženia a možnosti ich bádania.

Príklady:

Korešpondencia a podacie denníky sú prístupné aj na mikrofilmoch.

Filmový materiál je prístupný aj na videokazetách.

3.5.3. Doplnujúce údaje o obsahovo príbuzných dokumentoch (archívnych jednotkách), ktoré sú uložené v tom istom archíve

Cieľ: Uviesť údaje o obsahovo príbuzných archívnych jednotkách uložených v tom istom archíve.

Pravidlo: Upozornite na obsahovú príbuznosť opisovanej archívnej jednotky k inej archívnej jednotke uloženej v tom istom archíve, ak o tom viete. Uveďte túto skutočnosť aj v úvode k opisu. Ak výsledkom opisu archívnej jednotky má byť archívna pomôcka, využite postupy uvedené v kapitole 3.4.6.

Príklady:

V opisovanej archívnej jednotke sa sporadicky vyskytujú účty zo stredoveku. Tieto nachádzame aj vo fonde E 101 a vo fonde SC 6.

Ďalšie dokumenty týkajúce sa archívneho fondu Queen's Jointure sa nachádzajú vo fonde LR 5.

Príbuzné súbory dokumentov: Korešpondencia Úradu generálneho správcu.

3.5.4. Doplnujúce údaje o provenienčne príbuzných dokumentoch (archívnych jednotkách), ktoré sú uložené v inom archíve

Cieľ: Uviest' archívne jednotky provenienčne príbuzné opisovanej archívnej jednotke, ktoré sa nachádzajú v iných archívoch.

Pravidlo: Ak archívny materiál uložený v inom archíve má provenienčný vzťah k opisovanej archívnej jednotke, uveďte tento údaj a miesto jeho uloženia.

Príklady:

Osobný fond E. Bucklera je uložený v Archíve provincie Nové Škótsko. Spisový materiál týkajúci sa predaja, colných poplatkov a exportu kaučuku, ako aj výročná správa atď., je uložený v pobočke Malajského národného archívu.

Ďalšie údaje sa nachádzajú v archívnej pomôcke, ktorá vyšla tlačou.

3.5.5. Údaje o publikovaných dokumentoch

Cieľ: Uviest' dostupnú literatúru a edície, v ktorých sú publikované dokumenty opisovanej archívnej jednotky.

Pravidlo: Citujte všetky publikácie, v ktorých sú uverejnené (s vedeckým aparátom) dokumenty z opisovanej archívnej jednotky.

Príklady:

Fólie č. 23–24 boli publikované v *Chronicon Petriburgense*, editor T. Stapleton (1849), str. 176–182.

Bibliografia je uvedená v archívnej pomôcke.

3.6. Priestor pre poznámkový aparát

3.6.1. Poznámky

Cieľ: Uviest' špecifické údaje, ktoré nebolo možné zaradiť do žiadneho z údajových polí.

Pravidlo: Zapište špecifické alebo iné dôležité údaje, ktoré nebolo možné vyjadriť žiadnym iným definovaným prvkom opisu.

Preklad z anglického jazyka (s prihliadnutím na francúzsku verziu) vyhotovili Peter Draškaba a Jozef Hanus.

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Rák oš, Elo: Teória archívnych dokumentov	3
Hanus, Jozef: Trendy v oblasti masového konzervovania archívnych a knižničných fondov	18
Kuzmík, Daniel: Rozbor osobného fondu Milana Rastislava Štefánika	30
Vrteľ, Ladislav: Heraldický novotvar (Príspevok k heraldickej terminológii)	49
Kušniráková, Ingrid: Törökovská fundácia pod správou Bratislavskej kapituly	60
Haladová, Silvia: Telegdiho kalendár na rok 1583	77
Graus, Igor: Náčrt vývoja faleristického bádania s osobitným zreteľom na Slovensko (1. časť, 15.–19. storočie)	91
Valach, Július: Maďarizácia školstva vo Zvolenskej župe z pohľadu archívnych dokumentov (1867–1918)	104

LITERATÚRA

Recenzie a referáty

Kollárová, Z. – Hanus, J.: Sprievodca po slovenských archívoch. A Guide to the Slovak Archives (Milan Mišovič)	117
Kartous, P. – Mrižová, M.: Správa registratúry a archívu podnikateľských subjektov (Mária Munková)	119
Matričný slovník (Jana Schullerová)	121
Z minulosti Spiša (Virginia Rozložníková)	124
Čaplovič, D.: Včasnostredoveké osídlenie Slovenska (Juraj Žudel)	129
Formy a obsah vzdelanosti v historickom procese (Alžbeta Sedliaková)	131
Forde, H.: Ochrana ako strategická funkcia a integrálna súčasť riadenia archívov, alebo môžeme sa bez nej zaobísť? (Peter Kartous)	133
Waidacher, F.: Príručka všeobecnej muzeológie (Alžbeta Sedliaková)	139
Němeček, J., Nováčková, H., Šťovíček, I., Tejchman, M. (editori): Československo- sovětské vztahy v diplomatických jednáních (Stanislav Sikora)	140
Klčo M.: Okres Piešťany – stručná história a erby miest a obcí (Vladimír Krupa)	144

Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík	
The American Archivist 1998/1 (Peter Draškaba)	146
Der Archivar 1999/3–4 (Peter Kartous)	149
Archivní časopis 1999/1–2 (Gabriela Ripková)	150
Izvestija na dáržavnite archivi 1998/71, 1999/72 (Slavko Churý)	153
Levéltári Közlemények 1998/1–2 (Mária Stieberová)	155
Levéltári Szemle 1999/1–2 (Elo Rákoš)	157
SPRÁVY	
Tretie archívne dni na Slovensku (Veronika Nováková)	160
XXXIV. konferencia Table ronde des Archives v Budapešti (Peter Kartous)	164
Automatizácia v archívoch (Virginia Rozložníková)	166
Vyhodnotenie sumarizovanej aplikácie Evidenčné listy archívnych fondov a zbierok podľa podkladov štátnych archívov v Slovenskej republike (Dagmar Šmýkalová)	167
Správa o štúdiu archívniectva na Filozofickej fakulte UK v školskom roku 1998/1999 (Leon Sokolovský)	170
Vedecká konferencia o výskume miestnych a krajových dejín na Slovensku (Leon Sokolovský)	172
5. medzinárodná konferencia archivárov v Poľsku (Milan Mišovič)	174
Konferencia DLM Fóra v Bruseli (Tomáš Tandlich)	179
Medzinárodná vedecká konferencia Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska (Juraj Roháč)	180
KRONIKA	
Zo zasadnutia Vedeckej archívnej rady (Mária Stieberová)	184
Porada archívov organizácií osobitného významu (Júlia Kubovčíková)	186
Odhalenie pamätnej tabule Ing. Arpádovi Bergfestovi (Milan Durbák)	188
Oslavy výročia gymnaziálneho školstva v Trenčíne (Viera Morišová)	190
Docent Marián Skladaný šesťdesiatročný (Jozef Novák)	192
Životné jubileum PhDr. Mariána Urblika (Elo Rákoš)	195
Príloha	
Všeobecná medzinárodná norma pre opis archívnej jednotky (Preklad: Peter Draškaba, Jozef Hanus)	197

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XXXV – Číslo 1 – 2000

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívnictva a spisovej služby

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 43.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače vo februári 2000,
vytlačené v máji 2000.

Registračné číslo 8/4

Cena 18 Sk